

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE
KAMU GÜVENLİK YÖNETİMİNDE DÖNÜŞÜM

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Emre AYDİLEK

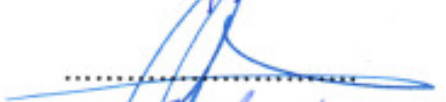

Danışman
Dr. Öğr. Üy. Cengiz EKİZ

BOLU 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Emre AYDİLEK'e ait **“Osmanlı'dan Günümüze Kamu Güvenlik Yönetiminde Dönüşüm”** adlı çalışma, jürimiz tarafından **Kamu Yönetimi** Anabilim Dalında **Doktora Tezi** olarak oy birliğiyle/~~oy çokluğuyla~~ kabul edilmiştir.

31.05.2019

Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Cengiz EKİZ	
Üye : Prof. Dr. Ali YAMAN	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hürol ÇANKAYA	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ozan ZENGİN	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Recep AYDIN	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Doktora Tezi olarak sunduğum, “**Osmanlı’dan Günümeze Kamu Güvenlik Yönetiminde Dönüşüm**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Emre AYDİLEK

31.05.2019

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında değerli katkıları olan, bana yol gösteren ve sabreden, bilgisini, zamanını benden esirgemeyen değerli tez danışmanım, kıymetli hocam Dr. Öğretim Üyesi Cengiz EKİZ'e öncelikle teşekkürü bir borç bilirim. Yoğun temposu içinde bana zaman ayıran ve çalışmamın her aşamasında yanımda olan tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Ali YAMAN, Doç. Dr. Selime GÜZELSARI ve Dr. Öğretim Üyesi Hürol ÇANKAYA'ya, savunma jürilerim olan Dr. Öğretim Üyesi Ozan ZENGİN ve Dr. Öğretim Üyesi Recep AYDIN'a teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam süresince beni özveriyle destekleyen ve motive eden, her zaman yanımda hissettiğim eşim Kübra ARSLAN AYDİLEK'e, annem Lefika ve babam Ali AYDİLEK'e tüm içtenliğimle minnettarım.

Emre AYDİLEK

31.05.2019

ÖZET

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE KAMU GÜVENLİK YÖNETİMİNDE DÖNÜŞÜM

Emre AYDİLEK

Doktora Tezi

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Dr.Öğr. Üy. Cengiz EKİZ

Mayıs 2019, 264+ xv Sayfa

Kamu güvenliği, genellikle, devlet tarafından yurttaşların can ve mal emniyetinin sağlanması amacıyla yürütülen bir kamu hizmeti olarak tanımlanan bir kavramdır. Ancak, bu kavrayış, güvenlik meselesinin işlevlerini algılamada yetersiz kalmaktadır. Bu sorunu aşmak için güvenlik meselesi iki boyutlu bir kavrayış üzerinden sorunsallaştırılabilir. Bu kavrayış, aynı zamanda çalışmanın hipotezini oluşturur: Güvenlik, egemen sınıfların çıkarlarına dayalı üretim ve mülkiyet ilişkilerinin inşa edilmesi, korunması ve yeniden üretiminde merkezi bir işlevdedir. Böylece güvenlik kavramına yönelik eleştirel bakış açısını ifade eden ikinci kavrayış ortaya çıkar.

Bu çalışmada ilk olarak, kamu güvenliğinin bu çift boyutlu kavrayış üzerinden açıklanması, buna ilişkin kavramsal ve kuramsal literatürün sistematize edilerek kurgulanması hedeflenmiştir. Bunun sağlayacağı altyapı ile çalışmanın hipotezi sınanabilir. Yönteme ilişkin çerçevenin oluşturulmasıyla, bu çalışmada, Osmanlı ve Türkiye dönemlerinde, kamu güvenlik yönetimindeki dönüşümleri etkileyen temel dinamiklerin ne olduğu sorusu, teorik tartışmalardan destek alarak toplumsal ilişkiler çerçevesinde incelenebilmiştir.

Bu çerçevede, Osmanlı'dan günümüze kadar gelen süreçte, güvenlik yönetiminin birçok kez kurumsal ve yasal anlamda dönüşüme uğradığı tespit edilmiştir. Çalışmanın hipotezinde de öne sürüldüğü gibi, güvenlik, Osmanlı ve Cumhuriyet

dönemlerinde toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Bu rol, belirli bir tarihsel aralıktaki egemen sınıfların çıkarlarının korunması ve yeniden üretilmesidir. Çalışmamızda sözü edilen inşa ve yeniden üretim süreçlerinin, hangi yönetim teknikleri ile gerçekleştirildiği açıklanmaktadır.

Bu teknikler aracılığıyla artık değer yaratan bir toplumsal ilişkiler sistemi inşa edilir. Örneğin toplum üzerinde oluşturulan hegemonya sayesinde, bireylerin siyasi iktidarı olumlama düzeyinin doruklaştırılması hedeflenir. İktidara eklenmiş organik entellektüeller vasıtasıyla, devletin çıkarı ile bireyin çıkarının özdeşleştirilmesi amaçlanır. İdeolojik aygıtlar arasında yer alan eğitim, haberleşme, dini ve kültürel dia'lar aracılığıyla, bireye ve topluma şekil verilerek, iktidarın arzuladığı toplum yapısı/makbul vatandaş dizayn edilmeye çalışılır. Biyo-iktidar/gözetim teknikleriyle, bir mühendislik, tasarım ve inşa süreci olarak görülen nüfusun, istatistik ve verilerden yararlanarak idare edilmesi öngörülür. Toplumun içinde yaşadığı ortam düzenlenerek, bu suretle kendisi için düzenlenen ortam içinde yaşayan nüfusun tepkilerinin öngörülebilir ve davranışlarının yönlendirilebilir hale gelmesi hedeflenir. Bu doğrultuda bireyler gündelik hayatlarının her anında izlenir ve haklarında bilgi depolanır. Toplumda korku ve güvensizlik ilki oluşturularak toplumsal pasifleştirme, yani bireyin politik karar alma süreçlerine katılımdan vazgeçmesi sağlanır. Böylece toplumsal muhalefet ve hareketler bastırılmakta, iktidar eleştirisi engellenmekte, adalet ve eşitlik arayışlarının önü kesilmektedir.

Anahtar kelimeler: Güvenlik Yönetimi, Kamu Güvenliği, Üretim İlişkileri, Zapt Etme Teknikleri, Osmanlı ve Türkiye Tarihi.

ABSTRACT

FROM OTTOMAN TO THE PRESENT TRANSFORMATION IN PUBLIC SECURITY ADMINISTRATION

Emre AYDİLEK

PhD Thesis

Department of Public Administration

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Cengiz EKİZ

May 2019, 264+ xv Pages

Public security, is a concept which is generally defined by the state as a public service to ensure the safety of citizens and properties. However, this perception is insufficient for the functions of the security issues. To overcome this problem, the security issue can be problematized through a two-dimensional understanding. This conception also constitutes the hypothesis of thesis: Security is central to the construction, maintenance and reproduction of relations of production and property based on the interests of the ruling classes. The second concept, expresses a critical point of view towards the concept of security.

In this study, the main is aimed to explain the public security through this two-dimensional understanding and to systematize and construct the conceptual and theoretical related literature. With this infrastructure, the hypothesis of working can be tested. With the establishment method of the framework, the Ottoman period and Turkey, what was the question of the fundamental dynamics of the transformations affecting the management of public security, it could be examined in the context of social relations by getting supports from theoretical discussions.

As a result of the investigations carried out in this study, it has been found that the security management has undergone many institutional and legal transformations from the Ottoman period to the present. As the main reason behind these transformations in security management, besides the protection of the society, different dynamics come to the fore: As suggested in the hypothesis of the study, security has played a central role in the regulation of the social relations in the Ottoman and Republican periods. This role is the protection and reproduction of the interests of the ruling classes within a certain historical range. In this study, it is explained that which management techniques are performed by the construction and reproduction processes.

Power builds a system of social relations that now creates value through these techniques. For example, hegemony on society aims to maximize the level of affirmation of political power of individuals. It is aimed to identify the interests of the state and the interests of the individual through organic intellectuals articulated to power. By means of instructional, communication, religious and cultural languages, which are among the ideological devices, the individual and society are shaped, and the society structure / power which the government desires is tried to be designed. With biopower / surveillance techniques, it is envisaged that the population, seen as an engineering, design and construction process, will be managed by using statistics and data. By organizing the environment in which the society lives, it is aimed to make the reactions of the population living in the environment regulated for predictable and behaviors to be directed. Accordingly, individuals are monitored at every moment of their daily lives and information is stored about them. By creating the principle of fear and insecurity a society, it is ensured that social passivation, that is, the individual's abandoning participation in political decision-making processes. Thus, those who are dissatisfied with the system and those who do not obey the power unconditionally are marginalized, social opposition and movements are suppressed, criticism of power is prevented and the search for justice and equality is prevented.

Key words: Security Administration, Public Security, Production Relations, Repression Methods, History of the Ottoman Empire and Turkey

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİL VE GRAFİKLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. DEVLET VE KAMU GÜVENLİĞİ: KAVRAMSAL VE KURAMSAL

BİR ÇERÇEVE	13
1.1. Güvenlik Terminolojisi ve Kavramsal Açıklamalar	13
1.1.1. Güvenlik ve Kamu Güvenliği	13
1.1.2. Kamu Güvenlik Yönetimi.....	17
1.1.3. Güvenlik Yönetiminin ‘Resmi’ Görev Tanımı: Kamu Düzeni	19
1.2. Devlet ve Güvenlik İlişkisinin Tarihsel Evrimi.....	23
1.2.1. Pre-kapitalist Dönemde Devlet - Güvenlik İlişkisi.....	23
1.2.2. Modern Dönemde Devlet – Güvenlik İlişkisi.....	26
1.3. Güvenlik Üzerine Analitik Kavrayışlar/Yaklaşımlar	37
1.3.1. Kamu Güvenliği Üzerine Egemen Yaklaşımlar	42
1.3.1.1. Liberal Devlet Anlayışı	43
1.3.1.2. Toplum Sözleşmesi Kuramlarında Güvenlik Anlayışı	45
1.3.1.3. Liberal Anayasacılık Düşüncesi Güvenlik Anlayışı	48

1.3.1.4. Sosyal Devlet Modeli Güvenlik Anlayışı	49
1.3.1.5. Neo-liberal/Yeni Sağ Düşüncede Güvenlik Anlayışı	51
1.3.2. Güvenliği “Yönetim Tekniği” Olarak Ele Alan Yaklaşımlar	60
1.3.2.1. Sivil Toplumun Zapt Edilmesi: Toplumsal Hayatın Düzenlenmesinin Önkoşulu	65
1.3.2.2. Mülkiyet İlişkilerinin İnşası: Toplumsal Hayatın Düzenlenmesinin Gerekçesi	69
1.3.2.3. Toplumsal Hayatın Düzenlenmesi Amacıyla İşlevselleştirilen Yönetim Teknikleri	73
1.3.2.3.1. Hegemonyanın Oluşturulması İşlevi	74
1.3.2.3.2. İdeolojik Koşullandırma İşlevi	77
1.3.2.3.3. Gündelik Hayatın Gözetimi ve Biyo-İktidar İşlevi	81
1.3.2.3.4. Korku Toplumu İnşa Etme İşlevi	86
Birinci Bölüm Genel Değerlendirmesi	89

II. BÖLÜM

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE GÜVENLİK YÖNETİMİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜN ANALİZİ	91
2.1. Osmanlı Tarih Yazıcılığında Siyasal ve Toplumsal Yapının Genel Görünümü	91
2.1.1. Egemen Tarih Anlatımında Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı	93
2.1.2. Eleştirel Tarih Anlatımında Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı	99
2.2. Osmanlı Devleti'nde Güvenlik Yönetimi: Yasal, Kurumsal ve Politik Dönüşümler	105
2.2.1. Klasik Dönem (14-17. yy) Güvenlik Yönetimi	106
2.2.1.1. Merkez (Başkent) ve Taşra Genel Yönetimi	106
2.2.1.2. Başkent Güvenlik Yönetimi	108
2.2.1.3. Taşra Güvenlik Yönetimi	111
2.2.1.3. Klasik Dönem Osmanlı Güvenlik Yönetiminin Üretim İlişkileri Üzerinden Değerlendirilmesi	113
2.2.2. Osmanlı Modernleşme Dönemi Güvenlik Yönetimi	117

2.2.2.1. Mülkiyet İlişkilerinde Dönüşüm (17. yy-1838)	118
2.2.2.2. Kapitalist Üretim İlişkileriyle Eklemlenme Çabaları (1838-1879)	125
2.2.2.3. Kapitalistleşme Çabalarının Sonucu: Yarı-Sömürgeleşme (1879-1908)	137
2.2.2.4. Sınıflar Arası Mücadele ve Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü (1908-1918)	143
2.2.2.5. Modernleşme Dönemi Osmanlı Güvenlik Yönetiminin Üretim İlişkileri Üzerinden Değerlendirilmesi	148
İkinci Bölüm Genel Değerlendirmesi	151

III. BÖLÜM

3.1. Cumhuriyet Dönemi Siyasi ve Toplumsal Yapısı	154
3.1.1. Cumhuriyet Dönemi Türk Siyasal Hayatına Kısa Bir Bakış	155
3.1.2. Cumhuriyet Tarih Anlatımında Siyasal ve Toplumsal Yapının Genel Görünümü.....	157
3.2. Cumhuriyet Dönemi Güvenlik Yönetiminin Analizi.....	165
3.2.1. Erken Cumhuriyet Dönemi (1918-1950) Güvenlik Yönetimi.....	165
3.2.1.1. Korku Toplumu Yoğunluklu Politikalar (1918-1929)	166
3.2.1.2. Polis Teşkilatının Öne Çıkarılması (1930-1939)	176
3.2.1.3. Birikim Modelinin Tıkanması (1940-1950).....	179
3.2.2. Demokrat Parti Dönemi Güvenlik Yönetimi (1950-1960)	181
3.2.3. Askeri Darbeler ve Yeni Birikim Modeli (1960-1980)	190
3.2.4. 1980-2001 Dönemi Kamu Güvenlik Yönetimi	201
3.2.4.1. Neo-liberalleşme ve Yeni Sağ Politikalar (1980-91).....	201
3.2.4.2. Birikim Modelinin Tıkanması (1991-2001).....	210

IV. BÖLÜM

KAYNAKLAR	233
-----------------	-----

ÖZ GEÇMİŞ	264
-----------------	-----

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Devletin Modernleşme Süreci ve Güvenlik İşlevindeki Dönüşüm	37
Tablo 1.2. Egemen Güvenlik Anlayışının Tarihsel Gelişimi.....	60
Tablo 2.1. Osmanlı Tarih Anlatımında Egemen ve Eleştirel Görüşler	105
Tablo 2.2. Asayişten ve Güvenlikten Sorumlu Yüksek Memurlar	112
Tablo 2.3 Asayişten ve Güvenlikten Sorumlu Diğer Kolluk Personeli	113
Tablo 2.4 1826-1839 Dönemi Kamu Güvenlik Yönetimi	125
Tablo 3.1 Siyasal Parti ve Aktörler Çerçevesinde Türk Siyasi Tarihi	156

ŞEKİLLER LİSTESİ

şekil 1.1: Devletin Güvenlik Faaliyetinin Örgütlenme Düzeyi	15
Şekil 1.2: İki Farklı Yaklaşım Üzerinden Güvenlik Kavramı.....	17
Şekil 1.3: Poulantzas'ın İlişkisel Devlet Modeli.....	42
Şekil 1.4: Güvenliği Yönetim Tekniği Olarak Ele Alan Yaklaşımlar.....	65
Şekil 2.1: 1879 - 1908 Dönemi Kamu Güvenlik Yönetimi.....	139
Şekil 2.2: Meşrutiyet Döneminde Kamu Güvenlik Yönetimi.....	147

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AP	Adalet Partisi
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
Bkz.	Bakınız
BM GK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
DBA	Devletin Baskı Aygıtları
Der.	Derleyen
Der.	Derleyen
DEV-GENÇ	Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DHS	Department Of Homeland Security
DİA	Devletin İdeolojik Aygıtları
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları
DP	Demokrat Parti
Ed.	Editör
EGM	Emniyet Genel Müdürlüğü
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
ETK	Emniyet Teşkilat Kanunu
GATS	General Agreement on Trade in Services
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
JTGKYK	Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanunu
KDGM	Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı

KHK	Kanun Hükümünde Kararname
KİK	Kamu İhale Kurumu
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MİSK	Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
No.	Numara
ODT	Osmanlı Devlet Teşkilatı
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OHAL	Olağanüstü Hâl
Osmanlı	Osmanlı Devleti
PVSK	Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu
S.	Sayı
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TAPDK	Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TCF	Terakkiperer Cumhuriyet Fırkası
TDK	Türk Dil Kurumu
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TK	Telekomünikasyon Kurumu
TTTAŞ	Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi
vb.	Ve benzeri
y.y.	Yüzyıl

GİRİŞ

Günümüzde adli suçlar, terör eylemleri, iç çatışmalar ve göçlere dayalı mülteci sorunları gibi kamu güvenlik meselelerinin ortaya çıkardığı güvensizlik iklimi, bireylerin eylem ve davranışlarını, gündelik yaşamlarını şekillendirmektedir. Bunun bir sonucu olarak, eğer güvenlik sağlanamazsa, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin muhafazasının ve gündelik sıradan yaşamlarını sürdürmelerinin mümkün olmayacağı algısı gittikçe yayılmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında güvenlik, en temel hak ve özgürlüklerin; zevk, mutluluk ve refahın sigortası olarak sunulan bir kavrama dönüşmektedir. Oysa diğer taraftan güvenlik, bireyin ve toplumun korunması perdesi ardında, egemen sınıfların çıkarlarını korumalarına yarayan bir yönetim tekniği olarak işlevselleşmektedir. Çalışmamızda güvenlik olgusu, söz konusu iki boyutlu kavrayış üzerinden sorunsallaştırılmaktadır. Bunu daha iyi ortaya koyabilmek için öncelikle; çalışmanın öneminin, temel önermesinin, kapsamının ve sınırlılıklarının ortaya konması zorunlu görünmektedir.

11 Eylül 2001¹ sonrası tüm dünyada güvenlik olgusuna yönelik ilginin arttığı, kamuoyu gündemlerinde, politik beyan ve belgelerde, evrensel/yerel çaptaki gazete, haber ve rapor gibi belgelerin içeriğinde sıklıkla güvenlikle ilgili ifadelere yer verildiği gözlemlenmektedir. Böylece, bireylerin gündelik yaşamının her alanında güvenliğin belirleyici bir unsur haline geldiğine² yönelik genel bir algı oluşmaktadır. 2000’li yıllardan itibaren, güvenlik meselesine yönelik ilginin artması sebebiyle, kamu

¹11 Eylül 2001 tarihi, bir devlet dışı aktörün (terör örgütünün) dünyanın süper gücü olarak nitelenen bir devletin sınırları içinde yaptığı terörist saldırılarla anılmaktadır. New York’taki ikiz kulelere iki, Virginia’daki Pentagon binalarına da bir uçağın çarparak infilak etmesi ve bir başka uçağın yolcular ve uçuş ekibinin müdahalesiyle Washington DC. yerine Pennsylvania’da kırsal bir araziye düşmesi sonucu gelişen olaylarda 25 bina kullanılmaz hale gelirken, toplam 2985 kişi hayatını kaybetmiştir (Özpek: 2012: 186).

²2001 sonrası güvenlik ve asayiş gibi sorunlar dünya gündeminin en ön sorunu olarak dile getirilmeye başlanmıştır. İç ve dış politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında güvenlik odaklı bir döneme girilmiştir. Bu durum günümüzde de halen önemini korumaktadır.

güvenliği en temel sorunlardan biri olarak sunulmaya başlanmıştır. Bu algının oluşmasında, birçok uluslararası kuruluşun raporları, endeksleri ve açıklamaları etkili olmaktadır.³

Bu algının aksine, güvenlik sorunları bugüne özgü bir durum değildir. Tarihin hemen hemen her döneminde üst düzey endişe kaynağı olmuştur. İnsanoğlunun var olduğu ilk günden bugüne kadar, can ve mal güvenliği endişesi mevcuttur. Ancak bu endişenin sanki son döneme özgü olduğu algısının yaratılması, farklı bir amaca hizmet etmektedir. Bu amaç, güvenliğin, asli fonksiyonu olan ‘bireyin ve toplumun korunması’ işlevinden uzaklaşarak, egemen sınıfların çıkarlarını korumak amacıyla toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde kullanılan bir yönetim tekniği olarak araçsallaştırılmasıdır.

Bu açıklamalardan yola çıkarak güvenlik meselesi, iki boyutlu bir kavrayış üzerinden sorunsallaştırılabilir.⁴ Güvenlik kavramına yüklenen ilk anlam, devlet tarafından yurttaşların can ve mal emniyetinin sağlanması amacıyla yürütülen bir kamu hizmetidir. Devlet, sağladığı bu koruma karşılığında, yurttaşlardan kendisine itaat etmesini/teslim olmasını ister. Koruma-itaat ilişkisi kavrama yüklenen ikinci anlamı ortaya çıkarır: Güvenlik bir yönetim tekniği olarak, egemen sınıfların çıkarlarının⁵ inşa edilmesi ve yeniden üretiminde merkezi rol oynamaktadır. Egemen sınıfların çıkarları,

³ Örneğin, Küresel Barış Endeksi'nin 2016 yılı verilerine göre yeryüzünde herhangi bir çatışma ya da savaşta yer almayan yalnızca on ülke olduğu belirtilmiş ve 25.670 kişinin terör nedeniyle hayatını kaybettiği açıklanmıştır. İslam Ülkeleri Terörle Mücadele Koalisyonu'na göre son beş yılda (2012-2017) terör saldırıları nedeniyle ölen ya da yaralanan kişi sayısı iki yüz binin üzerindedir. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) verilerine göre, 2016 yılı sonunda yaklaşık altmış beş milyon kişi evini terk etmek zorunda kalmıştır. Uluslararası düzeydeki bu raporların yanı sıra ülkemizde de kamu güvenlik sorunlarına ilişkin veriler içeren çalışmalar mevcuttur. TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Raporu'na göre 2013 yılına kadar Türkiye'de terör nedeniyle yaşanan toplam can kaybı 35.576 olarak belirtilmiştir. Raporun ilan edildiği tarihten günümüze kadar on binin üzerinde can kaybı daha yaşandığı düşünüldüğünde yalnızca terör sebebiyle yaklaşık kırk beş bin insanın hayatını kaybettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra ülkemizde 2019 itibarıyla üç buçuk milyonun üzerinden mülteci bulunduğu bilinmektedir.

⁴ Güvenlik meselesine yönelik bu iki boyutlu kavrayış, aynı zamanda kavramın doğasındaki gerilimleri ortaya koyması açısından önemlidir. Bir yanda, bireyin ve toplumun güvenliği, kamu düzeninin ve asayişin sağlanması ve korunması ile bireyin özgürlüğü – temel hak ve özgürlükler arasındaki hassas denge; diğer yanda devletin güvenliği, üretim ve bölüşüme ilişkin ilişkiler, beka sorunu ve kamusal alan-özel alan arasındaki sınırların aşılması gibi devlet merkezli bir bakış açısının güvenlik yönetimine hâkim olması.

⁵ Burada bahsedilen çıkarlar daha sonraki bölümlerde kapsamlı olarak açıklanacak olup kabaca şöyle özetlenebilir: Emek sömürsüne dayalı üretim ilişkilerinin ve toplumsal düzenin devamının sağlanması, artık ürüne/değere el koyma sürecinin koşullarının oluşturulması, devletin kurallarının toplum yaşantısının her alanına hâkim kılınması gibi...

mülkiyet ve güç ilişkilerindeki konumlarını sürdürmeyi içeren üretim ilişkilerinin kurulmasını gerektirir.

Üretim süreci içerisinde, insanla nesnelar arasında tarih boyunca değışen mülkiyet ve egemenlik ilişkileri meydana gelmiştir. Bu ilişkiler, yani üretim araçları üzerindeki egemenliğin değışen biçimleri, üretim ilişkilerini doğurur. Üretim ilişkileri, artık ürün/değer⁶ yaratan ve artığa doğrudan üreticilerin dışındaki grupların el koyabildiği ve bu nedenle sınıfların ortaya çıktığı toplumları açıklamakta kullanılan bir kavramdır. Üretim süreci içerisinde insanlar arasında oluşan ilişkilerin tümünü değil, artık değere el koymanın özel biçimlerini ve mekanizmaları oluşturan bağlantıları ifade eder. Böylece toplumsal ilişkilerin temel belirleyicisi üretim ilişkileri olmaktadır. Üretim ilişkilerinin temel belirleyicileri ise, üretim araçları üzerindeki egemenliğin hukuki biçimi olan mülkiyet ve ekonomik biçimi olan piyasadır. Bunlar doğrudan üreticinin artık değerine el koymanın özel biçimleridir (Boratav 2010: 177).

Bu ilişkinin yarattığı sonuçlardan biri olarak, egemen sınıfların çıkarları; üretim araçları sahipliğini sürdürmek, egemenlik altındaki sınıfların ürettiği artık değerden daha fazla pay elde etmek ve iktidardaki/yönetimdeki güçlerini korumak/artırmaktır. Güvenlik yönetiminin bu çerçevedeki işlevi ise, pre-kapitalist dönemde, ‘despotik ve zor’a dayalı uygulamalarla gerçekleştirilirken, devletin modernleşmesiyle birlikte gelişen sivil hakların etkisiyle ‘zor’un yanına ‘rıza’ya dayalı teknikler de eklenir. Bir başka ifadeyle, güvenlik, pre-kapitalist dönemde [zor]a, modern dönemde⁷ [zor+rıza]ya dayalı bir yönetim tekniği olarak konumlanır. Çalışmamızda güvenlik, bu kavrayış üzerinden okunacak ve güvenliğin bir yönetim tekniği olarak gördüğü işlevler analiz edilmeye çalışılacaktır.

⁶ Artık ürün/değer sömürünün feodal ya da kapitalist üretim biçimlerindeki özgül gerçekleşme biçimidir. Sömürü, doğrudan üretici sınıfların (köylü, işçi gibi), emeğinin karşılığı olarak aldığından daha fazlasına satılabilen bir net ürün üretmesinin sonucu artığın kar biçimine bürünmesidir (Boratav 2010: 41).

⁷ Dışarda ulusal ordu, içerde polis kuvvetiyle güvenlik yönetiminin, dolayısıyla devlet aygıtının altyapısal iktidarında ve topluma nüfuz etme kapasitesinde yaşanan artışın yanında; devletin görelî özerk bir nitelik kazanarak tüm toplumsal kesimleri temsil eden bir yapıya dönüşmesi, bu durumun ardında yatan temel dinamiktir.

Güvenlik üzerine inşa edilen çalışmalar incelendiğinde, kavramsal düzeyde geniş bir literatür mevcut olsa da, sözü edilen kavrayış üzerine yeterli sayıda çalışma bulunmadığı görülmektedir. Güvenlik konusunda mevcut literatür; savundukları argümanlar, beslendikleri değerler ve çalışmamızın kapsamı açısından iki temel üzerinden kategorize edilebilir; *egemen güvenlik yaklaşımları ve güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar*. *Egemen* literatür, genel olarak güvenliği olumlayarak ‘suç bilim’ kapsamına yoğunlaşmıştır. *Güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan* literatür ise, güvenliği salt bireyin ve toplumun korunması olarak sunan *egemen* tezlerin reddine dayanarak ‘eleştirel’ bir okuma yapmaktadır.

Kamu güvenliği konusu, uluslararası literatürde, ‘11 Eylül’ sonrası artan güvenlik odaklı söylemin etkisiyle gittikçe daha fazla ilgi görmektedir. Bu kapsamda liberal çizgide toplum sözleşmesi kuramları ile neo-liberal güvenlik çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Eleştirel çizgide ise, güvenliğin eleştirisi ve polis teorisi, biyo-iktidar ve kontrol toplumu, risk toplumu ve modern kapitalist devletin yarattığı belirsizlikler gibi konularda çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye’deki sınırlı sayıdaki çalışmada ise, çoğunlukla örgütsel düzeyde (iç güvenlik yapılanması bağlamında ve idari teşkilat açısından; dış güvenlik ve milli güvenlik açısından; coğrafi, kentsel ve çevresel güvenlik açısından) incelemeler gözlemlenmektedir. Az sayıdaki çalışmada devlet-güvenlik ilişkisi üzerine incelemeler yapıldığı ve bu çalışmalarda spesifik örneklemeler (çoğunlukla özel güvenlik-toplum destekli polislik konuları) tercih edildiği görülmektedir. Osmanlı ve Cumhuriyet tarihine yönelik güvenlik yönetimi çerçevesindeki akademik çalışmalar ise iki boyutta tasnif edilebilir. Osmanlı tarihi üzerine genel perspektiften toplumsal, idari ve sosyo-kültürel bilgi ve bulgular içeren birçok eser bulunmakta olup bunlardan bir kısmı *egemen*, bir kısmı da eleştirel bir nitelik taşımaktadır. Kamu güvenlik yönetimindeki değişimi ele alan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Alyot, Okçabol ve Tongur’un 1940’lı yıllardaki çalışmaları dışında, kapsamlı eserlere rastlanmamış olup bu çalışmalar ise büyük oranda mevzuat derlemelerini içermektedir.

Bu çalışma, -Neocleous’un (2013: 25) da ileri sürdüğü gibi- güvenlik yönetiminin, “toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde” merkezi bir rolü olduğu tezine

dayanmaktadır. Bu merkezi rol, düzenlenecek olan toplumsal alanları ‘denetleme, disipline etme, tektipleştirme ve normalleştirme amacı üzerine kuruludur. Hipotezin peşine düşebilmek için öncelikle norm’un (normal olanın ve normal olmayanın) tarif edilmesi gerekir. İnşa edilmek istenen toplumsal düzene uygun olduğu düşünülen birey ve toplumun normal olarak kabul edildiği bu anlayışta, temel bir sorun ortaya çıkar: Toplumsal düzene uymadığı düşünülenlerin durumu (bir başka ifadeyle normal olarak kabul edilmeyenler) ne olacaktır? İnşa sürecinin devreye girdiği an, burada başlar. İnşa süreci “normal” olmayanların “normalleştirilmesi”ni amaçlamaktadır. Normalleştirme amacı doğrultusunda iki farklı çözüm geliştirilmiştir: Bunlardan ilki, insan davranışlarının şekillendirildiği ortamın yaratılması, bir başka ifadeyle “ehlileştirme-düzenle uyumlaştırma süreci”: Bu süreçte normal olarak görülmeyenler, hegemonya, ideolojik koşullandırma, biyo-iktidar, gözetim toplumu ve güvensizleştirme gibi rızaya/iknaya dayalı yönetim teknikleriyle “normalleştirilmek” (sistemle uyumlaştırılmak) istenir. İkincisi ise, ilkiyle eş zamanlı ve onu desteklemek için uygulanan cezalandırma ve ötekileştirme gibi zorlayıcı tedbirlerden oluşmaktadır. Bu tezler, güvenliğin egemen sınıfların çıkarlarını inşa etmek ve yeniden üretmedeki rolünü açıklamak amacıyla kurgulanan “güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar” aracılığıyla incelenebilir.

Güvenliğin, toplumsal hayatın düzenlenmesinde, yönetim tekniği olarak işlev kazandığı iddiasını temellendirmenin ön koşullarından biri, *toplumsal hayatın düzenlenmesi* kavramının ne anlam ifade ettiği. Kavrama yüklenen anlam, egemen sınıfların çıkarlarına dayanan üretim ilişkilerinin (pre-kapitalist ya da kapitalist) inşasını ya da yeniden üretimini garantiye alacak koşulların sağlanması amacıyla, gündelik yaşamın yasal ve idari açıdan düzenlenmesi, tüm toplumun belirli bir düzen etrafında şekillendirilmesi ve yönetilmesidir. Tarihin her döneminde, toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik faaliyetler gözlemlenmektedir. Pre-kapitalist dönemde (18. yy öncesi) hükümdar, toplumsal düzeni sağlamak için kullarının canları bağışlayan ya da alan bir konumdaydı. Çünkü despotik niteliği nedeniyle topluma nüfuz edemeyen devlet, toplumsal hayatı düzenleyecek yetiyi edinememiştir⁸. Modern dönemde ise (18. yy sonrası) kapitalist devletin elde ettiği altyapısal iktidar sayesinde, egemen sınıflar,

⁸ Ya da minimum düzeyde bu yetiye sahip olmuşlardır.

topluma nüfuz edecek rıza/ikna ve zor araçlarına sahip olmuşlar, böylece nüfuslarını yaşatarak denetim altında tutmayı tercih etmiştir. Bunun nedenleri; iktidarın devamı için üretime, üretim için nüfusa (ucuz emeğe) ihtiyaç duyulması ve gelişen sivil hak ve hürriyetler nedeniyle pre-kapitalist dönemde kullandıkları doğrudan zora dayalı yönetim tekniklerini modern dönemde kullanmanın içerdiği sakıncalardır⁹.

Modern dönemde ortaya çıkan ‘tüm toplumsal alanların devletin kontrolünde düzenlenebileceği’ fikrinin ardında yatan neden, egemenlik altındaki sınıfların tehdit olarak görülmesi ve böylelikle piyasanın işleyiş mantığının garantiye alınması olarak görülmektedir. Bu sorunun, askeri alanda var olan disipliner düzeninin sivil toplum hayatına uyarlanarak çözülebileceği düşünülmüştür. Bunun için güvenlik mantığı devreye sokulmuştur. Bu çalışma söz konusu mantığı açıklamayı ve güvenlik yönetiminin bir yönetim tekniği olarak nasıl kullanıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar aracılığıyla, çalışmamızda, yeni bir güvenlik modeli önerisinde¹⁰ bulunma iddiasında değiliz. Bu kurgunun hedefi; egemen güvenlik modelin uygulandığı yapıları, uygulanış biçimlerini ve uygulanış gerekçelerini çözümlenektir. Bunun peşine düşmenin ön koşulu, güvenlik yönetimini bağımsız, tarafı ve sorgulanamaz bir devlet aygıtı olarak sunan (büyük oranda liberal) görüşlere yönelik eleştirel bir yaklaşım üzerinden gerçekleştirilecek

⁹ Devletin meşruiyet derecesinin zarar görmesi gibi...

¹⁰ Güvenliğe yönelik sistematik yaklaşımlar içerisinde, yeni bir güvenlik anlayışı önerisi olarak İnsani Güvenlik Yaklaşımı örnek verilebilir: İnsani güvenlik yaklaşımı, merkezine bireyi alan ve geleneksel güvenlik politikaları ve hizmetlerinin amaçlarını, kapsamını ve kurumsal yapısını sorgulayan yeni bir anlayıştır. Aynı zamanda tüm yurttaşların çıkarlarını dikkate alan bir yönetsel anlayışın parçası olarak demokratikleşme, şeffaflık ve hesap verebilirliğin önemini altını çizmektedir (Akay 2015: 5). İnsani güvenlik yaklaşımı devletin yerine bireyi güvenliğin odak noktasına koymaktadır. İnsanların güvenlik uğruna hak ve özgürlüklerinden vazgeçmeleri ile ulusal güvenliğin sağlanamayacağı fikrini benimseyen bu yeni yaklaşım, güvenliğin sağlanmasında zora ve rızaya dayalı iktidar tekniklerinin yerine daha insani güvenlik önlemlerinin uygulanması gerektiğini ve böylece güvenliğin sağlanabileceğini öngörür. Dolayısıyla bu yeni güvenlik anlayışında güvenlik ve özgürlük bir terazinin ayrı kefelerinde yer alan ve dengelenmesi gereken iki kavram olarak görülmez. Bu yaklaşım altında güvenliğin sağlanması ve özgürlüklerin korunması birbirinin muadili değildir, birbirinden ayrılmazdır ve birinin diğerine tercih edilmesi gerekmez. Birey özgürlüğünün korunması da güvenliğin sağlanması ve sürdürülmesinde önemli bir faktördür (Kanat ve diğerleri 2016: 569). Kavramın insana yaptığı vurgu, güvenliğin yeniden kurgulanmasını gerektirmekte ve devletin güvenliğini merkeze alan güvenlik çalışmalarında köktenci bir dönüşümü simgelemektedir (Ovalı 2006: 4). Özetle insani güvenlik yaklaşımı, güvenliği devletin güvenliğinden bireylerin ve toplulukların güvenliğine yani aşağı doğru genişletmektedir. Bu yaklaşım devletin birey ve toplulukları koruduğu kadar ihlal eden de bir aktör olması gerçeğinden hareketle devlet güvenliğini merkezden çıkarmaktadır. Ayrıca güvenliğin yalnızca şiddete uğramama ya da hayatta kalma hakkı olduğu kadar bireylerin arzu ettiği hayatı yaşayabilme hakkı olarak da görmektedir (Aşan 2015: 5).

analizlerdir. *Güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar*, sözü edilen alandaki akademik literatürün, özgün bir temelde sistematize edilmiş halini ifade etmektedir.

Güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar ile güvenlik yönetimini açıklarken, Poulantzas'ın görüşlerinden yararlanarak devletin, egemen üretim ilişkilerinin¹¹ inşası ve yeniden üretimi için güvenlik yönetimini etkin şekilde kullandığı ön kabulü üzerinden çalışmanın yöntemi oluşturulmuştur. Analiz için model teşkil eden kuramsal zemin büyük oranda M.Foucault, M.Neocleous, L.Althusser, A.Gramsci, N.Poulantzas gibi teorisyenlerin görüşlerinden beslenir. Çünkü hiçbir yaklaşım tek başına analizi çözümlenmede yeterli görülmemektedir. Örneğin güvenliğin sivil toplumu zapt etmek amacıyla kullanıldığını öne süren Neocleous, bunun amacını mülkiyetin korunması üzerinden açıklamakta, iktidara ve güce ilişkin mücadeleleri analiz çerçevesi dışına itmektedir. Foucault biyo-iktidar ve yönetimsellik kavramsallaştırmalarıyla, nüfusun içinde yaşadığı ortama şekil verilerek bireylerin davranışlarının düzenlendiği savını öne sürmüştür, ancak o da ekonomizmi analizine dâhil etmemiştir. Gramsci, hegemonya kuramı ile iktidarın toplum üzerindeki rızasının üretimini açıklamaya çalışmıştır. Althusser eğitim, haberleşme, dini vb. ideolojik aygıtların kullanılarak iktidarın meşruiyet derecesinin artırıldığı ve toplumsal alanların yönlendirildiğini ileri sürmüştür. Örnekler çoğaltılabilir. Özetlemek gerekirse toplumsal hayatın nasıl düzenlendiğini açıklamaya yönelik kurulması öngörülen eleştirel modelde, devlet, egemen sınıfların çıkarlarını esas alan üretim ilişkilerini inşa etmek ve yeniden üretmek için, toplumsal hayatı düzenler. Toplumsal hayatı düzenlemek için de, güvenliği bir yönetim tekniği olarak kullanır.

Bu açıklamalar yeni bir soruyu ortaya çıkarmaktadır: Güvenliğin bir yönetim tekniği olarak konumlandırılması hangi amaca hizmet eder? Soruyu cevaplamak için, devletin rolü tartışmalarına yoğunlaşmak fayda sağlayacaktır. Devletin rolü, bu çalışmanın sınırlarını aşan¹², akademik literatürde üzerinde yoğun birikimin olduğu, çok geniş bir tartışma konusudur: Örneğin Marksist yaklaşımlar, devleti tüm egemen

¹¹ Egemen üretim ilişkileri, tahakküm meselesiyle, yani bir kimsenin faaliyetlerinin bir başkası tarafından yönetildiği ve denetim altına alındığı toplumsal ilişkilerle bağlantılıdır (Wright 2014: 42)

¹² Dolayısıyla bu çalışmada devletin rolü üzerine kapsamlı teorik ve kavramsal tartışmalar yapmaktan ziyade, güvenlik yönetimi ve devletin rolünün ilişkilendirilmesiyle yetinilebilir.

sınıfların baskı aracı olarak görmektedir. Bonapartist/Hegelci görüşler, devleti sınıflardan menkul bir yapı olarak sunmaktadır. Liberal anlayış, devleti tüm toplumun çıkarını savunan tarafsız bir kurumsal yapı olarak tanımlama eğilimindedir. Bu çalışma, devlet teorilerini açıklama amacıyla değildir ve söz konusu tartışmalarda boğularak analiz edilmek istenen konunun özünden kopma riskinden kaçınmaktadır. Bu doğrultuda devletin rolü, Poulantzas'ın 'ilişkisel devlet analizi'nden yararlanılarak konumlandırılmaktadır: Devlet ne bir özne ne de egemen sınıfın baskı aygıtına indirgenemez. Devlet, yönetim ve karar alma süreçlerinde temel belirleyicilerden oluşan (hegemonik ve müttefik sınıfların bulunduğu iktidar bloğu, devlet aygıtı ve egemenlik altındaki sınıflar¹³); içerisinde, hem egemen sınıfın hem de egemenlik altındaki sınıfların mevziler edinebildiği; kısa vadeli politikalarında tüm sınıfların çıkarlarını savunmaktan bağımsız; ancak uzun vadede egemen (kapitalist, feodal vb.) üretim ilişkilerinin devamını sağlama üzerine kurulu bir ilişkiler ağıdır. Bu ilişkisel düzeyde, altyapı ve üstyapı karşılıklı olarak birbirini belirler¹⁴. Poulantzas, devletin temel işlevlerini ise, emek sürecinin örgütlenmesi ve artı değer paylaşılması ile toplumsal formasyonun tutunumu (birliği ve uyumu) olarak sıralar. Emek sürecinin örgütlenmesi ve artı değer paylaşımı, egemen sınıfın çıkarlarını sağlamada devlete yüklenmiş işlevler olarak öne çıkarken, toplumsal formasyonun tutunumu işlevi, egemen olsun/olmasın, tüm toplumsal sınıfların çıkarlarını savunmada/inşa etmede devlete rol yüklemektedir. Böylece devlet aynı zamanda görece özerk bir nitelik kazanır, toplum içindeki çelişkilere rağmen varlığını devam ettirmeyi öncelik olarak görür, ekonomik çelişkileri görünmez kılar ve genel çıkarın temsilcisi gibi görünür.

Bu bakış açısından kamu güvenlik yönetimi olgusunu inceleyen tezin amacı, sivil toplum üzerinde kurulan denetimin güvenlik üzerinden açıklanması, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki egemen sınıflar tarafından, toplumsal hayatın düzenlenmesinde güvenlik yönetiminin oynadığı rolü eleştirel bakış açısından hareketle ortaya koymaktır. Bu doğrultuda başlangıç olarak, Osmanlı'dan günümüze kamu güvenlik yönetimindeki kurumsal örgütlenmede, yasal ve politik düzeylerde yaşanan dönüşümlerin belirlenmesinden yola çıkan çalışma, bu dönüşümün irdelenmesi ve

¹³ İnsanların, üretken kaynaklar üzerindeki hakları ve yetkileri eşitsiz biçimde dağıldığında, kimi insanlar belirli üretken kaynak türleriyle ilgili olarak diğer insanlara göre daha fazla yetkiye sahip olurlar. Bu ilişkiler, *sınıf ilişkileri* olarak tanımlanabilir (Wright 2014: 23)

¹⁴ Poulantzas, buna "çoklu belirlenim" adını vermektedir.

analiz edilmesine yönelik eleştirel bir çözümlemeyi hedeflemektedir. Bunun gerçekleştirilmesi için, şu soruların peşine düşmek gerekmektedir: İlk Osmanlı güvenlik teşkilatlarının kurulduğu andan 2000’li yıllara uzanan süreçte, güvenlik örgütlenmesinde ne gibi değişim ve dönüşümler olmuştur? Bu dönüşümlere yol açan dinamikler nelerdir? Güvenliğin toplumsal hayatın düzenlenmesi çerçevesinde araçsallaştırılması nasıl gerçekleştirilmiştir? Devlet-iktidar ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin ve mücadelelerin, güvenlik yönetimindeki dönüşüme etkileri nasıl ve hangi ölçüde olmuştur?

Bu kapsamda öncelikle, sözü edilen tarih aralığında, kamu güvenlik yönetimindeki değişim ve dönüşümler, tarihsel olaylar ve olgular üzerinden ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu dönüşümler kurumsal, yasal ve politik olmak üzere üç temel çerçeve üzerinden irdelenecektir. Ardından, güvenlik yönetimlerindeki dönüşümlerin ardında yatan temel dinamik olarak belirlenen “toplumsal hayatın düzenlenmesi” ve temel gerekçeyi oluşturan egemen üretim ilişkilerinin inşası/yeniden üretimi sorunsalı üzerinden tarihsel süreç analizi gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Bu analiz ise, toplumsal hayatın düzenlenmesini açıklayan ve çalışmada özgün olarak sistematize edilmiş yaklaşımlar¹⁵ üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

Bu perspektiften yola çıkan tez çalışması, Osmanlı Devleti ve ardılı Türkiye Cumhuriyeti’nde kamu güvenlik yönetimi faaliyetini ve bu faaliyetin devlet-toplum ilişkilerindeki rolünü, analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu temeller üzerine inşa edilen sorunsal, bir başka deyişle tezin önermesi ise, Osmanlı Devleti ve Türkiye tarihinde, egemen üretim ilişkilerinin inşasını/yeniden üretimini sağlamak için, kamu güvenlik yönetiminin “toplumsal hayatın düzenlenmesinde” merkezi bir rol oynadığıdır.

Çalışmanın tarihsel aralığı, Türk siyasi tarihinin son iki temel aktörü olan Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerini kapsamaktadır. Zaman aralığı belirlenirken, günümüz kamu güvenlik yönetiminin temellerine uzanmak için, idari yapının miras kaldığı Osmanlı dönemi başlangıç noktası olarak alınırken, son inceleme

¹⁵ Çalışma doğrultusunda kurgulanmış güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar: hegemonya işlevi, ideolojik koşullandırma işlevi, biyo-iktidar işlevi ve güvensizleştirme işlevlerinden oluşmaktadır.

noktası olarak 2001 yılı esas alınmıştır. 2002 yılından bu yana iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi, bu çalışma yapıldığında devam etmekte olan bir pratiği temsil ettiğinden dolayı, söz konusu dönemin güvenlik yönetiminin sağlıklı bir analizinin yapılması mümkün görünmemektedir. Bu sebeple, inceleme kapsamı dışında bırakılmıştır. Kapsam oluşturulurken güvenlik teşkilatındaki yapısal değişimler esas alınmış, böylece dağınıklığa yol açmadan temel hedef olan kamu güvenlik yönetimindeki dönüşümlerin ve bu dönüşümleri şekillendiren dinamiklerin analiz edilmesine odaklanılmıştır.

Bu çalışmada, yöntem olarak, tarihsel çözümlere ve dönemsel mukayeseli analizlere ağırlıklı olarak yer verilmeye çalışılmıştır. Süreç incelemesine dayanan analizde, çalışmaya temel malzeme olacağı düşünülen bilimsel kaynakların yanı sıra; politika beyan ve metinleri (mevzuat, raporlar, incelemeler, planlar, hükümet programları) ile gazete taramaları yapılmıştır. Kamu güvenlik yönetimdeki dönüşümlerin ortaya konmasında, yalnızca tarihsel gelişmelerin kronolojik bir çerçevede sıralanmasıyla yetinilmemiş, bu dönüşümleri etkileyen politik ve idari kararlar da kuramsal tartışmalar yardımıyla incelenmiştir.

Tarihsel analize klasik ve modern dönem olarak ikili bir bakış yerinde olacaktır. Toprak sisteminin bozulmasına kadar olan süreç ağırlıklı olarak (Osmanlı'ya özgü) feodal üretim ilişkileri bağlamında analiz edilirken, iltizam sistemin inşasıyla başlayan süreç, modern dönemin dinamikleri çerçevesinde, egemen ve eleştirel tezler yardımıyla analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu ikili tasniften, başta yasal-kurumsal değişimlerin incelenmesi olmak üzere çalışmanın birçok bölümünde yararlanılacaktır.

Çalışma, genel itibariyle üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde amaçlanan, kamu güvenlik yönetimine ilişkin kavramsal ve teorik bir temel inşa ederek ikinci ve üçüncü bölümlerdeki inceleme alanları için analiz modeli oluşturmaktır. Kavramsal ve kuramsal açıklamaların yapılmasının en temel sebebi, kamu güvenliği kavramının, tüm boyutlarıyla anlaşılmasını sağlamaktır. Ancak bu bölümde yer alan tüm kavram ve kuramların, diğer bölümlerdeki analizlerde kullanılması öngörülmemektedir. Farklı kuramsal tartışmalara yer vermenin gerekçesi, hem

klasik/modern Osmanlı¹⁶ hem de Cumhuriyet dönemlerinde, kamu güvenlik yönetimindeki dönüşümün yanı sıra, bu dönüşümün kurumsal, yasal ve politik dinamiklerinin eleştirel bir kurgu olan güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar ve onun kavram seti olan “toplumsal hayatın düzenlenmesi” çerçevesinde açıklanmasıdır. Bir başka ifadeyle Osmanlı ve Türkiye tarihinde kamu güvenlik yönetimindeki kurumsal, yasal ve politik dönüşümlerin ve bunun ardında yatan dinamiklerin “toplumsal hayatın düzenlenmesi çerçevesinde çözümlenmesinin uygun olacağı kanaati, çalışmaya şekil veren etkenlerdendir. Diğer kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar ise ihtiyaç duyulduğu ölçüde kullanılacaktır. Bu kapsamda kurgulanan kavramsal ve kuramsal açıklamalar için bazı sorulara yanıt aranmıştır: Tüm insanların gündelik yaşamını yakından ilgilendiren kamu güvenliği kavramının kapsam ve içeriği nedir? Literatürde hangi kavramsal çerçevelerden bakılmaktadır? Devletin güvenliğe ilişkin rolü nasıl tasvir edilmektedir? Devlet aygıtında tarihsel süreçte yaşanan evrimin ve üretim-mülkiyet ilişkilerinde yaşanan değişimlerin, güvenlik yönetimindeki dönüşüme etkisi hangi ölçüde gerçekleşmiştir?

Çalışmanın ilk bölümünde modern devlet kavramı¹⁷ ve kamu güvenliği ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle kamu güvenliği ve kamu güvenlik yönetimi kavramları tanımlanmıştır. Kamu güvenliği kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için, onunla ilişkili olduğu düşünülen kamu düzeni, kolluk faaliyeti ve kamusal alan kavramlarının da açıklanmasına çalışılmıştır. Ardından kamu güvenlik yönetiminin tarihsel süreçteki evrimi, pre-kapitalist ve modern dönemler bağlamında açıklanmıştır. Bu açıklamaların üzerine, kamu güvenliğine yönelik kuramsal tartışmalara yer verilmiştir. Bu tartışmalar iki temel boyutta ele alınmıştır. İlki egemen güvenlik politikalarına ilişkin kuramsal yaklaşımlar; ikincisi ise güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlardır. Çalışmada egemen güvenlik yaklaşımları, liberal devlet anlayışı, toplum sözleşmesi kuramlarında güvenlik anlayışı, liberal anayasal devlet modelinde güvenlik anlayışı, sosyal devlet modeli güvenlik anlayışı ve neo-liberal/yeni sağ düşüncede güvenlik anlayışı çerçevesinde ele alınırken; güvenliği

¹⁶ Tanzimat öncesi dönem, modern devletle ilişkilendirilemeyeceğinden, bu tarihsel aralığın kuramsal yaklaşımlarla analiz edilmesi de mümkün değildir.

¹⁷ Modern devlet, siyasal iktidarın kurumsallaşmış halidir. (Saygılı 2010: 61) Bu yüzden araştırma konusu olarak geleneksel devlet yerine günümüz karmaşık ve kurumsal örgütlenme modeli olan modern devlet tercih edilmektedir.

yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlarda ise, sivil toplumun zapt edilmesi, mülkiyet ilişkilerinin inşası/yeniden üretimi, hegemonyanın oluşturulması, ideolojik koşullandırma, gündelik hayatın gözetimi/biyo-iktidar işlevi ve korku toplumu inşa etme gibi tartışmalara yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Osmanlı Devleti döneminde güvenlik yönetiminde meydana gelen değişim ve dönüşümler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Osmanlı'nın siyasal, toplumsal yapısının ve güvenlik yönetiminin tarihsel süreçteki gelişiminin incelenmesi gerekli görülmüştür. Bu inceleme yapılırken Osmanlı'nın kuruluşundan Cumhuriyet dönemine kadar kamu güvenlik yönetiminin genel görünümü: idari teşkilat, kolluk teşkilatı ve diğer güvenlik aktörleri de irdelenmiş, güvenlik yönetimindeki dönüşüme neden olan üretim ilişkileri ve tarihsel belgeler (mevzuat, nizamnameler, fermanlar vb.) analiz edilmiştir. Söz konusu dönemde güvenlik örgütlenmesinde, bu örgütlerin niteliğinde, personel sayısında, politikalarında kısaca görev, sorumluluk ve işlevlerinde ne gibi değişiklikler meydana geldiği sorularına yanıt aranmıştır.

Üçüncü bölümde, Cumhuriyet Dönemi kamu güvenlik yönetimi, ikinci bölüme benzer bir metodolojik yaklaşımla analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde 1918-2001 arası süreçte yaşanan yasal, kurumsal ve politik dönüşümler ile bu dönüşümlere yol açan sebeplerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Son olarak çalışma genel bir değerlendirme ve sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

I. BÖLÜM

1. DEVLET VE KAMU GÜVENLİĞİ: KAVRAMSAL VE KURAMSAL BİR ÇERÇEVE

1.1. Güvenlik Terminolojisi ve Kavramsal Açıklamalar

Kavramlar, öğrenmenin önemli bir parçasıdır. Kavramlar, sözcüklere gerçek anlamlarını vermeye, onlar aracılığıyla düşünmeye, çıkarımlar yapabilmeye; olayların, süreçlerin özünü kavramaya; nesne, olay ya da fikirleri sınıflandırmamıza ve onları basitleştirmemize yarar (Ozankaya 1984: 74; Çeliköz 1998: 70). Bu çerçevede tez çalışmasının inceleme alanı olan *güvenlik* meselesinin tüm boyutları ile anlaşılabilmesi için bazı kavramların tanımlanması ve onlar üzerine terminolojik açıklamalar yapılması gerekmektedir. Bu terminolojik açıklamalar, ilk aşamada, güvenlik, kamu güvenliği, kamu güvenlik yönetimi ve kamu düzeni kavramları üzerinden yapılmalıdır.

1.1.1. Güvenlik ve Kamu Güvenliği

11 Eylül 2001¹⁸ sonrasında; siyaset, devlet ve toplum kavramları üzerine yoğunlaşmış metinlerin çoğunda, “güvenlik” konusunun doğrudan ya da dolaylı olarak yer bulduğu¹⁹ görülmektedir. Kamuoyu gündemlerinde, politik beyan ve belgelerde, evrensel/yerel çaptaki gazete, haber ve rapor gibi belgelerin içeriğinde sıklıkla

¹⁸ 11 Eylül 2001 tarihi, bir terör örgütünün (El-Kaide) dünyanın süper gücü olarak nitelenen bir devletin sınırları içinde yaptığı terörist saldırılarla anılmaktadır. New York'taki ikiz kulelere iki, Virginia'daki Pentagon kompleksine de bir uçağın çarparak infilak etmesi ve bir başka uçağın yolcular ve uçuş ekibinin müdahalesiyle Washington DC. yerine Pennsylvania'da kırsal bir araziye düşmesi sonucu gelişen olaylarda 25 bina kullanılmaz hale gelirken, toplam 2985 kişi hayatını kaybetmiştir (Özpek: 2012: 186).

¹⁹ Bir arama motorunda “güvenlik/security” sözcükleri üzerinden yapılan sorgulamada ise yaklaşık iki milyar, kavram üzerine yapılan akademik sorgulamalarda ise dört milyon civarı sonuç gösterilmektedir.

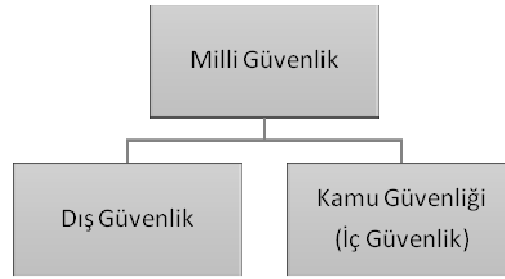
güvenlikle ilgili ifadelere yer verilmesi, güvenlik olgusunun gündelik yaşamın neredeyse her düzeyindeki belirleyiciliği gösterir. Çünkü bireyler, doğaları gereği, güvenlik üzerine derin bir hassasiyet duygusu taşırlar; güvensiz ortamdan endişe duyarlar. Can ve mallarının güvende olmasını arzularlar. Nitekim insan ihtiyaçlarını açıklayan düşünürlerden A.Maslow'un da işaret ettiği²⁰ gibi, güvenlik ihtiyacı, beşeri varoluşun en temel unsurlarındandır (Maslow 2001: 212).

Güvenlik meselesi, gündelik yaşamdaki bu popülerliğin/belirleyiciliğinin yanı sıra akademik literatürde de yoğun ilgi gören bir kavramdır. Siyaset, yönetim, ekonomi, uluslararası ilişkiler, hukuk, sağlık, çevre gibi birçok akademik disiplin tarafından inceleme konusu olmuş; iç güvenlik, dış güvenlik, milli güvenlik, kamu güvenliği, bireysel güvenlik, toplumsal güvenlik, sosyal güvenlik, sağlık güvenliği, fiziksel güvenlik, psikolojik güvenlik, cinsel güvenlik, konut güvenliği, çevre güvenliği, gıda güvenliği, iletişim güvenliği, kişisel verilerin güvenliği gibi birçok farklı konuda akademik çalışma alanları oluşmuştur. Kavramın bu multi-disipliner niteliği, çalışmamız kapsamında güvenliğe yüklenen anlamın sınırlarının belirlenmesini zorunlu kılar.

Kavramın, bu çalışmada hangi sınırlılıklarla inceleneceğini ortaya koymak için, öncelikle kategorik bir konumlandırma yapılmalıdır. Devletin güvenlik faaliyeti, dış güvenlik ve kamu güvenliği olmak üzere iki temel düzeyde ele alınabilir. Dış güvenlik devletin dış tehditlerden korunması faaliyeti anlamına gelirken, kamu güvenliği ise iç güvenliği ilgilendiren konuları içermektedir (Tunç ve Döner 1998: 5-6). Devletin hem dış güvenliğe hem de kamu güvenliğine yönelik faaliyetleri milli güvenlik²¹ çatısı altında konumlanır.

²⁰ Maslow'a göre, bireylerin yaşamları boyunca duyduğu ihtiyaçlar şöyle sıralanabilir: Temel gereksinimlerin giderilmesi; korunma, güvenlik, güvence; bir aileye, topluluğa, ekibe, arkadaş grubuna, arkadaşlık ilişkisine, sevecenlik ve aşk ilişkilerine ait olma; saygı, saygınlık, onay, değer verme, özsaygı; kişinin yetenek ve kapasitelerini tam olarak geliştirme özgürlüğü, benliğin gerçekleştirilmesi (Maslow 2001: 212).

²¹ Milli Güvenlik kavramı "bir devletin millî menfaatlerinin gerçekleştirilmesi ve bu menfaatlerinin iç ve dış tehditlere karşı korunması ve kollanması" olarak tanımlanabilir (Küçükşahin 2006: 14).

Şekil 1.1: Devletin Güvenlik Faaliyetinin Örgütlenme Düzeyi

Tarihsel süreçte güvenlik kavramına yüklenen anlamda farklılaşmalar olmuştur. Pre-kapitalist dönemin²² güvenlik anlayışında, iç ve dış güvenlik ayırımından ya da örgütlenmesinden bahsetmek zordur. Oysa devletin modernleşme süreciyle, dış güvenlik ve iç güvenlik şeklinde bir iş bölümü ortaya çıkarak güvenlik uzmanlaşması artmıştır. Bunun sonucunda, dış güvenlik kavramı askeri bir hizmet alanı olarak tanımlanırken; devletin sınırları içerisindeki meseleler iç güvenlik kavramı (daha sonra “kamu güvenliği” kavramı) üzerinden tartışılmaya başlanmıştır (Köksoy 2011: 102-103).

Modern dönemde, güvenliğin kamu sıfatıyla nitelenmesi, kamusal bir nitelik arz etmesiyle ilişkilidir. Bu yüzden pre-kapitalist dönemdeki iç güvenlik ifadesi yerini, modern dönemde kamu güvenliği kavramı almıştır. Bu durum kavramın sınırlarını belirginleştirmeye yardımcı olur. Bununla birlikte kavrama yönelik tanımlayıcı açıklamalar yapmak için, aşılması gereken bir zorluk daha mevcuttur: Kamu güvenliği; devletin bekası, kamu düzeni, yurttaşın güvenliği, mülkiyet ve sınıf ilişkileri gibi pek çok konuyu²³ içine alan bir niteliktedir (Şimşek 2010: 68-69). Bu nitelik kavramın yapısal özelliğinden ve doğasından kaynaklanır ki sosyal bilimlerdeki diğer birçok kavram gibi kamu güvenliği de farklı bakış açıları üzerinden açıklanmak istendiğinden, bu durum son derece olağandır.

²² Modern ve pre-kapitalist şeklinde bir sınıflandırma, güvenlikle ilgili birçok konuyu açıklamak için isabetli bir seçim olacaktır.

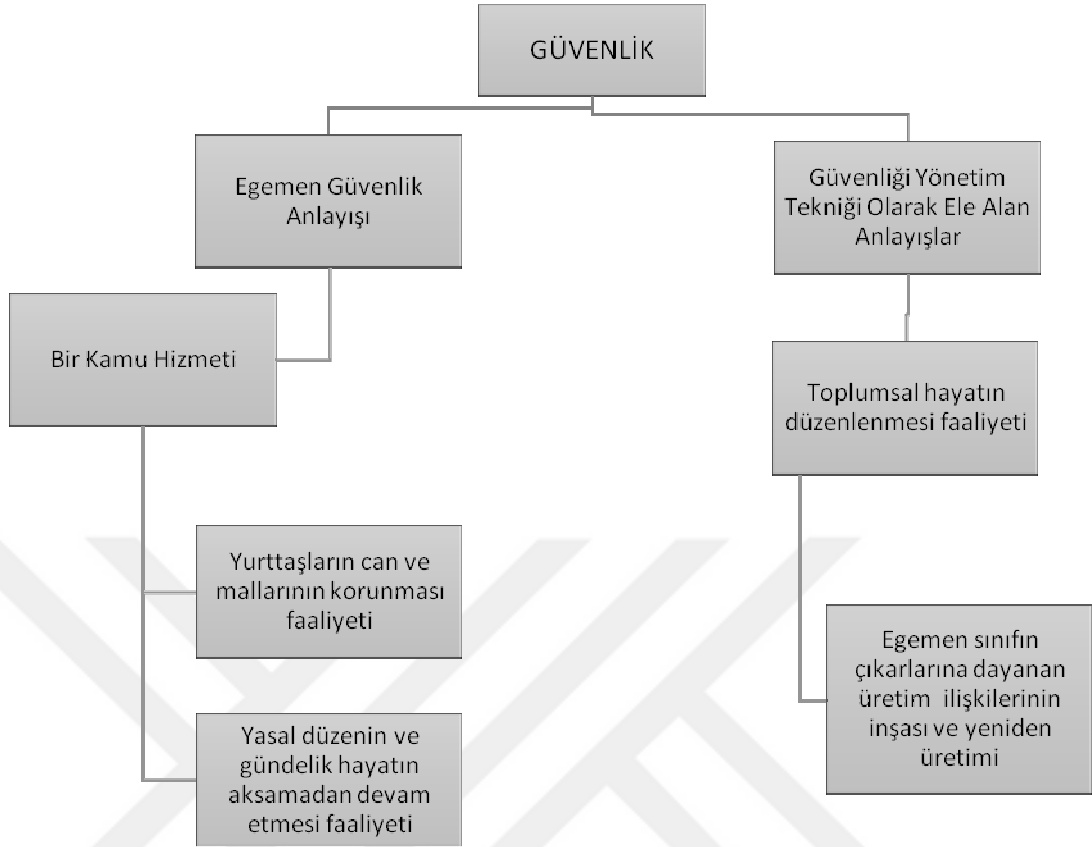
²³ Örneğin bireylerin can ve mallarına zarar gelmesinden endişe duymalarının önlenmesi, saldırıya uğramamalarının sağlanması, seyrüsefer tedbirleri, maden ve iş denetimi, yıkılma, yangın gibi tehlike arz eden binalar hakkında alınan tedbirler kamu güvenliğinin sağlanmasına yönelik faaliyetler arasında gösterilmektedir (Şimşek 2010: 68-69).

Kamu güvenliği üzerine mevcut tanımlamaların bir kısmı kavramı olumlarken bir kısmı da eleştirel bir bakış açısıyla okumaktadır. Kavramı olumlayan tanımlamalar kamu güvenliği; kamusal alanda bireylerin can ve mallarının, saldırılara ve kazalara karşı korunması; gündelik yaşamlarında saldırı, tehdit veya tehlikelerin bulunmadığı kanısının yerleşmesi anlamına gelen yaşamsal bir hak olarak sunarlar (Günday 2004: 502). Bu, bireysel bağlamda kişilerin kamuya açık yerlerde saldırıya, zorlamaya, kazaya ve engellemeye -durdurulma, bekletilme, alıkonma- uğramadan dolaşmaları veya bulunmaları (Çetindağ 2004: 13); daha öz bir ifadeyle “bir devlette zabıta hizmetleriyle halka sağlanan can ve mal güvenliği” (TDK) anlamına gelmektedir. Güvenliği olumlayan tanımların ortak özelliği; gündelik yaşamda tehlikenin olmaması ve tehlikenin olmadığına yönelik bireysel inanç ve huzur duygularıdır (Bal 2003: 17). Resmi kurumlar tarafından yapılan tanımlamalar da bu yaklaşımlarla paraleldir. “Toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu” (TDK); “bir saldırı karşısında toplumu oluşturan birey ve grupların korunmasının ötesinde ülkede yaşamın doğal akışını sürdürmesi” (KDGM 2017: 386), “terörizm ve diğer potansiyel tehditlere karşı vatanın korunması, iç güvenliğin sağlanması” (DHS²⁴), kamu düzeninin (kişilerin, malların ve kurumların güvenliğini) sağlanması²⁵ gibi tanımlamalar, bu savı destekleyen örneklerdendir.

Kamu güvenliği kavramına yönelik eleştirel tanımlamalar ise, ‘güvenlik faaliyetinin özünde toplumu baskı altına alma’ işlevini içerdiği savı üzerinden şekillenmektedir. Buna göre (modern) devletler, yurttaşlarına sağladığı koruma karşılığında; onlardan otoritesine itaat etmelerini bekler. Bu koruma-itaat ilişkisi, devletin güvenliği gerekçe göstererek hayatımızı ve düşüncelerimizi şekillendirmesini ve toplumsal hayatı baskı altına almasını sağlar. Böylece güvenlik bireyleri, grupları ve sınıfları biçimlendirmeye yarayan bir yönetim tarzına/teknikine dönüşür. Bu nedenle Neocleous’un da belirttiği gibi; güvenlikten söz edildiğinde hiçbir zaman yalnızca güvenlikten söz edilmiş olmaz (Neocleous 2013: 24; Neocleous 2014: 15). Böylece güvenlik meselesi iki boyutlu bir kavrayış üzerinden sorunsallaştırılmış olur.

²⁴ Amerikan İç Güvenlik Teşkilatı’nın (Department of Homeland Security) görev tanımı. Bkz. <https://www.dhs.gov/laws-regulations>.

²⁵ Fransa Cumhuriyetçi Güvenlik Birlikleri Merkezi Yönetimi’nin (DCCR) görev tanımı. Bkz. Atak ve Ekici 2012: 109.

Şekil 1.2: İki Farklı Yaklaşım Üzerinden Güvenlik Kavramı

Kaynak: Metin içerisindeki tartışmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

1.1.2. Kamu Güvenlik Yönetimi

Yerel ve evrensel düzeydeki bilimsel çalışmalar incelendiğinde, kamu güvenliği kavramı üzerine tanımlamaların, açıklamaların ve tartışmaların mevcut olduğu görülmekle birlikte, kamu güvenliğinin kurumsal boyutunu ve devlet aygıtı içerisindeki konumunu işaret eden ‘kamu güvenlik yönetimi’nin kapsamlı bir tanımına rastlanamamıştır. Türkiye’deki az sayıda çalışmada, kavramın muadili olarak kabul edilebilecek ‘iç güvenlik yönetimi’ ifadesi kullanıldığı görülse de, buna yönelik açıklamalar iç güvenlik örgütlenmesindeki kurumsal yapılar üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak yalnızca yasal metinlerde gösterilen görev ve sorumluluklarının ortaya konması, kamu güvenlik yönetimine yüklenen işlevleri açıklamayı ihmal ettiğinden, kavramın anlaşılmasında yetersiz kalmaktadır. Uluslararası literatürde ise, kamu güvenlik işletmesi (public security management) veya kamu güvenlik idaresi (public security administration) ifadelerinin kullanıldığı çalışmalar bulunmakla birlikte, ‘kamu güvenlik

yönetimi' üzerinde uzlaşmış bir tanımın mevcut olmadığı görülmüştür. Bu nedenle, söz konusu kavramı tanımlamaya çalışmak bir gereklilik olarak ortaya çıkar.

Kamu güvenlik yönetimi, görünürde iç güvenlikteki asayiş ve kamu düzeninin sağlanmasına yönelik faaliyetleri icra eden, arka planda ise egemen sınıfın/sınıfların çıkarlarına dayanan üretim ilişkilerinin²⁶ inşasını ve yeniden üretimini sağlamak amacıyla toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik rolü bulunan yasal, kurumsal ve politik bir bütün²⁷ olarak tanımlanabilir. Kamu güvenlik yönetiminin görünürdeki faaliyetleri (kolluk olarak nitelenebilir) bireylerin ve toplumun huzur ve güvenliğini sağlamak, kamu düzenini tesis etmek ve suçu önlemek olarak sıralanabilir (Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu). Bu faaliyetin amacı, olası tehditlere karşı bireylerin ve toplumun güvenli ve huzurlu bir biçimde yaşamlarını sürdürmelerini sağlamaktır (Günday 2004: 22). Oysa bu faaliyetlerin arka planında yatan neden, bireyin korunması ve suçun önlenmesinden ziyade, devletin kendi (egemen sınıflar) üzerinde artan toplumsal baskılara verdiği yanıtıdır (Ergut 2012: 70). Bunun için güvenlik yönetimi toplumsal hayatı denetler, tahakküm kurar ve düzenler. Çalışmamız, kamu güvenlik yönetimine yüklenen bu işlevleri sorunsal kabul ederek ilerleyecektir.

Devlet, toplumsal hayatı düzenlemek için, kapasitesi ölçüsünde çeşitli araç ve yöntemlerle sivil topluma nüfuz etme işlevi üstlenir. Sivil toplumun devlet tarafından kuşatılması, hareket alanının sınırlandırılması ve yönlendirilmesi amacı taşıyan bu faaliyet, 'kamu güvenlik yönetimi' aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu yasal-kurumsal-politik yapı, devlete kendi düzenini ve kurallarını toplum yaşantısının tüm alanlarına egemen kılma kabiliyetini sunar. Bu işlevsellik ile bir yönetim tekniğine dönüşen kamu güvenlik yönetiminin pratikteki karşılığı ise temelde polis ve ordu ile ona yardımcı olan yargı organları, cezaevleri, diğer yaptırım ve disiplin mekanizmaları, hukuki metinler,

²⁶ Devletin mevcut üretim düzeninin devamı kastedilmektedir; üretim düzeni kapitalist ise; kapitalist üretim ilişkileri, feodal ise: feodal üretim ilişkileri gibi.

²⁷ Bu bütünlüğün ilk boyutu olan politik unsur, iç güvenlikteki yasal-kurumsal yapılara yön veren egemen iktidar iken; ikinci boyutu ise iktidarın iç güvenlik politikalarını uygulayan yasal kurumsal teşkilatlar oluşturmaktadır. İlk boyutu oluşturan iktidar unsurları, güvenlik politikalarını oluşturma fonksiyonunu üstlenmektedir. Bu kapsamda güvenliği sağlama gerekçesiyle bireysel ve toplumsal hak ve özgürlükleri kısıtlamaktan; günlük hayatın akışını düzenleyen kanunları çıkarmaya kadar birçok yetkiyi kullanmaktadır. İkinci boyutu oluşturan yasal güvenlik kurumları ise, iktidarın belirlediği politikalar doğrultusunda sert ve yumuşak güç uygulamaları yapan teşkilatlardır.

sosyal yardım mekanizmaları ve benzer işlevdeki diğer bürokratik kurumlar olarak sıralanabilir.

Güvenlik yönetimi faaliyetinin özünde hak ve özgürlüklerin kısıtlanması yatar. Güvenlik yönetimine bu faaliyetlerinde meşruiyeti kazandıran anlayış ise toplumsal yaşamın varlığının, kamu düzenin sağlanmasına ve bu amaca hizmet edecek faaliyetlerin varlığına bağlı olarak görülmesidir. Bu sebeple kamu düzeninin sağlanması/korunması söylemi üzerinden, bireysel hak ve özgürlüklerin, güvenlik faaliyetleri kapsamında kısıtlanması bir zorunluluk olarak gösterilmektedir (Ayhan, 2006: 108). Toplumun güvenliğinin dirlik ve esenliğinin gözetilmesi ve korunması amacıyla (F. Dikici 2002: 285) gerçekleştirildiği savunulan bu kapsamdaki faaliyetler, birey ile devlet arasında, temel hak ve özgürlükler konusunda gerilimler ortaya çıkarır (Günday 2004: 257). Bunun nedeni, kamu düzenini ve toplumu korumak için gerçekleştirilen politika ve eylemlerin, aynı zamanda korumayı amaçladığı vatandaşların bireysel haklarını kısıtlayıcı ve engelleyici nitelik arz etmesidir.

Güvenlik faaliyetine ilişkin tartışmalar, kamu düzeni kavramına yüklenen anlam ve kavramın muğlaklığından kaynaklanmaktadır. Devletin güvenlik tedbirlerini alma sebeplerinden birini oluşturan ‘kamu düzeni’nin ne olduğu, nasıl tanımlandığı, kavramın sınırlarının ve kapsamının nerede başlayıp nerede bittiği; ne yasal metinlerde ne de uygulamalarda net olarak ortaya konmamıştır. Bunun getirdiği boşluk, güvenliği; iktidarın keyfi ya da başka amaçlarla kullanımına imkân verebilmektedir. Bu nedenle kamu düzeni kavramının açıklanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

1.1.3. Güvenlik Yönetiminin ‘Resmi’ Görev Tanımı: Kamu Düzeni

Güvenliği olumlayan yaklaşımlar, devletin asli görevlerinden birinin, bireylerin kendilerini güvende hissedecekleri bir yaşam ortamı sağlamak olduğunu savunur. Güvenlik yönetimi aracılığı ile temin edilen bu hizmet, zaman zaman bireysel özgürlüklerin kullanılmasına yönelik kısıtlayıcı tedbirler ortaya çıkarabilmektedir. Bu ikileme, çoğu zaman bireysel özgürlüklerden ziyade güvenlik endişesinin/söyleminin baskın çıktığı görülmektedir. Bireyin/toplumun güvenliğinin sağlanması kapsamında, alınacak güvenlik tedbirlerinin en önemli dayanağı ise “kamu düzeni” olarak

gerekçelendirilmektedir (Coşkun 2007: 57). Birçok ülkede bireylerin temel hak ve özgürlükleri, anayasal güvence altına alınmış olmasına rağmen, bu haklar genellikle kamu düzeninin korunması gerekçesiyle sınırlandırılabilir. Bu gibi istisnalara konu olması, kamu düzeni kavramının ne ölçüde önemli bir rolünün bulunduğunu göstermektedir (Günday 2004: 258).

Devletin topluma nüfuz etme kapasitesi, güvenlik tartışmaları, özel ve kamusal alan ayrımları gibi konuların hepsi "kamu düzeni" kavramının tanımlanma süreciyle²⁸ doğrudan ilintilidir. Mülkiyete karşı işlenen suçların devlet tarafından yorumlanması, feodal dönemden kapitalist döneme geçerken farklılaşmıştır. Örneğin pre-kapitalist dönemde işçiler tarafından kendilerinin doğal hakları olarak kabul edilen fabrikada ürettikleri malların bir bölümüne el koymaları, sonraki dönemde hırsızlık olarak nitelenecektir. Kamu düzenine ilişkin "suçların" tümüyle yoruma açık olması ve birden fazla toplumsal öznenin dâhil olduğu bu tanımlama süreci, aslında toplumsal mücadele alanlarından birini oluşturur. Kamu düzeninin sınırlarının çizilmesi üzerinden verilen mücadelenin sonuçları ise, o toplumda var olan güç ilişkileri, rejimin karakteri ve hatta üretim ilişkilerinde meydana gelen değişikliklerce belirlenir (Ergut 2011: 72). Bu bağlamda, kavrama yüklenen anlamdaki belirsizlikler üzerinden tartışmanın derinleştirilmesi gerekir.

Kamu düzeni kavramının, kamusal alanlarda bireylerin güvenlik ve esenlik içerisinde yaşamalarının sağlanması (Odyakmaz vd. 2009: 501); toplum hayatında maddi bir karışıklığın olmaması; kaba kuvvetin ve kaosun hüküm sürmemesi; belli bir düzenliliğin ve barışın hâkim olması gibi tanımları bulunmaktadır (Tanör 1969: 138). Kamusal alan, toplumsal düzen ve esenlik, kaba kuvvet gibi tanımlarda geçen bazı kavramların literatürde net karşılıklarının olmaması, muğlaklığı gidermek bir yana, birçok yeni belirsizlik ortaya çıkarmaktadır.

Öte yandan, idare hukuku doktrininde kamu düzeni kavramının tanımlanması ve unsurlarının belirlenmesi bakımından, klasik ve modern kamu düzeni olmak üzere ikili

²⁸ Kamu düzeni, sosyal bilimlerdeki diğer birçok kavram gibi, kapsamı ve tanımı üzerinde muğlaklık bulunan kavramlardan biridir. Ekonomik, sosyal, hukuki ve çevresel kamu düzeni tanımları bulunduğu gibi; bu kavramın totaliter, otoriter ve demokratik sistemlerde farklı içeriklerde anlam kazandığı da görülmektedir.

bir ayırım yapılmaktadır. Klasik anlayışa göre kamu düzeni, toplumun maddi ve dış düzenidir. Buna göre bireylerin kişisel çıkarlarıyla ilgili konular, özel mülk ve yaşamları, ahlaki anlayışları kamu düzeninin ilgi alanına girmez (Odyakmaz vd. 2009: 502). Kamu güvenliği, kamu sağlığı ve kamu huzuru, klasik anlayışa göre kamu düzeninin temel unsurlarındandır. Klasik anlayış, “ahlak” olgusunu kamu düzeninin unsurları arasında görmeyerek, kolluk yetkisinin genel ahlakı korumak amacıyla kullanılmayacağı üzerine şekillenir (Çetindağ 2004: 10). Oysa modern anlayış kamu düzenine atfedilen sınırlılıkları genişletmiştir. Modern anlayışa göre kamusal estetik, genel ahlak, insan onuru ve bireylerin kendilerine karşı korunması, kamu düzeninin unsurları arasında yer alır (Şimşek 2010: 67-78). Unsurların genişlemesi devletin güvenlik yönetimindeki politikalarının nitelik ve niceliğinde de dolaylı bir artışa yol açmakta, hatta devletin toplumsal alanları düzenlemesini meşrulaştırıcı bir işleve bürünmektedir.

Kamu düzeninin sınırları ne kavramsal düzeyde, ne de ülkelerin yasal metinlerinde tam olarak netleştirilebilmiş değildir. Bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin sınırlandırılmasına, günlük yaşamına müdahale edilmesine dayanak ve meşruiyet sağlayan önemdeki bir kavramın sınırlarının belli olmaması; devletin keyfi eylemlerine zemin hazırlama riskini barındırmaktadır. Bu sorunu daha iyi anlayabilmek için, iç hukukumuzdaki bazı örneklerden yararlanılabilir. Örneğin anayasanın birçok maddesinde, kamu düzeni ifadesi yer almaktadır. Kavram özellikle bireysel ve toplumsal hakları tanımlayan ve açıklayan ifadelerin istisnası olarak konumlandırılmıştır. Sözgelimi anayasada bir konu, hak olarak tanımlanıp sınırları belirtildikten sonra, genellikle “millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla sınırlanabilir” hükmü yer alır. Bu kapsamda kamu düzeni gerekçesi ile -istisnai olarak- o hakkı sınırlandırma imkânı bulunur. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 312. maddesindeki “kamu düzeni için tehlikeli olabilecek bir şekilde” ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu’nun 1. maddesinde zikredilen “kamu düzenini bozmak amacıyla bir örgüte mensup” ifadeleri de, benzer bir nitelik taşımaktadır. Verilen örneklerde, kapsamı ve sınırlılıkları net olarak belirlenmemiş bir kavram (kamu düzeni) üzerinden, yine kapsamı net olarak belirlenmemiş bir yaptırım

gücünün meşrulaştırıldığı görülmektedir. Bu ise devletin keyfi ya da orantısız eylemlerine yol açabilme riskini artırmaktadır.

Hukuki metinlerde geçen “kamu düzeninin bozulması” ifadesinin de belirsizlikler barındırdığı söylenebilir. Çünkü kamu düzeninin, hangi şartlarda ve nasıl bozulacağını, tam anlamıyla tasvir etmek mümkün değildir. Tarihsel tecrübeler dışında bunu gösteren bir (hukuki) metin yoktur. Sözgelimi, Anayasa Mahkemesi, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu’nda 1985 tarihinde yapılan değişikliklerle ilgili olarak verdiği kararda “milli güvenlik ve kamu düzeni, uygulayıcıların kişisel görüş ve anlayışlarına göre genişleyebilecek, öznel yorumlara elverişli, bu nedenle de keyfiliğe dek varabilir çeşitli ve aşamalı uygulamalara yol açacak genel kavramlardır” ifadesini kullanarak, kavramın muğlaklığını işaret etmiştir. Bu durumun yarattığı ayrıcalıkla, uygulayıcı olarak güvenlik yönetiminin elinde geniş bir takdir yetkisi bulunmaktadır. Takdir yetkisinin kötüye kullanılması ise, en temel özgürlük problemlerine yol açar. Bu nedenle güvenlik tedbir ve eylemlerinin, orantılı ve hukuki sınırlar içerisinde icra edilebilmesi için, kamu düzeni kavramının açıkça tanımlanması zorunludur (Coşkun 2007: 59-60).

Yasal metinlerin birçoğu, liberal yaklaşımın tezleri doğrultusunda düzenlenmiştir. Bu doğrultuda ‘kamu düzeni’ üzerinden korunmak istenenin ne olduğu sorusu, bizi kavramın işlevine götürür. Kamu düzeni tanımlarının gündelik yaşamın aksamaması çerçevesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Gündelik yaşamın aksamaması, devletin bireyler için dizayn ettiği yaşam koşullarına yönelik bir karşı duruş olmaması olarak görülmelidir. Bireylerin bu doğrultuda, gündelik ilişkileri belirleyen parametrelere -mevcut sınıfsal, mülkiyet ve üretim ilişkilerine, politik düzene/rejime-yönelik muhalif bir tutum içine girmemeleri, bir başka deyişle itaat etmeleri demektir. Buna ek olarak kamu düzeni kapsamındaki uygulamalarda sıklıkla devletin bekasına vurgu yapılır ki bu da aslında egemen sınıfların çıkarlarına veya devletin tutunum işlevine işaret eder. Benzer şekilde, egemen üretim biçiminin inşası ise serbest piyasanın işleyişi söylemi üzerinden meşrulaştırılır. Bunun sonucunda ücretli emeğin temini, artık değere el koyma, üretim araçları sahipliğinin sürdürülmesi ve muhalif

toplumsal hareketlerin önlenmesi (liberal) kamu düzeni politikaları içerisine (perdelenerek/arka planda) entegre edilir.

1.2. Devlet ve Güvenlik İlişkisinin Tarihsel Evrimi

Siyaset Bilimi alanında devlet, (özellikle modern dönemde) var olanı belirleyen bir nitelik arz ettiğinden bu alandaki birçok çalışmanın içerisinde devlete dair tarihsel ve kuramsal açıklamalar yer alır (Akal 2013: 13). Bunun yanı sıra tarihsel süreç boyunca devletler, yöneten-yönetilen ilişkilerinde en tepedeki güç erki olarak sistemdeki yerlerini almış ve farklı meşruiyet zeminlerinde farklı tür ve nitelikte (site, prenslikler, krallıklar, modern ulus devlet gibi) varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu süreçte, devletin üstlendiği çeşitli yetki, görev (savunma-güvenlik, ekonomi, vs.) ve fonksiyonlar bulunmaktadır. Devletin yetkilerinin, etkinlik alanının ve devletin toplumsal alanla ilişkisinin sınırlarının ne olduğu konusu ise, uzun yıllardır tartışılmaktadır. Bu tartışmalar içerisinde, devletin güvenliğe ilişkin fonksiyonunun açıklanması, çalışmamızın gereklilikleri arasındadır. Bu ise ancak devlet aygıtının, pre-kapitalistden modern forma uzanan süreçte güvenliğe ilişkin rolünün ortaya konması ile gerçekleştirilebilir. Çünkü ne ilk devlet benzeri oluşumlarda, ne feodal yapılanmalarda, ne de krallık ya da imparatorluklarda bugünkü bilinen anlamda altyapısal iktidarı güçlü ve topluma nüfuz edebilen devlet formu mevcut değildir. Oysa modern devlet günümüzde, sınırları içerisindeki her alanı ve her bireyi denetleyebilecek ve bunlar üzerinde tahakküm uygulayabilecek kapasiteye erişmiştir. Bu kapsamda devletin, pre-kapitalistden modern forma uzanan süreçte güvenliğe ilişkin rolünün analizi; devlet ve güvenlik ilişkisinin tarihsel arka planının açıklanması ile mümkündür.

1.2.1. Pre-kapitalist Dönemde²⁹ Devlet - Güvenlik İlişkisi

İnsanlık tarihinin oldukça uzun bir döneminde devlet³⁰ olgusundan bahsetmenin mümkün olmadığı söylenebilir. İlk örneklerinden itibaren, iyi düzen ve güvenliğin

²⁹ Bu çalışmada, devlet-güvenlik ilişkisi için temel ayraç modernleşme olarak görülmektedir. Bu sebeple dönemlendirme pre-kapitalist ve modern dönemler olarak kurgulanmıştır.

³⁰ Belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu yapılanma (Gözler 2007: 4).

sağlanması³¹ ile ilişkilendirilen devlet kurumu, insanoğlunun uzun tarihi dikkate alındığında görece yeni bir olgudur. Ancak son sekiz bin yıllık süreçte devlet ve devlet benzeri bir örgütün varlığından bahsedilebilir.³² Bu sürecin büyük bir bölümü ise bugünkü niteliğinden oldukça uzak pre-kapitalist devlet denilen bir örgütlenme biçimi içerisinde gerçekleşmiştir. Pre-kapitalist devlet³³, modern devleti önceleyen devlet biçimlerini açıklamak için kullanılan genel/kapsayıcı bir kavram olup tek bir devlet türünü ifade etmez (Haspolat 2010: 34). Kent devletleri, ilk imparatorluklar, zümre devletler, emirlikler, sultanlıklar, prenslikler olarak sıralanabilen pre-kapitalist devletler, feodalizmin çöküşüne kadar varlıklarını sürdürmüştür.

Günümüzde modern devletlerin sahip olduğu kudret, geçmişte farklı güç odakları tarafından icra edilen, bölünmüş, dağınık ve çok daha sınırlı bir nitelikteydi. Sözelimi, kabile toplumlarında temel yapı kimsenin can ve mal güvenliğinin garanti altında olmadığı, hukuki güvencelerin ve özgürlüklerin bulunmadığı, herkesin kendisine yüklenen belirli rol ve görevler üstlendiği bir üretim biçimi mevcuttu. Bu, zamanla toplumsal sınıfları ortaya çıkarmış, sonraları Avrupa'da feodal üretim biçiminde kilise, şövalyeler ve toprak sahibi soylular, artık ürüne el konmasına ilişkin süreçleri aralarında paylaşmıştır³⁴. Güçlenen bazı toplumsal sınıflar (lordlar ve şövalyeler), güvenliği sağlama karşılığında diğer toplumsal sınıfların (serflerin) artık ürünlerini gasp etmişlerdir. Zamanla bu ilişki, monarşilerde kralın üst makamında ve ardından modern ulus devlet düzeninde sistematikleşmiştir (Poggi 2008: 49-59). Devlet, modernleşerek, hem altyapısal iktidarını güçlendirmiş, hem sivil-kamusal tüm alanları denetimi altına alarak mutlak bir otorite haline dönüşmüş, hem de artık ürüne el koyma yöntemini ve egemen üretim ilişkilerini dönüştürmüştür.

³¹ İlk devlet oluşumları arasında kabul edilen Akadlar (Hammurabi söylevleri), Uruklar (Gılgamış Destanı), Mısır (Tanrı Ulu Ra İlahilerinde) devlet, toplumu güvenlik, adalet, refah içinde yaşatan bir kurum olarak gösterilir.

³² Tilly'ye göre, arkeolojik bulgular doğrultusunda ilk devletlerin İ.Ö. 6000 yılından itibaren var olduğu söylenebilir (Tilly 2001: 18). Ancak devleti kurumsallaşmış siyasal iktidar olarak kabul edip 500 yıllık bir geçişe dayandıranlar da bulunmaktadır (Akal 2013: 14).

³³ Pre-kapitalist devlet/yönetim biçimlerini kronolojik olarak sıralayan Poggi'ye göre; 8-14 yy. Feodalizm; 14-16. yy. Standestat (kent devletler); 16-17. yy. Mutlakiyet; 18. yy Modern Ulus Devlet

³⁴ Feodal yapıdaki güvenlik anlayışında güvenliği sağlayan, lord (kavim lideri) idi. Lord, kavmin en iyi savaşçılarına fief adı verilen topraklar dağıtmış, hediye etmiştir. Vassallar da kendilerine verilen bu topraklarda düzeni, güvenliği ve otoriteyi sağlamıştır (Bkz. Poggi 2008).

Pre-kapitalist dönemde, devletin güvenliğe ilişkin rolünü açıklayabilmek için; antik çağ ve ortaçağda güvenliğin düşünsel çerçevesinin ve yönetsel örgütlenme biçiminin açıklanması gerekir. Devlet üzerine ilk sistematik siyasal görüşlerin ortaya çıktığı Antik Yunan’da devlet, gündelik yaşam koşullarının ve güvenliğin sağlanması için gerekli bir kurum olarak kabul edilmektedir. İlk siyasal akımlardan Sofizme göre; yurttaşların korunması ancak devlet ile mümkün olur, aksi halde (doğa durumunda) hem adalet hem de yasa; güçlünün lehine işler (Göze 1993: 13). Platon, gündelik yaşam ve gereksinimlerde bireylerin kendi kendine yetememesi ve başka insanların yardımına ihtiyaç duyması sebebiyle, birlikte yaşamın zorunluluğuna vurgu yaparken (Platon 1999: 368 - 369/c); birlikte yaşamak için ise kuralları ve düzeni sağlayacak bir örgütlenmenin³⁵, yani devletin gerekli olduğunu savunmuştur (Platon 2009: 30). Aristoteles devleti, “toplulukların en üstünü ve hepsini kapsayanı, en yüksek iyiyi amaç edineni” olarak tanımlayarak ona gündelik yaşamı düzenleme ve yurttaşları koruma görevini atfetmektedir (Aristoteles 1993: 7). Ortaçağda ise, feodalite siyasal düşünceleri belirlemiştir. Bölünmüş iktidara dayanan feodal yapının ve kilisenin etkisi, sekülerizm bağlamındaki devlet tartışmalarını doğurmuştur. Aristoteles ve Aquino’lu Thomas’ın öncüsü olduğu görüş Batıda; İslamiyet’i esas alan iktidarlar ise Doğu’da; iktidarların kaynağını tanrıya dayandırarak, Ortaçağ (Skolastik) siyasal düşüncesini şekillendirmişlerdir (Göze 1993: 13). Bu bakımdan Ortaçağ devlet düşüncesi antik felsefenin teokratikleşmesi olarak nitelendirilebilir (Karaköse 2004: 79). Bu düşüncelerin şekillendirdiği pre-kapitalist güvenlik anlayışında, devlet olmazsa kaosun var olacağı düşüncesi hâkimdir. Çünkü söz konusu dönemde, günümüze oranla tüm toplumların dış saldırılarla ve iç çatışmalarla daha sık karşılaşması ayrıca bireysel suçlara karşı daha korunmasız olması, insan ihtiyaçlarında ‘güvenliği’ ilk sıraya çıkarmıştır. Bu nedenle antik ve orta çağ düşünsel zeminlerinde devlet, gündelik ihtiyaçları ve “iyi” yaşamı örgütleyen kurum olarak tasvir edilirken, can güvenliğinin garantisi olarak güvenliği sağlayacak bir kurumun varlığı gerekli görülür.

Pre-kapitalist dönemde, devletin güvenliğe ilişkin rolünü açıklayabilmenin ikinci koşulu, dönemin yönetsel örgütlenme biçimleri üzerinden yapılacak tartışmalardır. Pre-kapitalist dönemde üretim biçimlerinin öne çıkan özellikleri, çoğunlukla aracı gruplar /

³⁵ Öyle ki, (sınıflı bir toplum yapısı öngören Platon’da) koruyucular isimli bir sınıf bulunur ve güvenliği sağlama görevini icra eder (Platon 2009: 31)

kişiler eliyle dolaylı yönetim ve tarıma dayalı artık ürüne el koyma teknikleridir. Hem bağımsız/özerk devlet sayısının³⁶ günümüze oranla oldukça fazla olması hem de şehir, kilise, imparatorluk, prenslik gibi egemen güç merkezlerinin aynı anda mevcut olması, güçlü ve merkezi devletler oluşmasını engellemiştir (Tilly 2001: 92) Altyapısal iktidardan yoksun olan pre-kapitalist devletler, topraklarının ve nüfusunun çok azına tam anlamıyla hâkim olabilmıştır (Haspolat 2010: 41). Devlet büyük oranda dış güvenlikle³⁷ ilgilenirken iç güvenlik yerel güç odaklarına ve tımar/lord benzeri koruyuculara bırakılmıştır. Bu dönemde devletin altyapısal iktidarı, merkezdeki bir kısım toprak dışında güvenliği sağlayacak kapasiteden uzaktır. Hatta yerel iktidar sahiplerinin bir araya geldiklerinde, devletin sahip olduğu kuvvete baskın çıkabilecek derecede zor gücünü denetimleri altında tuttuğu sıklıkla görülmüştür (Tilly 2001: 126). Bu nedenle pre-kapitalist dönemde ‘zor araçları’ tek elde toplanamamış, merkezi bir güvenlik yönetimi kurulamamıştır. Bunun sonucunda yaşamın odağına aşkın ve değişmez değerleri oturtan, ahlak, din ve siyasetin iç içe olduğu altyapısal iktidarı zayıf olan pre-kapitalist devletler, iktidarını yerel unsurlarla paylaşarak sürdürmüş, egemenliğin parçalı yapısı nedeniyle topluma gerçek anlamda nüfuz edememiştir. Temel amacı artık ürünü toplamak olan devletler, bunu yapabildikleri sürece gündelik yaşama fazla karış(a)mamış, toplumu korumanın karşılığı, emek sömürüsü olarak gerçekleşmiştir (Ekinci 2011: 84; Akal 2013: 19-20; Ergut 2012: 66).

1.2.2. Modern Dönemde³⁸ Devlet – Güvenlik İlişkisi

Siyaset bilimi literatüründe modern dönem terminolojisi, genellikle feodalitenin çökmesi, kilisenin etkisinin kırılması, ulus devletin ortaya çıkışı ve kapitalizmin hâkim

³⁶ Örneğin sadece Avrupa’da 200 ile 500 arasında devlet bulunmaktadır (Tilly 2001: 92)

³⁷ Dış güvenlik, pre-kapitalist dönemde büyük oranda; paralı askerler, düzensiz milis güçleri gibi ulusal olmayan bir nitelikteki zor gücüyle sağlanmaya çalışılmıştır.

³⁸ Modernite, başlangıçtan bu yana insanlardaki korku hissini, cesaretsizliği ortadan kaldırmak ve onları kendilerinin efendisi durumuna getirmek amacını güden, dünyayı gizlerinden kurtarmak isteyen, mitleri ve metafizik inançları parçalayarak, ham hayalleri bilgi vasıtasıyla alaşağı etmeyi amaçlayan bir fikir akımıdır (Horkheimer ve Adorno 1995: 19). Böylece, doğa üzerinde kurulan bilimsel hâkimiyet, kaynakların kıtlığından; yoksulluktan ve doğal afetin yıkımından kurtuluşu hedefler. Rasyonel toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve rasyonel düşünce tarzlarının gelişmesi, efsanelerin, dinin, boş inancın akıldışılığından, iktidarın keyfi kullanımından ve kendi insan doğamızın karanlık yanından kurtuluş gerçekleşecektir. Bu düşünce, her şeyden çok, insanları zincirlerinden kurtarmak amacıyla bilginin ve toplumsal örgütlenmenin kutsal yapısını değiştirmeyi hedefleyen laik bir hareket olarak ortaya çıkmış ve eşitlik, özgürlük, insan zekâsına inanç ve evrensel akıl öğretilerini esas almıştır (Harvey 2010: 25-26).

üretim biçimi olması sonucu ortaya çıkan yeni toplumsal yapıyı ifade etmek için kullanılır. Yüzyıllara yayılan ve birikim yoluyla gerçekleşen³⁹ devletin modernleşmesi toplumsal, ekonomik ve politik alanlarda önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçları açıklayabilmek için devletin modernleşmesi sürecinin düşünsel ve tarihsel pratiklerinin güvenlik meselesiyle ilişkilendirilerek tartışılması gerekir.

Feodalizm sonrası süreçte, güvenlik kavramının anlamında yaşanan dönüşüm Neocleous'un tasnifinden⁴⁰ yararlanılarak üç temel evrede ele alınabilir. Bu evreler, aynı zamanda devlet biçimlenişinin evrelerine (erken modern, mutlakiyetçi, kapitalist) paralellik gösterir. Bugün modern devlet dediğimiz form, bir süreci ifade eder; 16. yüzyıldan itibaren devletin zaman içerisinde, yeni nitelikler ve kabiliyetler kazanmasıdır. Ancak belirtmelidir ki, modern devlet dediğimiz olgu/kurumsal yapı/form'a evrensel ve kesin nitelikler tanımlayarak tek bir model çerçevesinde tarif etmek birçok eksikliği içinde barındıracaktır. Tıpkı ondan önceki yönetsel örgütlenmeler gibi aynı özelliklere haiz tek bir feodal ya da tek bir monarşik devlet formu tarifi yapılamayacağı gibi, modern devletin de tek bir model üzerinden açıklanamaz. Bununla birlikte farklı ideolojik ve dünya görüşlerinden çok sayıda düşünür modern devlet kavramına birbiriyle ortak yönleri bulunmayan çok sayıda anlam yüklemiştir. Tüm bu zorlukları aşmanın yolu, kavramı, inceleyeceğimiz örneklere uygun olacak bir çerçevede tarif ederek kullanıma hazırlamaktır. Bu doğrultuda, çalışmamızda, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin incelenmesinde analiz yöntemi olarak kullanılabilen modern olarak tarif edilen devlet formu; Batı kökenli, zaman içinde kapitalistleşmiş, sivil hakların ve altyapısal iktidarın gelişmiş olduğu ilişkiler ağıdır.

Neocleous'un tasnifinde erken modern olarak tarif edilen birinci evre, feodalizmin çökmesiyle, 17. yüzyılın ortalarında yaygınlaşmaya başlayan mutlakiyetçi

³⁹ Poggi ve Pierson'ın modern devletin ortaya çıkışına ilişkin tasniflerinde üç ana evre ön plana çıkmaktadır. Buna göre mutlakiyetçi devlet formu (erken modern devlet: zor araçlarının merkezileştiği şahıs devleti) ile modern devlete geçiş aşaması başlamış; anayasal-hukuk devleti (bürokrasi, sivil toplum ve temel hukuk normlarının benimsendiği devlet) ile modern devletin kapitalizmle içselleşmesi sağlanmış ve neo-liberal devlet formu (olgunlaşmış modern devlet) ile modern devlet günümüzdeki formuna ulaşmıştır (Bkz. Poggi 2014; Pierson 2015).

⁴⁰ Neocleous, polis adını verdiği güvenlik yönetiminin tarihsel gelişimini üç evreye ayırır: Birinci Evre 16. yy-17. yy ortaları; İkinci Evre: 17.yy ikinci yarısı ve 18. yy; Üçüncü Evre: 19.ve 20. yy. (Neocleous 2013: 40).

devlet arasındaki geçiş dönemini ifade eder. Feodal üretim biçiminin çökmesi ve Reform hareketinin ardından oluşan kargaşa ortamı nedeniyle tehdit altına giren kurulu düzenin korunması, ilk evre güvenlik yönetiminin işlevini oluşturmuştur. Bu dönemde güvenlik işlevi acil durumlardaki müdahalelerle sınırlıdır (Neocleous 2013: 40).

İkinci evre, Machiavelli, Bodin ve Hobbes'un temsil ettiği düşünsel zeminin ve 1648 tarihli Westphalia Barışı'nın etkisiyle, pre-kapitalist yönetsel modelin kalıntıları olan bölünmüş iktidarları ve tanrısal niteliği dönüştürme çabası çerçevesinde şekillenmiştir. Pre-kapitalist dönemde devlet iktidarının (kutsal) tanrı kaynaklı olduğuna ve iktidarların tanrıdan geldiğine inanılıyorken, meşruiyeti de dinsel, mitolojik ve geleneksel kaynaklara dayanıyordu. Machiavelli, Bodin ve Hobbes'un temsil ettiği görüşler siyaseti bir bakıma “yeryüzüne” indirme; devleti dinsel gerekçelerden uzaklaştırarak seküler bir tabana oturtma amacındadır. Machiavelli'nin, devleti teokratik ve metafizik temellerinden kopararak seküler bir yapı olarak nitelemesi (Machiavelli 2012: 19/4); Bodin'in, devleti, yurttaşların ortak çıkarını yasa ve doğruluk temelinde savunan egemen güç olarak tanımlayarak egemenliği mutlak, bölünemez ve sürekli⁴¹ nitelemeleriyle iktidarlara ait bir olgu olarak görmesi (Bodin 1969: 93) ve Hobbes'un, devletin amacını toplumun güvenliğinin sağlanması olarak işaret etmesi (Hobbes 2007: 127), egemen, merkezi ve seküler bir devletin düşünsel temellerini oluşturmuştur.

Bu düşünsel zemine ek olarak, Otuz Yıl Savaşları'nın ardından oluşan Westphalia Düzeni'yle, monarkın devleti, uluslararası ve ulusal alanda (kilise ve zümrelerin dışlanmasıyla) tek egemen otoriteye dönüşmüştür. Bu mutlakiyetçi devlet formunun, üretim ve bölüşüm politikaları ise devlet aklı⁴² olarak genelleyebileceğimiz bir çerçevede şekillenmiştir. Mutlakiyetçi dönemin devlet aklı; nüfusun korunması, devletin ve vatandaşlarının refahı ile toplumun ileriye götürülmesi gibi amaçları

⁴¹ Mutlak, bölünemez ve sürekli nitelemeleri; kilise, feodal yapı ve diğer güç odaklarının tasfiyesi anlamına gelmektedir. Tek güç krallarda toplanmaktadır.

⁴² Tarihsel anlamıyla devlet aklı kavramını, (burada kullanılan en yakın anlamıyla) Foucault; yönetme sanatı (Foucault 2014: 44) olarak tanımlamıştır. Foucault, *devlet aklı* kavramının, geçmişte devlet yönetiminin ilke ve yöntemlerini belirlemek amacıyla kullanılsa da modern dönemdeki kullanımının değiştiğini belirtir. Örneğin Sancar demokratik hukuk devleti sistemlerinde; herkese eşit şekilde uygulanacak kurallar bütünü olarak işlev gören bir zihniyet (Sancar 2006: 39), daha da ileri götürürsek “devletin selametinin her türlü başka şeyden daha önemli olması” (Foucault 2013: 229; 2014: 44) gibi kullanımları mevcuttur.

yansıtır. Kameralist ve Merkantilist öğretilerden beslenen bu perspektif, tüm toplumun refahının yukarıdan dayatılan ortak bir plana adanmasına, bir bakıma devletin çıkarı ile toplumun çıkarının özdeşleştirilmesine dayanır. Bu doğrultuda güvenlik yönetimine yüklenen işlev ise çalışmanın dayatılarak zenginliğin yaratılması; çalışmayanların (serseriler ya da ayak takımı olarak ifade edilir) kapatılma, hapsedilme, zorla çalıştırılma gibi despotik yönetim teknikleri vasıtasıyla cezalandırılmasıdır (Neocleous 2013: 46, 86).

Devletin modernleşmesinin üçüncü evresi, 18. ve 20. yüzyıllar arasındaki geniş bir tarihsel aralığı kapsar. Bu nedenle kendi içinde tasnif edilmelidir. Bu evrenin ilk kısmı Neocleous'un "polis hâkimiyetinden kanun hâkimiyetine" ismini verdiği bir dönem işaret eder. Bu dönemde devletin temsili ve kapitalist nitelikleri belirmeye başlamıştır (Neocleous 2013: 65, 86). Liberal tezlerin etkisiyle, güvenlik yönetiminin işlevi devletin zenginleşmesi-tebaanın refahından asayişin sağlanmasına indirgenmek istenmiş, bunun için karşısına hukuk ve sivil haklar konumlandırılmıştır. Böylece refah ve idare gibi işlevleri güvenlik yönetiminden kopararak devlet-sivil toplum ayrımı ortaya çıkmıştır. Sivil hakların gelişimiyle yasama, yürütme ve yargı birliği ortadan kalkmış; örgüt yapısının kişiye bağlı teşkilatlardan rasyonel bürokrasiye evrilmesi ile devlet yeni özelliklere sahip olmuştur. Siyasal sorumluluk ve yetkiler taşıyan makamlar, zenginlik, toplumsal konum ya da dinsel inançlara göre dağıtmaktan vazgeçilerek alanında nitelikli, profesyonel bir idari aygıt tarafından üstlenilmeye başlanmıştır. Kapsamı genişleyen ve masrafları artan devlet etkinlikleri, artık kişilerden bağış/haraç alarak, makamları satışa çıkararak, savaş ve sömürgecilik ganimetlerinden ya da yöneticinin servetinden değil, yurttaşlardan alınan vergilerden karşılanmaya başlanmıştır (Poggi 2014: 118). Tebaanın (kul) yerini vatandaş kavramının almasıyla beraber, sınırlar içerisinde yaşayanlar özerk⁴³ bireyler olarak tasarlanmıştır. Bireyler, sorumluluk alabilen ve muktedir olarak görülmüştür (Mısır 2022: 232). Bunun sonucunda modern devlet anlayışında anayasal düzen, halkın egemenliği, demokratikleşme ve ulusallaşma⁴⁴ gibi değerler önem kazanmıştır (Pierson 2015: 26).

⁴³ Modern devlet, bir yandan insana özerklik, sorumluluk alma duygusu ve muktedirlik rolleri atfederken, aynı zamanda doğası gereği disiplin altına alır (Mısır 2002: 232).

⁴⁴ Modern ulus devlet, kökenleri Westphalia Barışına kadar uzanan bağımsız ve tabiyetindeki nüfus kitlesinin kendilerini tek bir ulusun parçası olan vatandaşlar diye gördükleri devlet tipidir (Parlak 2011: 791). Devletin ulusallaşmasında milli ordu, milli egemenlik, vatandaşlık gibi gelişmeler rol oynamıştır.

Üçüncü evrenin ikinci kısmı güvenliğin mülkiyet ile özdeşleştiği bir sürece işaret eder. 18. yüzyıl itibariyle düşünsel alanda egemen paradigmaya dönüşen liberal tezlerin etkisiyle menfaat kavramı politik alandan ekonomik alana kaymış, ticaret üzerindeki denetim ve kısıtlamalara yönelik tartışmalar artmıştır. Toplumsal ilişkilerin, tarımsal emeğin sömürsünden ücretli emeğin sömürüldüğü bir üretim ilişkisine evrilmesiyle egemen üretim biçimi de değişme sürecine girmiştir. Bunun birçok nedeni vardır: 18. yüzyıldan itibaren savaşın maliyetinin artması ile yaşanan finans sıkıntısı ve zor araçlarının merkezileşmesi sürecinde daha çok kaynağa ihtiyaç duyan devlet, bu yüzden sermaye ve kapitalistlere bel bağlamıştır. Çünkü Avrupa’da 16. yüzyıldan itibaren üretimin denetimini ele geçiren ve zenginleşen sınıf, kapitalistlerdir. Devletler güvenlik faaliyetlerinin maliyetini öz kaynakları ile karşılayamayacak duruma geldiğinde⁴⁵, bunun sonucunda savaş kaybetme/yıkım riskiyle karşı karşıya kalmak istememiştir. Bu yüzden artık ürüne el konulmasıyla toplanan vergi gelirlerinin yetmediği durumlarda, kapitalist sınıftan (burjuvazi) borç alınmıştır. Burjuvazi bunun karşılığında hem faiz geliri elde etmiş hem de devletin sadık müttefiki olmuştur (Tilly 2001: 43,126,150,159). Bununla birlikte, devletin ortadan kaldırılması felsefesinin temsilcisi olarak görülen egemenlik altındaki sınıfların aksine, burjuvazi, modern devlet için tehdit olarak görülmemiştir. Çünkü kapitalistler devleti doğrudan yönetmek yerine, kendi çıkarlarını korumak koşuluyla, tüm sınıfların üzerinde ve istikrarlı bir aygıt olarak sunulan devletin yönetim faaliyetini üstlenmesinde bir sakınca görmemiştir (Poggi 2014: 100-104). Bu faktörler, modern devlet ile kapitalizmin eklenmesini sağlamıştır⁴⁶.

Devletin modernleşmesi ile ortaya çıkan diğer ayırt edici unsur, devlet aygıtının altyapısal iktidarının⁴⁷ güçlenmesidir. 18. yüzyıla kadar hiçbir Avrupa devleti tepeden tabana kadar uzanan doğrudan yönetim kurumları oluşturmaya çalışmamış, topraklarını devasa bir örgüt kurmadan, merkez ve sınırlar dışında yerel aristokratlara güç ve yetki bırakarak yönetmişlerdi (Tilly 2001: 57). Çünkü iletişim, ulaşım vb. teknolojik

⁴⁵ Tilly (2001) savaş teknolojisinin 18.-19 yüzyıllar itibariyle olağanüstü gelişmesinin, savaş ve güvenlik maliyetlerini de yüksek düzeyde artırdığını ileri sürmektedir.

⁴⁶ Bu açıklamalar, Avrupa’da, bir toplumsal sınıfın tabandan gerçekleştirdiği uygulamalarla modern devlete kapitalist niteliğini kazandırdığını göstermektedir.

⁴⁷ Micheal Mann tarafından kuramsallaştırılan “altyapısal iktidar” kavramına göre modern devlet edindiği yeni kabiliyetlerle toplumun her alanına nüfuz edebilme ve iktidarını (aldığı kararları) uygulayabilme gücünü edinmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mann, Michael. (2012)

yetersizlikler sebebiyle kurumsal örgütlenme zayıf kalmıştı. Oysa modern devletler, Westphalia Düzeni'nin de etkisiyle⁴⁸ kurumsal örgütlenmesini güçlendirerek ve teknolojik imkânların da yardımıyla devasa bir aygıtla dönüşmüştür (Giddens 2012: 74). Modern devlet sınırları içerisindeki tüm kuvvet, baskı ve tahakküm aygıtlarını tek bir merkezde toplamış; zor araçları merkezileştirmiştir (Saygılı 2010: 63). Devlet, yerel otoriteleri, şehirleri/kırsal alanları ve dini otoriteleri kendine tabi kılmıştır (Poggi 2014: 81). Yeni bürokratik yapısı, yeni izleme ve denetleme aygıtları, yani muhasebe teknikleri ve zor araçlarının merkezileşmesi sayesinde, devletin iradesini uygulama kapasitesi oldukça artmıştır (Tilly 2001: 26). Güç, çok merkezli bir yapıdan uzaklaşarak bölünmemiş bir toplum düzenine hükmeden tek ve mutlak bir güç merkezine (muktedir modern devlet) evrilmiştir (Tilly 2001: 72).

Devletin modernleşerek sahip olduğu yeni kabiliyetlerden 'zor araçlarının merkezileşmesi'⁴⁹ devlet-güvenlik ilişkisinde önemli bir dönüşüme işaret eder. Çünkü bu çalışmada devlet okuması, toplumsal girdileri işleyen pasif ve basit bir alıcı (Easton 1957: 384) olarak görülmemektedir. Aksine, devleti egemen sınıfın baskı aygıtı olarak tanımlayan Marksist görüşlerin, bireylere baskı uygulayan bir mekanizma olarak niteleyen Marcuse'un, zapt etme biçimi olarak kavramsallaştıran Neocleous'un, denetleyici ve gözetleyici bir mekanizma olarak sunan Foucault'nun yarattığı düşünsel zeminin izinden giderek; "kaynaklara el koyan, denetleyen, tahakküm uygulayan, toplumun siyasal, yasal ve normatif düzenini sağlayan bir aygıt" (Barkey ve Parikh 1991: 524) olarak okunmaktadır. Kısaca "toplumsal hayatı düzenleme" faaliyeti olarak isimlendirilebilecek bu işlevler, zor araçları (bir başka deyişle güvenlik yönetimi) aracılığıyla uygulanır.

Pre-kapitalist dönemde, zor araçları merkezileşmediğinden, dönemin politik örgütlenmeleri kendi topraklarında zor araçları üzerinde tam anlamıyla tekelci bir kontrolü gerçekleştirmeye yetkin değildi. Zor araçlarının, kesinleşmiş sınırlar içinde

⁴⁸ Westphalia Barışı ile uluslararası ilişkilerde birbirleri arasında eşit, sınırları içerisinde de tek meşru otorite ve zor kullanma tekelini devleti esas alan bir düzen öngörülmüştür.

⁴⁹ Weber'in "meşru şiddet tekelini", Tilly'nin "zorun yoğunlaşması" (Tilly 2001: 90), Poggi'nin "şiddete başvurma tekelini" (Poggi 2014: 117) olarak isimlendirdiği modern devletin bu yeni kabiliyeti, çalışmamızda zor araçlarının merkezileşmesi olarak kavramsallaştırılacaktır.

başarılı bir biçimde tekel altına alınması⁵⁰, modern devletle ortaya çıkan özgün bir sonuçtur. Modern devlet, tüm yerel ve bölgesel güç odaklarını (şehirler, feodal ve diğer yerel iktidarlar gibi) denetim altına almayı başarmıştır. Dış ve iç güvenlik teşkilatlarını bir yandan ulusallaştırıp diğer yandan birbirinden ayırarak uzmanlaştırırken; bunlara ek olarak nitelik ve niceliksel olarak güçlü, sürekli ordu ve iç güvenlik teşkilatları kurmuş, bu teşkilatlara hukuki zırh sağlayarak güç kullanmayı meşrulaştırmıştır. Ayrıca modern devlet yurttaşların silaha erişimini zorlaştırarak (silah taşımaya ruhsata bağlamak gibi tedbirlerle) ve silah üretimini denetim altına alarak bireyi edilgenleştirmiştir (Giddens 1994: 57-58; Tilly 2001: 126-127). Modern devletin gelişimi ile iktidarlar, kendi hükmetme -baskı altına alma- yöntemlerini kullanarak; iktidar tabanını ve etki alanını genişletme, bunun yeniden üretimini sağlama ve toplumsal kaynakları idare etme konusundaki başarısını ve yetkisini artırma imkânlarına kavuşmuştur (Poggi 2008: 137).

Zor araçlarının merkezileşmesi, devletin sınırları içerisindeki her toprak parçası ve nüfusu üzerinde hâkim olma ve tasarrufta bulunma arzusunun bir sonucudur. Böylece devletin egemen sınıflarının çıkarları üzerine bir “düzen” inşa etmesi ve sürdürmesi kolaylaşmıştır (Poggi 2008: 93-94). Bu süreç nihayetinde, devlet odaklı zorun kurumsallaşmasına yol açmış, merkezileşme ve altyapısal iktidarının güçlenmesi sonucunda devlet, bireylerin gündelik yaşamının neredeyse her alanına nüfuz edebilme kapasitesine erişmiştir (Giddens 2012: 89). Bunun sonucunda modern devletin en temel çelişkilerinden biri ortaya çıkarak, bir yandan demokrasi anayasal düzen ve insan haklarına önem veren öte yandan evrensel bir baskı ve tahakküm aygıtına dönüşen, toplumsal alanları zapt eden iktidarlar ortaya çıkmıştır (Horkheimer ve Adorno 1995: 19-63).

⁵⁰ Modern devletin zor araçları üzerindeki tekeli, suç hukukunu düzenleyebilme ve toplumun gözetimsel kontrolü üzerine kuruludur (Giddens 1994: 59) Bu kontrolü sağlayabilmesi için gereken araçlar, hem cebri hem de hukuki güçtür. Cebir, polis ve asker gibi güvenlik unsurları sayesinde yerine getirilirken, hukuk ile düzen karşı hareketleri, cezai yaptırım tehdidi ile dizginlemeye çalışır.

Devletin modernleşmesinin sonuçlarından biri de kamusal alanda⁵¹ yaşanan dönüşümdür. Modern dönemde güvenliğin işlevini anlayabilmenin önkoşullarından biri, özel ve kamusal varoluş arasındaki ikilemi kavramaktan geçer. Bu ikilem, devletin toplumsal alanı ne ölçüde şekillendirebileceğinin sınırlarını göstermektedir. Modernitenin etkisiyle değişen yaşam tarzları ve yönetim anlayışlarının biçimlendirdiği yeni kamusal alan anlayışı; apolitikleşmiş, özüne çekilmiş, edilgenleşmiş bireyi ortaya çıkarmıştır (Geuss 2005: 24). Bunun sonucunda modern devletin politika ve eylemleri, daha az sorgulanır olmuş, toplumsal eleştiri ve muhalefet, etkisizleşmiştir.

Modern devletin güvenlik yönetiminin en temel işlevi, toplumsal hayatı düzenlemektir. Devletin toplumu ve bireyi düzenlediği yer, -doğal olarak- kamusal alandır. Çünkü bireylerin kamu politika oluşturma süreçlerine katılımını belirleyen temel ölçütlerden biri, kamusal alan (yurttaşın yönetime dair işlere dâhil olma arzusu) kapasiteleridir. Bu kapsamda neyin kamusal neyin özel alan kapsamına girdiğinin bilinmesi, devletin hangi konuda düzenleyici eylemlerde bulunabileceğini gösterdiğinden, modern devletin kamusal alanda yarattığı değişimlerin ortaya konması zorunludur.

⁵¹ Bu açıklama için bazı soruların cevaplandırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır: Kamusal alan⁵¹ nedir? Bu alanın sınırları nerede başlar, nerede biter? Özel alanla arasındaki ilişki nasıl tasvir edilebilir? Kavramın algısal boyutunun tarihsel süreçte geçirdiği değişim nasıl açıklanabilir? Kamusal alan kavramının açıklanmasında Dacheux'in (2008: 96) soruları, yol gösterici niteliktedir: "Kamusal alan kimilerinin iddia ettiği gibi, polislin ya da güvenlik görevlisinin yurttaşa kimlik sorduğu yer midir, yoksa kamu hizmeti görenlerle bu hizmeti alanların karşılaştıkları yer mi? Kamusal alan, bir düşünce ve ifade özgürlüğü alanı mı, yoksa egemen siyasal sistem dışında hiçbir alternatif politik kurgu içermeyen, farklı hiçbir fikir ve kanaatin tartışmaya açılıp hiçbir surette müzakere edilmediği mülkiyetçi düşüncelerin buyurgan bir alanı mıdır? Kamusal alan, açıklığa imkân tanıyan kentsel veya fiziksel bir mekân mıdır yoksa hayali bir gerçeklik yahut soyut bir fikirler ve değerler alanı mıdır?" Dacheux'ya göre kamusal alan, tüm aktörlere açık olan potansiyel bir alandır. İktidarın özel bir ayrıcalığı olmayan, genel çıkarın çatışmacı görüşlerinin formüle edildiği evrensel⁵¹ olması istenen bir zemindir. Demokratik değerlerden beslenir; karşıt görüşlerle ve tartışmalarla bir kamuoyu oluşumunu destekler; devlet ve sivil toplum arasındaki bir aracılık mekânını simgeler. Fiziksel şiddetin yerine, şiddet içermeyen iletişimi ikame ederek toplumsal davranışların yumuşatılmasına katkıda bulunur (Dacheux 2008: 21-22). Kant kamusal alanı, devlet ile yurttaşların politik sorunları açıkça müzakere ettikleri bir aracılık mekânı olarak tasvir ederken (Dacheux 2008: 15), Habermas, yurttaşların kamusal⁵¹ sorunları tartıştıkları herkese açık bir arena olarak tanımlar (Habermas 2003: 240). Schmitt ise, kamusal alanı argüman ve karşı argümanların görüşüldüğü, kamusal müzakere ve kamusal münakaşanın yapıldığı yer olarak betimler (Schmitt 2014: 53). Bu görüşlerin işaret ettiği kamusal alan, yurttaş olma bilincine sahip bireylerce fikir ve görüş alışverişinde bulunmak, kamusal sorunlara yönelik çözüm önerileri dile getirmek için kurgulanan; devlet ve sivil toplum arasında uzlaşma sağlama rolüne sahip bir alandır. Böylece –teoride- yurttaşlar kendilerini ilgilendiren kamu politikalarını, etkileme ve hatta şekillendirme gücüne sahip olabilmektedir.

Tarihsel süreçte, kamusal alanda yaşanan değişimler (Habermas'ın ifadesiyle kamusal alanın yapısal dönüşümleri) birey-devlet-güvenlik ilişkileri sarmalını etkilemiştir. Antik dönemde, kamusal alan-özel alan ayrımı belirgindi ve kamusal alan, politik alanla özdeşti. Kamusal alan ile özel alan arasındaki ilişki hiyerarşik bir ilişkiydi ve bu ilişkide kamusal alan diğerini belirleyiciydi. Bununla birlikte yurttaşların yönetime dair işlere dâhil olma arzusu baskındı ve bunun verdiği haz; özel hayatın başka bir alanında yaşanabilecek herhangi bir hazdan çok daha üstün kabul edilirdi. Ancak herkes kamusal hayata dâhil olamazdı; erkek olma, özgür olma, varlıklı olma, toprak sahibi olma ve soylu olma, kamusal alanda söz sahibi olmak için genel geçer ölçütlerdi. Kadınlar, çocuklar, köleler ve alt sınıfların, kamusal alana girişleri engellenmişti. Feodal dönemde halk/kitleler kamusal alandan tamamen dışlanarak ve lord, vassal gibi aristokratik egemen sınıflar tarafından temsil edilerek dönüşüme uğradı ve bu durum 16. yüzyıla kadar, yani ticari kapitalizmin ve kent yaşamının gelişmesi sonucunda oluşan burjuva sınıfının toplumsal yaşamda belli bir etkinliğe sahip olmasına kadar sürdü. Özellikle 18. yüzyılın kent yaşamında, kahvehaneler ve salonlarda bir araya gelen insanlar, bir nevi tartışma forumu oluşturarak; bu mekânlarda 'burjuva kamusal alanı'nın temellerini attılar.⁵² Burjuva kamusal alanı, kamusal alanın anlamını da değiştirerek, bir nevi devlete karşı eleştirel bir tutum içerisindeki sivil toplum alanına evrilmesini sağladı. Ancak devletin modernleşmesi ve devletin altyapısal iktidarının güçlenmesi, kamusal alandaki üçüncü tarihsel dönüşüme yol açtı. Müdahaleci ve otoriterleşen devlet, kamusal alanı denetimi altına aldı. Bu dönemde kamusal-özel alan ayrımı kayboldu, kamusal meselelerle ilgilenen değil, kabuğuna çekilmiş bireyler ortaya çıktı (Dağtaş 1999: 171-172; Geuss 2005: 23-24).

Geuss'e göre, içinde bulunduğumuz dönemde hiçbir modern toplum üyesi, özel varoluşunu, antik dönemdeki gibi siyasetin gereklerine tabi kılmaya istekli değildir. Çünkü devletin modernleşmesiyle, özel yaşamdaki yararların kamusal yaşamdaki yararlar göre önceliği olması gerektiği algısı ortaya çıkmıştır. Vatandaşların özel alanlarına sınırlı ve koşullu müdahale gücüne sahip temsili hükümet uygulamasının,

⁵² Neocleous modern döneme kadar özel hayat ve sivil toplum⁵² gibi kavramların devletten ayrı olarak ele alınmadığını, devletin sivil toplum ile aynı anlamda kullanıldığını ifade eder. Liberalizmin ortaya çıkışı ile birlikte özel alan kamusal alan, sivil toplum da devletten ayrılmış, her ikisi de devlet müdahalesinden azade alanlar olarak tarif edilmiştir (Neocleous 2013: 51).

modern koşullara uygun olan egemenlik biçimi olmasının en önemli nedeni, budur. Bu tür bir yönetim biçimi, antik siyasetteki doğrudan ve aracısız güç kullanımı ile karşılaştırılınca, daha arzulanır bir sistemdir. Çünkü devlet, bir yandan vatandaşlara siyaset alanı üzerinde büyük bir zararın ortaya çıkmasına engel olmaya yetecek kadar dolaylı denetim olanağı tanırken, diğer yandan onlardan, ilgilerini kendileri için gerçekten değerli olana, yani özel yaşamlarına yöneltmelerine izin verecek kadar az zaman ve enerji talep eder. Bunun sonucu olarak "özel" alan, modern dünyada canlı zevklerin kaynağı ve önemli insani değerlerin şahsileştiğı⁵³ mekân haline gelmiştir (Geuss 2005: 23-24).

Günümüzde, kamusal yaşam biçimsel bir yükümlülüğe dönüşmüş ve çoğu yurttaş, devlet ile ilişkilerinde teslimiyetçi ve kanıksayıcı bir pozisyon almak zorunda kalmıştır. Modernitenin getirdiğı değişimler, bunda önemli rol oynamıştır. Sennett, kişinin aile ve yakın dostlar dışındaki yaşamını ifade eden kamusal hayatının, 19. yüzyıla kadar neşeli ve canlı olduğunu, günümüzden farklı olarak, tanımadığı insanlarla duygusal bağlar kuran bireyin toplumsallaşarak⁵⁴ mutluluk ve yeteneğinin arttığını, oysa modern dönemde -kapitalizmin de etkisiyle- bu kamusal yaşamın zamanla ağırlığını yitirerek yerini özel yaşama bıraktığını, kamusal yaşamın bireyler için artık özel yaşamın gerektirdiğı oranda önemli olmaya başladığını ifade eder (Sennett 2013: 16). Bunun doğal bir sonucu olarak, modern dönemin kamusal yaşam anlayışı⁵⁵, bireyi toplumdan ayırtmış; mahremiyet kavramına yeni anlamlar yükleyerek, bireyin eylemlerinin toplumsal ilişkiler olarak algılanmadığı bir dünya algısı oluşturmuştur. Modern dönemde bunun karşılığı narsizm (doyum-suz benlik arayışı) yani "bu kişi ya da

⁵³ Harvey yeni kamusal yaşamı şöyle tasvir eder: "...Baltimore'un güneyinde soylulaştırma aracılığıyla mahallelerin yenilenmesi, mahalle sakinlerinin ılık yaz akşamlarında kapı önlerinde oturup komşularıyla sohbet ettiği canlı sokak yaşantısını tahliye ederek, yerine klimalı, hırsızlara karşı güvenli, önünde BMW'lerin park ettiği, çatısında gökyüzü penceresi olan fakat sokakta kimselerin görünmediğı konutları getirdi" (Harvey 2013: 130).

⁵⁴ Sennett, bu toplumsallaşmayı şöyle örneklendirir: Gerek Londra gerekse Paris 'te, parkta veya sokakta karşılaşan yabancılar çekinmeden birbirleriyle konuşabiliyorlardı. 1740'larda, hangi sınıftan olursa olsun erkeklerin zevkleri arasında, tanımadıkları bir kadına onunla konuşmak istediklerini göstermek için pantomimdeki gibi şapkalarını yana devirmek vardı. Kadın arzu ederse yanıtlayabilirdi. Fakat bu sokak alışverişleri hiçbir şekilde erkeğin kadının ve ailesinin kapısını çalma hakkı olduğu anlamına gelmezdi; aynı şey yabancı erkekler arasındaki ilişkilerde de geçerliydi (Sennett 2013: 16).

⁵⁵ Sennett, 19. yüzyıl itibarıyla gerçekleşen kamusal alan anlayışındaki radikal değişimi, o döneme kadar toplumla ve din ile önemli bağları olan insanın, artık (kabuğuna) kendi iç merkezine çekildiğı, toplumdan yavaş yavaş uzaklaşmaya başladığı tespiti ile ifade eder. Bireyin artık kamusal yaşama ya da sokaktaki yaşama katılabilmesinin yolu, sessiz kalma; yabancılarla konuşmama; pasif katılım; yalnız kalma ve gözlemcilik gibi toplum dışı birey anlayışının unsurları olmaktan ibarettir (Sennett 2010: 46).

olay benim için ne ifade eder?” anlayışının bireyde yerleşmesidir (Sennett 2013: 22). Böylece insanların kişilik sorunlarına duydukları ilgi hiç olmadığı kadar gelişmiş, gizemli ve tehlikeli bir güç olan benlik, adım adım toplumsal ilişkileri tanımlamaya başlamıştır. Bu andan itibaren, “kişi dışı”⁵⁶ eylem zayıflamaya başlamıştır (Sennett 2013: 434). Bireyler, daha önce hiç görülmemiş bir ölçüde kendi yaşam öyküleri ve özel tutkuları ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilginin bir sonucu olarak; toplumsal yaşam benlik konusundaki psikolojik ödülleri sunamadığı içindir ki, kişi dışı dünya bireye yararsız, bayat ve bomboş görünmeye başlamıştır (Sennett 2013: 18).

Sennet’e göre insanın kendini gerçekleştirme arzusu ve onu yalnızlığa, toplum dışılığı iten bu unsurlar, modern kapitalist devletin gündelik yaşamın koşullarında⁵⁷ aranmalıdır (Sennett 2013: 19). Sennett, devletin kamusal alan vasıtasıyla bireyler üzerinde kurduğu tahakkümü, *mahrem despotluk* olarak kavramsallaştırmıştır. Mahrem despotluk; kişinin tüm etkinliklerinin, ilişkilerinin ve düşüncelerinin hükümet denetiminden geçirilmesidir. Bu mahreme yönelik baskı, bireylerin fişlenmesine, hapse girmesine ya da benzer sonuçlara yol açabilecek görüşlerinden vazgeçmesine, çocuklarının okulda boşboğazlık edebileceklerine ve devletin devamlı listesini kabarttığı devlete karşı suçlardan birini farkında olmadan işleyebileceğine ilişkin korkularını kapsar (Sennett 2010: 432-436). Bu korku ve baskı sebebiyle birey kendisini çoğunlukla, kamusal alanda sessiz kalma ve izleyici olmak zorunda hisseder. Devletin kamusal alanı ele geçirmesiyle, vatandaşların kamusal meseleler üzerindeki müzakerelerine yönelik baskı kurma ve onları etkileme kapasitesinde azalma meydana gelmiştir. Bunun sonucunda, bir yandan yurttaşları ilgilendiren politikalara yönelik devlet aygıtı dışındaki aktörlerin katkısı engellenirken, öte yandan yönetim faaliyetinin sorgulanamazlığının ve eleştirilemezliğinin sağlanmasıyla, egemen üretim ilişkilerinin inşası kolaylaşır. Dolayısıyla, bireyselleşen ve kamusal yurttaş olmaktan uzaklaşan özne inşasının gerekçesi; modern devletin toplumsal hayatı düzenleme⁵⁸ faaliyetleri

⁵⁶ Sennett, “kişi dışı” ifadesini toplumsallık, toplumun aktif bir üyesi olma anlamlarında kullanmaktadır.

⁵⁷ Modern dönem ile ortaya çıkan kapitalist gündelik yaşamın koşullarında değişim sekülerleşme, alışveriş mağazaları ve büyükşehirlerin dönüşümü gibi örneklerdir. Bunun doğal bir sonucu olarak insanlar değişen toplum ve kamusal alan anlayışına karşı mahremiyet refleksi geliştirir ve artık kişi dışı ya da cemaat dışı bir sosyalleşme imkânı kalmaz (Sennett 2010: 177).

⁵⁸ Hardt ve Negri, kapitalist toplumlarda toplumsal denetimin bir gereği olarak iktidarların, beyinleri ve bedenleri yaşama duygusu ve yaratma arzusuna karşı otonom bir yabancılaşmaya maruz bırakarak yurttaşı kamusalıktan uzaklaştırdığını; böylece egemen sınıfların hegemonyasının güçlendirildiğini

kapsamında yaratılan tüketim toplumu, daha fazla satın alma arzusu, daha iyi bir kariyer gibi bireyin kendi yaşamına yönelik arzuların, toplumsal olana karşı baskın gelmesidir.

Tablo 1.1. Devletin Modernleşme Süreci ve Güvenlik İşlevindeki Dönüşüm

	Erken Modern Dönem	Mutlakiyetçi Dönem	Kapitalistleşme Dönemi
Güvenlik yönetiminin yapısı	Birden fazla güç	Monark	Meşru iktidar
Egemen Üretim Biçimi	Feodalizm	Kameralizm- Merkantilizm	Kapitalizm
Güvenlik yönetiminin işlevini şekillendiren dinamikler	Kurulu düzenin korunması - Kaos	Devlet aklı öğretisi: Devletin-tebaanın refahı, zenginleşmesi	Burjuvanın çıkarı
Güvenlik yönetiminin temel uygulamaları	Çiftçinin toprağa bağlı kalması	Çalışmanın dayatılması	Ücretli Emeğin İnşası

Kaynak: Metin içerisindeki tartışmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Bu açıklamalar çerçevesinde, devletin modernleşmesi ile ortaya çıkan yeni devlet-güvenlik ilişkisi kabaca şöyle şematize edilebilir: Devlet gücü merkezileşmiştir. Devletin altyapısal iktidarı ve vergi toplama kapasitesi artmıştır. Egemenlik, meşruiyet ve yurttaşlık kavramlarının anlam ve içerik değiştirmesi sebebiyle devlet ulusallaşmış, demokratikleşmiş ve sekülerleşmiş; birey pasifleşmiş ve toplum edilgenleşmiştir⁵⁹. Devletin topluma nüfuz etme kapasitesi artmış ve devlet kapitalistleşmiştir.

1.3. Güvenlik Üzerine Analitik Kavrayışlar/Yaklaşımlar

Devletin modernleşmesi ile sahip olduğu fonksiyonlar, farklı yaklaşımlarda farklı nitelikler üzerinden tartışılmaktadır. Bu yaklaşımlardan klasik liberalizme göre devlet, yalnızca iç ve dış güvenliği ve gündelik hayatın devamını sağlamakla görevli bir kurum olarak sunulurken, neo-liberal yaklaşımda buna ek olarak devlet hakem rolünü de üstlenmiştir. Marksist ya da sosyal demokrat devlet anlayışlarında ise devlete pek çok ek görev -sosyal eşitsizliğin düzeltilmesi, adaletin sağlanması gibi- yüklenmiştir (Arap 2009: 10). Oysa modern devlet, bu yaklaşımların kendisine biçtiği fonksiyonların çok

savunmaktadır (Hardt ve Negri 2003: 47). Benzer şekilde Poggi de, devletin kamusal alanı ele geçirmesiyle ve özel çıkarları peşinde koşan bireyler yaratarak yönetim sürecinde tek aktör olma özelliği edinmiş olduğunu ifade eder (Poggi 2014: 118)

⁵⁹ İzleme ve denetlemenin artması kamusal insanın ölümüne yol açmıştır. Devletin yaptırımlarından ve şiddetinden endişe duyan kitleler giderek apolitikleşmiştir. Ayrıca savaş araçları ve savaş teknolojisi karmaşılaştıkça, sivil halkın bu araçlara erişimi zayıflamış, muhalif ve ayaklanma hareketlerinde devlete başkaldırı şansı kalmamıştır. Tilly bunu şu örnekle gösterir: 13. Yüzyılda her soylunun kılıcı varken 20. yüzyılda kimsenin uçaksavarı yoktu (Tilly 2001: 150).

üzerine çıkararak görev ve yetki alanını geçmişe oranla genişleterek; toplumsal hayatın neredeyse tüm alanlarını düzenlemeye başlamıştır (Ekinci 2011: 18) Artık modern devlet, neredeyse sınırsız bir şekilde tüm toplumsal alanlarda politika oluşturma ve uygulama kabiliyetine erişmiştir. Bu iddiayla birlikte yanıtlanması gereken bir soru ortaya çıkar: Devletin, toplumsal alanlara nüfuz etme ve buraları düzenlemesinin ardında yatan sebep nedir?

Bunu cevaplamak için, modern devletin baskı ve zor işlevlerini öne çıkaran görüşlerden yararlanılabilir. Çoğunlukla Marksist tezlerden oluşan bu görüşlerin temel argümanı, devletin egemen sınıfın baskı ve sömürü aracı olduğudur (Althusser 2014: 44). Marx, devleti; burjuvazinin ortak işlerini yürüten bir komite (Engels 2003: 24), Lenin ise; egemen sınıfın hâkimiyet organı (Lenin 1978: 14) olarak tanımlamıştır. Daha kapsamlı bir tanımla devlet, işçi sınıfının, artı değerın zorla elde edilmesi sürecine boyun eğmesi için, egemen sınıfların işçi sınıfı üzerindeki egemenliğini güvence altına almasını sağlayan bir baskı makinesidir (Althusser 2014: 44). Engels, iktisadi bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde siyasal olarak da egemen sınıf haline gelen, böylece diğer toplumsal sınıfları baskı altında tutup sömürmeye devam eden sınıfın, toplumu kontrol eden bir güce sahip olduğunu ileri sürmüştür (Engels 2003: 164). Tilly “devleti, devlet yapan ya da onu diğerlerinden ayıran şey zor tekeli elinde bulundurmasıdır” (Tilly 2001: 188) derken, Oppenheimer devlet olgusunu, “oluşumu sırasında zafer kazanmış bir insan grubunun (yönetici zümrenin), mağlup ettikleri kitle ve diğer vatandaşlar üzerindeki hükümranlığını sistematize etmek ve varlığını, iç ve dış tehditlere karşı güvenceye almak amacıyla, mağlup ettikleri kitle ve vatandaşlara (rıza veya zor ile) kabul ettirdiği bir toplumsal kurum” olarak tanımlarken, hep aynı noktayı vurgulamışlardır: Egemenliğin temel amacı, yönetilenlerin, yönetenler tarafından baskı ve tahakküm yöntemleri ile ekonomik alanda sömürülmesidir (Oppenheimer 1984: 46).

Bu sömürü ilişkisi, sınıflı toplum yapısının bir ürünüdür. Marksizm, devletin ortaya çıkışı ile toplumun sınıflara ayrılması arasındaki tarihsel ve toplumsal bağlantılar üzerinde durarak, toplumun sınıfsal nitelik kazanmasıyla, ekonomik sömürünün ortaya çıktığını savunur. Bu sonuç aynı zamanda, egemen sınıfın toplum üzerindeki gücünün topluma kabul ettirilmesinde yani egemen sınıfın meşruiyetinin sağlanmasında devletin

üstlendiği işlevleri gösterir (Aksoy 1994: 14). Sweezy, devlet nereden gelmiştir sorusunun cevabını, uzun ve çetin bir savaşın ürünü olarak verir. Bu savaşta bugün üretim sürecinde kilit yerlere sahip olan sınıfların rakiplerini yenerek, kendi çıkarına olan mülkiyet ilişkilerini zorla kabul ettirecek bir devlet düzenlediğini ortaya koyar. Diğer bir ifadeyle, devlet bir toplumda belli bir dizi mülkiyet ilişkilerinden yararlanan sınıf veya sınıfların ürünüdür (Sweezy 2014: 11). Engels, toplum içinde gelişen sınıfların uzlaşmazlıkları ve karşıtlıklarından devletin doğduğunu ifade eder. Yani devlet topluma dışardan dayatılan bir şey olmayıp doğrudan toplum içinden çıkan bir güçtür. Devlet, toplumun gelişim süreci içerisinde ortaya çıkan bir ürün olup toplum sınıflara ayrıldığında, karşıt sınıflar arasındaki rekabette egemen sınıfın çıkarını sağlaması amacıyla doğmuş ve zamanla topluma yabancılaşmış bir kurumdur (Engels 2003: 161-162). Marksizm, devlet ile toplum arasındaki ayrılığın mantıksal gerekçesini ise şöyle açıklar; ortak organlar, önce toplumla bağlarını koparmadan toplumun üzerine tırmanıp kendilerini devlet haline getirmezdi. Bu ise artık değerler eşitsiz bölüşümüne dayalı bir toplumsal katmanlaşma olmadan gerçekleşemezdi. Dolayısıyla devletin doğuşunda yaşamsal rol, Lenin'in de ifade ettiği gibi toplumdan kopma⁶⁰ eylemine aittir (Eroğul 2014: 102-115).

Erken dönem Marksist yaklaşımların, devleti; egemen sınıfın baskı ve sömürü aygıtı olarak açıkladıkları bu görüşler, kamu güvenlik yönetiminin incelenmesi ve analiz edilmesinde yöntem olarak seçilen “güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlara” kılavuzluk etmiş, terminolojik ve kurgusal yardımlarda bulunmuştur. Ancak bu yaklaşımların söz konusu katkılarının yanı sıra, devlet içindeki güç odaklarının ve toplumun konumları ile bunların birbirleriyle ilişkilerini açıklamada eksik bıraktığı yerlerin doldurulması gereklidir. İlk olarak devleti basitçe hâkim sınıfların aracı olan bir nesne olarak gören erken Marksist yaklaşımların⁶¹ yanı sıra, yekpare bir blok (başka deyişle kendinden menkul bir özne) olarak gören anlayışlar göze çarpar: Devleti bireylerin ve toplumsal sınıfların üzerinde, hepsine eşit mesafede,

⁶⁰ Marksist öğretisi, devleti birbirine eklenmiş düzeylerden oluşmuş bir kurum olarak tasvir eder. Buna göre; üretici güçler ile üretim ilişkilerinin birliğini ifade eden altyapı ve hukuki-siyasal-ideolojik mercilerden oluşan üstyapı, devleti oluşturur (Althusser 2014: 42).

⁶¹ Marksist yaklaşımlar, ekonominin (altyapının) son kertede belirleyici olduğu fikrine dayanır ve ekonomi dışındaki diğer birçok unsuru dışlar. Devleti ise devlet aygıtına indirger (Althusser 2014: 43,47)

tüm toplumun yararını ve çıkarını gözeten mistik/kutsal bir yapı olarak niteleyen Hegelci anlayış (Hegel 2003: 90) ya da bir takım sınırlamalara ve toplumsal sözleşmeye dayalı, yetkileri toplumsal irade ile sınırlanmış olan, tarafsız ve toplumsal iradenin ortaya çıkmasının bir aracı olarak gören liberal görüşler bulunmaktadır. Hatta iktidarın ekonomik ilişkileri de kapsayan geniş bir güç ilişkileri ağı olduğunu savunan ve salt ekonomizmden ayrıışan Foucault'cu görüşler de buna eklenebilir (Foucault 2013: 15). Ancak bunların hiçbirisi çalışma için seçilen örneklerin analizinde tek başına yeterli olmayacaktır. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde devlet, iktidar ve toplumsal sınıfların ilişkileri ve güvenlik yönetiminin dönüşümünde bu ilişkiyel boyutun kavranışı için, bunları karşılayan bir devlet analizine ihtiyaç vardır. Bu noktada Poulantzas'ın ilişkiyel devlet analizinden⁶² yararlanılabilir.

Poulantzas'ın ilişkiyel devlet analizi, bir yandan siyaseti salt altyapıya indirgeyen ekonomizme karşı, öte yandan bütün düzeyleri aşırı siyasallaştırarak ekonominin etkisini yok sayanlara karşı duran bir devlet çözümlemesidir (Yılmaz 2003: 56). Poulantzas, devleti, tüm sınıflardan görece bağımsız ve özerk bir niteliğe sahip, kapitalist toplumsal formasyonu yeniden üretecek koşulları sağlama uğraşındaki bir yapı olarak niteler. Bu devlet, içerisinde farklı sınıfların mevzi edinebildiği bir alandır. Kısa vadede egemenlik altındaki sınıfların çıkarına yönelik politikalar da izlerken; özünde ve uzun vadede kapitalist üretim ilişkilerinin varlığını sürdürme ve devlet-iktidar-toplum arasındaki ilişkiyel yapıyı muhafaza etme amacı taşımaktadır (Poulantzas 2004: 32, 39, 102).

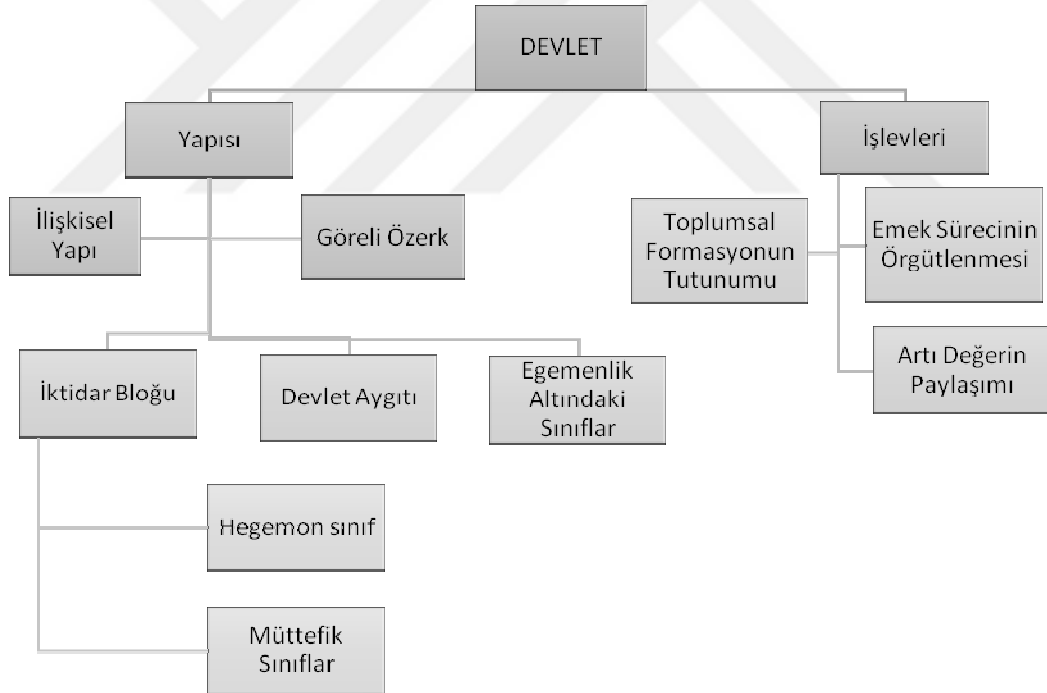
Poulantzas, devletin işlevini iki temel boyutta inceler. Bunlardan ilki olan devletin ekonomik işlevi, egemen sınıfın çıkarları olan emek sürecinin örgütlenmesi ve artı değerin paylaşımını organize etmektir. Bu işlev, devleti kapitalist bir niteliğe büründürür. Bunun yanında siyasal ve ideolojik düzeyleri içeren tutunum işlevi (ikinci işlev) ise toplum içindeki çelişkilere rağmen farklı sınıfların çatışmasını engelleyerek devletin varlığını devam ettirmesininin sağlanmasıdır. Bu işlev, devlete genel çıkarın

⁶² Poulantzas'ın ilişkiyel devlet analizi, Althusser'in devlet kavrayışından etkilenir. Althusser'e göre bireylerin toplum içindeki rollerini ve konumunu belirleyen modern devlet, son derece karmaşık ilişkiler içeren bir yapılandırma. Devlet iktidarı ve devlet aygıtı ile onların belirleyicileri olan egemen sınıflar, bu sınıfların baskı ve ideolojik aygıtları ve sivil toplum gibi aktörlerden oluşan devlet, sınıf mücadeleleri etrafında şekillenen bir ilişkiyel ağıdır (Güngör 2001: 222).

temsilcisi gibi görünme ve sınıfsal niteliğini gizleme yeteneği kazandırırken; devleti görece özerk bir niteliğe büründürür. Bu ilişkisel yapı, aynı zamanda Poulantzas'ın çoklu belirlenim olarak kuramsallaştırdığı ve onu erken dönem Marksist görüşlerden farklılaştıran bir çizgiye götürür. Son kertede toplumsal formasyonun egemen üretim biçimi belirleyici olsa da; siyasal, ideolojik ve ekonomik işlevler arasındaki ilişkiler, bir başka ifadeyle altyapı (ekonomik işlev) – üstyapı (siyasal ve ideolojik işlevler) birbirini belirleyen, dönüştüren bir dinamiğe sahiptir (Poulantzas 2014: 9-52)

Poulantzas, devletin genel politikalarını şekillendiren üç temel belirleyici üzerinden kurgusunu derinleştirmektedir: İktidar bloğu, devlet aygıtı ve egemenlik altındaki sınıflar. İktidar bloğu hegemon ve müttefik sınıflardan oluşan egemen sınıflardır. İktidar bloğu, tek bir üretim biçimi değil, toplumsal formasyon tarafından belirlenir ki bu; egemen üretim biçiminin hegemonyasında, onun tarafından belirlenen ve denetlenen, birden çok üretim biçiminin iç içe geçtiği bir yapıdır. İçerisinde farklı üretim tarzlarını bir arada barındırır. Poulantzas böylece toplumsal ilişkileri, üretim biçimi yerine, daha somut bir belirleme düzeyi olan 'toplumsal formasyon' üzerinden açıklamaktadır. İkinci belirleyici düzey olan devlet aygıtı ise iktidar bloğunun dolaylı bir parçası (destekleyen katman) olmanın yanında görece özerkliği sağlayan bürokratik kurumsal yapıdır (Poulantzas 2014: 46-52). Çünkü her ne kadar tüm iktidar ve sınıf ilişkilerinden görece özerk olsa da, devlet aygıtını yöneten hükümet/devlet başkanı egemen sınıfın siyasetini yürütürken, bürokrasi, hükümetin emirlerine uyarak bu siyaseti en ince ayrıntısına kadar uygular (Althusser 2014: 16). Böylece içinde devletin baskı aygıtlarını ve egemen sınıfları barındıran iktidar bloğu, toplum karşısında hegemonik hale gelir. Ancak bu hegemonik ilişki sadece egemen sınıflar ile toplum arasında cereyan etmez. Egemen sınıfın kendi iç unsurları arasında da hegemon bir sınıf vardır ve diğer egemen sınıflar onun hegemonyasında iktidarı paylaşırlar (Althusser 2014: 12). İktidar bloğunun oluşabilmesi için, egemen sınıfların kendi aralarındaki uzlaşmanın kurulması zorunludur. Ancak bu durum, iktidar bloğunu aynı zamanda çelişkili bir yapıya büründürür. Yani iktidar bloğu, yekpare ve çıkarları aynı olan bir sınıf değildir/olmayabilir.

Poulantzas'ın bu çözümlemesi, “güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar” ile birlikte; modern Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri güvenlik yönetimindeki dönüşümün analiz edilmesinde kullanılacak ve anlam kazanacaktır. Ancak belirtilmelidir ki bu kuramsal çerçeve, çalışmanın yönteminin temelini oluştursa da, tüm somut ilişkileri ele alıp açıklama iddiasında değildir. Bazı analizler için yeterli olamayacağı peşinen söylenebilir. Bu doğrultuda, yönetime ilişkin tartışmaların, Poulantzas'ın devlet anlayışının kurgusal yardımı üzerine inşa edilecek olan “güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar” bağlamında derinleştirilmesi gerekir. Bunun için de devletin, modernleşerek sahip olduğu yeni kudretlerin, güvenlik yönetimine yönelik etkilerini; bir başka ifadeyle modern devletin, kamu güvenliğine ilişkin politik ve eylemsel duruşunu açıklayan iki temel perspektif açıklanmalıdır: Egemen güvenlik yaklaşımları ve güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar.

Şekil 1.3: Poulantzas'ın İlişkisel Devlet Modeli

Kaynak: Yukarıdaki tartışmalardan yararlanılarak üretilmiştir.

1.3.1. Kamu Güvenliği Üzerine Egemen Yaklaşımlar

Egemen yaklaşımlar, güvenlik meselesini, devletin yurttaşlarına sunduğu bir kamu hizmeti olarak görmektedir. Burada kastedilen hizmetin içeriği, birey ve

toplumun korunması; gündelik yaşamlarında huzur ve barış içinde yaşayabilecekleri ortamın sağlanmasıdır. Bu bakış açısı, güvenlik faaliyeti kapsamında devletin gerçekleştirdiği politika ve uygulamaları meşru ve gerekli görmekte, bir başka ifadeyle olumlamaktadır.

Bir tarihsel birikim sonucu ortaya çıkan güvenlik meselesine ilişkin egemen anlayış, liberal tezlerden, M.Weber, C.Schmitt gibi teorisyenlerden ve çeşitli uluslararası kuruluşlar/organizasyonlardan beslenir. Bu ön kabulün ardından, bazı sorular ortaya çıkar: Egemen güvenlik anlayışı nasıl tasvir edilebilir. Devlet ve topluma ilişkin yaklaşım tarzı nasıl okunmalıdır? Liberal görüşler ve kapitalist üretim biçimleri, devletin güvenlik yönetimine atfettiği işlevi nasıl biçimlendirmiştir? Bu soruları yanıtlayabilmek için öncelikle liberal devlet anlayışının kısaca özetlenmesi ardından kamu güvenliğine yönelik egemen tartışmaların, kronolojik ve niteliksel açıdan dört temel kategori olarak tasnif edilerek açıklanması yerinde olacaktır: a. toplum sözleşmesi kuramları, b. liberal anayasal devlet modeli, c. sosyal devlet mekanizmaları, d. neo-liberal güvenlik anlayışı.

1.3.1.1. Liberal Devlet Anlayışı

17. yüzyıl sonlarında, liberalizm adı altında gelişen entelektüel akım, toplumsal yaşamın asıl amacının özgürlük ve asıl varlığın da birey olduğunu vurgulayan, devletin ekonomik rolünün azaltılmasını ve serbest ticareti destekleyen egemen bir paradigmadır (Friedman 2008: 6). Liberalizm, tarihi süreci içerisinde, ekonomi politikalarında tam serbestlikten kısmi devlet müdahalesine⁶³ kadar farklı biçimler alan (Tayyar ve Çetin 2013: 108); siyasal, toplumsal ve iktisadi boyutları olan; özel mülkiyeti, faydayı, bireyin çıkarını⁶⁴, özgürlük ve demokrasiyi benimseyen bir doktrin olarak sunulmaktadır (Mill 2009: 28-40). Liberalizmin temellerini aldığı kuramsal görüşler, aynı zamanda egemen

⁶³ Liberalizm tarihsel gelişim sürecinin her anında aynı önermelerin dile getirildiği bir düşünce sistemini ifade etmez. Özünde bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet ilkeleri olsa da bu ilkelerin sınırlarının ve ayrıntılarının belirlenmesinde farklı Liberal görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşler tarihsel ve düşünsel zeminde Klasik Liberalizm, Sosyal (Keynezyen) Liberalizm (Refah Devleti) ve Neo-liberalizm olmak üzere 3 ana temelde sınıflandırılabilir (Tayyar ve Çetin 2013: 109).

⁶⁴ Heywood, liberal yaklaşımın insanları rasyonel varlıklar olarak gördüğünü, bunun bir yansıması olarak “bencilliğin” ve “çıkarın” gücünü kabul etme eğiliminde olduğunu ileri sürerek bu öngörülere katkıda bulunur. Bunun kaçınılmaz sonucu da rekabet ve çatışma olarak ortaya çıkar. Bireyler kıt kaynaklar için mücadele ederken; iş dünyası kârını artırmak için rekabet eder (Heywood 2013: 48).

güvenlik anlayışının da ipuçlarını verir. Siyasal liberalizmin kurucusu sayılan Locke, devletin varoluş sebebini, bireysel mülkiyeti başkalarının şiddetinden ve verecekleri zararlardan korumak olarak sunmuş ve devleti, güvenliği sağlama amacıyla gereksinim duyulan bir kurum olarak nitelemiştir (Locke 2007: 96), İktisadi liberalizmin kurucusu olarak nitelenen Smith ise, bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesine izin verilmesinin, topluma daha fazla hizmet edeceğine inanmış (Smith, 2011: 30), devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmış, toplumsal çıkarın ekonomik serbestlikle en üst noktaya ulaşacağını savunmuştur (Smith, 2011: 9). Mill ve Bentham, devletin, toplum hayatına müdahale etmemesi gerektiğini savunarak (Mill 2009: 26) faydacı, çıkarıcı, birey odaklı ve serbest piyasaya dayanan liberal devlet anlayışının temellerini oluşturmuşlardır.

Liberalizmin tasvir ettiği devlet anlayışı, insanların birbirleriyle amansız ve sürekli bir rekabet halinde olduğu ve her daim çıkarları peşinde koştuğu bir mücadele alanıdır. Doğası gereği kaotik olan ortamda, adalet ve hakkaniyetin var olabilmesi (Cantzen 2000: 26), bireylerin çıkarları peşinde özgürce koşabildiği ortamın devam edebilmesi, bir başka ifadeyle özel mülkiyetin güvenliğinin sağlanması için devlete gereksinim olduğu savunulur. Liberal yaklaşımlar, özel mülkiyete dayalı bu düzenin inşa edilmesi sürecinde güvenlik olgusunun işlevine büyük önem atfetmektedir. Bu anda “farklı risklerin, kapitalist toplumsal düzeni ve üretim ilişkilerini tehdit etmemesi için ne yapılmalı, toplum nasıl yönetilmelidir (Harvey 2010: 206) sorusuna cevap olarak “güvenlik yönetimi” ortaya çıkar. Çünkü liberal sistemin işlemesi için, güvenlik yönetiminin etkin ve sistem ile uyumlu bir şekilde işlevselleştirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda güvenlik, liberal yaklaşımlarda refahın, toplumsal düzenin, özgürlüklerin, hatta toplumsal varoluşun sigortası olarak işlevselleştirilen⁶⁵ bir kamu hizmeti olarak sunulur.

Devleti, can ve mülkiyetin güvenliğini sağlamak için gerekli gören öncü liberal yaklaşımlar, zamanla bunu toplumun çıkarı olarak sunma eğilimine girmiştir. Çağdaş liberal yaklaşımlar, devleti, toplumsal varoluşun kaçınılmaz olarak ortaya çıkardığı

⁶⁵ Bu noktadan hareketle liberal yaklaşımların güvenliği üç temel işlev üzerinden açıkladığı söylenebilir:
i) Vatandaşların can ve vücut bütünlüğünün korunması, ii) Gündelik hayatın aksamadan sürdürülmesi, iii) Özel mülkiyetin korunması.

zıtlıkları uzlaştırma amacıyla, toplumun tümünün çıkarları doğrultusunda kurulmuş bir kurum olarak sunma eğilimindedir. Bu esnada, birlikte yaşamak için toplumun farklı çıkar gruplarının nasıl uzlaştırılacağı (ne tür anlaşmalara girmeleri gerektiği) sorusu ortaya çıkar. Liberalizm buna cevap olarak, çıkar gruplarının birbirleriyle çelişkili çıkarlarının uzlaştırılması için tarafsız bir kurumun var olmasının gerekliliğini savunur. Bir başka ifadeyle düzenin korunması ve ayakta tutulması ile kargaşanın engellenmesi için gerekli olan yetki, bireylerin sözleşme yoluyla haklarını devrettikleri bir güç olarak doğan devletin eline verilmelidir (Sweezy 2014: 9-10). Bu perspektif, bizi, egemen güvenlik anlayışının, tarihsel süreçteki ilk açıklanışına götürür: toplum sözleşmesi kuramları.

1.3.1.2. Toplum Sözleşmesi Kuramlarında Güvenlik Anlayışı

Devletin en temel görevini, can ve mülkiyet güvenliğinin sağlanması olarak işaret eden ilk liberal söylemler⁶⁶, aynı zamanda modern devlet inşa sürecinin temellerini oluşturur. Modern devlet inşa sürecine, güvenlik meselesinin bu şekilde dâhil edilmesinin ardında yatan nedeni anlayabilmek için, bazı temel soruların cevaplanması gerekir. Bu sorular aynı zamanda bizi, erken dönem liberal yaklaşımın güvenlik yönetimini nasıl işlevselleştirdiğine götürür: Tarihsel süreçte nasıl bir ihtiyaç ortaya çıktı ki, insanlar modern devlet denilen, kapitalist, altyapısal iktidarı güçlü aygıtı kurma gereksinimi hissetti? Bu gereksinim, devletin hangi temel rolünü de belirledi? Her iki sorunun da cevabı olarak verilecek unsur; güvenlidir. Erken dönem liberal anlayışta güvenliğe atfedilen bu işlevi anlayabilmek için, modern devletin doğuşunu toplum sözleşmesine dayandıran düşünceler referans olarak görülebilir.

Toplum sözleşmesi kuramlarının düşünsel çerçevesi; özgür ve eşit koşullarda bir araya gelen bireylerin genel ve özgür iradesine dayanan, onların ortak çıkarlarını içeren, temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, canlarını ve mallarını, dış tehlikelere karşı koruyan bir devlet tasviridir (Aksoy 1994: 17, 35). Toplum sözleşmesi

⁶⁶ Klasik liberal düşüncede, devletin belli başlı dört görevi olduğu kabul edilir. Bunlar özel mülkiyeti korumak, sözleşme çerçevesini belirlemek, sözleşmelere adalet mekanizmasının aracılığı ile uyulmasını sağlamak ve özel girişime cazip kamu yatırımlarını yaptırmaktır (Friedman 2008: 3, Şimşek 1995: 2-5). Locke ve Smith'in kuramsal temellerini attığı bu görevler, devletin tarafsız ve iyi düzenin temsilcisi olarak sunulmasıdır.

kuramlarında, bireyin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almanın koşulu, güvenlik ve korunma gereksinimine bağlanır. Güvenliği sağlayacak güç olarak ise devlet işaret edilir (Ekinci 2011: 26). Hobbes bunu şöyle temellendirir: İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerine verdikleri zararlardan koruyabilecek, böylece kendi emekleriyle geçinebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bireylerin bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya heyete devretmeleridir. Çünkü egemen gücün (modern devletin) kuruluşundan önce, bütün insanlar bütün şeyler üzerinde hak sahibi idi. Bu da zorunlu olarak savaşa/kavgaya neden oluyordu. Bu kavganın önlenmesi için bireyler, kendi kendini yönetme hakkını, egemen kişiye veya heyete bırakmalıdır. Bu, herkesin herkesle yaptığı bir sözleşme yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişilikte⁶⁷ birleşmeleridir (Hobbes 2007: 130-135). Hobbes'a göre barış ve güvenliği sağlayacak modern devletin (Leviathan) doğuşu böyle olur.

Hobbes, devletin en temel amacını, bireysel güvenliğin sağlanması olarak işaret eder. Doğal olarak özgürlüğü ve başkalarına egemen olmayı seven insanların, devlet çatısı altında yaşarken, kendilerini tabi kıldıkları kısıtlamanın en önemli nedeni, yine kendilerini korumak ve böylece daha güvenli bir hayat sürmektir (Hobbes 2007: 127). Güvenliğin, neden doğa durumunda⁶⁸ -bu ifade pre-kapitalist dönemdeki örgütlenmeler için de kullanılabilir- sağlanamayacağını ise şöyle gerekçelendirir:

“Adalet, hakkaniyet, merhamet gibi duygular, bize ne yapılmasını istiyorsak başkalarına da onu yapmak gibi doğa yasaları, bunlara uyulmasını sağlayacak bir gücün korkusu olmaksızın, insanları taraf tutmaya, kibire, öç almaya ve benzer şeylere sürükleyen doğal duygularımıza aykırıdır. Kılıcın zoru olmadıkça antlaşmalar sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya, güvenceyi daimi kılmaya yetmez. Dolayısıyla, doğa yasalarına rağmen (bu yasalara uyulmak istendiğinde ve güvenlik içinde uyulması mümkün olduğunda)

⁶⁷ Buna göre, yönetici ile yönetilenler arasındaki yasal bağ bir kez kuruldu mu, artık bir daha çözülmez. Bireylerin tüm hak ve özgürlüklerinden vazgeçtikleri boyun eğme antlaşması, toplumsal düzenin sağlanması için ön koşul ve ilk adımdır. Bu noktadan itibaren bireylerin toplumsal istenci devletin yöneticisi ile birleşir (Aksoy 1994: 31). Bu söylem demokrasi ve bireysel özgürlükleri göz ardı ettiği eleştirilerine maruz kalmıştır.

⁶⁸ Doğa durumu kavramı, esasen devlet ve benzeri hiçbir örgütlenmenin olmadığı toplumsal yaşam koşullarını ifade etse de, çalışmamızda pre-kapitalist dönemin altyapısal iktidarı zayıf niteliğini açıklamak için (bir nevi metaforlaştırılarak) kullanılmıştır.

kurulu bir iktidar yoksa veya bu iktidar güvenliği sağlamak için yeterince güçlü değilse; herkes, bütün diğer insanlara karşı korunmak için, kendi gücüne ve kurnazlığına dayanır ve üstelik bunun meşru olduğunu savunabilir” (Hobbes 2007: 127).

Buna göre egemenin görevi, kendisine egemenlik gücünün verilmiş amacıyla, yani halkın güvenliğinin sağlanmasında yatar; güvenlikle burada kastedilen, sadece bedeninin korunması değil; aynı zamanda, her insanın meşru emeğiyle elde edeceği hayatının bütün kazanımlarıdır (Hobbes, 2007: 234). Bu bağlamda Hobbes’un, güvenlik ve korunma ihtiyacını karşılayacak⁶⁹ araç olarak modern devleti işaret ettiği görülmektedir.

Hobbes’un (sınırlı olarak özel mülkiyetten bahsetse de) büyük oranda can güvenliği ve gündelik hayatın sorunsuz sürdürülmesine indirgediği güvenlik meselesini, bir diğer toplum sözleşmesi kuramcısı Locke, mülkiyet hakkı çerçevesinde ele almıştır. Locke’a göre, devletin varoluş sebebi, her insanın mülkiyet hakkını, başkalarının şiddetinden ve verecekleri zararlardan korumaktır (Locke 2007: 96). Yani Locke, doğal yaşamdan modern devlete geçmeye ihtiyaç duyulmasını, özel mülkiyetin korunması gereksinimine bağlar. Mülkiyetin korunması için gereken zor araçlarının kullanım tekelinin devlete ait olması gerektiğini savunur (Ekinci 2011: 29-30). Bu açıklamalardan, Locke’un can güvenliğinden daha üstün düzeyde, mal güvenliğinin sağlanması (mülkiyet) açısından devleti gerekli gördüğü sonucu çıkarılabilir⁷⁰.

Hobbes ve Locke’un düşünceleri ekseninde şekillenen erken dönem liberal anlayışta güvenlik meselesi, can ve mülkiyetin korunması çerçevesinde ele alınır.

⁶⁹ En temel yaşamsal insan hakları dışında, modern devlete koşulsuz itaati öngören Hobbes, devletin egemen otoritesine ve yöneticisine neredeyse sınırsız bir güç tanzim etmiştir.

⁷⁰ Bu durum, onu Hobbes’cu güvenlik anlayışından farklılaştırır. Locke’un devletin varlık sebebini açıklarken, Hobbes’tan farklılaştığı ikinci husus, doğa durumunu betimleyişidir. Locke doğa durumunu, hiç kimsenin diğerinden daha fazla iktidar ve yetkiye sahip olamadığı, bütün iktidar ve yetkinin karşılıklı olduğu bir eşitlik ve özgürlük durumu olarak tasvir eder. Ancak bu eşitlik ve özgürlük, aynı zamanda başıbozukluğu da getirmez. Herkesin eşit ve bağımsız olmasından dolayı, hiç kimsenin diğerinin bireysel haklarına -yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da sahiplenmelerine- zarar vermemesi gerekir. Örneğin devletin olmadığı bir durumda, doğa yasasını çiğneyen bir suçluyu ellerine geçiren halkın, ihtiras kırgınlık ya da sınırsız aşırılık ile kullanabilecekleri mutlak ya da keyfi bir cezalandırmayı önleyecek bir mekanizma yoktur. Bu nedenle Locke, suçlunun yaptığı ihlal ile orantılı, onarım ve engelleme amacıyla suçluya yaptırım uygulayabilen bir kurumun oluşturulmasını gerekli görür (Locke 2012: 7-12).

Hobbes'un can güvenliğini devletin kuruluş gerekçesi olarak esas alan görüşünün yanında, Locke tarafından güvenliğin mülkiyet ile ilişkilendirmesi ve sonrasında bunun liberal güvenlik anlayışının temelini oluşturduğu görülmektedir. Böylece özel mülkiyetin, liberalizmin en kutsal kavramı olduğu anlaşılır. Tek başına ve kendi çıkarlarını gözeterek mülkiyet peşinde koşmanın ideolojik güvencesini, birçok kapitalist devletin yasalarına dahi koyarak pekiştirmesi, bunun göstergesidir. Marx'ın güvenlik olgusunu, "*burjuva toplumunun yüce kavramı*" diye tanımlamasının nedeni budur (Neocleous 2014: 50). Bu doğrultuda, liberal tezlerin, güvenlik meselesi üzerinden modern devlet inşa sürecine yaptığı ilk etkinin; güvenliği mülkiyetle ilişkilendirerek özgürlüklerin ve diğer bireysel hakların dahi ötesinde konumlandırması olduğu gözlemlenmektedir.⁷¹

1.3.1.3. Liberal Anayasacılık Düşüncesi Güvenlik Anlayışı

Liberal tezlerin, güvenlik meselesi üzerinden modern devlet inşa sürecine yaptığı ikinci katkı *liberal anayasal devlet* adı verilen bir model üzerinden devletin kapitalistleşmesinin koşullarını hazırlamasıdır. Bunun için öncelikle, Mutlakiyetçi yönetimlerin Kameralist ve Merkantilist öğretilerden beslenen "devletin ve tebaanın refahı" üzerine kurulu toplumsal düzeninin yerine, burjuvanın çıkarının önemsendiği bir toplumsal düzen yaratılması gerekliydi. Bu yeni toplumsal düzeni inşa etmenin koşuluysa, mevcut düzenin varlık koşullarının ortadan kaldırılmasıydı. Liberal anayasal devlet modeli, söz konusu amaçların; iktidarın sınırlandırılması, parlamentonun, bağımsız yargının ve hukukun üstünlüğünün önemli birer aktör olarak kabul edilmeye başlanması gibi ilkeler üzerinden gerçekleştirilmesi çabalarının bir ürünüdür. Bu modelin temelinde, bireylerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınıp korunması yatar. Çünkü parlamenter kurumlar ve sivil toplum vasıtasıyla denetim altına alınıp gözetilmeyen, gücü ve yetkileri sınırlandırılmamış bir devlet, özgürlükleri korumayı üstlenen bir kurum olmak yerine,

⁷¹ İlerleyen dönemlerde birçok kuramsal önerme de bu liberal algıyı takip etmiştir. Örneğin Hume'e göre devlet, barış ve güvenliğin sağlanmasında zora başvurabilir. Mill, güvenliğin en temel ihtiyaç olduğunu ve mülkiyet güvenliğinin mutlak sağlanması gerektiğini savunmuştur. Kant devletin güvenlik için gerekli bir mekanizma olduğunu ileri sürmüştür (Ekinci 2011: 31-33). Smith toplumsal zenginlik ve refahın güvencesinin, özgürlük ve güvenlikte olduğunu iddia etmiştir. Hükümetin görevleri ise güvenli ve özgür yaşam ortamı sağlamaktır (Smith 2011: 120). Hayek ise özgürlüğün bir bedeli olduğunu ve bireyler olarak özgürlüğümüzü koruyabilmemiz için maddî fedakârlıkta bulunmanın kaçınılmaz olduğunu savunur (Hayek 2014: 137).

onları tehdit eden bir güce dönüşebilir (Aksoy 1994: 11). Bu kapsamda liberal anayasacılık düşüncesi ile iktidarın sınırlandırılması amacıyla güçler ayrılığı ilkesi⁷² benimsenmiş; hemen hemen her anayasa ve çağdaş rejim, şu veya bu ölçüde iktidarın üç temel kullanım alanı olan yasama, yürütme ve yargı erklerini ayrı ellere vermeyi tercih etmiştir (Aslan 2005: 28). Böylece devlet aygıtının tüm unsurlarının tek bir kişinin/gücün elinde toplandığı mutlakiyetçi yönetim tarzının ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

Liberal anayasal devlet modeli, güvenlik yönetimde uzmanlaşma ve kamusallaşma gibi sonuçlar doğurmuştur. Birçok ülkede ordu-polis ayrışması gerçekleşerek iç güvenlik için ayrı bir teşkilatlanmaya gidilmiş ve modern polis teşkilatları kurulmaya başlamıştır. Güvenliğin işlevi, kralın ya da monarkın korunması yerine bireyin/toplumun korunması ve çıkarı peşinde koşmasının garantisi olarak işaret edilmiş, böylece (kapitalist üretim biçiminin modern devletle eklemlenmesine etkiye bulunduğu) hem kapitalist hem de kamusal bir nitelik kazanmıştır. Bunlar modern kamu güvenlik yönetimlerinin ilk örnekleri olarak gösterilebilir.

1.3.1.4. Sosyal Devlet Modeli Güvenlik Anlayışı

Liberal tezlerin temel sorunsallarından biri, zenginliğin yaratılması için ihtiyaç duyulan ücretli emeğin inşası ve emeğin ücret dışı geçimlik sağlama olanaklarının ortadan kaldırılarak herkesin çalışmaya zorlanmasıdır. Sosyal devlet mekanizmasının düşünsel temelleri, kapitalist üretim biçiminin modern devletle eklemlenmesiyle ihtiyaç duyulan ücretli emeğin, toplumsal ilişkilerde egemenlik altındaki sınıflar aleyhine

⁷² Bilindiği üzere güçler ayrılığı doktrininin kuramsal kökenleri Locke ve Montesquieu'ya kadar götürülebilir. Locke siyasal iktidarı sınırlandırarak, temel hak ve özgürlükleri güvence altına almak istemiştir. Bu nedenle, kanun yapma yetkisine sahip olanların, kanunları uygulama yetkisine de sahip olmaması gerektiğini savunmuştur (Locke 2012: 95-96). İktidarın sınırlandırılmasına önemli katkılar sunmuş olsa da Locke'ta tasvir edilen güçler ayrılığı, erkler arası denge açısından birçok eksikliği de içinde barındırır. Onda, yargı erkine dair bir rol yoktur ve yasama en güçlü erk olarak kurgulanmıştır. Locke'un bu konudaki eksikliklerini ve her üç erkin de eşit önemde olmasını gerektiğini vurgulayan, Montesquieu olmuştur. Montesquieu'ya göre yargılama yetkisi, yasama yetkisiyle uygulama yetkisinden ayrılmazsa, ortada hürriyet diye bir şey kalmaz. Yargılama yetkisi, yasama yetkisiyle birlikte kullanılırsa, vatandaşların hayatı ve hürriyeti üzerindeki politik yetki keyfi olur. Yürütme yetkisiyle birlikte kullanılırsa, o zaman hâkimin elinde yargılama yetkisinden başka, bir de baskı kuvveti bulunur (Montesquieu 2015: 131). Kısacası her iki düşünürün de temel kaygısı, iktidarın yetkisini parçalayarak sınırlandırmak ve böylece bireylerin sahip olması gereken özgürlükleri korumaktır (Aslan 2005: 28-29)

ortaya çıkardığı sorunlara çözüm arayışını temsil eder. Çünkü kapitalist üretim biçiminin temel ihtiyacı olan ücretli emeğin temini için çalışmanın dayatılmasını gerekli görülür. Ancak bu noktada, çalışmanın kimlere dayatılacağı, çalışmak istemeyen ya da çalışmayacak durumda olanlara hangi politikaların uygulanacağı gibi konular, kapitalist üretim ilişkileri açısından sorunsala dönüşür. Bu çerçevede liberal görüşler, egemenlik altındaki insanları yoksul-muhtaç ayrımı üzerinden kategorize ederek, yoksulları çalışmaya özendirici tedbirleri amaçlarken; muhtaç olarak görülenler “serseri, ayak takımı” olarak nitelenmiş ve potansiyel suç tehdidi olarak görülmüştür. Buna ek olarak sosyal devlet mekanizmalarıyla, sosyal yardımların gerçekten muhtaç olanların dışında herkese yasaklanarak nüfusun çalışabilir emek gücüne dönüştürülmesi (Neocleous bunu yoksulluğun yönetimi olarak niteler) hedeflenmiştir (Neocleous 2013: 151). Dolayısıyla sosyal devlet mekanizmaları, kapitalist üretim biçimi için gereken ücretli emeğin yaşamsal koşullarının sürdürülmesi temeline dayanır. Bu düzenlemeler, ön planda toplumun refahını ve yaşam kalitesini yükseltiyor gibi görünse de, arka planda egemen sınıfın çıkarlarının ve üretim ilişkilerinin sürdürülmesi vardır.

Modern devlet, yoksulluğun yönetilmesi için, zor gücünün dışında farklı yönetim teknikleri de geliştirmiştir. Sosyal yardımlar ilkesi etrafında şekillenen sosyal devlet mekanizmaları, bu yöntemlerden biridir. Sivil hakların gelişiminin yanında ücretli emeğe duyulan ihtiyacın da etkisiyle ‘zor’un devreye sokul(a)madığı dönemlerde yoksulluk; çalışmayı özendiren tedbirler, kamusal eğitim, kamusal sağlık ve işsizlik sigortası gibi sosyal devlet uygulamaları vasıtasıyla kontrol edilir (Aşan 2015: 10). Sosyal desteklerin vatandaşlarca bir lütuf olarak görülmesi hem onların yönetilmesine hem ücretli emeğin inşasına hem de insanların çoğunluğunun devlet müdahalesine hoşgörü göstermesinin (rıza) aracı olarak işlevselleşmiştir (Friedman 2008: 273). Böylece talepkâr olmayan, kolay yönlendirilebilen ve siyasete karşı tepkisiz bir kitle inşası amaçlanmıştır.

Güvenlik yönetiminde, sosyal devlet anlayışının benimsenerek nüfusun genel refahı ile genel sağlık, genel ahlak gibi konularla ilgilenmeye başlanmasının sebebi, egemenlik altındaki sınıfların da desteğini kazanarak devletin görece özerkliğini, kamusal bir aygıt olma niteliğini ve meşruiyetini maksimize ederek, rıza işlevini

artırmaktır. Böylece sosyal devlet mekanizması, yoksulların kapitalist üretim biçimi için olası tehditlerini bertaraf etme amacıyla bir güvenlik aygıtı işlevi görür. Bu çerçevede, modern devletin güvenlik yönetimine polis ve orduya ek olarak, sosyal politika kurumları ve sosyal güvenlik mekanizmaları eklenmiştir. Bu yeni kurumsal yapılar, güvenlik yönetiminin unsurları haline dönüşmüştür. Dolayısıyla güvenlik yönetimi de, toplumun her alanına nüfuz etme kabiliyetini artırmıştır.

1.3.1.5. Neo-liberal/Yeni Sağ Düşüncede Güvenlik Anlayışı

Neo-liberalizm⁷³, kapitalizmin işleyişiyle ilgili yeni kuralları ifade eden (Haspolat 2010: 85) modern devletin en güncel birikim rejimi ve yeni bir toplumsal düzendir. Neo-liberal düşünce, kapitalist üretim ilişkilerinin devamını garantiye alabilmek için, toplumsal hayatı düzenleme amacıyla toplumun sürekli denetim ve gözetim altında tutulması düşüncesini temel almaktadır (Heywood 2013: 68). Bu anlayışta, toplumsal denetime yönelik politikaları meşrulaştırmak amacıyla, hayatın neredeyse her alanında 'belirsizlik'ler olduğu algısı yaratır (Gambetti 2009: 146). Toplumsal yaşamı etkileyen olayların ne zaman ve nasıl gelişeceğini bilinemezliği ile doğan belirsizlik, devletin egemen sınıflarına, toplumsal alanı düzenleme konusunda sınırsız varan bir yetki ve meşruiyet kaynağı sunar. Bunun sonucunda, devletin hükmetme kapasitesi, bir başka ifadeyle devletin altyapısal iktidarı, ulusal alanda hiç

⁷³ 20. yüzyılın ortalarında, devletin ekonomideki rolü ve ağırlığı artmış, kamu kesimi genişlemiş ve bir bolluk dönemi yaşanmıştır. Fakat 1970'lerde ortaya çıkan, işsizlik ile enflasyonun bir arada yaşandığı stagflasyon, Keynesyen modelin öngördüğü refah devleti anlayışının ve ekonomi politikalarının sorgulanmasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren, klasik liberalizmin 20. yüzyıl temsilcileri olarak ifade edilen ve liberalizmin yeniden özüne dönmesi gerektiğini savunan neo-liberal iktisadi düşüncenin görüşleri egemen olmaya başlamıştır. Neo-liberal iktisadi düşünce; bireycilik, tercih özgürlüğü, özel mülkiyet, piyasa ekonomisi, serbest ticaret ve sınırlı devlet anlayışına dayanmaktadır (Tayyar ve Çetin, 2013: 111).

Harvey'e göre neo-liberalizm, bireyin ve toplumun refahını arttırmanın en ideal yolunun, girişimci özgürlüğünü maksimize etmek olduğunu ileri süren ekonomi politik pratiklerin teorisidir. Girişimci özgürlüğü ise, özel mülkiyet hakları, bireysel özgürlük, serbest piyasa ve ticaretle inşa edilen kurumsal bir çerçeve ile mümkün olabilmektedir. Devletin görevi, bu çerçeveye uygun kurumsal yapılanmayı oluşturmak ve korumaktır. Bunun için özel mülkiyet güvence altına alınmalı, serbestçe işleyen piyasaları koruyacak kolluk mekanizmalarını (ordu, savunma ve polis gücü) ve hukuksal yapıları kurmalıdır. Buna ek olarak, eğitim, sağlık, kültür, sosyal güvenlik veya çevre kirliliği gibi alanlarda herhangi bir piyasa oluşmamışsa, devlet eliyle oluşturulmalıdır. Devlet bu görevlerinin dışında ticari faaliyette bulunmamalı, piyasalara müdahale etmemelidir. Ayrıca kamu malları özelleştirilmeli, yabancı yatırım teşvik edilmeli ve korumacı politikalar terk edilmelidir (Harvey 2012: 68,71).

olmadığı kadar yoğunlaşmıştır. Tüm bunlar; otoriterleşme⁷⁴, yürütmenin güçlendirilmesi, vatandaşlık haklarının ve demokratik ilkelerin zayıflatılması hem kamusal hem özel alanların devlet tarafından yoğun şekilde kontrol altına alınması ve istisnai yönetim usullerinin sıradanlaştırılması gibi sonuçlar doğurmuştur (Akkanat 2014: 291).

Belirsizliğin yarattığı “güvensizlik ve korku” iklimi, güvenliğin özelleştirilmesi ve piyasalaşmasının önünü açmış; böylece özel güvenlik, özel ordular, şehir güvenlik ve kamera sistemleri ve güvenlik ürünlerinin sayısı, niteliği ve pazarında dikkate değer bir artış meydana gelmiştir. Oysa daha önce güvenlik, bir kamu hizmeti olarak tamamen devlet tarafından karşılanıyor, bu denli geniş güvenlik ürünleri piyasaya sürülüyor ve güvenliğin piyasalaşması ön planda tutulmuyordu. Neo-liberal dönem öncesi güvenlik, can güvenliği ve mülkiyetin korunması ile sosyal mekanizmalar çerçevesinde ele alınan bir alandan ibaretti. Bu yeni güvenlik yönetimi modeli ile birlikte güvenliğin piyasalaşması/özelleştirilmesi, sivil toplum üzerindeki denetim ve gözetimin yaygınlaşması gibi yeni işlevler, kapitalist üretim ilişkilerinin inşasına ve yeniden üretimine eklenmiştir.

Neo-liberal politikaları ilk uygulayan başbakan olan Margaret Thatcher’in da ifade ettiği gibi “toplum diye bir şey yoktur, öznel çıkarlar peşinde koşan bireyler ve aileler vardır” anlayışını temel alan neo-liberalizm, toplumu kontrol altında tutmayı ve bireyleri kamusalıktan uzaklaştırmayı ilke edinmiştir. Bu politikaların bir sonucu olarak yoksul, işsiz, dezavantajlı kesimlerin ve sistem karşıtı hareketlerin/eylemlerin dışlanarak/ötekileştirilerek marjinalize edilmesi üzerinden yükselen neo-liberal güvenlik politikaları, toplumda kutuplaşma, parçalanma ve bireyselleşme ortaya çıkarırken örgütlü toplumu yok etmeye çalışmıştır (Ekinci 2011: 249). Bu gerekçeler nedeniyle toplum, otorite tarafından disiplin altına alınması, gözlenmesi, yönetilmesi ve

⁷⁴ Burada kastedilen, faşist rejimlerde uygulanan şiddete dayalı otoriterleşmeden ziyade, burjuva demokratik devletin ilkeleri doğrultusunda toplum üzerinde güvenlik yönetimi vasıtasıyla kurulan zapt etmeye dayalı bir baskıyı ifade eden bir yönetim anlamında kullanılmaktadır.

denetlenmesi⁷⁵ gereken bir tehdit olarak görülmüştür (Poggi 2008: 23). Toplumsal hayatın düzenlenmesi⁷⁶ faaliyeti, sistematikleşmiştir.

Bu temellerin oluşturduğu neo-liberal güvenlik politikalarının düşünsel altyapısı, yeni muhafazakâr görüşlerden, Hayek, Friedman ve Schmitt gibi düşünürlerden, Lippman Konferansı ve Washington Uzlaşısı gibi uluslararası toplantılardan beslenerek ortaya çıkmıştır. Bu politikaların yeniden üretiminde ise IMF'nin yapısal uyum ve istikrar politikaları, Dünya Bankası ve diğer uluslararası bankalar, kalkınma ve yatırım kuruluşları, kredi derecelendirme kuruluşları, BM Güvenlik Konseyi ve benzeri küresel organizasyonlar ise araçsal bir rol oynamaktadır.

Neo-liberal güvenlik politikalarının otoriter ve toplumsal denetim odaklı uygulamaları (detaylandırmak gerekirse güçlü yürütme, otoriter yönetim ve kamusal ahlak gibi konularda) büyük ölçüde yeni muhafazakâr görüşlerden etkilenmiştir. Yeni muhafazakârlık, otorite, parçalanma ve düzensizlikten yakın bir düşünce akımıdır. Otoritenin insanlara kim olduklarını ve onlardan beklentilerin neler olduğunu söyleyen ve onları birbirine bağlayan bir tür “sosyal yapıştırıcı” olarak işlediğini savunan bu yaklaşım yasa, kamusal ahlâk ve toplumsal düzen konularına ilgi göstermektedir. Yeni muhafazakârlar, artan toplumsal hareketlerin 1960'lardan bu yana Batı toplumlarının çoğunu etkileyen otorite zayıflamasının genel bir sonucu olduğunu düşünürler (Heywood 2013: 108) Bu tehditleri bertaraf edebilmek için, devlet aygıtının -ve iktidarların- güçlü, güvenlik önlemlerinin ve politikalarının ise toplumsal yaşamı belirleyici unsur olması gerektiğini savunurlar (Arap 2009: 10-11). Daha açık bir ifadeyle, sistem karşıtı hareketlere yönelik yeni-muhafazakâr çözüm, daha güçlü yürütme ve güvenliğin gündelik yaşamı tam anlamıyla kontrol eden bir işleve büründürülmesi olarak sunulmuştur. Bu anlayışa göre insanlar, “nerede durduklarını” bilmenin verdiği güvene muhtaçtırlar ve bunu isterler. Bu güvenliği sağlayan şey, otorite kullanımınıdır: Ailede babanın, okulda öğretmenin, işyerinde işverenin ve bütün olarak toplumda “yasa ve düzen'in kullandığı otorite. Devletin, topluma gösterdiği

⁷⁵ Ancak Poggi, bu gerekçeyle de olsa, siyasal iktidarın uyguladığı baskının, uygar yaşamın devamını sağlamak yönünde olması gerektiği savunur (Poggi 2008: 74).

⁷⁶ Toplumsal hayatın düzenlenmesi, çok eski dönemlerden bu yana var olan bir gerçeklik iken, modern devlet ile sistematikleşmiş ve yönetim tekniği olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzden modern devletin, toplumsal denetim misyomuyla içselleştiği söylenebilir.

esneklik, otoritenin sorgulanmasına yol açtığı hatta cesaretlendirdiği için toplumun yerleşik kuramlarını kemirdiğine inanılır (Heywood 2013: 108). Bu açıdan yeni muhafazakârlığın, toplumun gündelik yaşamının üzerinde otoriter bir mekanizma kurma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Neo-liberal güvenlik anlayışını şekillendiren ikinci etken, Hayek, Klein ve Schmitt'in düşünsel zemininden beslenen istisna hali kuramıdır. Hayek, güvenliği mülkiyet ve piyasa ile sıkı sıkıya bağlı bir düzlemde ele alan ilk düşünürdür⁷⁷. Ona göre kapitalizm özel mülkiyet temeline dayanan bir rekabet sistemidir ve ancak böyle bir sistem demokrasiyi, bireysel özgürlükleri mümkün kılarken; kolektivist bir doktrinin (sosyal demokrasi ya da Marksizm gibi) hâkim olduğu anlayışta ise bunlardan söz edilemez (Hayek 2014: 84-87). Hayek'i neo-liberal yaklaşımda önemli bir konuma yerleştiren görüşleri bu noktada başlar. Hayek, bir yandan özgürlüğün ve demokrasinin varlığını savunur gibi görünürken, diğer yandan bunların panzerihi olan yürütmenin güçlendirilmesini savunarak, hukukta boşluk niteliğindeki durumlar için, devlet başkanına uygun bir düzenleme ile bunları doldurma yetkisi verilmesi gerektiğini dile getirmiştir (Hayek 1997: 186). Bu çerçevede savunduğu, istisnai yönetim usullerini (olağanüstü hal, sıkıyönetim gibi) teşvik eden görüşleriyle de, iktidarları derinden etkilemiştir.

Hayek, özgür toplumun olağan işleyişinin tehdit altında olması durumunda liberalizmin temel ilkelerinin askıya alınabileceği savunmuştur. Genel (kamu) düzenin korunmasını her şeyin üzerindeki ortak amaç olarak işaret ederek dış tehdit, isyan veya

⁷⁷ Hayek iki çeşit güvenlikten söz etmektedir: birincisi her vatandaşa asgarî bir gelir güvencesi; ikincisi, kişilerin hak ettiklerine inandıkları özel bir gelir güvencesidir. Belirli bir refah düzeyine sahip toplumların, genel özgürlüğünü tehlikeye sokmadan, birinci tür güvenliği temin etmeleri mümkündür. Kuşkusuz, herkese sağlıklarını ve çalışma kapasitelerini korumaya yetecek asgarî ölçüde gıda, giyecek ve barınak imkânı sağlanabilmelidir. Yani Hayek, yoksulların desteklenmesine karşı çıkmaz. Ancak bunu, -Kantçı bir ahlak anlayışıyla yani ilkesel açıdan değil, faydacı bir niyetle- toplumsal sorunlarla karşılaşmamak için gerekli görür. Kolektif bir müdahalenin sorunları hafifletebildiği, bireylerin kendi başlarına üstesinden gelemediği ve tesirlerinden korunamadığı sel ve deprem gibi felâketlere karşı toplumsal dayanışmanın yeri ve öneminin de inkâr edilemediğini savunur. Öte yandan insanlara işlerini istedikleri gibi seçme özgürlüğü tanınan toplumlarda herkese sabit bir gelir garantisi verilemeyeceğini ileri sürer. Hayek'in görüşüne göre, toplumda üst düzey çalışan, zeki ve istisnai yetenekteki kişilerin -burjuva veya işveren sınıfı da denebilir- gelir ve kazançlarının düşmesinin engellenmesi, bu kişilerin servet ve sermayelerinin korunması toplumsal adaleti sağlamada temel etkindir (Hayek 2014: 269-275). Buna göre gelir dağılımdaki uçurumun toplumsal adaletsizliği yaratan bir değer değil, aksine toplumsal adaleti sağlayan bir unsur olduğu çıkarımı yapılabilir.

kanunsuz şiddet gibi durumlarda istisna hali rejimi uygulanmasında ve olağanüstü yetkiler kullanılmasında bir sakınca görmez (Hayek 1997: 185-186) Bu görüşleri ile Hayek'in⁷⁸, bir anlamda neo-liberal güvenlik anlayışının, yaratılan algının aksine anti-demokratik yönlerinin meşruiyetini sağlama çabası içerisine girdiği söylenebilir. Bu tartışmanın derinleştirilmesi gerekir.

Liberal tezlerde devlet – vatandaş ilişkisi meşruluk temeline oturtulur ve devletin fiziksel zor kullanma tekelinin ancak vatandaşlar tarafından haklı bulunursa kabul edilebileceği varsayılır. Bunun aksi ise fiziksel zorun hukuki olmadığı (vatandaşlarca kabul edilebilir bulunmadığı) dönemlerdir. Bu dönemler olağanüstü hal dönemleri, darbe dönemleri, hukuk temelli meşruluk kaygısının göz ardı edilebildiği ve devletin kendini hukukla bağlı görmeyebileceği durumlardır. Peki, modern devlet, dayanağı olan hukuk kurallarından (anayasa vb. metinlerden) bağımsızlaştığında ne yapar? Nasıl karar alır? Bu durumda devletin meşruiyeti üzerine ne söylenebilir? (Sabuktay 2011: 67-69).

Bu sorunun cevabı, istisna hali politikalarının kalıcı hale gelmesi sorunsalı üzerinden açıklanabilir. Neo-liberal dönemde olağanüstülük kamusal yaşamın her alanına sirayet edip yeni normu oluşturmuş, kalıcı olağanüstü hal gerçekleşmiştir. Hukukun, temel işlevinin yanında siyasal amaçların ileri taşınabileceği basit bir vasıta haline dönüşmesi (Boukalas 2016: 43-44), istisnai⁷⁹ durumların yönetim usulüne dönüşmesi üzerinden açıklanabilir.

Naomi Klein'in “*Şok Doktrini*” isimli kuramı, bu durumu açıklamak için yerinde bir örnek olacaktır. Bu doktrine göre şok etkisi yaratan krizlerle toplumsal

⁷⁸ Hayek'in görüşleri, başta batılı ülkeler olmak üzere birçok ülkeyi etkilemiş ve tezleri günümüz devletlerinin önemli bir kısmınca benimsenmiştir. Bu tezleri özetlersek, merkezi planlamacılık, iş güvencesi gibi serbest piyasaya tezat oluşturan her türlü politika sorunun kendisidir. Öyle ki Hayek diğer liberallerden bile bir miktar ayrılarak güvenlik gerekçesiyle dahi serbest piyasaya yapılan müdahaleleri yanlış bulur. Özel mülkiyetin, özgürlüğün en temel garantisi olduğunu dile getirerek sosyal yönü bulunan tüm ilkeleri reddeder ve bunların totalitarizme -köleliğe- yol açacağını savunur. Kollektivizmin insani gelişimi ve modernleşmeyi sağlayan bireyciliğin önündeki en büyük düşman olduğunu ileri sürer. Hatta sosyalizm ile faşizmin arasındaki farklı belirgin bir şekilde görmenin mümkün olmadığını iddia eder. Her iki sistemin de bireyleri belirlenmiş merkezi bir plan uğruna kullanan ve onların özgürlüğünü yok eden totaliter sistemler olduğunu ifade ederek esasen toplumsal hayatın denetiminin de bu yolla sağlandığını öne sürer (Bkz. Hayek 2014)

⁷⁹ Agamben (2013: 26) istisnayı, pozitif hukuk düzeninin geçerliliğinin askıya alınması olarak tanımlar.

hareketlerin önüne geçerek uygulanması arzu edilen kamu politikalarını hayata geçirmek mümkündür. Klein, güvenlik yönetimindeki köklü dönüşümlerin meşruiyetinin ciddi boyutlardaki şiddet ve güvenlik eylemleri sayesinde sağlandığını, böylece toplumsal direncin aşıldığını savunur. Çünkü gerçek değişimi ancak krizler ve olağanüstü durumlar yaratır (Klein 2010: 10-12). Klein, 11 Eylül Saldırıları, Tiannanmen Olaylarını, İngiltere'nin Falkland Savaşını, Rusya'da Boris Yeltsin'in Parlamento binasına ateş açmak üzere tankları gönderme kararını bu tezine dayanak olarak gösterir. Tüm bu travmatik olayların ardından, normal dönemlerde kamuoyu tepkisi ve benzeri nedenlerle uygulanamayacak kamu politikaları, herhangi bir toplumsal direniş görmeden yürürlüğe konabilmiştir. Büyük çaplı kriz⁸⁰ atmosferleri vatandaşların talep ve arzularını bastırma işlevi görmüştür. İşçi hareketlerinin bastırılması, kritik önemdeki özelleştirmelerin yapılması, güvenliğin özelleştirilmesi, kitlesel tutuklamalar, hep kriz atmosferlerinin ardından gerçekleşen uygulamalardır (Klein, 2010: 192).

Neo-liberal dönemde istisna hali, artık egemen bir siyasal statüye dönüşmüş ve bugünkü siyasetin temelini oluşturmaya başlamıştır. Bu yeni politik eğilim, hukukun üstünlüğü anlayışını, yürütme gücünün yasama ve yargı yoluyla dengelenmesi anlamına gelen güçler ayrılığı ilkesini ve yurttaşların hak ve özgürlüklerinin anayasal güvenceye kavuşturulmasına yönelik demokratik unsurlarla kendisini tanımlayan kapitalist modern devletin güvenlik yönetimini biçimlendirmektedir (Cox, Levine, Newman 2009, Aktaran: Akkanat 2014: 289). Poggi'nin seçilmiş meclislerin devlet merkezine dışına itilmesi olarak tanımladığı (Poggi 2014: 144) bu durumda, temel bir soru ortaya çıkar: İstisna hali olarak ifade edilen zorunlu - keyfi önlemlerin ne zaman gerekli olduğuna kimin (parlamento mu, yürütme mi) karar vereceği ve bu önlemlerin neler olduğudur (Neocleous 2014: 55). Bir karar verme etkinliği olan siyaset kurumu, olağanın ne olduğuna sürekli karar vermesi, belirli kurallar tayin etmesi gereken bir role sahip olmuştur (Balci 2013: 68).

⁸⁰ Şok doktrinine Gambetti'nin neo-liberalizm ve kriz ilişkisi yerel bir örnek olarak gösterilebilir. Neoliberalizmin şiddetle olan ilişkisinde krizlerin işlevini sorgulayan Gambetti, sermaye ve mülkiyetin kreditorlere transfer edilmesinin en kolay yolunu toplumsal krizler olarak görür. Neo-liberalizm, kapitalizmin öyle bir evresidir ki, krizlerden kaçınmak şöyle dursun, onları kendi ihtiyaçları için kullanabildiği oranda, iradi olarak kriz tetikleyen mekanizmalar üretir. Ona göre Türkiye ekonomisinde serbest piyasaya geçişi simgeleyen 24 Ocak Kararları'nın, darbe olmadan hayata geçirilebileceğini düşünmek bir yanılgıdır (Gambetti 2009: 146-147).

İstisna haline yönelik politikaları ve bunların güvenlikle ilişkisini anlamak önemlidir; çünkü neo-liberal dönemde şiddetin ve baskının imtiyazlı gücünü kullanmak "normal" hallerden çok "olağanüstü hallerin" bir sonucu olarak açıklanmaya başlamıştır. İstisna hali, barış zamanlarında da olağanüstü yönetime başvurulabileceğini öngören modern devletin vazgeçilmez bir ürünüdür. Bu uygulamalarının temelinde, kamu güvenliğinin ya da devletin bekasının tehlikede olduğu ve devletin, anayasa tarafından kendisine tanınmış olağanüstü yetkilere sahip olma hakkının bulunduğu ilkesi yatmaktadır. Böylece istisnai durum günümüzde norm halini almış, olağanüstü hal büyük oranda kalıcı bir duruma dönüşmüştür (Neocleous 2014: 59-65). Kaosa uygulanabilecek hiçbir kural olmadığı tezi doğrultusunda kaos hukuk düzenine dâhil edilmiştir. İstisnai kararlar gündelik siyasetin bir parçası olmuş, egemen güç, hukukun yerine geçmiştir (Agamben, 2013: 26-39). Normal siyaset ve hukuk sönmüştür. Böylece en güçlü ve en kararlı siyasal aktör (egemen) istediği gibi karar verip hareket etme kabiliyetine erişebilmektedir (Boukalas 2016: 3). Ve artık durum öyle bir noktaya gelmiştir ki egemen güç bir şey yapıyorsa o şeyin yasadışı olmadığı algısı tüm toplumu kuşatmıştır (Neocleous 2014: 56-58). Özetle istisnai durum modern kapitalist devletin çekirdeğini ve merkezi ögesini oluşturmaya başlamıştır. Ancak bu durum, diktatörlük ya da totaliterlik algısı yaratmadan, hukuk kavramının içeriğini değiştirmek suretiyle genel uygulama haline getirerek başarılmıştır (Hard ve Negri 2003: 50-51).

İstisna halinin kuramsal gerekçesi parlamentonun merkezi konumunu kaybetmesi ve yürütmenin güçlenmesi üzerinden tartışılmaktadır. Parlamenter demokrasinin verimli çalışmadığı, vekillerin yalnızca kendilerine verilen el kaldırma görevini icra ettiği, halkın kamusal alanda yeterince temsil edilmediği, parlamentonun hiyerarşik olarak denetlenen, ideolojik açıdan belirlenmiş ittifaklar arasındaki çatışmaların sahnelendiği bir tiyatroya dönüştüğü eleştirileri, istisna hali yönetimlerin gerekçesi olarak sunulmaktadır. Schmitt'in temsil ettiği bu yaklaşıma göre; kamusal çıkarın, devletin bekasının, kamu güvenliğinin ve düzeninin nasıl korunacağı konularında yasama organındaki müzakerelerde ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar ve devletin varlığını tehdit edecek bir durum oluşması durumunda, olağanüstü hal meşru olmaktadır. Bu durumda hukuk devleti anlayışının yeri yoktur. Çünkü normlar kaos durumunda uygulanamaz. Devletin bekası, hukuk karşısında üstün kabul edilir. İstisnai

yönetim usulünde devlet, hukuku, kendini koruma hakkına dayanarak askıya alabilir. Hukuku askıya almak da hukukun içinde olan bir durumdur ve esasen hukuku ve devleti korumaktır (Poulantzas 2000, Aktaran: Güveloğlu 2004: 16; Poggi 2014: 163-165; Schmitt 2005: 11-26).

Neo-liberal güvenlik anlayışını şekillendiren üçüncü etken, güvenliğin piyasalaşmasının önünün açılmasıdır. Friedman'a göre ekonomik özgürlüklerdeki artış, sivil ve siyasi özgürlüklerin artışı ve refahı beraberinde getirecektir (Friedman 2008: IV). Bu nedenle reform ve benzeri isimlerle ekonomiye yapılan müdahaleleri, fiyat desteklerini, kotaları, devletçe üstlenilen girişimleri, kısaca devletin ekonomiyi yönlendirmesini reddeder.⁸¹ Aynı zamanda sosyal güvenlik ve sosyal yardım uygulamalarını yoğun eleştiriye tabi tutar. Friedman'ın önerisi ise her türlü (ekonomik) etkinlikte özel girişime dayanılması ve hatta özel kesimin kamu kesimi üzerinde denetleyici olmasının sağlanmasıdır. Çünkü Friedman'a göre refah ve zenginliğin artmasının, yurttaşlarının daha iyi beslenme, daha iyi giyinme, daha iyi barınma ve daha iyi ulaşım hizmeti görmesinin, toplumsal ve sınıfsal farklılıkların azalmasının, azınlık gruplarının dezavantajlarının ortadan kalkmasının gerisinde yatan, serbest piyasa ve birey tercihlerinin yarattığı itici güçtür. Devletçe alınan önlemler ise bu gelişmelere yardımcı değil engelleyici olmuştur. Bu anlatılanlar doğrultusunda Friedman'ın arzuladığı devlet; hukuku ve düzeni koruyup sürdüren, mülkiyet haklarını maksimize eden, rekabeti geliştiren, piyasanın kendi başına yapamayacaklarını yapan, oyunun kurallarını belirleyen, kuralların yorumu üzerindeki anlaşmazlıklarda hakemlik yapan ve kuralları uygulatan/uygulayan bir işlev üstlenmektedir (Friedman 2008: 3, 46, 37, 268-271).

⁸¹ Friedman, para sıkıntısı çeken çiftçilere yardım etmek ve tarımsal sorunlara çözüm geliştirmek için uygulamaya konan ABD ulusal tarım programının, kamu fonlarını ziyan eden, çiftçiler üzerinde giderek ağırlaşan ayrıntılı kontroller getiren, kaynak kullanımını bozan ancak parasız çiftçiye yardım konusunda pek az şey getiren ulusal bir rezalet olduğunu savunur. Konut programı, bankacılık ve demiryolları düzenlemeleri gibi örneklerde hep aynı sonucun ortaya çıktığını savunur (Friedman 2008: 269).

Neo-liberal güvenlik anlayışını şekillendiren dördüncü etken, (bir takım) uluslararası organizasyonlardır. Lippmann Konferansı⁸² bunlardan biridir. Konferansta, yeni dünya düzeni için önerilen “yeni liberalizmin” otoriter bir nitelik taşıması görüşü açıkça dile getirilmiştir. Demokratik bilincin yükselmesi ile etkisini yitirdiği düşünülen yürütmenin gücünün artırılması gerekliliği savunulmuştur. Otoritenin sokakta, kamu hizmetlerinde, ofislerde ve fabrikalarda; her alanda yeşermesi gerekliliği, bu durumun özgürlükler açısından bir sorun yaratmayacağı çünkü özgürlük ile otorite arasında bir tezatlık olmadığı aksine özgürlüğün ancak garanti edildiği durumlarda mümkün olabileceği görüşleri öne sürülmüştür. Bu düzeni de ancak güçlü bir siyasal otoritenin sağlayabileceği böylece bürokratik otoriteden, piyasa otoritesine geçiş sağlanacağı öngörülmüştür (Gürbüz 2013: 8; 2014: 3). Bu argümanları destekleyen bir diğer gelişme de Washington Uzlaşısıdır⁸³. 1970’li yıllarda meydana gelen petrol krizi, 1968 olaylarının⁸⁴ etkisi, sermaye krizi, işsizlik ve enflasyon gibi makro ekonomik sorunların artış göstermesi ile ortaya çıkan sistem sorununa çözüm olarak gösterilen bu toplantı, birçok yeni politik eğilim⁸⁵ ortaya çıkararak güvenliğin piyasalaşmasının önünü sonuna kadar açmıştır (Williamson 2004-2005: 196). IMF yapısal uyum ve istikrar programları, Dünya Bankası raporları, S&P, Moody’s, FitchRatings gibi kredi derecelendirme kuruluşlarının not kararları da benzer nitelik taşımakta olup, Washington Uzlaşısı’nın açtığı yolda neo-liberal ilkeleri uygulamak için araçsal rol üstlenmektedir.

Otorite, piyasa ve güvenlik sorunsalı temelinde yükselen neo-liberal devlet modeliyle, kapitalist üretim ilişkilerinin inşası ve yeniden üretiminde kamu güvenlik yönetimine yüklenen işlevin daha sistematik bir hal aldığı söylenebilir. Bu dönemde

⁸² 1938 yılında Paris’te düzenlenen Lippmann konferansı, 1789’dan beri çare bulunamayan toplumsal sorunlara liberalizm içinde çare aranması amacıyla toplanmış, neo-liberalizmin temellerinin atıldığı önemli bilimsel toplantılardan biridir (Gürbüz 2014: 3).

⁸³ 1980’lerin başından 1990’ların ortasına kadar, sürdürülebilir ve hızlı büyüme odaklı bir kalkınma anlayışı telkin eden IMF, Dünya Bankası gibi bazı uluslararası kuruluşların ortak görüşleri (Yavuz 2007: 183)

⁸⁴ Fransa’da başlayan ve birçok ülkeye yayılan toplumsal düzene yönelik öğrenci - işçi kesimlerinin protesto hareketleri...

⁸⁵ Bunlar; bütçe disiplini, kamu harcamalarının eğitim, sağlık, altyapı gibi alanlara yönelik olması, vergi reformu; faiz oranlarının piyasa tarafından şekillendirilmesi rekabetçi kur politikaları, ticarete ve doğrudan yabancı yatırıma yönelik kısıtlamaların, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, anti-rekabetçi uygulamaların kaldırılması ve özel mülkiyet haklarının güvence altına alınmasıdır (Williamson 2004-2005: 196).

yaratılan “belirsizlik”;⁸⁶ doğal bir sonuç olarak gündelik yaşamda “korku ve güvensizlik” yaratmış, riskten ve şiddetten beslenen güvensizlik iklimi sayesinde toplum üzerinde kurulan tahakkümün meşruiyeti sağlanmıştır. Güvenliğin piyasalaşması (özel güvenlik ve yeni güvenlik ürünlerinin tasarımı), sosyal devletin tasfiyesi, gündelik yaşamın her yönüyle denetim altına alınması, istisnai uygulamaların sıradanlaşması, yürütmenin güçlendirilmesi, otoritenin artırılmasının özgürlükler lehine olduğu algısının yaratılmaya çalışması gibi uygulamalar, güvenliğin bir yönetim tekniği olarak kullanılmasının örnekleridir. Güvenliğin, kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülmesini sağlamak üzere hangi yönetim teknikleri ile araçsallaştırıldığı ise, ‘güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar’ üzerinden açıklanabilir.

Tablo 1.2. Egemen Güvenlik Anlayışının Tarihsel Gelişimi

Erken Liberal Düşüncede Kamu Güvenliği	Liberal Anayasacılık Düşüncesi	<ul style="list-style-type: none"> ➤ İktidarın sınırlandırılması ➤ Güçler ayrılığı ➤ Bireysel hakların gelişmesi ➤ Parlamento anlayışının yönetimde öne çıkması
	Toplum Sözleşmesi Kuramları	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Hobbes: devletin varlık sebebi bireyin ve toplumun korunması, ➤ Locke: devletin varlık sebebi mülkiyetin korunması. Güvenlik/beka söz konusu olduğunda özgürlük ve hukukun ikinci plana itilebilmesi.
	Weber	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Modern devletin meşru şiddet tekeli kabiliyetine erişmesi.
Neo-liberal Düşüncede Kamu Güvenliği	Sosyal Devlet Modeli	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Sosyal destek mekanizmaları
	Hayek	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Yürütmenin güçlendirilmesi
	Schmitt	<ul style="list-style-type: none"> ➤ OHAL’in sıradanlaşması
	Friedman	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Güvenliğin piyasalaşması: <ul style="list-style-type: none"> • Özel güvenlik • Güvenlik ürünleri
	Lippman Konferansı ve Washington Uzlaşısı	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Otoriterleşme politikaları ➤ Yürütmenin güçlendirilmesi ➤ Güçlü otorite; özgürlüğün garantisidir anlayışı

Kaynak: Yukarıdaki tartışmalardan yararlanılarak üretilmiştir.

1.3.2. Güvenliği “Yönetim Tekniği” Olarak Ele Alan Yaklaşımlar

“Güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar”, çalışmamızdaki tarihsel örneklemin analizinde temel yöntem olarak kullanılmak üzere türetilmiş bir kurgudur.

⁸⁶ Neo-liberal güvenliğin meşruiyet dayanaklarından birini Beck şöyle ortaya koymuştur: “Riskler önceden görülemez, tahmin edilemez, dolayısıyla onlara karşı önlem almak zordur. Modernleşmenin en gelişmiş aşamasında ortaya belirsizlik ve denetlenemezlik sorunları ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan riskler nelerin yapılmaması gerektiğini söylemesine karşın, yapılması gerekenlerin belirsizliği devam etmektedir” (Beck 2005: 47).

Bu kurgu, güvenliğin bir yönetim tekniği olarak egemen üretim ilişkilerinin⁸⁷ ve egemen sınıfın/sınıfların çıkarlarının inşası ve yeniden üretimi amacıyla, toplumsal hayatın düzenlenmesini açıklamaya yönelik görüşlerin derlenip toparlanmasını ve ilgili alanda oluşmuş akademik literatürün sistematize edilmesini ifade etmektedir. Bu kurgu, güvenlik olgusunu bir kamu hizmeti olarak gören, alışılmış ve olumlu bakış açılarının dışında bir perspektif sunma; bireyin/toplumun eylem ve davranışlarının, his ve düşüncelerinin oluşmasında güvenlik kavramının oynadığı rolün önemini vurgulayarak eleştirel bir bakış açısı oluşturma amacındadır.

Modern dönemde, siyasi bir iddiayı öne sürmenin, bir politikayı meşrulaştırmanın en kolay yolu, onu güvenlik söylemiyle dile getirmektir. Güvenlik mantığının bu şekilde toplumsal ve siyasal alanı, büyük ölçüde ele geçirmesiyle birlikte, güvenliğe dair söylemlerde, çalışmalarda ve analizlerde artış⁸⁸ meydana gelmiştir. Güvenliğe yönelik ilk eleştirel incelemeler⁸⁹, Soğuk Savaş'ın ardından devlet odaklı bir anlayışla öncelikle uluslararası ilişkiler disiplininde ortaya çıkmıştır; çünkü söz konusu dönemin en temel güvenlik riskleri devletlerarası sorunlar ve kaotik uluslararası ortam olarak algılanırdı. Soğuk Savaş'ın ardından, güvenlik risklerinin dönüşerek ülkelerarası savaş ihtimallerinin azalması ve bunun yerine ülke içindeki güvenlik problemlerinin önemsenmesiyle birlikte, kamu güvenlik yönetimine ilişkin eleştirel incelemeler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Terör, iç savaş, toplumsal hareketler gibi güvenlik sorunlarının, artık siyasal iktidarlar için en temel güvenlik meseleleri olarak nitelenmesi, neo-liberal anlayışın ve özellikle 11 Eylül 2001 sonrası değişen küresel

⁸⁷ Pre-kapitalist dönem için egemen üretim ilişkileri toprağa dayalı sömürüyü ifade eden feodalizmken; modern dönem için egemen üretim ilişkileri kapitalist olarak esas alınacaktır.

⁸⁸ Neocleous (2014: 12), bunu şöyle tasvir etmiştir:

“Güvenlik tanımlandı, sonra yeniden tanımlandı, gözden geçirildi, yeniden tasarlandı, bir cinsiyete büründürüldü, reddedildi. Bazıları acaba çok fazla mı güvenlik var diye sordular, bazıları güvenlik uygarlığını aramaya koyuldular, başka binlerce insan da onun özgürlükle nasıl dengelenebileceği sorusuna yanıt aradılar. Bu yeniden tanımlamaların, gözden geçirmelerin, yeniden tasarlama ve vs. çoğu, güvenlik ajandasını toplumsal ve ekonomik hayatın yanı sıra kalkınma veya çevre gibi geniş bir alanı kapsayacak şekilde genişletme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bu adımlar, kimlerin güvenliğinin söz konusu olduğu, güvensizliğin ontolojik konumu ve kimlik sorunları üzerinden yürütülen bir tartışmanın parçası olarak, alternatif demokratik ve insani yaklaşımlar geliştirme çabalarının ürünüydü ve bu çabalar sayesinde güvenlik nesnel bir durumdan ziyade toplumsal süreçlerin ürünü olarak ele alınmaya başladı. Ayrıca eleştirel güvenlik incelemeleri diye bilinen akademik bir çalışma alanı ortaya çıktı.”

⁸⁹ Günümüzde birçok devletin benimsemiş olduğu liberal kamu güvenlik yönetimini, farklı argüman ve değerler üzerinden eleştiren düşünceler, çalışmada “güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar” başlığı altında sistematize edilmiştir. Bu yaklaşımlar egemen güvenlik anlayışına karşı çıkan bir akademik yazın haline gelmiştir.

güvenlik algısının bir sonucudur. Bu bağlamda, eleştirel⁹⁰ literatürün kamu güvenliği ve siyaset bilimi açısından yeni bir çalışma alanı olduğu söylenebilir.

Çalışmamızda sözü edilen eleştirel literatürden esinlenilerek kurgulanan güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar, yeni bir güvenlik modeli önerisinde⁹¹ bulunmamaktadır. Bu kurgunun temel hedefi; egemen güvenlik modelinin belirleyici olduğu yapıları, bu modelin uygulanış biçimlerini ve gerekçelerini çözümlenektir. Bu kurguda, güvenliğe yönelik kritikler, çoğunlukla, genel düzeyde egemen, özeldede liberal politikalarının reddi/eleştirisi bağlamında ele alınacaktır. Çünkü Neocleous'un da belirttiği gibi, liberal yaklaşımlar günümüz güvenlik yönetimlerini şekillendirme kabiliyetinde temel bir role sahiptir (Neocleous 2013: 29). Bu role göre devlet, bireyi korumak ve gündelik yaşamın normal akışının sürmesini sağlamak amacıyla kamu güvenlik yönetimi faaliyetini bir kamu hizmeti olarak icra eder. Bu egemen bakış açısının ve önceki bölümde açıklanan alt fraksiyonlarının reddi/eleştirisi

⁹⁰ Bu eleştirel bakış açısını Eroğul tarihsel olarak şöyle örneklendirir: Devlet, iktidarını korumak ve sürdürmek için, üst sınıfların toplumsal konumunu korumaya ve güçlendirmeye çalışır. Örneğin, kölelikte devlet köleleri baskı altında tutmuş, bu kapsamda köle isyanlarını bastırılmış, köle pazarları kurmuş, alışverişini ve çalışma koşullarını düzenleyen tedbirler almış, bu kapsamda toplumsal egemen sınıf olan köle sahiplerinin haklarını koruyucu bir düzen içerisinde hareket etmiştir. Feodalizmde devlet serfleri denetim altında tutmuş, toprağa ve soyluluğa dair toplumsal düzeni koruyucu tedbirler almıştır. Kapitalizmde de aynı şekilde burjuvaziye koruyucu tedbirler almış, bu kapsamda fabrikalarda çalışacak işçi yığınları yaratmış, çalışanların dernekleşmesini yasaklamış, yabancı ülkeleri sömürgeleştirmiş, artık değeri kapitalist sınıfa aktarmış, karlı devlet işletmelerini özel mülkiyete devretmiş ve diğer ideolojik sistemleri kötülemiştir (Eroğul 2014: 79-80).

⁹¹ Güvenliğe yönelik sistematik yaklaşımlar içerisinde, yeni bir güvenlik anlayışı önerisi olarak İnsani Güvenlik Yaklaşımı örnek verilebilir: İnsani güvenlik yaklaşımı, merkezine bireyi alan ve geleneksel güvenlik politikaları ve hizmetlerinin amaçlarını, kapsamını ve kurumsal yapısını sorgulayan yeni bir anlayıştır. Aynı zamanda tüm yurttaşların çıkarlarını dikkate alan bir yönetsel anlayışın parçası olarak demokratikleşme, şeffaflık ve hesap verebilirliğin önemini altını çizmektedir (Akay 2015: 5). İnsani güvenlik yaklaşımı devletin yerine bireyi güvenliğin odak noktasına koymaktadır. İnsanların güvenlik uğruna hak ve özgürlüklerinden vazgeçmeleri ile ulusal güvenliğin sağlanamayacağı fikrini benimseyen bu yeni yaklaşım, güvenliğin sağlanmasında zora ve rızaya dayalı iktidar tekniklerinin yerine daha insani güvenlik önlemlerinin uygulanması gerektiğini ve böylece güvenliğin sağlanabileceğini öngörür. Dolayısıyla bu yeni güvenlik anlayışında güvenlik ve özgürlük bir terazinin ayrı kefelerinde yer alan ve dengelenmesi gereken iki kavram olarak görülmez. Bu yaklaşım altında güvenliğin sağlanması ve özgürlüklerin korunması birbirinin muadili değildir, birbirinden ayrılmazdır ve birinin diğerine tercih edilmesi gerekmez. Birey özgürlüğünün korunması da güvenliğin sağlanması ve sürdürülmesinde önemli bir faktördür (Kanat ve diğerleri 2016: 569). Kavramın insana yaptığı vurgu, güvenliğin yeniden kurgulanmasını gerektirmekte ve devletin güvenliğini merkeze alan güvenlik çalışmalarında köktenci bir dönüşümü simgelemektedir (Ovalı 2006: 4). Özetle insani güvenlik yaklaşımı, güvenliği devletin güvenliğinden bireylerin ve toplulukların güvenliğine yani aşağı doğru genişletmektedir. Bu yaklaşım devletin birey ve toplulukları koruduğu kadar ihlal eden de bir aktör olması gerçeğinden hareketle devlet güvenliğini merkezden çıkarmaktadır. Ayrıca güvenliğin yalnızca şiddete uğramama ya da hayatta kalma hakkı olduğu kadar bireylerin arzu ettiği hayatı yaşayabilme hakkı olarak da görmektedir (Aşan 2015: 5).

üzerine kurgulanan güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar, devletin güvenlik yönetimini sunulandan farklı işlevlerde araçsallaştırdığına yönelik iddialarla temellendirilmektedir.

Egemen güvenlik yaklaşımlarına yöneltilebilecek en temel eleştirilerden biri, genellikle sunulan resim ile somut durum arasındaki farklılıklardır. Örneğin diğer siyasi akımlardan ifade, eylem ve örgütlenme özgürlüğü, hukukun ve demokrasinin üstünlüğü, çoğulculuk gibi nitelikler⁹² üzerinden pozitif yönde ayrıştığı varsayılan liberal devlet anlayışının güvenlik uygulamaları, burada işaret edilen liberal kabullerin pek çoğunu geçersiz⁹³ kılmaktadır (Beetham 1999, Aktaran: Akkanat 2014: 282). Benzer şekilde, ilk bakışta neo-liberal düşünce pratiği, devlet aygıtının aşırı genişlemesinin ve devletin ekonomiye müdahalesinin yarattığı krize bir yanıt olarak yönetim eylemini sınırlamayı, devlete, müdahale ettiği alanlardan el çektirmeyi, sivil toplumun gücünü ve bireyin özgürlüğü artırmayı amaçlayan bir doktrin olarak takdim edilse de, somut durum ve uygulamalar bu düşünce ile tezatlık içerisindedir (Yılmaz 2011: 165-168). Neo-liberal düşünsel zeminin hedeflediği sınırlı devlet öngörüsü gerçekleşmemiş; aksine devlet büyümüş, daha önce düzenlemediği alanlara doğru iktidarını yoğunlaştırarak genişlemiştir. Bununla birlikte sivil toplum siyasette belirleyici konuma gelmek bir

⁹² Bu nitelikleri ayrıntılı olarak vermek gerekirse: “a) Demokratik ve siyasal katılım yollarının ifade, eylem ve örgütlenme özgürlüğü gibi- yasal ve anayasal açıdan teminat altına alındığı bir hukuk sisteminin varlığı - ki bu sayede bireyler, kolektif eylemde bulunarak, tartışmacı bir kamu alanı yaratarak veya bilgiye erişim hakkını kullanarak karar süreçlerine katılabilir ve kamusal denetimde bulunabilirler-. b) Adil yargılanma ve dava açma hakkı, kamu görevlilerinin yasanın ihlali veya görevi kötüye kullanma durumunda mahkemelerde hesap verebilir olması; bireysel hakların devlete karşı korunmasını amaçlayan bir güçler ayrılığı sisteminin mevcudiyeti anlamına gelir. c) Devletin işleyişini ve devlet-yurttaş ilişkilerini yasalar yoluyla düzenleyen ve yürütmenin işlemlerini denetleyen halk tarafından seçilerek oluşturulmuş bir temsilciler meclisinin varlığı; halkın egemen olduğu düşüncesini içerir. d) Sınırlı devlet ilkesine işaret eden kamu alanı ve özel alan ayrımının benimsenmesi; ki özerk ve özgür güçlendirilmiş bir sivil toplum anlayışının benimsendiğini gösterir. e) Toplumda herkes tarafından benimsenmesi gereken tek bir aşkın hakikat bulunduğu inancının reddedilmesi yani değerler çoğulculuğunun kabulü (Beetham 1999, Aktaran: Akkanat 2014: 282).

⁹³ Örneğin liberal güvenlik siyaseti, güçlü yürütmeyi savunan; yasamanın demokratik meşruiyetini ve yargının tarafsızlığını hiçe sayan; güçler ayrılığı ve hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlı kalmayan bir aldatmacadır. Bu duruma birçok örnek verilebilir: İfade, eylem ve örgütlenme özgürlüğü, bilgi edinme hakkı gibi temel insani haklar, terörle mücadele yasalarının çeşitli maddeleriyle, gözetleme teknolojilerinin artan kullanımıyla ve yürütme gücünün ulusal güvenliği bahane ederek aldığı idari tedbirler yoluyla ihlal edilebilmektedir. Somut bir örnek olarak ABD hükümetinin Eylül 2002’de açıkladığı Ulusal Güvenlik Stratejisi doğrultusunda ülke sınırları dışında gerçekleştirdiği tutuklamalar verilebilir. Bu tutuklamalar, uluslararası hukuka aykırıdır; Guantanamo’daki tutukluların durumu ve işkenceler, Cenevre Konvansiyonu’nun ihlalidir; aynı şekilde ulusal güvenlik bahanesiyle yurttaşların anayasal haklarının kısıtlanması, hukuk devleti ilkelerinin çiğnenmesidir (Akkanat 2014: 282-286).

yana, devletin bir şubesi gibi işlevsizleşmiştir (Gambetti 2009: 147). Sunulan resim ve somut durum arasındaki benzeşmeyen gerçekliklere bir diğer örnek, güvenlik yönetimini bireyin ve toplumun korunması olarak tanımlayan egemen görüşlerin aksine, özünde tüm toplumu kontrol edip düzenlemek ve bu sayede egemen üretim ilişkilerini yeniden üretmek amacıyla işlevselleştirilerek modern döneme ait bir yönetim tekniğine dönüşmesidir. Modern dönemde, devletin kavuştuğu imkânlar sayesinde teknolojinin, ordunun, bürokrasinin, iletişim araçlarının ve eğitimin kullanılmasıyla bir bütün olarak toplumsal denetim sağlanabilmiş, temel hak ve hürriyetler sadece seçim olgusuna indirgenerek evrensel demokratik değerler olan siyasal iktidarın denetimi ve keyfiliğin önlenmesi arka plana itilmiştir (Halis 2004: 20).

Güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar, devletin toplumsal hayatı düzenleme faaliyetinde, güvenliği, üretim ilişkilerine yönelik tehditleri bertaraf eden bir yönetim tekniği olarak nasıl çalıştırdığını irdeleme amacıyla sistematize edilmiş bir kurgudur. Bu irdelemenin yapılabilmesi için ilk olarak, toplumsal hayatın düzenlenmesinin gerekçesini oluşturan mülkiyet ilişkisinin inşası ve öncelikli koşulu olan sivil toplumun nasıl kuşatılarak denetim altına alındığı⁹⁴ ortaya konmalıdır. Ardından sözü edilen yönetim tekniklerinin belirlenip kategorize edilmesi gerekir. Bunlar: ideolojik koşullandırma, hegemonya oluşturma, gözetim ve biyo-iktidar teknikleri ve korku toplumu yaratılması olarak dört temelde kategorize edilebilir. Böylece üretim ilişkilerinin nasıl inşa edildiği, toplumsal muhalefetin ve iktidar eleştirisinin nasıl engellendiği, adalet ve eşitlik arayışlarının önünün hangi yöntemlerle kesildiği ve sivil toplum içinde düzene uymayan bireylerin; sisteme adapte edilmesi veya sistemden dışlanmasında nasıl bir yol izlendiği gözlemlenebilecektir. Bu çerçevede sistematize edilecek olan güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar sayesinde, egemen üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin önündeki tehditlerin ortadan kaldırılması için işlevselleşen sözü edilen yönetim tekniklerini açıklamak mümkün olacaktır. Bu teknikleri göstermeden önce, toplumsal hayatın düzenlenmesine ilişkin bir olgu olan sivil toplumun zapt edilmesinin izah edilmesi zorunludur.

⁹⁴ Bir başka ifadeyle sivil topluma önce nüfuz edilmesi, ardından zapt edilmesi.

Şekil 1.4: Güvenliği Yönetim Tekniği Olarak Ele Alan Yaklaşımlar

Kaynak: Yukarıdaki tartışmalardan yararlanılarak üretilmiştir.

1.3.2.1. Sivil Toplumun Zapt Edilmesi: Toplumsal Hayatın Düzenlenmesinin Önkoşulu

İnsanların gündelik yaşamlarını kontrol edebilme becerisi, toplumsal/siyasal erk sahipleri açısından yaşamsal bir konu olarak görülür. Çünkü devlet, iktidarını topluma nüfuz ederek yerleştirir. Bu da ancak altyapısal iktidarın güçlendiği modern devlet formu ile mümkün olmuştur (Ergut 2012: 62-63). Pre-kapitalist devletler, yurttaşlarına dışarıdan gelecek saldırılara ve içerideki isyanlara/karışıklıklara karşı ‘görece’ güvenli bir toplumsal yaşantı ve ‘belirli’ bir iyi düzen sunmuşsa da, topluma nüfuz etme kapasiteleri oldukça düşüktü. Dışarıdan gelecek saldırılara karşı ulusal ordulara, içerideki şiddete ve haksızlıklara karşı ise kamusal polis gücü, adalet sistemi ve sosyal politika gibi araçlara sahip modern devletlerle kıyaslandığında yok denecek kadar azdı (Haspolat, 2010: 39-40). Modern devletler, güvenlik faaliyeti kapsamında sert (fiziki şiddet ve baskı) ya da yumuşak (hegemonya, ideoloji, nüfusun davranışlarının yönlendirilmesi gibi) bir takım yönetim teknikleri geliştirmişlerdir (Eroğul 2014: 184).

Modern devletin güvenlik yönetimi⁹⁵ suç ve suçlu ile mücadele etmenin yanında (ya da bu perdenin arka planında) toplumu denetim altında tutmak üzerine yoğunlaşmıştır. Güvenlik yönetimini ilgilendiren temel şey, “vatandaşların ne yaptığı,

⁹⁵ Neocleous, güvenlik yönetimi yerine “polis” ifadesini kullanır.

etkinliklerinin neler olduğu ve neyle uğraştığı” olmuştur. Toplumu denetim altında tutmanın ön koşulu olan sivil toplumu zapt etme ise, devletin her tarafına dağılmış güvenlik aktörleri (güvenlik yönetimi) aracılığıyla eşgüdümlü olarak yürütülmüştür (Neocleous 2013: 24-27; Foucault 2013: 277, 281).

Neocleous’a göre devlet, sivil toplumu zapt etme aracılığıyla şekillendirir ve düzenler. Devlet, sivil toplumun her alanına nüfuz ederek ve yaşamın her alanını biçimlendirerek “düzenin” inşa edilmesi ve yeniden üretimini amaçlar. Bu düzen, egemen üretim ilişkilerine⁹⁶ ve egemen sınıfın çıkarlarına dayalı ilişkilerdir. Bu nedenle güvenlik, varoluş ilkesi gereği bir yönetim tekniği ve iktidarın kullanılması sırasında sık sık başvurulan bir unsura dönüşür. Güvenlik, düzen inşasını kolaylaştıran ve güvenlik adına siyasetin sürekli olarak yeniden düzenlenip, toplumun yeniden şekillendirilmesini sağlayan siyasal iktidarların meşrulaştırıcı bir kozu haline gelmiştir. Böylece güvenlik temel gerekçe yapılarak, hayatımız ve düşüncelerimiz şekillendirilir, kurulu düzenin korunması için devletin her eylemini onaylamaya hazır olan öznelere (vatandaşlar) yaratılır. Bunun sonucu olarak en ufak bir özgürlük talebi, karşısında hemen bir güvenlik duvarı yaratmaktadır (Neocleous 2014: 15-25). Dolayısıyla, modern devlet zor gücünü, yani zapt etmeyi güvenlik ile haklılaştırma, böylece zapt etmeyi halk nezdinde kabul edilebilir kılma amacı gütmüştür (Haspolat 2010: 33).

Neocleous’a göre sistematik zapt etmenin teorik temelleri Locke’a kadar götürülebilir. Buna göre, Locke’tan itibaren liberal anlayış, güvenliği esas öncelik olarak diğer her şeyden daha önemli kabul etmektedir. Locke, her ne kadar özgürlükçü bir liberal kuramcı olarak kabul edilse de, Neocleous’a göre o, bazı durumlarda özgürlük ve hukuk ilkelerini arka plana itmiştir. Locke’un ‘güvenlik, kamu yararı, devletin bekası ve halkın iyiliği için yasaların ve özgürlüklerin kısa süreli rafa kaldırılabilmesi’ gibi düşünceleri, özgürlüğün aksine devlet aklı öğretisine dayanmaktadır. Bunu destekleyen birçok örnek bulunmaktadır: *“Yetkililerin halkın yararına ve samimi şekilde bazı eylem ve politikalar uygularken, bunlara yasal engeller var ise, burada hukuka uygunluğun ilk öncelik olmayabileceği”, “iktidarın görevi*

⁹⁶ Neocleous, ‘düzen’i kapitalist üretim ilişkileri olarak niteler. Ancak bu tarif, pre-kapitalist dönemin toprağa bağlı üretim ilişkilerini dışladığından, egemen üretim ilişkileri nitelemesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

güvenliğin sağlanması olduğundan, bu doğrultuda güvenlik adına yapılan eylemlere karşı çıkılmaması gerektiği”, “*yürütme erkinin güvenliği sağlarken hukukun egemenliğini değil gereklilik ölçütünü esas alması gerektiği*” gibi düşünceler, Locke’un söz konusu yürütme erki olduğunda, liberal ilke ve değeri göz ardı edebildiğini gösteren örneklerdir (Neocleous 2014: 36-37). Buna benzer çok sayıda liberal söylem bulunmaktadır. Montesquieu’nun, “*tıpkı tanrıların heykellerinin saklanması gibi, özgürlüğün üzerine bir perde çekilmesi gereken durumlar vardır*” benzetmesi, Smith’in “*her bireyin özgürlüğü o bireyin güvende olmasına bağlıdır*” koşulu, buna örnek olarak gösterilebilir. Liberaller, güvenlik kavramı şemsiyesinde; özgürlüklerin sonsuza dek korunması için, yurttaşların bir süreliğine özgürlükten mahkûm bırakılabileceği anlayışına sahiptir (Neocleous 2014: 38-41).

Zapt etmenin tarihsel örneklerini ortaya koyan Neocleous, feodal, meşruti ve modern zapt etme formları uygulandığını gösterir. Burjuva sınıfının yeni yeni güçlenmeye başladığı ancak henüz egemen sınıf konumunda olmadığı dönemde, liberal yazarlar güvenlik aktörlerinin zapt etme işlevine karşı çıkmışlardır⁹⁷. Bunu toplumsal egemenliği sağlamada bir koz olarak kullanmış, kanun ve hukuk gibi demokratik değerlere sık sık atıfta bulunmuşlardır. Böylece dönemin zorba yönetimleri karşısında sempati ve meşruiyet kazanmışlardır. Daha sonra burjuvazi egemen sınıf haline gelince, kendi zapt etme hegemonyalarını kurarak, toplumu denetim altına alma çabası içerisine girmiştir (Neocleous 2013: 78-81). Neocleous, liberal yaklaşımın zapt etme diyalektiğine önce eleştirel, sonra (egemen güç burjuva sınıfı olunca ise) korumacı eğilimde olmasını analiz ederken liberal paradigmanın tüm bu politika ve eylemlerini meşrulaştırma sürecini şöyle anlatır:

“Toplumsal düzen problemi karşısında liberalizmin çözümü, kısmen bu sorunu hukuka devretmektir: Düzen, hukukun krallığı haline geldi. Bu yeni liberal anayasacılıkta polis devleti yerini kanun hâkimiyetinin, vatandaşların aşırı devlet müdahalesinden ve polis gücünden koruyacağı bir haklar sistemi üzerine bina olan güven devletine bırakıyordu. Artık ortak mutluluğu

⁹⁷ Liberal yaklaşımın, önceleri güvenlik yönetimi ve onun zapt etme gücüne karşı çıkmasının gerekçesini Neocleous (2013: 87) şöyle açıklar: “Tüm toplumun refahı yukarıdan dayatılan ortak bir plana adanmışlıkla değil, herkesin kendi menfaatini takip ettiği bir durumda ilerler. Ortak iyiye uyumlaştırılması için zapt edilmesi yerine toplumsal düzenin ve iyi yönetimin merkezi özelliği olarak menfaate özgür bir alan bırakılabilir”.

gerçekleştirmek için sınırsız güçlerle donanmış umumi bir kuvvet olmayan polis açıkça tarif edilmiş yetkilerle ve çok daha sınırlı bir güç olarak yeniden kavramsallaştırıldı. Yoğunlaştığı şey ise iç güvenliğin sağlanması (düzenin korunması) oldu. Böylece liberal devlet, refah ve idare gibi geniş içerikli görevleri polisten kopardı” (Neocleous 2013: 82).

Neocleous’a göre liberal yazarlar, bu süreçte yasamayı ve yargıyı suça mani olmanın ve iç güvenliği korumanın dar sınırlarından ayırt ederek kanun hâkimiyetini güvenlik aktörleri hâkimiyetinin karşısına koymuşlardır (Neocleous 2013: 78). Zamanla toplumda etkin bir sınıf haline geldikçe zapt etme işlevini kanun hâkimiyeti ve liberal unsurlar ile uyumlu hale getirmişlerdir. Liberalizm, sermayenin emek üzerindeki hâkimiyetini görmezden gelerek güvenlik yönetimini kanun ve düzen çerçevesi içinde kısıtlayarak dönüştürmüştür (Neocleous 2013: 84-85). Bu noktada yeni bir soru ortaya çıkar: Liberaller bunu nasıl başarmıştır? Kendi zapt etme kabiliyetlerini nasıl kurabilmiştir? Neocleous’a göre liberalizm bunu (Hobbes’un da yaptığı gibi) toplumu düzensizlik ve kargaşa ile korkutarak ile başarır:

“Liberalizm herhangi bir polis sisteminin ekonomik bakımdan bağımsız, etkin ve kendi çıkarını gözeten bireylerin özgürlüğünü temel alarak kurulması fikrini ortaya atmış oldu. Bu nüfusun, ticari etkinliğin yıkıcı etkileri karşısında korunması gerektiğini ve düzeni sağlamanın halkın kapsamlı bir biçimde zapt edilmesini şart koştuğunu vaaz eden bakış açısının altını oymaktaydı. Güvenliğin karşıtı olarak anladıkları özgürlük değil kargaşaydı” (Neocleous 2013: 89).

Liberalizmin devlete sunduğu zor araçlarının merkezileşmesi kabiliyeti ve toplumsal pasifleştirme⁹⁸ sonucunda, devlet toplumun gündelik hayatının her anını ve yönünü denetleyebilen, yönlendirebilen ve yönetebilen bir güce dönüşmüştür. Bu gücün bir yansıması olan altyapısal iktidar, modern devletin yönetebilme kapasitesini tarihte görülmemiş bir boyuta ulaştırırken, eşzamanlı olarak da devleti gündelik yaşamı düzenleyen, gerçek anlamda bir zapt etme aygıtına dönüştürmüştür. Toplumun devlet tarafından tahakküm altına alınması, devletin zaman içerisinde geliştirdiği tüm yönetsel aygıtları vasıtasıyla günümüzde tam anlamıyla uygulanabilme imkânı bulmuştur

⁹⁸ Bireyin kamusal alandan uzaklaşmasını, karar alma süreçlerine katılımdan vazgeçmesini ifade eder.

(Haspolat 2010: 47). Böylece sivil toplum, Neocleous'un da ifade ettiği gibi tam anlamıyla zapt edilmiş ve denetim altına alınmış, toplumsal hayatın düzenlenmesin ön koşulu sağlanmıştır.

1.3.2.2. Mülkiyet İlişkilerinin İnşası: Toplumsal Hayatın Düzenlenmesinin Gerekçesi

Mülkiyet ilişkileri, sınıf mücadelelerini⁹⁹ şekillendiren, ekonomik ve politik süreçleri etkileyen temel belirleyicilerden biridir. Toplumsal, sosyolojik, politik, dini ve ekonomik değişim ve dönüşümler, mülkiyet kavramından bağımsız ele alınamaz (Kılıç ve Demirçelik 2011: 181). Mülkiyet olgusu, zamana ve mekâna göre, toplumdan topluma ve dönemden döneme değişen, kültüre ve yaşam tarzına göre şekillenen bir müessesedir. Kavramın daha iyi anlaşılabilmesi ve güvenlik ile ilişkisinin ortaya konabilmesi için, tarihsel süreçte geçirdiği dönüşüm Hobbes, Sweezy, Giddens, Foucault ve Giddens'in gibi düşünürlerin görüşleri üzerinden açıklanabilir.

Hobbes'a göre, doğa durumunda, herkesin herşey üzerinde hak sahibi olmaları nedeniyle bugünkü mülkiyet anlayışı yoktu. Mülkiyet, egemen gücün eylemi olarak ortaya çıkmıştı. Bu anlamda Hobbes, -modern devlet ile- yeni mülk sahibi sınıf olan burjuvaziye, mülkünün varlık nedeni ve güvencesi -mülkiyetin güvenliği- olarak egemeni işaret etmekte ve yükselen sınıf açısından da yeni toplumsal düzeni ve iktidar biçimini güvenlik ile meşrulaştırmaktadır. Bu doğrultuda da modern devleti zor araçlarının merkezileşmesi karşılığında -ve aracılığı ile- güvenliğin merkezi unsuru olarak işaret etmektedir (Hobbes 2007: 127). Söz konusu saptama bağlamında Hobbes'un, modern devleti bir güvenlik formu olarak tanımlayan ilk düşünür olduğu söylenebilir. Hobbes ile başlayan bu düşünce, yani kapitalist devleti güvenlik ile; güvenliği ise mülkiyet ile ilişkilendirme çabası, burjuva toplumsal düzeninin kurucu metinleri olarak ifade edilen 1789 tarihli "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" ya da 1776 tarihli "Birleşik Devletler Bağımsızlık Bildirisi" gibi metinlerde de devam eder.

⁹⁹ Bir anlamda sosyal bilimler alanının mülkiyet kavramından önemli derecede etkilendiği hatta siyasal sistemlerin sınıflandırılmasında mülkiyet tipinin ölçüt olarak kabul edildiği iddia edilebilir. Öyle ki liberaller, paradigmalarını birey temelli bir mülkiyet anlayışı (özel mülkiyet) üzerine kurarken, Marksist yaklaşım mülkiyetin topluma ait olduğu kolektivist mülkiyet anlayışını temel almıştır (Parlak 2011: 601).

Bu belgeler incelendiğinde, ‘özgürlük, mülkiyet ve güvenlik’ gibi kavramların daima birbirlerini bütünleyen bir birliktelik içinde kullanıldığı görülecektir. Söz konusu birlikte kullanım çerçevesinde güvenlik hem bir insan hakkı hem de bu hakkın korunabilmesi açısından modern devlete yüklenen bir görev olarak tasvir edilir. Bununla beraber güvenlik, bizzat bu metinleri yazarlar tarafından burjuva toplumsal düzenini biçimlendiren/var eden temel bileşenlerden birisi olarak değerlendirilir (Haspolat 2010: 52-53).

Mülkiyet kavramı, özünde bir dağıtım, bölüşüm ve paylaşım sorununu ifade ettiğinden; kamu güvenlik yönetim tekniği açısından da büyük önem taşır. Esasen politik tartışmaların çoğunda bireyin bölüşümden alacağı payın ne olacağı sorusu bulunur. Beck (2011: 22) *“Temel sorun toplumsal olarak üretilen servetin nasıl olup da toplumsal açıdan eşitsiz ve aynı zamanda ‘meşru’ bir şekilde bölüşülebildiğidir”* ifadesini kullanırken, mülkiyetin bölüşümdeki işlevine işaret etmektedir.

Sweezy’ye göre mülkiyet ilişkilerinde bir sınıf ya da sınıflar -üretim araçları sahipleri- maddi üstünlükler elde ederler, diğerleri ise -üretim aracı sahibi olmayanlar- bundan zarar görürler.¹⁰⁰ Böyle bir mülkiyet ilişkisini korumak için gerekli ölçüde zor kullanma gücüne sahip ve buna istekli olan özel bir kurum gereklidir. Bu işlevi kapitalist modern devlet yerine getirir. Kapitalist modern devletin garantörlüğünde mülkiyet, sahibine çalışmadan kazanma ve başkalarının emeğine sahip çıkma imkânları sağlayan bir müesseseye evrilmiştir. Bu da bir bakıma, toplumsal/politik egemenliğin özü ve temelidir. Böylece şu noktaya varılabilir: mülkiyetin korunması temelde, mülk

¹⁰⁰ Liberal mülkiyet anlayışının geldiği noktayı ifade etmesi açısından yerel yönetimlerde Tiebout Modeli oldukça uygun bir örnektir. Tiebout modeline göre bireyler, özel tercihlerini en iyi tatmin eden yerel bölgelerde yaşama imkânına kavuşacaktır. Tiebout, yerel yönetimlerin, sağladıkları kamu, mal ve hizmetleri ve uyguladıkları vergi oranları aracılığıyla, mobil olan yerel tüketicileri, optimum büyüklüğü sağlayana kadar kendi bölgelerine çekerek; toplumun ilgili kesimi için etkin hizmet sunumunu gerçekleştireceklerini belirtmiştir. Böylece bireyler, kendi tercihlerine uygun olarak hizmet ve vergi paketini sunan bölgelere doğru hareket edecekler, sosyal mallar konusunda benzer tercihlere sahip bireylerin yaşadığı yönetim birimlerini arayıp bulacaklardır. Dolayısıyla aynı bölgede yaşamayı tercih edenler benzer nitelikteki bireylerle aynı coğrafi bölgede yaşayabileceklerdir. Örneğin; yüksek kazançla sahip vatandaşlar taleplerine uygun lüks kamu hizmetinin sunulduğu bölgelerde birlikte yaşayabilecekken, geliri düşük olan vatandaşlar ise asgari yaşam hizmeti sunan bölgelerde yaşamak durumunda kalacaklardır. Böylece mülkiyet sahibi bireyler hem yoksulların mülklerine saldırma riskini ortadan kaldıracak hem de zenginliğini toplumun geri kalanı ile paylaşmaktan kurtulmuş olacaktır. (Yücel 2007: 30-32). Her ne kadar teoride kalmış olsa da Tiebout hipotezi, liberal mülkiyet anlayışının ortaya çıkardığı sosyal çarpıklığa örnek olması açısından önemlidir.

sahibi olanların mülk sahibi olmayanlar üzerindeki toplumsal hâkimiyetinin bir dayanağı ve güvencesidir ki bu da sınıf egemenliği ile kastedilenin kendisidir (Sweezy 2014: 11-12).

Giddens, mülkiyet ilişkilerinin tarihsel gelişim sürecini güvenlik meselesi ile bağlantı kurarak açıklar: Pre-kapitalist devletlerde sömürüye dayalı sınıf ilişkileri kısmen zorla ya da zor kullanma tehdidiyle sürdürülmüştü. Egemen sınıflar, şiddet araçlarıyla doğrudan bağlantılı olmaları nedeniyle güç kullanımına açık durumdaydılar. Kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte, sınıf tahakkümünün doğasında farklılaşma olmuştur. Yeni ortaya çıkan sınıf sisteminin odak noktası olan kapitalist emek sözleşmesi, "insanın her şeyiyle" kulluğu -kölelik-, zorunlu ücretsiz hizmet ya da ürünün vergisi gibi yollardan ziyade, soyut emeğin kiralanmasıyla -ya da ucuz ücretli emeğin teminiyle- ilgilidir. Bu sözleşmede şiddet kullanımı emek sözleşmesinden dışlanmış, ücretli emek görünüşte özgür kılınmıştır. Sınıf ilişkileri böylece, şiddete açık olmaktan ve doğrudan şiddet yaptırımıyla kurulmaktan çok, toplumsal rızanın da sağlanmasını içeren kapitalist üretim sistemi içine dâhil edilmiştir (Giddens 1994: 60-61).

Burjuvazinin toplumsal egemenliğini sağlamaya başladığı dönemlerde, en ciddi tehlike olarak emekçi sınıflar (ücretli çalışanlar) kabul edilmiştir. Emekçi sınıflar, potansiyel dilenci ve aylak olarak görülerek kontrol altında tutulması gerektiği düşünülmüştür. Yoksulların çalışmaması (aylaklıkları!) ve zaman zaman giriştikleri toplumsal eylemler, kamusal yaşama ve ortak iyiye tehdit olarak görülmüştür. Neocleous'a göre modern devletin güvenlik işlevinin varoluş sebeplerinden biri bu korku -işçi sınıfının burjuvanın mülkiyetine saldıracağına dair korku- iken; ikinci sebep işçi sınıfının (yani yoksulların) aynı zamanda servetin yaratılması açısından vazgeçilmez önemde oluşudur. Böylece güvenlik yönetimi, egemen üretim ilişkilerine risk teşkil eden unsurları zararsız hale getirmek için, işçi sınıfının potansiyel risklerini kısıtlamaya yönelik politikalar üretirken, düzenin yeniden üretimi için de bu sınıfı dolaşıma sevk edici eylemleri ile ucuz, seyyar ve faal işgücünün oluşmasını sağlamıştır (Neocleous 2013: 58-64).

Foucault, kapitalist üretim biçiminin, ucuz ücretli emeğe olan ihtiyacını şöyle açıklar: 18. yüzyıldan itibaren şehirlerin oluşumu ve gelişimi ile eşzamanlı olarak kapitalizmin yükselişinin, bazı yeni güvenlik sorunlarını beraberinde getirdiğine yönelik algı oluştu. Bu sorunlar yoksulluk, dilencilik, “serseri” ve başıboş takımı ile çalışmayanlardı. Bu insanların bir yerden bir yere hareket halinde olmaları ve yoksullukları yani insanların ve malların birbiriyle ilişkili olarak dolaşımı kapitalizm için önemli bir sorun olarak görülmüştür (Foucault 2013: 291-292). Bunu teyit eder nitelikte, liberalizmin ilk dönemlerinde yoksullar, burjuva toplumsal düzenini koruyan güvenlik yönetimi tarafından, potansiyel suçlu olarak görülmüştür. Yoksulları disipline sokma amacı, onların barındırdığı iç isyan ve ayaklanma potansiyelleri nedeniyle devletin sürekli vurguladığı birlik, beraberlik ve devletin bekasına zarar verme riski olarak görülmüştür (Yılmaz 2014: 39-40). Özetle çalışmayan kesim hem mülkiyete saldırma hem de üretime katılmayarak genel refaha olumsuz etki etme sonuçlarının potansiyel suçlusu olarak nitelenmiştir. Bu sebeple devletlerin, tüm vatandaşlarından çalışmasını talep etme hakkına sahip olduğu görüşü ortaya çıkmış ve bu durum modern devletin bireyle-toplumla olan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir (Neocleous 2013: 61-62)

Güvenlik yönetimi, Neocleous’un ifadesiyle burjuva toplumsal düzeninin inşasında ve sürdürülmesinde egemenlik altındaki sınıflara hükmetme ve onlara ücretli çalışmayı dayatma sürecinde devletin en önemli aygıtı görevi üstlenmiştir (Neocleous 2013: 59-62). Suçun önlenmesi ve toplumun korunması hiçbir zaman güvenlik yönetiminin asli varlık nedeni olmamış, güvenlik yasaları da “özünde suça ilişkin olmayan unsurları (düzenin inşa edilmesi, korunması ve yeniden üretilmesi) düzenlemek için gerekmiştir (Neocleous 2013: 38-40) Bu bağlamda, düzen kapitalist üretim biçimini temel aldıkça, yani iktidar zenginleri yoksullara ya da mülkiyeti olanları olmayanlara karşı koruma işlevini kendisine görev edindikçe, güvenlik yönetimi de sivil toplumu emniyetsiz hâle getiren bir aracı olmuştur.¹⁰¹ Böylece yoksulluğun yönetilmesi

¹⁰¹ Devletin güvenlik tedbirleri alacağı bahanesi ile sivil toplumu baskı altına alması, insan hak ve özgürlüklerini, temel hak ve özgürlükleri kısıtlaması, bu tedbirleri iktidarını sürdürmek için bir baskı aracı olarak kullanması gibi sonuçlara kaynaklık eden düşünce, güvenliğin genellikle özgürlük pahasına da olsa sağlanması gerektiğini savunan liberal düşüncedir. Bu eğilimi meşrulaştırmanın en kolay ve “makul” gerekçesi ise güvenliği artırmaktır. Bunun somut anlamı, saf güvenlikçi yaklaşımın hak ve

ve ücretli emek düzeninin inşa edilebilmesi, kapitalist toplumsal hayatın düzenlenmesinde ve kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülmesinde ihtiyaç duyulan yönetim tekniklerinden birini ifade etmeye başlamıştır (Neocleous 2013: 55).

1.3.2.3. Toplumsal Hayatın Düzenlenmesi¹⁰² Amacıyla İşlevselleştirilen Yönetim Teknikleri

Modern devletin güvenlik mantığı; emniyetsizlik, düzensizlik, risk ve belirsizlik gibi söylemler çerçevesinde yönetilmektedir. Güvenlik yönetiminin politik aktörü olan güvenlik bürokrasisi tarafından, sık sık *düzen* söylemine göndermede bulunularak emniyetsizliğin giderilmesi ve güvenliğin tesis edilmesi için alınacak bir takım tedbirlere ihtiyaç duyulduğu algısı yaratılmaktadır. Bu çerçevede gündelik yaşama yönelik bazı kural ve sınırlamalar meşrulaştırılmış olur. Böylece güvenlik, belirli bir düzeni dayatma rolüne bürünür. Bunun sonucunda, kural koyan (güvenliği sağlayan - düzeni inşa eden) ile kurala uyan (güvenliği sağlanan - düzene uyan) biçiminde ikili ayrışma ve sınıflaşma yaratılır. Bu koruma - itaat ilişkisinin, devlete tabiiyet, meşruiyet ve yasallık sağladığına inanılır (Haspolat 2010: 19-20).

Modern dönemde emir veren kişiler, yani yöneticiler, buna uymanın koşulunun korku olması halinde itaat eyleminin daha az güvenilir, daha sınırlı ve daha zayıf olacağına inanmaktadır. Buna karşın emri yerine getirmesi beklenen kişinin, emri verenin kendisinden itaat beklemeye hakkı olduğuna ikna olmuş olması, ahlaki açıdan bunu kabul etme zorunluluğunu hissetmesi ve emre uyma eylemini kendi isteği ile gerçekleştirilmesi halinde; itaat eyleminin daha güvenilir, etkin ve verimli sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Oysa pre-kapitalist dönemde, yönetici-yönetilen ilişkisinde (toplumsal hayatı düzenlemenin yolu) korku ve şiddete dayalı yönetim teknikleri daha yoğun oranda uygulanmaktaydı. Ancak sivil hakların geliştiği modern dönemde, devletler kontrolü sadece şiddete başvurarak sağlayamazlar.¹⁰³ Zor unsuru ile rızaya

özgürlük karşıtı, devletçi bir yaklaşım olduğudur (Erdoğan, 2013: 24-27). Devlet bu algıyı yaratarak sivil toplumu baskı altında tutar.

¹⁰² Bu çalışmada, tarihsel örneklemin analiz edilmesi için temel yöntem olarak kurgulanan “güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar” aracılığıyla hedeflenen, toplumsal hayatı düzenlemek için kullanılan teknikleri ve bunun üretim ilişkileri ile bağını açıklamaktır.

¹⁰³ Bu açıklamanın somut bir örnekle desteklenmesi daha faydalı olacaktır. Yönetim bilimi kuramlarından Klasik Okul ve Davranışçı Okul’un üretim ve hizmetin sağlanmasına yönelik yöntemsel farklılıkları

dayalı tekniklerin birlikte kullanımı zorunludur. Modern devletin egemen sınıfları, emir-itaat ilişkisinin gereklerine bu doğrultuda uyduğu ölçüde karar alma süreçleri daha etkili, risksiz ve en önemlisi de meşru görünecektir (Ekinci 2011: 23; Poggi 2008: 9).

İtaat ve emirlere uyulması hususunun devlet - toplum ilişkileri bağlamındaki yansımaları ise siyaset biliminin ve kamu yönetiminin en sık tartışılan konularındandır. Egemen sınıfın buna çözümü, bireyin/toplumun disiplin edilmesi, davranışlarının düzenlenmesi ve devletin emirlerine uymaları gerekliliğine ikna edilmeleridir (Arap 2009: 11). Bu ilişki, modern devletin güvenlik meselesini bir yönetim tekniği olarak nasıl işlevselleştirdiği sorunsalı üzerinden açıklanabilir. Uygulama biçimleri ve nitelikleri açısından dört temelde kategorize edebileceğimiz bu teknikler: hegemonyanın oluşturulması işlevi, ideolojik koşullandırma işlevi, gündelik hayatın gözetimi/biyoihtidar işlevi ve korku toplumu inşa etme işlevidir.

1.3.2.3.1. Hegemonyanın Oluşturulması İşlevi

Gramsci, zora dayalı yönetim usulünün bir alternatifi olarak, yönetilenlerin sisteme olan rızasının sürekli biçimde kazanılmasını içeren ‘hegemonya’ kavramını üreterek, güvenliğe ilişkin yönetim tekniklerinin açıklanmasına¹⁰⁴ dolaylı bir katkı

belki de duruma en doğru örnektir. Taylor’ın Bilimsel Yönetimin İlkeleri (Fordist Üretim), Weber’in İdeal Bürokrasisi, Fayol ve Gulick’in yönetim üzerine görüşleri ile Follet’in, Moslow’un, Mayo’nun çalışanlar üzerine yaptığı deney ve görüşler aynı sonucu (üretim veya hizmet) hedefleyen iki yaklaşımın emirlerini uygulama konusundaki farklılıkları göstermesi açısından önemlidir.

Dikmen; (2013: 38) Taylor’un Bilimsel Yönetimini, Frankenstein’a benzetir: “Modern insan bir yandan inanılmaz önemli bir buluş yaparken, diğer taraftan da bir ucube yaratır”. Dikmen’in bunu söyleme sebebi, pragmatizmin etkili olduğu modern bilimsel yaklaşımda, insan ögesine neredeyse hiçbir değer verilmemesi, çalışanın önemsizliği hatta bir makine gibi görülmesi, emeğin çok katı, sert ve insani olmayan kurallar ve kaidelerle yönetilmesidir. Buna karşın Davranışçı Okul, bilimsel yönetimin insan ve çalışan üzerinde getirdiği tahribat konusunda farkındalık yaratmak amacıyla psikolojik ve sosyal faktörler üzerinden üretim olgusuna eğilen kuram olarak ortaya çıkmış; çalışanların motivasyonu ve çalışma koşullarının düzeltilmesi için çeşitli görüş ve önerilerde bulunmuştur (Dikmen 2013: 38-129). Özetle her iki yaklaşım da üretim üzerine eğilirken, bir tanesi çalışanlar üzerinde sert ve katı tutumu ile ön plana çıkmış, diğeri ise bunun aksine “insancıl” bir yöntemle üretimi ve verimliliği artırmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla emirlerin verilmesi ve uygulanması üzerine hem tarihsel süreçte hem de kuramsal anlamda bu iki farklı tartışma çok uzun zamandır süregelmiştir.

¹⁰⁴ Güvenlik yönetiminin işlevini açıklamada, hegemonya kuramının etkisi önemlidir. Güvenlik yönetimini, Marksist yaklaşım devletin baskı aygıtları olarak, liberal yaklaşım ise bir kamu hizmeti olarak kabul ederken, hegemonya kuramı ile bu iki yaklaşımın argümanlarının aynı zamanda ve birlikte kullanılması mümkün olmuştur. Buna göre güvenlik yönetimi, hem topluma sağladıkları koruma anlamında birer güvenlik aygıtı; hem de toplumsal hayata devletin nüfuz etmesinin en önemli kanallarını açtıkları, dolayısıyla devletin toplumu yönetmesini sağladıkları için de birer toplumsal düzen inşa aygıtı olarak işlev görmektedir. Bu anlamda, baskı aygıtı olarak var olan söz konusu

sunmuştur (Onay 2006: 46). Hegemonya oluşturmak, kapitalist toplumlarda, toplumsal hayatı düzenlemenin başlıca araçlarından biri olarak, zora başvurmaktan ayrı bir yere konumlanır¹⁰⁵ (Aka 2009: 330). Bunun önemini daha iyi anlayabilmek için Gramsci'nin Batı toplumlarıyla Doğu toplumları ayrıştırması örneği incelenebilir. Gramsci, toplum üzerindeki hegemonyanın yüksek oranda sağlanabildiği Batı'da sivil toplumun, Doğu'ya oranla daha çok gelişmiş olduğunu ve siyasal toplumla ilişkilerinin daha organik kurulduğunu açıklamaya çalışmıştır. Doğu toplumlarında ise böyle bir sivil toplum mevcut değildir. Gramsci bunu şöyle örneklendirmektedir: Bir Doğu toplumu olan Rusya'da, gerçekleşen bir ekonomik kriz anında, sivil toplumun yaratacağı yumuşatıcı etki gerçekleşmemiş, bunun sonucunda devrim meydana gelmiştir. Oysa Batı toplumlarında benzer durumlarda sivil toplumun dolaylı etkisi, kriz sürecine doğrudan etki ettiği için devrim yerine, iktidar değişim süreçleri daha yumuşak atlatılabilmektedir. Bu örnekten de görüleceği üzere hegemonya sayesinde zora dayalı baskı aygıtları "gizlenebilir" bir konum kazanmış olur (Gramsci 1984: 120).

Hegemonya, sınıf ilişkilerinin yeniden üretimi ve modern devletin toplumu nasıl yönettiği hususlarını açıklamak için kullanılan bir terim olup egemen sınıfın ideolojisini topluma yalnızca rızayla kabul ettirdiği bir kabiliyeti ifade etmez. Bu kabiliyetin ardında, gölge bir "zor" tehdidi vardır. Zor tehdidi hegemonyanın oluşmasında ve sürdürülmesinde ekilidir. Bu bakımdan yönetime ve siyasal egemenliğe ağırlığını koyan her sınıf, sivil toplum üzerinde tüm toplumu örgütleme ve yönetmeye¹⁰⁶ gücü olduğunu ispatlamak durumundadır. Bunun için de yönetmeye talip olan sınıf, öncelikle toplumun diğer üyeleri üzerinde hegemonik¹⁰⁷ üstünlüğünü kurmalıdır (Gramsci 1986: 175-176; Carnoy 2001: 253).

aygıtlar, topluma sağladıkları 'suçtan görece azade bir güvenli hayat' sayesinde aynı zamanda birer hegemonya aygıtı olarak da nitelendirilebilir (Portelli 1982: 76-78).

¹⁰⁵ Tıpkı, Althusser'in ideolojik koşullandırmayı, Foucault'un biyo-iktidarı/yönetimselliği zorun dışında bir yönetim tekniği olarak konumlandığı gibi.

¹⁰⁶ Hegemonya, bir yandan zorlamayı geri plana iterken, aynı zamanda onu gizleme görevini üstlenir. Böylece devlet, zorlama aygıtlarını gerektiğinde hegemonik sistemi tekrar sağlamak, korumak ya da direnenleri baskı altında bulundurabilmek için ileri bir tarihte kullanmak üzere saklar (Dural 2012: 312).

¹⁰⁷ Siyaset biliminde, egemen toplumsal sınıf(lar) üzerine yoğun bilimsel tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalar kapsamında, egemen olmayan sınıfların (işçi ve emekçi sınıflarının ya da sıradan vatandaşların) kendilerini destekleyen siyasi hareketlere değil de, kapitalist siyasal hareketlere destek olmasını ve bir nevi onlar için çalışmasını Gramsci, "hegemonya" kavramı ile açıklar. Gramsci, egemen sınıfın gerçek gücünün yönetici sınıfın şiddetinde ya da onun devlet aygıtının baskı gücünde değil, yöneticilerin dünya görüşünün yönetilenler tarafından kabul edilmesinde yattığını savunarak "rıza"

Gramsci, devletin toplum üzerinde kurduğu hegemonyayı açıklarken entelektüellere -Gramsci bunları organik entelektüel olarak adlandırır- önemli roller atfetmiştir. Toplumsal sistemi, önceden tasarlanmış bir düzen modeline göre biçimlendirip yönetmek için gerekli kaynaklara ve iradeye sahip yeni tür bir devlet iktidarının (modern devlet) ortaya çıkması; hem böyle bir modeli oluşturabilecek hem de kullanımının gerektirdiği uygulamaları içeren kendi kendini yöneten bir söylemin kurulmasını gerektirir (Bauman 2017: 8). Bu nedenle entelektüel, sınıf egemenliğinin sağlanması açısından kurulacak yeni tarihsel bloğun organik bileşenlerinden biri olarak konumlanmaktadır. Gramsci, sınıf ilişkilerinin dışında, bağımsız, bilim ve bilgi yayıcı kişiler olarak sunulan entelektüel mitosunu yıkmaya çalışarak; entelektüeli, burjuva toplumunun altyapısını üstyapısına bağlayan ve tarihsel bloğa hegemonyasını kazandıran ögeler olarak görür. Gramsci'nin temel iddiası, entelektüelin, egemenliğin memurları olarak hâkim sınıfa organik bağlarla bağlı olduklarıdır (Bağla 1977: 84). Entelektüel, egemen sınıfın, ona kendi rolünün bilincini veren ideolojisini hazırlayan ve bu ideolojiyi tüm toplumsal bünye içine işleyen, dünya görüşüne dönüştürendir. Egemen sınıfın ideolojik yapısını hareketlendirmek ve çekip çevirmekle görevli olan entelektüeldir (Portelli 1982: 103). Özetle Gramsci'nin organik entelektüeller olarak nitelediği kesim, egemen sınıfın, toplumun her yanında icra ettiği hegemonya işlevini üstlenir. Bu işlev, devletin toplumsal yaşama dayattığı genel talimata, geniş halk kitlelerinin rıza göstermesinin sağlanmasıdır (Forgacs: 2012: 381).

Hegemonya oluşturulmasına ilişkin yönetim tekniğini açıklarken Gramsci'nin eksik bıraktığı alan, Poulantzas'ın yardımıyla doldurabilir. Gramsci hegemonya işlevini, yönetici sınıfın egemenliğini haklı gösterip korumaya, egemenlik altındaki insanların rızasını kazanmaya yarayan bir temelde açıklamıştı. Poulantzas, Gramsci'nin hegemonyaya atfettiği bu işlevin çok geniş ve muğlak bir kullanımı ifade ettiğini ve egemen-boyun eğen ilişkisine indirgediğini belirtmiştir. Poulantzas'a göre kapitalist devlet, sınıf hegemonyasıyla yönetilen bir devlet olmakla birlikte, aynı zamanda, iktidar bloğu içerisinde bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde özel bir egemenlik kurduğu (bir yandan da müttefik-alt egemen grupların çıkarlarıyla doğrudan ilgilendiği) bir alan

kavramına büyük önem verir. Bu bağlamda Gramsci yönetici sınıfın, egemen olmayan sınıfların rızasını, nasıl bu ölçüde kazanabildiğini sorgular (Gramsci 1967: 29).

olarak tasvir edilebilir. Buna göre iktidar bloğu içerisinde hegemonik bir sınıf mevcuttur ve bu sınıf hem iktidar bloğunu hem de devletin genel eğilimini belirleme yeteneğine sahiptir (Poulantzas 2014: 53).

Bu açıklamalar doğrultusunda, hegemonya oluşturma işlevinin, toplumsal hayatın düzenlenmesinin rızaya dayalı araçlarından biri olduğu görülmektedir. Bu iki şekilde gerçekleşir; bir başka ifadeyle hegemonya çift işlevli bir niteliktedir: Birinci olarak egemen sınıfın egemenliğinin meşruiyet derecesinin maksimize edilmesi, yönetilenlerin rızasını kazanılması olarak sıralanabilen bu işlev, devlet politikalarının birey/toplum tarafından kabulünü kolaylaştıran bir niteliktedir. İkinci işlev ise iktidar bloğunun, hegemonik sınıfının önderliğinde ve onunla müttefik diğer sınıflar arasındaki hiyerarşik ve yönlendirici bir ilişki kurulmasıdır.

1.3.2.3.2. İdeolojik Koşullandırma İşlevi

Devletin toplumsal hayatı düzenlemesinin araçlarından biri de, ideolojik koşullandırmadır. İdeolojinin gücü, egemen sınıfların amaçları ve çıkarları çerçevesinde “makbul” toplumu inşa etme ve onu inşa edilmiş “toplumsal düzen” içinde sorun çıkarmadan yaşamaya ikna etme konusundaki etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca egemen sınıflar, kendi meşruiyetinin kriterlerini ideolojiler çerçevesinde belirlerler. Çünkü toplumda hangi düşüncenin ve eylemin meşruiyet sınırları içerisinde olduğuna, modern devletin iktidar bloğu karar verir (Sigmund 1967, Aktaran: Çetin 2001: 202). Böylece ideoloji, modern devletin toplumsal hayatı düzenlemesinde bir yönetim tekniğine dönüşmektedir. Örneğin, hukuki sınırlar içerisinde gerçekleşen bir toplumsal yürüyüş ya da bir oturma eylemi, siyasal iktidar tarafından terör faaliyeti kapsamında gösterilip engellenebilir. Ya da tam tersine bu eylemler, demokratik bir hak arama mücadelesi olarak kabul edilebilir.

Egemen sınıflar, toplumsal itaati sağlamak için kendi belirleyiciliğinin kabul edilmesine istek duyarlar. Bu bağlamda ideolojilerin bir başka araçsallığı ile karşılaşırız; toplumun devlete itaatini sağlanması için bireylere düşünsel ve davranışsal normlar dünyası sunmak. Bir başka deyişle, bireylerin, iktidar bloğuna yabancılaşmasının

önlenmesi ve egemen sınıfların çıkarlarıyla uyumlu hale getirilmesi, böylece egemen sınıfların çıkarlarının maksimize olması (Sigmund 1967, Aktaran: Çetin 2001: 204). Yani, ideolojinin neyin legal, neyin illegal olduğunu belirleyerek iktidar bloğunun çıkarlarını maksimize etme fonksiyonu bulunmaktadır.

İdeolojinin bu önemini fark eden Althusser, kavramın işlevini irdemiştir. Althusser, ideolojiyi sınıf mücadelesinin önemli ve özerk bir alanı (Althusser 2003: 10) olarak kabul ederek, toplumsal hayatın düzenlenmesindeki rolünü işaret etmiştir. Althusser'e göre toplumsal bir yapıda, insanlar kendilerini önceden belirlenmiş ilişkiler içerisinde bulurlar. Toplumun dinamikleri içinde insanların oynayacakları roller de önceden çizilmiştir. Bir metafor üzerinden anlatmak gerekirse, insanlar tıpkı denizdeki balıklar gibidir. Bu yapının dışına çıkamazlar. Bu nedenle, bir toplum sadece bireylerarası ilişkilere indirgenemez; çünkü bireyler bu ilişkilerde, belirleyici özneler olarak değil, kendileri ilişkiler içinde belirlenen özneler olarak yer almaktadır (Althusser 2003: 10). Belirlenmiş ilişkiler, egemen üretim ilişkileridir ve bu ilişkilerin yeniden üretimi için, egemen sınıfın kendi varoluşunun maddi, siyasal ve ideolojik koşullarını yeniden üretmesi gerekir. Bu dağınık ve çelişik halde bulunan önceki ideolojik unsurların, soğurulmasını gerekli kılar. Böylece yeni bir soru ortaya çıkar: Egemen ideoloji nasıl kurulur? Althusser'e göre; egemen ideolojinin inşası, uzun süren, sert bir sınıf mücadelesinin sonunda, burjuvazinin hem kendi iç unsurları hem eski tarihsel bloklar/sınıflar hem de yeni egemenlik altındaki sınıflar ile mücadelesi neticesinde gerçekleşir. İdeoloji kavramına yönelik bu yeni anlamlandırma, burjuvazinin bir yandan eski toprak aristokrasisi ve onun altındaki işçi sınıfı üzerinde hegemonya kurmasını sağlarken, diğer yandan egemen sınıfın iç fraksiyonları arasındaki çelişkilerin üstesinden gelerek iktidar bloğu arasında bütünlük sağlama işlevini görür (Althusser 2014: 12).

Althusser'e göre egemen sınıflar, halk kitlelerini kendine bağlama, inandırma ve propaganda işlerini *Devletin Baskı Aygıtları* (DBA) ve *Devletin İdeolojik Aygıtları* (DİA) aracılığıyla yaparlar (Althusser 2014: 24). Devletin baskı aygıtları, bir komuta birliği altında, bir başka ifadeyle devlet iktidarını elinde tutan bloğun siyasal temsilcilerinin uyguladığı sınıf mücadelesi siyasetinin birliği altında, farklı öğeleri

merkezileşen örgütlenmiş bir bütün oluşturur (Althusser 2014: 56). Tek bir hiyerarşik temele dayanan ve kamusal alanda yer alan baskı aygıtlarına; hükümet, bürokrasi, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vb. kurumlar örnek verilebilir. DBA'nın işlevi, özü bakımından, üretim (sömürü) ilişkilerinin yeniden üretiminin siyasal koşullarını, baskı (fiziksel ya da değil) ile sağlamaktır. DBA, yalnızca kendi yeniden üretimine önemli bir ölçüde katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda baskı yoluyla (en sert fiziksel güçten basit idari yasak ve emirlere, açık ya da gizli sansüre vb. kadar) DİA'ların işleyişinin siyasal koşullarını sağlar (Althusser 2003: 39). Böylece zor tehdidi ile desteklen ideolojik koşullandırma ortaya çıkar.

DİA'lar ise, egemen sınıf(lar)ın meşruiyetini sağlama sürecinde, araçsal bir rol oynar. Çünkü egemenliği üreten baskı aygıtlarından daha çok, devletin ideolojik aygıtıdır. Bu nedenle hiçbir egemen sınıf, DİA içinde ve üzerinde hegemonyasını uygulamadan ve bu hegemonyayı kabul ettirmeden, toplum üzerindeki iktidarını uzun süre elinde tutamaz. (Güngör 2001: 229; Althusser 2003: 40). Kısa süreli siyasal iktidarların ardında yatan sebeplerden biri de budur. Çok temel yönetim başarısızlıkları (ekonomik krizler, iç ve dış savaşlar gibi) dışında, iktidarların ömürlerinin kısa süreli olmasının nedenleri genellikle, yargısal, dini ve medya başta olmak üzere DİA'larda iktidar lehine bir eğilim/sempti oluşturamamasından kaynaklanır.

Althusser, devletin ideolojik aygıtlarını, dini DİA, öğretimsel DİA (özel ve devlet okulları sistemi), aile DİA'sı, hukuki DİA, siyasal DİA, sendikal DİA, haberleşme DİA'sı (basın, radyo-televizyon vb.) ve kültürel DİA (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.) olarak sıralamaktadır. Görüldüğü gibi DİA'ların sayısı, DBA'ya kıyasla oldukça fazladır ve dağınık bir hiyerarşik niteliktedir. Büyük bölümü (kiliseler, partiler, sendikalar, aileler, bazı okullar gibi) özel (sivil) alanda bulunur. DİA'ları DBA'lardan ayıran en önemli farklılık ise; DBA öncelikle "zor/şiddet kullanarak" işlerken, DİA iknaya/rızaya dayalı "ideolojik koşullandırma" kullanarak işleme önceliğindedir (Althusser 2014: 50-51).

İdeolojik koşullandırma, toplumsal hayatın düzenlenmesinde etkin bir yönetim tekniği olarak kullanılmaktadır. Her bir ideolojik aygıt, egemen üretim ilişkilerinin

yeniden üretimine kendine özgü bir yoldan katkıda bulunmaktadır. Örneğin, siyasal DİA, bireyleri devletin siyasal ideolojisine uydurmayı amaç edinen faaliyetlerde bulunur. Haberleşme DİA'sı bir yandan basın, radyo, televizyon yoluyla kitleleri, milliyetçilik, şövenizm, liberalizm, ahlakçılık vb. dozlarıyla beslerken diğer taraftan egemen sınıflar lehine yayınlar yapar. Dini DİA; ölüm, nikâh ve doğum gibi önemli törenler ya da vaazlar vasıtasıyla vatandaşlar üzerinde benzer bir rol üstlenir. Öğretimsel DİA, tüm toplumsal sınıfların çocuklarına, anaokulundan başlayarak egemen ideolojiyle kaplanmış fikirler ve düşünce tarzı aşlamayı prensip edinmiştir (Althusser, 2014: 61). Okul, kilise ve ordu gibi devlet kurumlarında, bireylere (potansiyel ücretli emeğe) egemen ideolojiye tabi olmayı sağlayan biçimlerde çeşitli beceriler öğretilir (Althusser, 2014: 41). Milli eğitim süreci, toplumu oluşturan bireylerin eğitilmesi, bilgi ve birikimlerinin artırılması ve geleceğe hazırlanması olarak sunulan amaçların yanında (perde arkasında) devlet ideolojisine uygun ve uyumlu insan üretilmesi ve ideolojik olarak toplumsal itaatin devşirilmesini sağlama amaçlı da kullanılmaktadır. Eğitim sayesinde insanların davranışları ve düşünceleri “genel ahlakla” ve kanunlarla uyumlulaştırılır. Devlet, ideoloji aracılığıyla kurguladığı bütünsel dünyayı eğitimle kurumsal bir alana dönüştürür. Bu alanı bireysel ve toplumsal olguların etkisinden temizleyerek kamusal alan olarak ilan eder. Kamusal alan içerisine hapsedilen bireyler bu alanın mutlak kurumsal belirleyiciliği, kutsallığı, ideolojik düzenlemeciliği, hukuksal denetimi ve disiplini altında siyasal iktidarın birlik, bütünlük ve itaat ilkelerine uyumlulaştırılır (Çetin 2001: 210). DİA'lar ücretli emeğin inşasında da kritik işlevlere sahiptir. Örneğin bir işçi ihtiyaç yüzünden zorunlu olmasa çalışmayacaktır. Hukuki ideoloji tarafından buna tabi kılınır; aldığı ücretin karşılığını vermek için çalışması gereklidir; ahlaki-ekonomik ideoloji tarafından tabi kılınır; çalışmak zorunludur çünkü çalışmak özgürlüktür; dinsel ideoloji tarafından buna tabi kılınır; selamete ermek için didinip durmak gerekir, İsa mesih de işçiydi... (Althusser 2014: 145). DİA'ların bu işlevlerine, benzer nitelikte çoğaltılabilecek birçok örnek verilebilir.

İdeolojik koşullandırma, tıpkı hegemonya oluşturma gibi toplumsal hayatın düzenlenmesinde ‘rıza’yı öncelik olarak işleten bir yönetim tekniğidir. Modern devletler, politikalarını oluşturma ve uygulama esnasında her an zor kullanma gücüne

başvurmak istemezler. Sürekli polisiye tedbirler, ceza tehdidi, fiziksel şiddet ve baskıcı uygulamalar hem imaj açısından hem de yeni muhalif toplumsal eylemleri doğurma potansiyeline sahip olduğundan, riskli kabul edilmektedir. Bu sebeple egemen sınıflar, politika oluşturma ve uygulama sürecinde, öncelikle toplumsal rıza, ikna ve kabullenmeyi sağlamayı arzular. İdeolojik araçları kullanarak, ideolojisinin ve çıkarlarının halk tarafından doğal karşılanmasını öngörür. Bu süreçte medya, aydınlar, sivil toplum kuruluşları, toplumun önde gelen kişileri ve akademisyenler aracılığıyla ideolojik koşullandırma işlevselleştirilerek, halk ikna etmeye çalışılır.

1.3.2.3.3. Gündelik Hayatın Gözetimi ve Biyo-İktidar İşlevi

Devletin, yalnızca; soyutlayan, bedenleri yadsıyan, baskı altına alan, ezen bir yapı olarak tasvir edilmesinin, salt sınıf tahakkümü ve baskı kavramlarıyla açıklanmasının yetersiz kalacağı daha önce ifade edilmişti. Foucault'ya göre devlet, yalnızca her şeyi yasaklayan bir olgu olsa idi, ona gerçekten boyun eğilmezdi. Modern devlet, baskı ve zorun alternatifi olan rızayı işleterek, bireylerden somut yaşam koşullarında üretken bir hizmet elde etme ve uygulayacağı politikaları meşrulaştırma amacındadır. Bunun için zevk yaratır, bilgi oluşturur, söylem üretir, nüfus sorunlarıyla uğraşır, insan birikimini idare eder, denetler ve yönlendirir. Bir başka ifadeyle toplumu gözetim altında tutar. Bunlar baskıya/zora göre daha az maliyetli, daha az riskli, kaçınma ve direnme yolları daha kapalı tekniklerdir (Foucault 2016: 69,72,75,106).

Orwell, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* (2011) isimli distopyasında, *Büyük Birader* ismini verdiği baskıcı bir iktidar tasviri yaparak, toplumsal gözetimin bir yönetim tekniği olarak kullanılmasını betimlemiştir. Bu tasvirde, düşünce polisi isimli bir kurumsal yapı, toplumu sürekli gözetlemekte, insanların her hareketini izlemekte, konuşmalarını dinlemekte, evlerini, işyerlerini, sokakları ve gücünün yettiği her alanı gözetlemektedir. İnsanlar ise bu durumdan haberdardır. Devlet gözetiminin yarattığı korku hali, bireyleri belirli bir yaşam kalıbına sokarak hayatlarını sürdürmeye itmektedir. Gözetim sayesinde bireyler, kişisel özelliklerini yitirmekte ve türdeşleşmektedir. Böylece herkes aynı tip davranış sergileme eğilimine girmektedir. Orwell'in distopyasında, bu durumu kabullenmeyip düzene başkaldıran Smith isimli

karakterin iktidar tarafından işkence ve benzeri baskı yöntemleri ile düzene itaat etmeye zorlanması anlatılır. Sonuç olarak iktidar başarılı olur ve baskıcı sistemin yeniden üretimi sağlanır

Orwell'a benzer şekilde Foucault da, gözetlemenin bir iktidar tekniği olduğunu *panoptik* adını verdiği bir kavram üzerinden destekler. Modern devletin altyapısal iktidarının güçlenmesi sayesinde bireylere, onların bedenlerine, tavırlarına ve tüm gündelik edimlerine nüfuz edebilme kapasitesine eriştiğini, böylece, yönetilecek insan sayısının çokluğuna rağmen, iktidarını sanki tek bir insan üzerinde uyguluyormuş gibi etkili olmayı amaçladığını savunur. Gözetimin, yönetim tekniği olarak kullanılmasının arka planında, toplumu disiplin altında tutma ve bunu en az maliyetle gerçekleştirme arzusu yatar. Foucault'ya göre topluma eğer çok şiddetli/baskıcı davranılırsa, isyanların ortaya çıkma riski vardır; aksi durumda yüksek siyasi bedeli olan direniş ve itaatsizlik fenomenlerinin gelişme riski mevcuttur. Caydırıcılık burada devreye girer (Foucault 2012: 87-93). Foucault bunu şöyle açıklar:

“Sürekli olarak bir denetçinin gözü önünde olmak gerekir; bu durum, gerçekten de kötülük yapma gücünü, hatta kötülük isteme düşüncesini bile neredeyse yok eder. Buna karşılık, pek az harcama talep edecek olan bakış vardır. Silaha, fiziksel şiddete, maddi kısıtlamalara ihtiyaç yoktur. Yalnızca bir bakış. Gözetleyen bir bakış ve bakışın ağırlığını üzerinde hisseden herkes, bakışı öyle içselleştirir ki, sonunda kendini gözleme noktasına varır; böylece herkes kendi üzerinde ve kendine karşı bu gözetlemeyi işletecektir. Mükemmel formül: Sürekli bir iktidar ve sonuçta gülünç bir maliyet” (Foucault, 2012: 94).

Orwell'ın *büyük birader*, Foucault'nun *panoptik* olarak kavramsallaştırdığı toplumsal gözetimi sağlamak için, modern devletin kullandığı araçlar zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Liberalizmin ilk ortaya çıktığı dönemde gözetimi sağlamak için gerektiğinde ulusal ordu ve polis kullanılırken; kapitalist refah devletiyle, polise ek olarak, bir önceki dönemde çoğu polis teşkilatının görev alanına giren yetkilerin/görevlerin farklı kamu kurumlarına dağıtılması ile biçimlenen sosyal güvenlik mekanizmaları güvenlik yönetimin bir unsuruna dönüşmüştür. Neo-liberal devlette ise bunlara ek olarak, güvenliğin piyasalaşması, otoriterlik, toplumsal polislik ve özel

güvenlik, devletin güvenlik aygıtları seti içerisindeki yerini almıştır. Toplumsal gözetimin ilk ortaya çıktığı tarihsel andaki işlevleri, zaman içerisinde devletin farklı birimlerinin görevleri olarak dağıtılmış ve böylece gözetim işlevi polis teşkilatı dışında belediye zabıtasından sağlık görevlilerine, sosyal hizmet uzmanlarından özel güvenliğe kadar geniş bir güvenlik görevlileri yelpazesi tarafından gerçekleştirilir olmuştur (Haspolat 2010: 59,60).

Modern kontrol sistemlerinin yeniliği, bireylerin çok sayıda kurum tarafından kontrol edilmesi, bunun yanı sıra çoğulcu toplumun yapısal karmaşıklığının bireyin bu kontrol mekanizmasını gerek fiziksel ve gerekse entelektüel bir varlık olarak kavrayabilmesine olanak vermemesidir (Zijderveld 1985: 202). Modern devletin sağladığı bu *planlı bilinçsizlik*, güvenlik yönetiminin araçsal rolünün bir göstergesidir. Güvenlik yönetimi, bu rolün gereği olarak toplumu kuşatmakta, gözetlemekte ve denetlemekte, böylece toplumsal hayatı düzenlemektedir.

İletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişimiyle beraber, gözetim pratiklerinin kullanım biçimi değişmiş, gündelik yaşam daha kolay izlenir hale gelmiştir. Bireylerin en basit gündelik faaliyetleri gözetime tabi tutularak, denetlenir ve biçimlendirilir olmuştur. Modern devletler, egemenliğinin sürekliliği için bireyler hakkında bilgi depolamayı, onları izlemeyi ve gözetlemeyi bir yönetim tekniği olarak benimsemiştir (Timurtürkan 2010: 1-4). Mesai saatlerinin kayıt altına alınması için kimlik kartlarının okutulması, evlerden işyerlerine, kamusal alanlardan özel alanlara birçok bölgede kamera gözetim sistemlerinin bulunması, e-devlet uygulamasıyla veri banklar oluşturulması, banka ve harcama kayıtlarının, otel ve konaklama bilgilerinin depolanarak devletle paylaşılması, mesken ve ikamet bilgilerinin kayıt altına alınması, cep telefonlarının dinlenmesi, e-mail ve diğer haberleşme programlarının izlenmesi, sosyal medya ve benzeri hesapların takip edilmesi, fiziksel ve kişiye yönelik istihbarat amaçlı gözetimler, sağlık verilerinin depolanması gibi örnekler, gözetimin bir yönetim tekniğine dönüştüğünü gösteren politiklardır.

Modern devlet, toplumu tüm yönleriyle kuşatıp yönetmek için vatandaşların gündelik yaşamlarına ilişkin bilgi toplamayı ve bunu toplumun güvenliği için yaptığı

algısını oluşturmayı bir kabiliyet haline dönüştürmüştür (Yılmaz 2014: 31). Foucault, bunu “nüfusun idare edilmesi için istatistik ve veri bilimlerinin iktidar tekniği olarak kullanımı” tanımlamasıyla ortaya koyar (Taylan¹⁰⁸ 2013: xxi). Bu durum modern devletin suç ve cezaya ilişkin konularda ahlaka atfettiği haklılaştırma rolünün somut bir göstergesidir. Böylece, bireyin yaşam biçimini kabul edilebilir ya da kabul edilemez olarak nitelenir ve bunun bir sonucu olarak toplumun bir kısmının mutluluğu ve güvenliği için, yine toplumun bir kısmını vazgeçilebilir olarak görülür (Yılmaz 2014: 31-33). Devletin bu amaç uğruna uyguladığı baskı, neo-liberal ideolojinin şekillendirdiği muhafazakâr, ırkçı, homofobik dışlama siyasetinin bir sonucu olup, toplumsal ilişkilerde yaşanan büyük çaplı yerinden edilmeler, mekânsal kapatılmalar ve kutuplaşmalar olarak tezahür eder (Bedirhanoğlu 2016: 9). Devletin amacı, sistemden hoşnut olmayan kesimleri sindirme ve bastırma, geri kalanını ise kayırma yoluna giderek toplum üzerindeki denetimini artırmaktır (Poggi 2014: 168). Toplumun vazgeçilebilir kesimi, bu araçsal yöntemlerle mümkünse makbul vatandaşa dönüştürülür, mümkün değilse sistemden dışlanır, ötekileştirilir. Peki, bu sistem nasıl işler? Yani nüfusun makbul vatandaşa dönüştürülmesi¹⁰⁹ nasıl mümkün olur?

Foucault, modern devletin pre-kapitalist yönetimler gibi kullarının canını alan ya da bağışlayan, vergi (haraç) kesip askere alan yani sürekli almak üzerine kurulu bir yapı olmadığını; nüfus hareketlerini düzenleyerek ve şiddetsiz idare tekniklerini kullanarak yönetmeyi başardığını açıklamaya çalışır. Davranışlara yasak koyan yasa düzeninden ve bedenleri terbiye eden disiplin yöntemlerinden de farklı olan *biyo-iktidar* adını verdiği bir yönetim modelini ortaya çıkarır. Buna göre pre-kapitalist devletler, bireylerin bedenleri üzerinde hâkimiyet kursa da, beyinlerine tamamen nüfuz edememişti. Toplumun tam anlamıyla istediği gibi kontrol etme ve örgütlenme kapasitesine sahip değillerdi. Topluma nüfuz etme çabaları, zaman zaman bireyin direnişiyle karşı karşıya

¹⁰⁸ Michel Foucault’un *Güvenlik, Toprak, Nüfus* adlı eserinin önsöz yazarı ve çevirmeni.

¹⁰⁹ Bireyleri, *makbul vatandaşa* dönüştürmek amacıyla uygulanan teknikler biyo-iktidar kavramı üzerinden açıklanabilir. *Makbul vatandaşa* dönüştürülemeyen bireylerin sistemden dışlanması ise Poulantzas’ın *otoriter devlet* kuramı üzerinden açıklanabilir. Poulantzas’a göre, devletin toplumu kontrol altında tutmasının yolu olan otoriter devlet formu, demokratik özgürlükleri ve halkın devlet iktidarını etkileme kapasitesini kısıtlamaktadır. Ayrıca toplumsal hayat üzerinde genişletilmiş ve yoğunlaştırılmış devlet kontrolünü sağlamaktadır. *Otoriter devlet*, iktidarın korunması ve kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde toplumsal hayatın düzenlenmesinin demokrasi dışı yollarını ifade eden, kalıcılaştıran kapitalist devletin olağan formudur. *Otoriter devlet*, kendinden farklı düşünenleri sistem dışına iten zorlayıcı tedbirler¹⁰⁹ almaktan çekinmez (Poulantzas 1978, Aktaran: Boukalas 2016: 52).

kalıyordu. Oysa modern devletin varoluşu için, toplumsal rızanın sağlanması şarttı (Taylan 2013: xix).

Modern devletin buna geliştirdiği çare, sadece baskı ve zora dayanmayan, yeni bir yönetim tekniğinin icadıdır. Artık, tıp ve biyoloji ile kol kola yürüyen ve nüfusu hedef alan yeni bir devlet aklı¹¹⁰ üretilerek bedenler üzerindeki disipliner iktidar ile nüfus üzerindeki biyo-iktidarın normalleştirici tekniklerinin birbirini tamamladığı bir döneme girilmiştir. Devletlerin modernleşmesiyle nüfuslarını yönetme biçimi, yeni bir güvenlik tekniğini doğurmuştur. Doğrudan şiddet kullanmayan ve disiplinden farklı olan bu tekniğe Foucault, *biyo-iktidar*; onun kullanım şekline ise *yönetimsellik* adını vermiştir. Buna göre biyolojik bir ortam içinde yaşayan herhangi bir canlının vereceği tepkiler nasıl doğa yasalarıyla belirleniyorsa, kendisi için düzenlenen ortam -şehir- içinde yaşayan nüfusun tepkileri de, aynı mekanizmaya göre öngörülebilirdir. Foucault'nun “şeylerin idaresi yoluyla insanların yönetilmesi” adını verdiği bu pratiğe göre, bireylerin eylemlerini yasaklamak ya da bedenlerini bir norma göre hizaya sokmak yerine, tıpkı Smith'in “bırakınız yapsınlar” dediği gibi, onların edimlerini olabildiğince serbest bırakarak, içinde yaşadıkları ortamı düzenlemek yoluyla davranışlarını yönlendirmek, onları yönetmenin bir biçimidir. Bu aynı zamanda özgür bırakarak yönetmeye yönelik bir politik doktrin olarak liberalizmin de temelidir (Taylan 2013: xix). Liberal yönetimsellik, ticaretin gelişmesini istediği oranda özgürlüğe-özgür dolaşıma-izin verir, hatta bunu teşvik eder; ama bir yandan da nüfusun üzerinde bir dizi müdahalede bulunarak elindeki manevra alanını kullanır. Böylece modern devletin artık kendi vatandaşlarını öldürmeyi değil, sürekli bir ölçümün regülasyonun parçası haline getirerek yaşatmayı tercih etmesinin (Taylan 2013: xx-xxiii) sebeplerinden¹¹¹ biri ortaya çıkar; kapitalist üretim için gereken ucuz işgücünün ve emeğin temini için çalışabilir nüfusa duyulan ihtiyaç.

¹¹⁰ Foucault, *Devlet Aklı* kavramının, geçmişte devlet yönetiminin ilke ve yöntemlerini belirlemek amacıyla kullanılsa da modern dönemdeki kullanımının değiştiğini ve artık “devletin selametinin her türlü şeyden daha önemli olması” anlamını ifade ettiğini belirtir (Foucault 2013: 229; 2014: 44)

¹¹¹ Bir diğer sebep, bireylerin temel yaşamsal haklarına yönelik iktidarların cebri uygulamalar yapmaktan çekinmeleridir. Haberleşme, ulaşım ve iletişim teknolojilerinin son derece geliştiği ve yaygınlaştığı, günümüzde, bireylerin bedenleri üzerinde cezai ve kısıtlayıcı tedbirler almanın, iktidarın meşruiyet derecesine zayıflattığı görülmektedir.

Modern devletin en önemli işlevinin; hayatı bütün yönleriyle kuşatmak ve yönetmek olduğu daha önce ifade edilmişti. Pre-kapitalist devlet pratiklerinde başarılabilen bu husus, biyo-iktidar/gözetim teknikleriyle gerçekleşmiştir. Bütün toplumsal bünye iktidar mekanizması tarafından tasarlanabilir olmuş; hayat, artık modern devletin bir nesnesi haline gelmiştir. Gözetim; bireyselleşmeye ve tektipleşmeye yol açmıştır. İnsanların bilinç ve bedenlerinin derinlerine işleyen bir kontrol mekanizması olarak kendini gösteren bir iktidar altında, toplum tek bir bünye gibi tepki verir hale dönüşmüştür (Hardt ve Negri 2003: 48-52).

Gündelik hayatın gözetimi ve biyo-iktidar uygulamaları, nüfusa ait verilerin toplanarak depolanması ve analiz edilmesini, bu yolla toplumsal davranış ve eylemler için çıkarımlar yapılmasını amaçlayan yönetim teknikleridir. Buradaki yöntem hem bireyleri gözetim altında tutmak hem de bunu vatandaşların bilgisi dâhilinde yapmaktır. Böylece birey ve toplum davranışları hakkında veri elde edilir, gözetimin yarattığı farkındalık sayesinde toplumun davranışlarına yön verilebilir. Gözetim ve biyo-iktidar, bireyselliği baskılar, tektipleşmiş, kamusalıktan uzaklaşmış, makine gibi davranan bireyler yaratır. Özgür irade ve düşüncüyü yok ederek mekanik bir toplum ortaya çıkarır.

1.3.2.3.4. Korku Toplumu İnşa Etme İşlevi

Beck'in "risk toplumu" kuramında da belirttiği gibi, insanlar güvenlik korkusu ve riski¹¹² ile birlikte yaşamlarını sürdürürler (Beck 2011: 114-115). Bunun nedeni egemen güvenlik anlayışının, toplumsal, siyasal ve ekonomik düzlemlerdeki güvensizliği çoğaltma eğilimidir. Modern dönemde suç ve asayiş sorunları, adeta veba gibi toplumu kuşatan bir karabasan olarak resmedilmekte ve bunun üzerinden topluma yaygın bir güvensizlik hissi aşılanmaktadır. Yazılı ve görsel medya tarafından pompalanan abartılı 'suç ikliminden' etkilenen her insanın zihninde oluşan toplum görüntüsü, herkesin birbirinin kurdu olduğu doğa durumunun günümüzdeki yansımasıdır. Hâliyle, tehdidin her an ve her yerden gelebileceği bu yeni doğa

¹¹² Beck, bireylerdeki temel endişeyi şu sorularla ortaya koyar: "Payımıza düşen tehlike yazgıları ile bu yazgıların barındırdığı korku ve güvensizliklerle nasıl başa çıkacağız? Korkunun üstesinden nasıl geleceğiz? Korkulardan boğulmadan uygarlık volkanının üzerinde nasıl yaşayacağız?" (Beck 2011: 114-115)

durumunda hayat, tam bir güvensizlik¹¹³ üzerine kuruludur (Haspolat, 2010: 97-99; Mueller 2004: 210-211).

Yaşamın her anında bilinmeyen bir tehlikeyle karşı karşıya gelme riski bulunduğu algısının toplum üzerine yayılması, bilinçli ve sistematik bir yönetme tekniğidir. Egemen anlayışlarda sıkça dile getirilen suçtan arındırılmış bir toplum, düzen ve istikrar gibi söylemlerin aksine sürdürülebilirliği düzen değil; düzensizliğin, huzur değil; toplumsal çatışmanın, istikrar değil; krizlerin sürekliliğine bağlı bir güvenlik yönetimi kurgulanmıştır (Gambetti 2009: 146-152). Bu kapsamda korku toplumu inşa etme işlevi, gündelik yaşamda sürekli şiddet, düzensizlik ve güvensizlik gibi risklerin mevcut olduğu algısından beslenen, toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik yönetim tekniklerinden biri olarak ortaya çıkar.

Toplumu korku iklimiyle kuşatmanın, bir yönetim tekniği olarak işlevselleşmesi, toplumsal alanın bir bütün olarak güvenlik ihtiyacı üzerinden kurgulanmasına meşruiyet sağlar. Böylece devlet varlığını güvenlik düzenlemelerinden almaya başlar, güvenlik algısı hayatın her alanını ele geçirir. Bu doğrultuda korku toplumu inşa edilmesine yönelik teknik, kapitalist üretim ilişkileri açısından üç temel sonuç doğurur: Birinci olarak, özel sigorta şirketleri ve özel güvenlik şirketlerinin kurulması ihtiyacı ortaya çıkmış, güvenlik yönetimi piyasalaşmış/metalaşmıştır. Böylece artık değerlin bölüşümüne yönelik kapitalist ilişkilere bir yenisi eklenmiştir. İkinci olarak özellikle şehirlerde çeşitliliği ve miktarı artan kamera ve diğer gözetim teknikleriyle, polis ve hapisane sayısında artışla tarihte hiç olmadığı kadar geniş güvenlik önlemleri seti ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda, güvenlik yönetiminin nitelik ve niceliksel olarak kapasitesi¹¹⁴ ve kabiliyetleri artmıştır. Üçüncü olarak topluma her an her yerde güvensizlik riskleri olduğu hissi pompalanarak can ve mülkiyetinin tek güvencesinin

¹¹³ Oysa bazı bilimsel ve resmi veriler, bu tespiti yalanlamaktadır. Aksine suç oranları geçmişe oranla (16.-17. yüzyıllardan itibaren) düşüş eğilimine girmiştir. Kamu güvenliğine yönelik şiddet eylemleri ve buna bağlı olarak ölümler geçmişten günümüze gittikçe azalmaktadır. Örneğin 13. yüzyılda İngiltere’de öldürme oranları, 16. ve 17. yüzyılların iki katı, 20. yüzyılın oranlarının ise on katıdır. Benzer şekilde John Mueller’in resmi istatistiklere dayanarak yaptığı bir hesaplama göre 1960’ların sonundan 2000’lerin başına kadar küresel terör saldırılarında ölenlerin sayısı Amerika’da şimşek çarpmasından ölenlerin sayısı ile eşittir (Haspolat, 2010: 97-99; Mueller 2004: 210-211).

¹¹⁴ Buna polis teşkilatını meşgul eden masraflı ve rutin denetimlerin özel güvenliğe devredilerek, polisin gücünü kitle denetimine yoğunlaştırması da eklenebilir (Aşan 2015: 10).

devlet olduğu, bunun için devlete koşulsuz/sorgusuz itaat edilmesi gerektiği aşılannmıştır (Haspolat 2010: 103; Aşan 2015: 10-12; Kaygusuz 2015: 1).

Korku toplumu inşa edilmesi, egemen ve egemenlik altındaki sınıflar açısından çeşitli sonuçlar ortaya çıkarmıştır: Devlet aleyhine bir şey konuşmak, bir eylemde bulunmak, karşı duruş sergilemek mutlaka cezalandırılır algısı oluşur, bireyler işini, toplumsal konumunu, özgürlüğünü vb. kazanımlarını kaybetme korkusuyla düşündüğünü söylemekten, bireysel veya örgütlü tepkiler göstermekten korkmaya, hatta düşünmekten korkmaya başlar; toplumsal hareketler ve muhalif unsurlar henüz güçlenmeden önlenir, hem devletin doğrudan varlığına hem de kapitalist üretim ilişkilerinin işleyişine yönelik olası tehditler daha ortaya çıkmadan engellenmiş olur.

Toplumu korku iklimiyle kuşatmanın sonucu olarak, toplumsal alanın bir bütün olarak güvenlik ihtiyacı üzerinden kurgulanmasına, 11 Eylül 2001 tarihli terör saldırıları somut bir inceleme alanıdır. 11 Eylül tarihi, bir terör saldırısı olmanın ötesinde küresel anlamda korku toplumu inşasına yönelik yürürlüğe konan “güvenlik siyaseti” anlayışının canlanmasına ve siyaset kuramının üzerinde epeydir mutabık olduğu bazı temel kavramların içeriğinin farklı açılardan gözden geçirilmesine yol açmıştır. Terörizmle mücadelenin bir siyaset doktrini olarak ABD öncülüğündeki uluslararası bir koalisyon tarafından benimsenmesi, bireysel hak ve özgürlükler alanı ile güvenlik arasındaki ince sınırın tek taraflı hükümet tercihleriyle kolaylıkla ihlal edilebildiğini; hukuk devletinin kurum ve içtihatlarının, yasallık ve meşruiyet temelinde sınırlamaya çalıştığı “zor tekelinin” bir anda tüm siyasal alanı kaplayabileceğini göstermesi açısından önemlidir (Akkanat 2014: 280). 11 Eylül saldırıları sonrası oluşan korku ikliminde, ABD’de başta *Yurtseverlik Yasası* olmak üzere terörizmle başa çıkmak üzere yapılan yasal ve idarî düzenlemeler hükümeti ve yargıyı çok geniş izleme, gözetim ve araştırma yetkileriyle donatmıştır. Öyle ki, sözü edilen mevzuat, hükümete herhangi bir politik/toplumsal grubu terörist örgüt olarak tanımlama yetkisi vermekte; ev ve işyerlerinin habersiz aranmasını, kişilerin eğitim, sağlık ve finans kayıtlarına serbestçe girilmesini, telefon dinleme ve internet erişimini engellemeyi yasallaştırmakta, yargı denetimini sınırlamakta, ‘terörizmi teşvik edici’ olarak gördüğü kimi ifade türlerini suç haline getirmektedir. Yasa ayrıca Amerikan vatandaşı olmayan sanıkların herhangi bir

suçlama olmaksızın gözaltına alınmalarına ve yargılanmaksızın uzun süre tutuklu kalmalarına imkân vermektedir (Erdoğan 2013: 22).

11 Eylül örneğinde de görüldüğü gibi, korku toplumu inşa etmeye yönelik yönetim tekniğinin işlevselleşmesiyle, birey kendini can, mülkiyet, iş hayatı vb. birçok anlamda güvende hissetme duygusunu kaybeder, kamusalıktan uzaklaşır, tepkisizleşir. İktidarlar ise güvenlik kılıfı altında bireysel hak ve özgürlükleri kısıtlamaya varan politikaları kolayca yürürlüğe koyabilme ve toplumsal hayatı güvensizlik ikliminin sayesinde daha kolay düzenleyebilme kabiliyeti kazanır. Böylece muhalif ve karşı duruş hareketler önlenir, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi sağlanır.

Birinci Bölüm Genel Değerlendirmesi

Bu çalışmada, güvenlik meselesi ve bu meselenin tarihsel süreçteki işlevselliği inceleme konusu olarak seçilmiştir. Dört bölümden oluşması planlanan tez çalışmasının birinci bölümünde yapılan anlatımlar, iki temel meseleyi açıklama amacını içermektedir. İlk olarak, kamu güvenliği olgusuna yönelik kavramsal ve kuramsal açıklamalar yaparak kavramı, tüm boyutları ile anlamaya çalışmak hedeflenmiştir. Bu çerçevede kamu güvenliğinin tanımı yapılmış, ardından kavramla ilgili ve ilişkili terminoloji üzerinde durularak kamu güvenlik yönetimi, kolluk, kamu düzeni, kamusal alan, modern devlet, zor araçlarının merkezileşmesi konuları açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci olarak ise, sonraki iki bölümde yapılacak analizler için teorik bir altyapı inşa etmek amaçlanmıştır. Bir başka ifadeyle, çalışmanın tarihsel örnekleme olarak seçilen Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde güvenlik yönetiminin dönüşümünü incelemek için bir analiz çerçevesi/yöntem inşa etmek hedeflenmiştir. İnşa edilmek istenen yöntem, birbiriyle ilişkili üç alt unsurdan oluşmaktadır: Devleti veya onun bir politikasını/kurumsal parçasını analiz edebilmek için öncelikle çalışmada devletin nasıl algılandığı açıklanmalıdır. Aksi halde devletin politika oluşturma sürecini anlamak ve anlamlandırmak imkânsızlaşır. Bu gereklilik üzerine, devletin nasıl bir yapı olduğunu, karar alma süreçlerini hangi etkenlerin/aktörlerin şekillendirdiğini en doğru şekilde ortaya koyan model olarak görüldüğünden *Poulantzas'ın ilişkisel devlet kuramı*,

yöntemin ilk alt unsuru olarak tercih edilmiştir. Böylece çalışmanın temel amaçlarından olan, güvenlik yönetiminin işlevini ve politik-toplumsal ilişkiler üzerindeki konumunu sorgulamaya ilişkin bir model oluşturulabilmesi amacıyla, çalışmanın ikinci alt unsuru inşa edilebilir. Güvenliğin bireyi ve toplumu korumak dışındaki amaçlarla kullanıldığı önermesinden beslenen ve bunun nasıl yapıldığını ortaya koymayı amaçlayan tez çalışması, güvenliği, egemen üretim ilişkilerinin inşasını ve yeniden üretimini sağlamada, toplumsal hayatı düzenlemek için kullanılan bir yönetim tekniği olarak görmektedir. Toplumsal hayatın nasıl ve hangi amaçlar için düzenlendiğini açıklamak için, “güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar” isimli bir kurgu sistematize edilmiştir.¹¹⁵ Bu kurgu, hegemonyanın oluşturulması, ideolojik koşullandırma, gözetim/biyo-iktidar ve korku toplumu inşa etme olarak dört temel yönetim usulünü içeren kuramsal açıklamalardır. Böylece bu dört temel yönetim tekniği, tarihsel örneklemin analiz edilmesinde yöntem olarak uygulanacaktır.

Son olarak, yönteme ilişkin çalışmanın üçüncü alt unsurdan bahsedilmelidir. Tarihsel örneklemin her parçası (Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti), birer temel bölümde incelenecek ve analiz edilecektir. Her iki örneklem de birbiriyle ilişkili olmasının yanında kendine özgü niteliklere ve koşullara sahiptir. Bu nedenle bundan sonraki iki bölümde, örneklem olan devletlerin siyasal ve toplumsal yapısının genel görünümü, analitik perspektiflerden (egemen ve eleştirel tarih anlatımları) tartışılarak ele alınacaktır. Yerel tarih anlatımlarının incelenen örnekleme ait taraflı da olsa, önemli bilgi ve veriler sunacağı bunun da analiz için yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bu yöntemsel açıklamalar ışığında, ikinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin politik, ekonomik ve toplumsal yapısı ile egemen üretim ilişkilerinin niteliği üzerine akademik tartışmalar ortaya konacak, bu tartışmalarla birlikte güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar üzerinden Osmanlı güvenlik yönetiminin dönüşümü analiz edilmeye çalışılacaktır.

¹¹⁵ Çalışmanın, yalnızca tek taraflı bir bakış açısını içermemesi ve analitik bir nitelikte olması amacıyla, - yöntemde kullanılması planlanmasa dahi- yöntemin ikinci alt unsurunun karşısına egemen güvenlik yaklaşımları kurgulanmıştır. Bu yaklaşımlar, kabaca, liberal politikaların büyük oranda günümüz hâkim kamu güvenlik yönetimi anlayışını yansıttığı düşüncesinin kabulünü esas almaktadır.

II. BÖLÜM

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE GÜVENLİK YÖNETİMİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜN ANALİZİ

Osmanlı Devleti'nde güvenlik yönetiminin dönüşümünü anlayabilmek için öncelikle siyasal ve toplumsal yapının ana hatlarının bilinmesi zorunludur. Osmanlı toplumsal formasyonunun yapısının, devletin üretim ve mülkiyet biçiminin, tarımsal rejiminin, yönetimde hangi aktörlerin yer aldığı, bu aktörlerin ağırlıklarının ve topluma atfedilen rolün açıklanması, dönemin güvenlik yönetiminin analizi için altyapı oluşturacaktır. Bunun için en uygun yöntem, Osmanlı Devleti'nde siyasal ve toplumsal yapının genel görünümünün analitik görüşler çerçevesinde ortaya konmasıdır.

2.1. Osmanlı Tarih Yazıcılığında Siyasal ve Toplumsal Yapının Genel Görünümü

Osmanlı Devleti'nin¹¹⁶, yönetsel, ekonomik ve toplumsal açıdan karakteristik yönlerinin bilinmesi ve toplumsal formasyonun çözümlenmesi bu çalışma için zorunluluk arz eder. Bu süreçte, Osmanlı'nın oldukça uzun süren kurumsal tecrübesi ile siyasal ve toplumsal yapısını bir bütünmüş gibi anlatmak, belirli tanımlamalar ve ayrıştırmalar yapmadan anlamaya çalışmak, tek bir ideolojik eğilimden beslenmek, doğru analizler yapmayı engelleme riskini içinde barındırır. Bu nedenle Osmanlı'da güvenlik yönetiminin dönüşümü ancak dönemsel bir çerçeve üzerinden¹¹⁷ ve devletin

¹¹⁶ Metin içerisinde, Osmanlı Devleti ifadesi, zaman zaman "Osmanlı" olarak kısaltılacaktır.

¹¹⁷ Öyle ki kuruluş yıllarında eski Türk devlet gelenekleri ve Roma kültür ve medeniyetinden etkilenen Osmanlı Devleti, Mısır ve Arabistan gibi İslam coğrafyasının fethi ile İslami ideolojinin etkisi altına girmiştir (Ortaylı 2003: 13). Gerileme döneminde ise Batılılaşma çabalarına girişildiği görülmektedir. Bu örnek bile Osmanlı'yı dönemsel bir analiz olmadan açıklamanın mümkün olmadığını göstermektedir.

siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısını farklı bakış açıları ile açıklayan perspektiflerin yararlanılarak analiz edilebilir. Literatürde, Osmanlı Devleti'nin siyasal-toplumsal düzeni üzerine farklı görüşler, yaklaşım ve düşünceler mevcuttur. Bu yaklaşımlar, savunduğu değerler çerçevesinde en genel anlamda “egemen tarih anlatımı” ve “eleştirel tarih anlatımı” olmak üzere ikili bir tasnif üzerinden kategorize edilebilir. İlk eğilimi temsil eden yazarlar (Ş.Mardin, H.İnalcık, M.Heper, K.Karpat gibi yazarlar) Osmanlı tarihini merkez-çevre ilişkileri, hikmet-i hükümet, kusursuz/adil yönetim ve devletin biricikliği üzerinden olumlayarak anlatırken, eleştirel yazarlar (O. Oyan, D. Dinler, İ. Yılmaz, N. Özbek, F. Yaşlı, Ç. Sümer gibi) üretim ilişkilerini ve egemen sınıfları ön plana alan bir analiz çerçevesi üzerinden Osmanlı tarihini ele alırlar. Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısının bu ikili tasnif üzerinden anlatımı, güvenlik yönetimdeki dönüşümün anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır. Böylece yapılması planlanan tasnif, tarihsel olarak klasik ve modernleşme dönemleri¹¹⁸, analitik olarak ise egemen ve eleştirel tarih anlatımları olarak kurgulanabilir.

Bu bölümde, Osmanlı tarih anlatımında mevcut olan iki temel düşünsel akımın, klasik ve modernleşme dönemlerine ilişkin temel eğilimleri ortaya koyarak analitik bir bakış açısı sunmak hedeflenmiştir. Analize yardımcı olması öngörülen eleştirel tarih anlatımının, olay ve olguları, sistem ve genel yapıyı egemen görüşler kadar derinlemesine açıklamadığı, belki de, böyle bir amaçları olmadığı söylenebilir. Eleştirel görüşler, politika analizini sorgulayıcı bir yaklaşımla; üretim ilişkileri ve iktidar mücadelesi üzerine yoğunlaşarak gerçekleştirilmektedir. Toprak rejimi, güçlü merkezi devlet ve onunla ilişkili olan sivil toplumun yokluğu gibi temel konular, eleştirel görüşlerde hep bu açıdan ele alınmış ve tartışılmıştır. Böylece egemen tarih anlatımının ideolojik kaygılarla bıraktığı eksikler tamamlanmış, yanlışlar vurgulanmış olmaktadır.

¹¹⁸ Osmanlı'yı klasik ve modern dönem olarak tasnif etmek, hem çalışmanın metodolojisine uygun olacaktır, hem de devletin karakteristiği ele alındığında temel iki dönüşüm noktasını işaret etmektedir. Çalışma kapsamında oluşturulan bu yapay tasnifte, Osmanlı'da toprak sisteminin bozulmasına kadar olan süreç klasik dönem olarak adlandırılacak; modernleşmenin (ya da bu yöndeki çabaların) başladığı dönem ise tasnifin ikinci ayağını oluşturacaktır.

2.1.1. Egemen Tarih Anlatımında Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı

Osmanlı tarih anlatımında/yazıcılığında egemen anlatım tarzı, Weberci¹¹⁹ bir çizgide olan; toplumsal düzeni merkez-çevre ilişkisi ve patrimonyalizm çerçevesinde açıklamaya çalışan görüşlerdir. Bu görüşler, üretim ve mülkiyet ilişkileriyle ilgili parametreleri göz ardı etse de; egemen tarih anlatımına yer vermek, analizi hedeflenen konulara ilişkin analitik kavrayışı güçlendireceğinden önemlidir. Bu çerçevede Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısına ilişkin bu başlık altında yapılacak açıklamalar, egemen tarih anlatımlarının tezlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Egemen tarih anlatımında Osmanlı klasik döneminin¹²⁰ genel karakteristiği, en üstün yönetici olan sultan¹²¹ etrafında örgütlenen; fıkıh hükümlerinin, sultan emirlerinin, gelenek/örflerin¹²² ön planda tutulduğu bir 'iyi düzen' olarak sunulmaktadır (Karpata 2014: 9; Alyot 1947: 34; Konan 2011: 253). Osmanlı kültürünün peder-evlat, hoca-talebe, pir-mürit, padişah-kul gibi bir kişiye bağlılıkta¹²³ toplanan ilişkiler üzerine kurulu olduğu (Mardin 2002: 85), bunun sonucunda Osmanlı toplumunun büyük ölçüde cemaat¹²⁴ ve benzeri yapılardan oluştuğu kabul edilmektedir (Heper 2010: 52). Bu bağlılık esaslı kültürün, klasik dönem toplumsal yapısını şekillendirdiği ileri sürülürken; dönemin siyasal düzeni ise, "bilge/karizmatik" hükümdar etrafında örgütlenmiş, paternatlist, merkezi, gelenekselci ve teokratik bir nitelik üzerinden resmedilmiştir.

¹¹⁹ Sönmez, Weberci tarih okumasının Marksizmin ya da solun karşı kutbunda yer alan liberal veya muhafazakâr isimlerce benimsendiğini savunur. Öte yandan bu sorunlu bir Weberci tarih okumasının ürünüdür ve Weber'in bir miktar çarpıtılması ile gerçekleşir ki bu çarpıtılma Weber'i Marksist düşüncenin tam karşısına koymakta ve Osmanlı tarihçiliğini kendine özgü-biricik nitelemesi üzerinden yapma ve buna kuramsal bir temel bulma amaçlıdır. Bunun yanı sıra, Anglo-Amerikan akademik yazınında ağırlık kazanan her türlü görüşün neredeyse sorgusuz sualsiz ülkemizde de benimsendiğini iddia eder (Sönmez 2010: 57).

¹²⁰ Klasik dönemin kuruluştan, reform çabalarının yani bir bakıma devletin yapısal dönüşümünün başlangıcı olan 17. yüzyıla kadar olan süreci kapsadığı söylenebilir. Bu dönem pre-kapitalist devlet formunun bir yansıması olup zaman zaman Osmanlı Klasik Dönemi olarak adlandırılacaktır.

¹²¹ Padişah sıfatı yerine, daha evrensel bir anlam taşıyan sultan kelimesi tercih edilmiştir.

¹²² Örneğin vezir-i azamın yetkilerini kullanırken, şer-i hükümlere ve örfi kanunlara uymak zorunda olduğu, Osmanlı kanunnamelerinden anlaşılmaktadır (Akgündüz 2015: 48)

¹²³ Weber'in karizmatik otorite kavramının Türk politik geleneği için hem tarihsel süreçte hem de günümüzde oldukça uygun bir tanımlayıcı niteliği bulunmaktadır. Toplumsal eğilim, hem politik, hem dini hem de sivil alanda öne çıkan bir kişiye yetki ve itaat konusunda oldukça isteklidir.

¹²⁴ Egemen tarih anlatımının temsilcisi olan yazarlara göre cemaat yapılanması Osmanlı'nın toplumsal yapısını yansıtır (Mardin 2002: 42). Tarikatlar, loncalar, gayrimüslim yerel dini unsurlar gibi büyük ölçüde kendi kendini yöneten örgütlenmeler, ülke çapında yaygındır (Heper 2010: 52). Bu kültür öyle baskındır ki, her cemaat, kendi mahallesinde yaşamayı, cemaat dışı biriyle evlilik yapmamayı tercih ederek oldukça katı ve içe dönük bir yaşam alanı kurmayı tercih etmiştir (Ortaylı 2003: 55). Osmanlı'da karışık mahalleler ve cemaatler arası ilişkiler az rastlanan bir durumdur (Acun 2005: 56).

Yöneten-yönetilen olmak üzere iki temel zümreden oluştuğu varsayılan siyasal-toplumsal yapıda, yönetenler; merkez ve taşradaki yöneticiler, askerler ve ulemeden oluşurken, yönetilenler; kentliler (lonca esnafı ve tüccarlar), köylüler ve göçebeler gibi doğrudan üretici kesimler olarak sıralanır (Akşin 2009: 10; Mardin 2002: 81).

Tarih anlatımında egemen eğilim, Osmanlı toplumsal düzenini, sınıfsal değil zümresel/tabakasal bir ayrıma tabi tutarak açıklama uğraşındadır. Ayrımın kökeni ise ekonomik çıkarlardan ziyade idari/yönetimsel temellere dayandırılır. Bunun doğal bir sonucu olarak, Osmanlı'da; batı toplumsal düzenine benzer bir mülkiyet anlayışı (Heper 2011: 21) ve üretici sınıfın sömürsünün oluşmadığı ileri sürülür. Bu çerçeveden bakıldığında Osmanlı'da mülkiyet ve toplumsal servet devlete ait görülür. Yüksek yöneticiler, her türlü kişisel çikardan azade, devletle özdeşleşmiş 'kul'lar olarak kabul edilir. Yerel güç odaklarının, toprak üzerinde batıdaki gibi feodal (idari, siyasi ve ekonomik) haklarının bulunmadığı yalnızca devletin küçük birer memuru işlevini yürüttüğü savunulur. Bu temellendirmeler, toplumsal sömürü ve sınıflaşmanın mevcut olmadığı savunusunun bir parçasıdır (Ortaylı 2003: 61; Heper 2010: 53, 68). Düzenin bu niteliği ise, toplumsal adaleti sağladığı ve güçler arası iç savaşı engelleyerek barışı ve güvenliği süreklileştirdiği söylemleriyle meşrulaştırılır (Mardin 2002: 42).

Her devlet gibi Osmanlı da, en başından beri güçlü ve merkezi¹²⁵ bir yönetim kurma eğilimi göstermiştir. Egemen tarih anlatımında, güçlü ve merkezi bir devletin, toplumun yararına olduğu algısı yaratılır. Toplumun tüm katmanlarının baskılanması bu algı üzerinden meşrulaştırılır. Buna göre, tek egemen güç olarak gösterilen sultan, tüm toplumu tebaa ve kul olarak konumlandırmış; hem reayanın hem de yönetici kesimin kendisine koşulsuz-tavizsiz sadakatini istemiş, yönetilen (üretici) kesimlerin kamusal sorunlar üzerinde belirleyici ya da etkileyici bir rol oynamasına müsaade etmemiştir¹²⁶. Herkesi kendisine uygun bir mevkide tutması gerektiği inancı doğrultusunda, kişinin

¹²⁵ Merkez ile kastedilen, yönetimde devletin özerkliğini ve üstünlüğünü korumaya çalışan zümreler ya da kişilerdir (Heper 2011: 20)

¹²⁶ Bunu örneklendirmek amacıyla köylü sınıfından bir bireyin gündelik hayatını Ortaylı, şöyle anlatmaktadır: "Bir köylü köyünden pek çıkmaz, etrafı pek bilmez. Köylü devleti nasıl tanır? Devlet, fethedilen bir yerin envanterini çıkarır ve vergi mükelleflerini kaydeder. Bazı köylüler bazı hizmetlere karşılık vergiden muaf tutulurken, bazıları vergilerini aynı ve nakdi olarak verir. Çok az miktarda angarya vardır. Köylüler arazilerini başıboş bırakamazlar" (Ortaylı 2003: 61). Bu durum köylünün kamusal sorunlara aktif katılımından ziyade; devlet tarafından kendisine biçilmiş bir rol içerisinde yaşadığını gösterir.

toplum içindeki rolünü belirlemiştir. Buna tehdit olarak gördüğü iki unsur olan; Türk soyluların gücünü kırmak için devlet yönetimine (bürokrasiye) onların yerine devşirmeleri tercih etmiş; taşradaki yerel güç odaklarına ise özerk yetkiler vermekten kaçınmıştır. Sultanın tek başına karar almasının önündeki potansiyel tehditler olan “yüksek yöneticiler” ve “çevre”¹²⁷, sıkı kontrol ve denetim altında tutulmuştur¹²⁸. Bunun bir sonucu olarak hem yerel güç odakları hem de diğer üretici kesimler, uzun bir süre ekonomik güçlerini siyasi güce çevirememiştir. Merkezi tehdit edebilecek güçlü bir toplumsal sınıfın oluşmasını engelleme çabalarının izahı, egemen tarih anlatımında bu çerçevede yapılmaktadır (Heper 2011: 16-50; Sümer 2010: 86; İnalçık 2015: 45, 80-81).

Anlatılanlar ışığında egemen tarih anlatımlarının, Osmanlı düzenini, övücü ve kutsayıcı bir dil ile aktarmaya çalıştığı söylenebilir. Devletin temel niteliği büyük oranda defansif (devleti savunan) bir tarzla ve derinlemesine anlatılmaktadır. Buna göre Osmanlı yönetim sistemi güçlü, adil ve kusursuz olarak resmedilirken, üretim ilişkileri ve egemen sınıfların çıkarları gibi temel odaklar anlatım dışı bırakılmaktadır. Egemen görüşleri özetlersek; toplum tabakalardan oluşur ancak bu batıdaki gibi mülkiyet temelli bir sınıflaşma değildir. Devlet tarafından toplumun üyelerine bahşedilen görevler ve dini temelli cemaatler toplumsal tabakaları belirlemiştir. Toplumsal servet devleti temsil eden sultana aittir. Yerel güçler ve diğer üretici sınıfların mülkiyet sahipliği yoktur. Dolayısıyla toplumsal yapının adil ve sömürsüz olduğu kabul edilir. Bireylerin rolünü sultan belirlediğinden, yönetilen sınıfların kamusal sorunlar üzerinde belirleyiciliği

¹²⁷ Heper'e göre Osmanlı yönetim biçimi Avrupa'daki merkezi ve âdem-i merkezi feodalizmin aksine, patrimonyaldır. Hem merkezi hem de âdem-i merkezi feodalizmde, merkezi otorite dengeleyici güçler tarafından etkin biçimde kontrol edilirken, patrimonyal Osmanlı'da çevre, merkez tarafından tamamen etkisiz hale getirilmiştir (Heper 2010: 38). Osmanlı'da devlet gücü yettiği ölçüde çevresel kesimlere sivil toplum veya benzeri bir statü atfetmeyi düşünmemiş ve bu kesimlerin devlet yönetiminde önemli bir rol oynamasına izin vermemiştir (Heper 2010: 70). Heper'e göre bu tespiti şerh olarak görülebilecek Sened-i İttifak, Tanzimat, Islahat Fermanları gibi çevreye verilen ayrıcalıklar bile merkezin güçlü kalması adına yapılmıştır. Oysa bu reformlar ne çevreden gelen bir taleptir ne de devletin çevreyi güçlendirmek için yapılan bir yetki devridir. Zaten ilk fırsatta -Tanzimat ve Islahat ile- yerel seçkinlere (çevreye) verilen bu ayrıcalıklar kaldırılmıştır (Heper 2011: 27-28).

¹²⁸ Heper bu savı şöyle somutlaştırır: Osmanlı bürokrasisi soylulardan değil, sadık kullardan oluşur, tüm devlet sınırlarındaki toprak ve mülkler devletin malıdır, aynı şekilde devlet de Osmanlı ailesinin mülküdür. Din adamlarının atanması ve görevden alınması padişahın yetkisindedir (Heper 2011: 17-18) Ayrıca Osmanlı'da din her zaman büyük önem arz etse de diğer doğulu ve İslami devletlerden farklı olarak devlete olan bağlılık dinin önünde görülmektedir. (Mardin 2002: 82) Hem İslam dininin kamusal yaşama yönelik çok fazla kural getirmemesi ve dinin yönetene hemen hemen mutlak yetkiler vermesi bunda etkilidir (Heper 2010: 59). Yine de, devlet yönetimi ile dini kurallar arasında bir çatışma olmadığında, dinin çoğunlukla önemli bir belirleyici olma özelliğini muhafaza ettiği söylenebilir.

yoktur. Bunun temel sebebi, toplumun korunması için sultanın mutlak güçlü, sivil toplum-bireyin zayıf olması gerektiğine yönelik inançtır.

Devletin yükselişinin duraksadığı 17. yüzyıl sonrası dönem, egemen tarih anlatımında, Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısında temel değişimlere yol açan önemli gelişmelerin başladığı bir süreç resmedilir (İnalçık 2014: 9). Buna göre, devlet yönetimindeki aktörlerin güç ilişkilerinde değişimler yaşanmıştır. Yönetimde tek güç olan sultanın mutlak otoritesi, söz konusu tarih itibariyle zayıflamış, hatta tahta çıkıp inişini bile kendisinin belirleyemediği zamanlar olmuştur (Heper 2010: 65). Klasik dönemde sultanın hizmetkârı konumundaki yöneticiler¹²⁹, bu boşluğu doldurarak yönetim kademelerinde güç ve nüfuz kazanmıştır. Ayrıca taşra yönetiminde 17. yy. itibariyle kısa bir süre de olsa “ayan” denilen yerel güç odakları etkili olarak Osmanlı’da ilk kez aristokratik bir sınıf oluşturmuşlardır. Böylece devlet yönetiminde sultan, dini (ulema), askeri (yeniçeriler) ve sivil bürokratlar¹³⁰ ile ayanlar arasında bir güç dağılımı oluşmuştur (İnalçık 2013: 47; Heper 2010: 65).

Yönetimdeki aktör ve güç odaklarının dönüşümü, devlet aygıtının güç kaybıyla ilişkilendirilmiştir. Buna göre devletin siyasal ve yönetsel kurumlarını iyileştirmeye çalışmasının gerekçesi, 17. yüzyıla kadar bölgesinde güçlü bir otoriteyken, bu tarihten itibaren hem savaş alanında hem de dış politika, ekonomi ve teknoloji gibi alanlarda gerilemeye başlamasıyla ve kuruluş dönemi örgütlenmesinin yozlaşmasıyla açıklanır (Heper 2010: 16). Bu gerilemenin aşılması için uygulanan çabalar ise Osmanlı modernleşmesi¹³¹ olarak adlandırılır.

¹²⁹ Büyük sayılara ulaşan asker ocakları, yeniçeriler ve sipahiler devletin yüksek otoritesine ortak durumuna gelme fırsatını elde etmişlerdir. Zaman zaman gelen islahatçı veziriazamlar (Kara Mustafa, Sofu Mehmed, İbşir, Tarhoncu Ahmed Paşalar) asker ocakları ve Harem karşısında başarısız kalmışlardır. Otorite boşluğu ve mâlî bunalım, siyasî-sosyal bunalımları körüklemiş; dört kez sultanların tahttan indirilmesi, ikisinin katli (II. Osman ve I. İbrahim) ile sonuçlanmıştır (İnalçık 2013: 9).

¹³⁰ Mutlak itaati bırakarak artık devletin seçkinleri haline dönüşen bürokratların, bunu da devleti yaşatma arzusu ile meşrulaştırdığı ileri sürülmektedir. Meşruiyeti klasik kaynaklardan beslenen sultanın önüne geçen sivil Osmanlı bürokrasisi, kendi iktidarını geleneksel meşruiyet unsurlarından farklı kaynaklara dayandırma çabası içine girmiştir. Seçkin bürokrasi, Fransız Devrimi’nin etkisiyle parçalanma sürecine giren devleti kurtarmayı öncelikli amaç olarak kabul etmiş ve bu kapsamda farklı siyaset tarzları denemiştir. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık düşüncesi bu siyaset anlayışlarına örnek olarak verilebilir (Mardin 2002: 179; İnalçık 2013: 59; Tuncel ve Gündoğmuş 2012: 142).

¹³¹ Osmanlı Devleti 15. yüzyıl itibariyle kurumsallaşması tamamlamış, toplum üzerinde sağlam bir tahakküm kurmuş ve güçlü bir devlet olarak bölgesinde otoritesini sağlamıştır. 17. yüzyıla kadar bu

Osmanlı modernleşmesi çoğunlukla dört ana evrede incelenir: Tanzimat öncesi dönem¹³², Tanzimat dönemi¹³³, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemleri. Egemen yaklaşımlar, askeri üstünlüğü kabul edilen Batı'yı model alma fikrini temel hedef olarak işaret ettiğinden, Tanzimat öncesi reformlar, modernleşme çabalarına ön hazırlık olarak görülebilir (Mardin 2002: 10). Bu kapsamda 18. yüzyıldan itibaren batılılaşma hareketlerinin başladığı, ancak radikal dini eğilimli gelenekçilerin güçlü muhalefeti nedeniyle bunda tam anlamıyla başarılı olunamadığı ileri sürülür (Heper 2011: 38). Yine de, 3. Selim döneminde "Nizam-ı Cedid" adı verilen reformlar ile merkezi ordunun ve daimi elçiliklerin oluşturulması, 2. Mahmut döneminde ise Yeniçeri Ocağının kaldırılması, Bab-ı Ali'nin ve nezaretlerin kurulması, Divan'ın yasama organına dönüşmesi, maaşlı memurluk¹³⁴ düzeninin getirilmesi gibi önemli gelişmelerin gerçekleştirilmiş olması, Tanzimat öncesi modernleşme hareketlerinin kısmi başarıları arasında gösterilmektedir (Hayta ve Ünal 2015: 93-105; Akgündüz 2015: 69-71).

Batılılaşma yolunda önemli bir diğer gelişme olarak "Sened-i İttifak"ın ilanı görülür. Sultan ile yerel ayanlar arasında yapılan bu sözleşmenin Osmanlı modernleşmesi üzerine önemli etkileri olduğu iddia edilir. Sened-i İttifak ile ilk kez sultanın şahsının yerine devlet ifadesinin zikredildiği, ayrıca sultanın mutlak otoritesi üzerine getirilen bir sınırlama olduğu görülmektedir. Aynı zamanda tımar sisteminin yerine getirilen iltizam sistemiyle, yerel ayanların taşra yönetiminde zaman zaman devlete sorunlar çıkaran güçlü bir aktör olarak belirdiği kabul edilir (İnalçık 2013: 49-56).

niteliğini koruyan devlet, bu tarihten itibaren önce duraklama ardından da gerileme dönemleri yaşamıştır. Bunun üzerine devletin eski gücüne kavuşabilmesi için çeşitli reformlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu reformlar, Batı tarzı modern devlet formunu örnek alarak ilerlediğinden, bu kapsamdaki politik çabalar, Osmanlı modernleşme dönemi olarak adlandırılabilir.

¹³² 3. Selim Dönemi: 1789-1808 ve 2. Mahmut Dönemi: 1808-1839

¹³³ Abdülmecid Dönemi: 1839-1861 ve Abdülaziz Dönemi: 1861-76

¹³⁴ Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar devlet görevlileri istisnalar hariç tutulursa, yaptığı görev karşılığı hazineden maaş almazdı. Bu görevlilerinde toplumsal servetten aldıkları pay çoğunlukla maaş karşılığı devlete ait arazilerin mülkiyetinin, tasarruflarının ya da gelirlerinin tahsisi şeklinde gerçekleşmiştir. Örneğin devletin en üst yöneticileri olan divan üyelerine, eyalet askerlerine, eyalet yöneticilerine dirlük adı verilen araziler tahsis edilmiş, bu görevliler tahsis edilen arazilerden elde ettikleri gelirlerin belirlenmiş kısmını maaş olarak almışlardır. Kapıkulu askerlerinin önemli bir kısmına ise üç ayda bir ödenen ulufe ile sultan değiştiğinde ödenen culüs bahşişlerinin yanı sıra çeşitli hediye ve zaman zaman toprak verildiği de bilinmektedir (Akgündüz 2015: 65)

Egemen tarih anlatıma göre, Tanzimat'ın ilanı olan 1839 yılı, Osmanlı modernleşmesi için önemli bir kırılma noktası olarak işaret edilmektedir. Çünkü reformların büyük bölümünün bu fermanın izinden gittiğine inanılır. Öyle ki Tanzimat döneminde başlatılan reformlar Osmanlı'nın yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile sona ermediği, uzun süre daha devam ettiği belirtilir. Hatta bazı alanlarda¹³⁵ reformların halen devam etmekte olduğu vurgulanır. Böylelikle, Tanzimat Fermanı'nın aynı zamanda yön verici bir özelliğe sahip olduğu, yapılan değişikliklerin hukuk sisteminden giyim kuşama kadar geniş bir alanı kapsadığı ifade edilir (Soytürk 2012: 302).

Tanzimat döneminde, siyasal ve toplumsal yapıyı değiştirecek birçok reform başlatılmıştır. Vergi, hukuk, yönetim ve güvenlik alanlarında önemli değişikliklerin başlangıcı Tanzimat'ın ilanı ile başlayan dönem olarak sunulur. Bu fermanın Osmanlı'da sivil hakların gelişimine ve devlet örgütlenmesinin yenilenmesine yönelik ilk ciddi teşebbüs olmakla birlikte (Soytürk 2012: 309-310) diğer yandan da Avrupa tarzı yaşamın taklit edildiği ve gelenekler ile bu yeni yaşam tarzı arasında bir kopukluk ortaya çıktığı savunulur (Mardin 2002: 43). Bu doğrultuda egemen tarih anlatımının temsilcileri, reformları gerçekleştiren yeni yönetici elitlerin, batı modernleşmesini taklitçi bir tarzda benimsemeleri sonucu, halkı küçük görmeye başladığından, bunun sonucunda da halkla aralarında mesafe meydana geldiğinden yakınr (Heper 2011: 42). Tanzimat'tan itibaren batıcılık konusunda Osmanlı'daki kafa karışıklığının ve toplumun bir kısmının tepkisinin¹³⁶ temelinde bu durumun etkisi olduğu söylemleri ağır basar (Mardin 2002: 46).

Osmanlı modernleşmesinin üçüncü ve dördüncü evreleri olan meşrutiyet dönemlerinde ise, genellikle hukuk alanlarında reformlar gerçekleştirilmiştir. Meşrutiyet ile Osmanlı'nın anayasal hukuk devletine geçiş yapmaya çalıştığı söylenir. I. ve II. Meşrutiyet'in ilanları ile Osmanlı ilk kez gelenek ve dine bağlı yönetimden, yasal-ussal

¹³⁵ AB mevzuatına uyum için 2000'li yıllarda yapılan reformların Batılılaşma ve Modernleşme perspektifinde olduğu söylenebilir.

¹³⁶ Söz gelimi Yeni Osmanlılar'ın Tanzimatçıları yeni aristokratik kesim yaratmakla ve sokaktaki insanı unutmakla suçlaması (Mardin 2002: 46). Benzer şekilde Mardin'in Tanzimat sonrası ne alt ne de üst sınıfların yeni bir iktisadi düzen içerisinde bütünleşemediği, Osmanlı'da yeni – eski, modern-geleneksel şeklinde halk arasında bir ayrım belirdiği yönündeki eleştirileri (Mardin 2002: 27).

bir bürokratik modele geçiş yapmayı denemiş, bunda da kısmen başarılı olmuştur. İlk Osmanlı anayasasının ilanı, ilk parlamentonun kuruluşu gibi yenilikler meşrutiyet dönemlerinin kazanımları olarak görülmektedir.

Buraya kadar anlatılanlar ışığında, egemen tarih anlatımının, Osmanlı modernleşmesini büyük oranda batılılaşma çabaları çerçevesinde ele aldığı görülmektedir (Mardin 2002: 12). Buna göre Tanzimat ile batının askeri ve idari yapısı Osmanlı'ya aktarılmaya çalışılmıştır (Mardin 2002: 13). Bunda, bürokratik seçkinlerin 18. yüzyıl itibariyle batılılaşma yönündeki politikalar uygulamaya başlaması etkili olmuştur. Çünkü yönetici elitler genellikle batı yanlısı ve laik bir dünya görüşüne¹³⁷ sahip kişiler olarak sunulur. Bu da reformların yönünün batıcılık temelinde idealleşmesine yol açmıştır (Heper 2011: 42). Ayrıca bu görüşler, Tanzimat itibariyle, Osmanlı devlet yönetimindeki aktörlerde değişim yaşandığını, sultan'ın mutlak gücünü kaybederek bürokratik seçkinler bir grubun devlet yönetimini ele geçirdiğini savunur. Bu yeni yönetici zümre, batı taklitçisi ve seküler olarak nitelenir ve halkı küçük gördüğü söylemiyle eleştirilir¹³⁸.

Böylece, Osmanlı'da klasik ve modernleşme dönemlerinin siyasal ve toplumsal boyutları, egemen tarih anlatımının tezleri doğrultusunda açıklanmaya çalışılmış oldu. Genel çerçevenin çizilmesinde bu yaklaşımların önemli katkısı olsa da, egemen anlatımlar 'üretim ilişkileri' ve 'toplumsal hayatın düzenlenmesi' gibi temel dinamikleri göz ardı etmektedir. Osmanlı tarihinde siyasal ve toplumsal yapının açıklanmasında eksik bırakılan alanlar ise, eleştirel tarih anlatımları vasıtasıyla tamamlanabilir.

2.1.2. Eleştirel Tarih Anlatımında Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı

Osmanlı tarih anlatımında bir diğer düşünsel akımı, eleştirel tarih anlatımları oluşturmaktadır. Bu görüşler, savunularını ve yaklaşımlarını ortaya koyarken, çalışmamız için temel kavram setleri arasında yer alan 'üretim ilişkileri' ve 'toplumsal

¹³⁷ Çünkü bu bürokratların önemli bir kısmı Avrupa'da eğitim almış ya da elçilik gibi görevlerde bulunarak batı değerlerinden etkilenmişlerdir.

¹³⁸ Osmanlı yönetici elitleri, egemen tarih anlatımın temsilcileri tarafından Tanzimat'tan 2000'lere kadar devlet yönetiminde "muhafazakâr kesimleri ötekileştiren ve baskılayan" bir anlayışa sahip olduğu gerekçesiyle uzun süre eleştirilmiştir.

hayatın düzenlenmesi' gibi çeşitli parametreleri ön planda tutarlar ve bu sebeple egemen tarih anlatımlardan ayrışır. Örneğin, Osmanlı'da merkezin çevre üzerinde uyguladığı tahakkümün gerekçesi, egemen bakış açısında, 'güçlü devletin toplumun güvenliği için gerekli olduğu' olarak sunulurken, eleştirel anlatım bunu egemen üretim ilişkilerinin sürdürülmesinde kullanılan bir yönetim tekniği olarak görmektedir. Benzer şekilde mülkiyetin devlete ait olması, egemen yaklaşımlarda, batı benzeri feodal sömürünün olmaması ve toplumsal adalet söylemine oturtulurken, eleştirel anlatımda bu artık değerler merkeze aktarılmasına ve mülkiyet düzenini tehdit edecek sınıfların oluşmasını engelleme isteğine bağlanmaktadır. Bu çerçevede Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısına ilişkin bu başlık altında yapılacak açıklamalar, eleştirel tarih anlatımının tez ve savunularını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Osmanlı tarih yazıcılığındaki egemen söylem olan Weberci çizgi, merkezi-mutlak otoriteye itaatle yükümlü reaya modelinin ve (Sönmez 2010: 40) her şeyi yönlendiren güçlü bir merkezi otoritenin ön kabulü olduğundan, içsel çatışmaları minimize edilmiş bir devlet yapısı betimler (Sönmez 2010: 59). Osmanlı yönetim sistemini meşrulaştırıcı ve övücü bir işleve sahip olan görüşlerin, üretim biçiminin feodal olmadığına ve biricikliğine ilişkin ısrarlı vurgusu, Osmanlı'nın batıdan farklı olduğu, batı benzeri sınıfların hiçbir zaman var olmadığı tezlerine tarihsellik sağlamaktadır (Sönmez 2010: 41). Egemen yaklaşımların, Osmanlı'yı merkez-çevre söylemi üzerinden analiz etme ısrarı ise, Türk sağının (muhafazakâr kesimin) meşruiyet arayışında aranır. Osmanlı'dan Türkiye'ye uzanan süreçte, merkezin çevreyi yıllarca baskıladığı, bu baskı nedeniyle batılı anlamda bir sivil toplumun ortaya çıkmadığı savunusunun sebebi, pozitivist ve laik zümreler tarafından kitlelerin siyasal alandan dışlandığı, böylece İttihatçılıktan Kemalizm'e uzanan "halkına yabancılaşmış, onun değerleri ile uzlaşamayan din düşmanı" bir kesim olan yönetici elitlerle onun karşısında yer alan "yerli ve halkın değerlerinin temsilcisi" milliyetçi-muhafazakâr bloğu, Osmanlı ve Türkiye tarihinin iki karşı kutbu olarak konumlandırılma isteğine bağlanır. Yaşlı'ya göre, egemen tarih anlatımının ideolojik kaygılarının kökeni, bu mağduriyet söylemi ve gelenekçiliğe dayanmaktadır (Yaşlı 2008: 96).

Sümer, egemen tarih anlatımının, modernleşme yaklaşımının¹³⁹ etkisinde olduğunu savunur. Tarihsel gelişimi Weberci bir devlet analiziyle ortaya koymaya çalışan bu anlayış, batı ile doğunun birbirinden ayrı bir gelişim çizgisi içerisinde olduğunu; bu yüzden batıya özgü devlet gelişim sürecinin doğuda tezahür etmediğini ileri sürmektedir. Osmanlı'nın feodal olmadığına yönelik iddiaların kökeni de buradan gelir. Bu nedenle, Osmanlı yönetim yapısını açıklamak ve kendine özgülüğü vurgulamak için feodalizm yerine patrimonyalizm ifadesi tercih edilir (Sümer 2010: 80). Oysa klasik dönem Osmanlı üretim biçiminde, birebir olmasa da, feodalizm benzeri artık ürüne el koymanın koşulları inşa edilmiş ve yeniden üretilmiştir (Dinler 2009: 20; Oyan 2016: 81).

Osmanlı'da toplumsal ilişkilerini açıklamaya yönelik egemen görüşlerin önemli bir kısmında, devletin üretim araçlarının sahibi olduğu ve devlet mülkiyetinin toplumun yararına kullanılarak sömürüyü engellediği konusunda fikir birliği mevcuttur (Sönmez 2010: 43). Bu görüşler sınıfsız, sömürsüz bir kerim devlet anlayışına işaret etmektedir (Sümer 2010: 88). Oysa eleştirel anlatımda, mülkiyetin devlete ait olmasının amacı toplumsal adaleti sağlamak yerine, artık ürüne el koymak ve sultan için tehdit olabilecek bir mahalli gücün oluşmasını engellemek olarak gerekçelendirilir (Keyder 2015: 29; Timur 1994: 204).

Toplumda herkesin sultana mutlak itaatinin sağlanması politikası, iktidarın ve mülkiyetin, sultan dışında bir güç odağında toplanmasını engelleyerek, sosyo-ekonomik ilişkilerin belirleyicisi olmayı arzulamasına bağlanabilir (Sönmez 2010: 43). Çünkü üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin koşullarının sağlanması için, baskıcı merkezi denetim gerekli görülmüştür. Osmanlı'da, saraydaki en üst düzey yönetici olan sadrazamdan; taşradaki en alt memura kadar tüm devlet personelinin sultanın emri altına bağlanması, bu önermeyi desteklemektedir. Bu doğrultuda uygulanan tekniklerden biri de artık ürünün tüm yönetici kadrolara paylaşılmasıyla sultan ve yönetsel kadrolar arasında çelişki ve çekişme ihtimali ortadan kaldırılmasıdır. Böylece

¹³⁹ Modernleşme yaklaşımı: Batı ülkelerinin; sermaye birikimi, girişimci sınıfın oluşması, kapitalizmin ve sanayi devriminin belirmesi gibi aşamalardan geçerek gelişimini tamamladığı ve geri kalmış/az gelişmiş ülkelerin de bu yolu izleyerek kalkınabilecekleri/gelişebilecekleri inancı üzerine inşa edilmiş görüş kümeleridir (Cirhinlioğlu 1999: 53-55)

sultan yönetiminde mutlak bir güce¹⁴⁰ sahip olmuştur (Sönmez 2010: 45). Bunun doğal bir sonucu olarak toplum devlete tabi olmuştur.¹⁴¹ Tüm toplumsal ilişkileri bu tabiiyet ilişkisi belirlemiş; hak ve özgürlükleri tanımayan, girişimciliğin ve ticaretin kötü sayıldığı bir değerler sistemi yaratılmıştır (Dinler 2009: 20). Bu durum, toplumun üzerinde baskı kuran ve toplumu sömürerek var olan bir ceberrut devletin mevcudiyetini göstermektedir (Sümer 2010: 88).

Bu kapsamda, klasik dönemde toprak rejiminin, sunulduğu gibi yalnızca sultanın kişiliğinde toplanmadığı, toprağın mülkiyeti üzerinde üst üste çakışan bir haklar hiyerarşisi kurulduğu görülmektedir. Has tımarları sultan ve sarayın; zeamet tımarı yüksek yöneticilerin; geriye kalan küçük tımarlar ise tımarlı sipahilerin¹⁴² ve devşirmelerin elinde toplanarak artık ürüne sistematik şekilde el konmuştur. Yine sunulduğu gibi tımarlı sipahiler ile reaya ilişkisi, devletin basit bir vergi toplayıcısı ve doğrudan üretici arasında kurulan bir ilişki değildir. Osmanlı köylüsü özgür ve bağımsız olamamış, tımarlı sipahiler, reaya üzerinde tartışılmaz bir kudrete sahip kılınmıştır. Reayanın, toprağın mülk değil tasarruf sahibi olup ağır vergiler, meslek değiştirememe, çiftliğine el konma ve angarya gibi yükümlülüklerle doğrudan üreticinin sömürsünün gerçekleştirildiği bir üretim biçimi¹⁴³ inşa edilmiştir (Oyan 2016: 44,53,78,85).

¹⁴⁰ Dinler, Osmanlı'da hükümdara bağlılığın en önemli meziyet sayıldığını, devlet görevlisi olmanın en temel şartının mesleki eğitim almış olma ve alanında uzmanlaşmaktan ziyade sadakat olduğunu savunur (Dinler 2009: 20). Sultanın "efendi"; devlet görevlilerinin ise efendinin kişisel hizmetçisi - kulu- konumunda olması, sultanın yetkisinin ve kudretinin sonsuzluğuna işaret etmektedir.

¹⁴¹ Sivil toplumun yokluğu, Osmanlı tarih anlatımında egemen ve eleştirel görüşlerin uzlaştığı ender konulardandır. Ancak bu uzlaşma bile bazı ayrışmaları içinde barındırmaktadır. Egemen görüş sivil toplumun oluşmamasını devletin güçlü olması ile olumlandırırken, eleştirel görüş bunu iktidar ilişkilerine bağlamaktadır.

¹⁴² Osmanlı'da tımarlı sipahilerin devletin basit bir memuru olmadığını anlatmak için Celali Ayaklanmaları örnek verilebilir. Devlet, tımarlı sipahileri bazı gerekçelerle görevden aldığı anda, rantını kaybetmek istemeyen azledilmiş sipahiler buna isyan etmiştir. Ayaklanmacıların başkaldırı nedenleri, kaybettikleri rantları geri almak olmuştur. Rantlarını tekrar geri elde ettiklerinde ise ayaklanmayı hemen sona erdirmişlerdir (Gökbunar 2007: 18).

¹⁴³ Merkezin toplumsal denetimi sağlama rolünü açıklamak için Osmanlı'da vatandaşlık anlayışının açıklanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Osmanlı'da vatandaşlık anlayışının aslında hiçbir zaman vatandaşlığın en temel varlık sebebine; yani, birey ile devlet arasındaki bağa dayanmadığı, vatandaşlık kavramının sadece devletin varlığını pekiştirmek için kullanılan bir araç olduğu yönünde görüşler dile getirilmiştir. Vatandaşın yurttaş olarak görülmemesi, (belirli ölçülerde) katılımcı, eşit bireylerden oluşan bir kamusal toplum bulunmaması bu görüşü destekleyen unsurlardır (Polat 2011: 155). Devlet gücünü yitirdiği döneme dek bu politikayı uygulamış, otoritesini ve toplum üzerindeki mutlak gücünü kaybettiğinde ise Tanzimat ve Islahat fermanları ile din farkı gözetmeksizin bir Osmanlı vatandaşlığı kurmaya çalışarak, devlete olan itaati sürdürmeyi hedeflemiştir (Mardin 2002: 14).

Pre-kapitalist dönemde, Osmanlı'da insan haklarına verilen önem söz konusu savlara güçlendirmektedir. Devşirme sistemi, kul sistemi, müsadere sistemi, devlet görevlilerinin yaptığı zulümler gibi Osmanlı

Eleştirel tarih anlatımında, artık ürüne el konma biçimlerinden biri de vakıf sistemi olarak gösterilmiştir. Devletin, diğer pre-kapitalist örneklerdeki gibi kamu yatırımı yapmadığı klasik dönemde, sistemin özel sektörü olan vakıflar bu yatırımları üstlenerek cami, okul ve hastane gibi hizmetlerin sorumluluğunu üstlenmiştir. Ancak vakıflar, sunulduğu gibi yalnızca toplum yararına faaliyet gösteren yarı özerk bir nitelikte değil, kamusal ve genel çıkardan ziyade mensuplarını ihya eden bir işlevdedir. Devlet denetimi ve müsadere eden istisna tutulan vakıflar, egemen sınıfların temsilcileri tarafından işletilerek, temel bir birikim stratejisi olarak işlev görmüş, bu sınıfların zenginleşme kaynakları olmuştur (Oyan 2016: 122-123).

Devletin hükmetme kapasitesinin artırılmasına yönelik çabaların bir sonucu olarak ilan edilen Tanzimat, eleştirel anlatımlarda, otokrasi ve merkezileşme ile ilişkilendirilir. Bu yöndeki uygulamaların ilki, 19. yüzyıla kadar vakıflar, otonom millet toplulukları, cemaatler ile iktisadi loncalar tarafından yerine getirilen birçok kamusal hizmetin, bu dönemden itibaren (modern) devletin bir görevi olarak merkezi aygıtı yüklenmesidir. Diğer pre-kapitalist devletlerde olduğu gibi, sosyal hayatın sürdürülmesi, eğitim, sağlık ve belediye hizmetlerinin sağlanması gibi konularda, hizmet sunan devlet anlayışının henüz gelişmediği 19. yüzyıl öncesinde vakıflar bu yükümlülüğü üstlenmişti (Acun 2005: 51). Öyle ki, sosyal hizmet merkezi olarak görülen külliyelerin kuruluşundan, bakımına, şehre su getirilmesi, kanalizasyon, yoksul ve ihtiyacı olanların bakımı, binaların onarımı gibi hizmetler şahıslar tarafından kurulan -zaman zaman kamu görevlilerinin de içinde yer aldığı- vakıflar vasıtasıyla gerçekleştirilmişti (Acun 2005: 56). 19. yüzyılda gerçekleşen reform hareketleri ile birlikte, eskiden vakıfların alanına giren hizmet sahalarına devlet el atınca, zaten çok sınırlı olan sivil inisiyatifin hareket alanı giderek daralmış, devlet her alanda daha güçlü hale gelmeye başlamıştır (Acun 2005: 59). Böylece önceleri yalnızca savaş ve vergi konularıyla ilgilenen devlet, artık birçok farklı alanda hizmet vermeye başlayarak hükmetme kapasitesini artırmıştır (Gündoğan 2010: 41).

yönetiminin yurttaş hakları ile bağdaşmayan bazı uygulamaları buna örnek gösterilebilir. Öte yandan fethedilen topraklardaki gayrimüslimlerin din değiştirmeye zorlanmaması ve halkın hakkını aramak için saraya kadar gidip, Divan-ı Hümayuna bizzat çıkarak şikâyetle bulunabilmiş olması ise Osmanlı'nın adalet anlayışı ile mi yoksa toplumsal aidiyeti sağlama amacı ile mi konumlandırılmalı sorusunu gündeme getirmektedir (Konan 2011: 283-284).

Tanzimat sonrası dönemin diğer ayırt edici yönü ise kapitalizmle eklemlenme çabaları olarak gösterilir. Senedi İttifak, kapitalist toplumsal ilişkilerinin gelişiminin temellerini atmış, Tanzimat Fermanı ise, toplumsal sözleşme olarak konumlanmıştır. I. Meşrutiyet çoğulcu parlamenter sistemin oluşumunu, II. Meşrutiyet ise seküler bürokrasinin altyapısını oluşturmuştur. Bu adımlar, modernleşmenin doğrudan sonucu olarak kapitalist toplumsal formasyona dönüşümün öncü adımları olarak değerlendirilebilir. Buna ek olarak Avrupa ile artan ticari ilişkiler Osmanlı'nın kapitalizmle ilişkisini içselleştirmiştir. Osmanlı köylüsünün dışarıya ürün satışına ve ülkeye dışarıdan giren ürünlere aracılık eden yabancı tüccarların ve liman, demiryolları gibi alanlara yapılan doğrudan yabancı yatırımların bunda rolü büyüktür. Ayrıca birçok Avrupalı devlete tanınan kapitülasyonlar da Osmanlı'nın kapitalistleşmesini hızlandıran gelişmelerdendir (Keyder 2015: 64; Dinler 2009: 20). Tanzimat ile başlayan reform süreci, modernleşme ve Batıcılık ilkeleri doğrultusunda uygulandıkça Osmanlı, dışarda dünya sistemine (kapitalizme) entegre olmuş, içerde toplumsal hayatın birçok alanına nüfuz etme kapasitesine erişmiştir (Yılmaz 2012: 135). Dolayısıyla, Tanzimat sonrası Osmanlı yönetiminin reformist politikalarının amacı, toplumsal hayatta yaşanan gerilemenin aşılması değil, aksine devletin iktidarını ve topluma nüfuz etme kapasitesini taşranın ücra köşelerine kadar tesis etmektir (Özbek 2004: 65). Bu, tüm nüfusun ve taşradaki yerel güç odaklarının, güvenlik yönetimi aracılığıyla denetim altına alınmasını gerekli kılmaktadır (Özbek 2009: 14). Toplumun ve yerel güç odaklarının denetim altına alınması için, yeni yönetim teknikleri aracılığıyla toplumsal hayatın düzenlenmesi, modernleşme çabalarının temel hedefi olmuştur. Böylece modernleşmenin esas hedefinin, devletin topluma nüfuz etme ve taşranın en uç noktalarına kadar iktidarını yoğunlaştırma arzusundan ibaret olduğu çıkarımı yapılabilir.

Böylece buraya kadar yapılan anlatımda, Osmanlı Devleti'nde siyasal ve toplumsal yapının genel görünümü, klasik-modern dönem tasnifi çerçevesinde, analitik perspektiflerden (egemen ve eleştirel tarih anlatımları) tartışılarak ele alınmıştır. Bunun sonucunda Osmanlı'da güvenlik yönetimdeki dönüşümün analizi için sağlam bir altyapı inşa edilmiştir. Devletin egemen üretim ilişkilerinin ve devleti yöneten aktörlerin toplumla olan ilişkilerinin açıklanmasıyla, Osmanlı güvenlik yönetiminde yaşanan dönüşümlerin kurumsal, yasal ve politik boyutlarıyla incelenmesine geçilebilir.

Tablo 2.1. Osmanlı Tarih Anlatımında Egemen ve Eleştirel Görüşler

	Egemen Tarih Anlatımı	Eleştirel Tarih Anlatımı
<i>Klasik Dönem (14 – 17. yy)</i>	Muhafazakâr ve Weberci ideolojik eğilim	Marksist ideolojik eğilim
	Övücü, kutsayıcı	Sorgulayıcı, eleştirel
	Yönetim; kerim, adil ve güçlü	Yönetim; ceberrut, şiddet odaklı ve baskıcı.
	Mülkiyet sahibi devlettir: Bu ise toplumsal adaleti sağlar	Mülkiyet sahibi sultan ve küçük köylüdür: Bu ise hem artık ürünün egemen sınıflara aktarımı hem de egemen üretim ilişkilerine tehdit olabilecek mahalli güçlerin ortaya çıkmasını engeller
	Batı benzeri bir mülkiyet anlayışına dayanmayan kendine özgü, sınıfsız toplum yapısı: cemaatler ve tabakalar.	Mülk sahibi iktidar bloğu ve üretici sınıftan oluşan sınıflı bir toplum yapısı.
	Toplumsal sömürü yoktur	Artık ürüne el koyan egemen sınıflar vardır
<i>Modernleşme Dönemi</i>	Reform ve modernleşme çabaları: devletin gerilemesini engellemek için	Reform ve modernleşme çabaları: devletin kendi iktidarını taşraya yaymak, nüfuz etmek için
	Tanzimat; Batı model alınarak birçok alanda yapılan reformlar Bürokratlar: batıcı, laik, İslam düşmanı görülür	Tanzimat; Ooriterleşme ve merkezileşme Bürokratlar: baskıcı ve otoriter görülür

Kaynak: Metin içerisindeki tartışmalardan yararlanılarak üretilmiştir.

2.2. Osmanlı Devleti'nde Güvenlik Yönetimi: Yasal, Kurumsal ve Politik Dönüşümler

Osmanlı güvenlik yönetiminin analiz edilebilmesi için dönemsel bir ayırım gerekliliği, daha önce ifade edilmişti. Tarihte yer edinmiş diğer birçok devlet gibi, Osmanlı Devleti de kuruluş, güçlenme, duraklama, gerileme ve yıkılış gibi temel kırılma noktaları yaşamıştır. Her kırılma noktasında, devlet teşkilatlanmasında ve siyasetinde, dolayısıyla güvenlik yönetiminde kurumsal ve zihniyet değişimleri yaşanmıştır. Bu kadar uzun bir tarihsel dönem içerisinde var olmuş bir devletin temel işlevlerinden birinin (güvenlik) analizinde, aksini beklemek de mümkün değildir. Çünkü kurumsal örgütlenmeler konjonktürel durumlardan, yapısal ve stratejik faktörlerden etkilenirler. İşte sözü edilen dönemsel ayırım, bu temel çerçevenin ve güvenlik yönetimini dönüştüren bazı parametrelerin de etkisiyle beş temel bölümde somutlaştırılmıştır. Bu dönemlendirmeler Osmanlı'nın kurulduğu 14. yüzyıldan, devletin fiili olarak sona erdiği 1918 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır.

Cumhuriyet dönemine ait gelişmeler ise ayrı bir bölüm olarak kendi içinde yeniden tasnif edilerek analiz edilmeye çalışılacaktır.

2.2.1. Klasik Dönem (14-17. yy) Güvenlik Yönetimi

Osmanlı'da klasik dönem güvenlik yönetimini analiz edebilmenin ön koşullarından biri, bu dönemde Osmanlı idari örgütlenmesinin, devlet teşkilatının ve güvenlik yönetiminin genel hatlarıyla bilinmesidir. Devletin temel örgütlenme biçiminin ve yönetimdeki aktörlerin açıklanmasıyla, güvenlik yönetiminin analizi için uygun bir zemin inşa edilebilir. Osmanlı Devleti, başkent ve taşrada ayrı ayrı örgütlendiğinden güvenlik yönetimi hem tarihsel hem de mekânsal (merkez ve taşra örgütlenmesi) ayrımlar temelinde incelenmelidir.

2.2.1.1. Merkez (Başkent) ve Taşra Genel Yönetimi

Osmanlı *merkez yönetimi* -bir başka ifadeyle *başkent yönetimi*- sultan, yardımcıları ve divan olmak üzere üçlü bir mekanizmadan oluşmuştur. Erkek birliğini (yasama, yürütme ve yargı yetkileri) kişiliğinde toplayan sultan, en büyük otorite ve devletin başı olarak öne çıkmıştır. Sadrazam ve diğer (Kubbealtı) vezirler, sultandan sonra en yetkili devlet yöneticileri olup karar alma ve uygulama süreçlerinde etkili olmuşlardır. Devletin teokratik niteliğinin yansıması olan ve şeriatın koruyucusu/yorumlayıcısı olarak görev yapan Şeyhülislam, fetvalarıyla devlet işlerinin dine uygun yürütülmesiyle ilgilenmiştir. Yargı işlerine bakan kazasker, bürokratik işlere bakan nişancı, mali işlerden sorumlu defterdar ve kolluk işlerinden sorumlu yeniçeri ağası gibi diğer yetkililer ile devlet işlerinin görüşüldüğü Divan, devletin üst örgütsel şemasını tamamlayan diğer aktörlerdir (Sencer 1984: 23-26).

Osmanlı Devleti, başkent teşkilatının yanı sıra, taşra ölçeğinde de örgütlenmiş bir yönetim yapısına sahiptir. Ancak bunlar (istisnalar olmakla birlikte) yerel yönetim özelliği sergileyen birimler değildir. Merkeze bağlı taşra yönetim birimleri özelliği taşrılar (Güney 2011: 36). Klasik dönem Osmanlı'da taşra yönetim işleri, askerlik hizmeti karşılığında toprak geliri alan kamu görevlilerine bırakılmıştır (Sencer 1984: 27). Taşra idari teşkilatlanmasında ve güvenlik yönetiminde Tımar sistemi adı verilen

toprak rejimi esas alınmıştır (Alyot 1947: 35). Taşra yönetimindeki birimler aşağıdan yukarıya doğru köy, kaza, sancak ve beylerbeylik şeklinde askeri ve idari bir bölümlenmeye tabi tutulmuştur. Taşra yönetiminin temel idari birimi, kuruluşun 15. yüzyıla kadar olan süreçte sancak (Karagül 2013: 108), 15. ve 18. yüzyıllar arası *eyalet* ve Tanzimat'tan sonra da *vilayet* sistemidir (Sencer 1984: 27).

Devletin taşrayı beylerbeyi, sancakbeyi, kadı, müftü, defterdar gibi yöneticiler¹⁴⁴ vasıtasıyla idare ettiği görülmektedir (Acun 2005: 55). 15. yüzyıla kadar taşranın temel yönetim birimi olan sancakların yönetimini, sancak beyleri adı verilen yöneticiler temsil etmiş, onlarda beylerbeyine karşı sorumlu sayılmıştır. Her sancak beyi, eyaletindeki sivil idarenin başı olmakla birlikte, aynı zamanda o yerdeki askerlerin ve tımar sahiplerinin de komutanıdır (İnalcık 2010: 71). Sancak beyleri, her görevlinin başkentteki amirinin temsilcisi olduğu bir divana başkanlık etmiştir. Buralarda, doğrudan merkeze bağlı kadılar ve müftüler de görev yapmıştır (Karagül 2013: 108-109). 15. yüzyıl sonrası yavaş yavaş taşra idari birimleri genişleyerek temel yönetim birimi eyalet olmuştur. Sancak ise eyaletin altında bir birim olarak varlığını sürdürmüştür. Böylece taşranın bölgesel idaresi (bugünkü vali benzeri) beylerbeyi isimli yöneticide toplanmıştır. Bulunduğu eyalette sultanı temsil eden beylerbeyi, her türlü yürütme kararını alan, kamu gücünü kullanan, kadı dışındaki tüm görevlileri atama ve görevden alma, tımarlı sipahileri denetim altında tutma gibi görev ve sorumluluklarla donatılmıştır (Sencer 1984: 27).

Osmanlı şehirlerinin güvenlik yönetimleri, tek biçimli olmaktan uzaktır. Şehirlerin sayıca çokluğunun yanı sıra, her birinin tarihsel, demografik, dini, etnik ve kültürel yapılarının farklılığı, onlara kendine has nitelikler kazandırırken, bu şehirlerin güvenlik yönetimlerini de şekillendirmiştir (Acun 2005: 59). Dolayısıyla, taşra yönetim birimleri yönetsel açıdan da farklılaşarak, her eyalet sisteminin¹⁴⁵ farklı güvenlik yönetimleri, farklı teşkilat ve personeli oluşmuştur. Bu durum, incelenen örneklerin

¹⁴⁴ Osmanlı'da bazı kazalarda sancakbeyi veya beylerbeyi değil, onlar tarafından vekâleten görevlendirilen mütesellim isimli yöneticiler görev yapmaktadır. Bunlar sorumlu oldukları bölgenin tüm idari, kolluk, asayiş işlerinden sorumludur (Tongur 1946: 17).

¹⁴⁵ Yöneticileri merkezden atanan Salyaneli ve Salyanesiz olarak adlandırılan "merkeze bağlı eyaletler" in yanı sıra, iç işlerinde serbest, dış işlerinde Osmanlı'ya bağlı, yöneticilerini kendileri seçen "imtiyazlı eyaletler" ve vergi vermeyen "özel yönetimli eyaletler" Osmanlı eyalet sistemini oluşturmaktadır (İnalcık 2009: 17; Sencer 1984: 30).

analizinde sık sık kategorizasyon ve dönemlendirmeler yapmayı zorunlu kılmaktadır (İnalçık 2009: 17; Sencer 1984: 30).

2.2.1.2. Başkent Güvenlik Yönetimi

Osmanlı'da klasik dönemde güvenlik teşkilatına ilişkin en yetkili yönetici ve kolluk amiri doğal olarak devletin başı olması sebebiyle Sultan'dır. Sultanlar, önemli kolluk makamlarının atanması; eşkıyalık olayları; yol ve külliyelerin güvenliği; ticaret erbabı ve hacıların güvenliği; yangınların kontrolü¹⁴⁶ gibi konularla yakından ilgilenmişlerdir (Tongur 1946: 5-7). Sultan'dan sonra güvenlik işlerinden sorumlu en yüksek makam, vezir-i azamdır (Alyot 1947: 52-53). Zaman zaman semtleri dolaşarak halkın istek ve şikâyetlerini dinleyerek, sorunları tespit etmeye çalışmanın yanında, esasen devletin güvenlik siyasetini yönlendirici kararlar almak da, sultan ve vezir-i azamın temel görevlerindedir (Tongur 1946: 13). Osmanlı'da güvenlik yönetiminin politika belirleyici bu iki temel makamının yanı sıra, güvenliği sağlamakla görevli birçok teşkilat ve görevli bulunmaktadır. Öncelikle söylenmelidir ki, Osmanlı kolluk teşkilatı son derece parçalı ve karmaşık bir yapıdan oluşmakta olup genel bir hiyerarşi ve uygulama birliği bulunmamaktadır. Bu durum güvenlik yönetiminde, zor araçlarının merkezileşmediğini gösterir.

Tıpkı Antik Yunan ve Roma'da hatta feodalitenin sonuna kadar Avrupa'da olduğu gibi¹⁴⁷ klasik dönem Osmanlı'da da mülki idare ve askeri teşkilat iç içe geçmiş durumdadır. Polis teşkilatı ve polislik mesleğine ait müstakil bir teşkilatlanma, görev bölüşümü ve uzmanlaşma bulunmamaktadır (Okçabol 2016: 12). Askeri amirler aynı zamanda mülki hizmetlerin de amiri olarak görev yapmıştır (Alyot 1947: 34) Güvenlik hizmetleri, genellikle askeri birimlerce görülmekte olup günümüzde polis teşkilatı ve görevlerini içeren hizmetlerin askeri bir nitelikte yapılandığı ve icra edildiği söylenebilir. İstanbul'un alınmasına kadar olan süreçte, emniyet ve asayiş işleriyle doğrudan doğruya ilgili makamlar, subaşılar, onların yardımcıları olan asesbaşılar, kadı ve muhtesiplerdir (İnalçık ve Arı 2005: 33; Alyot 1947: 53).

¹⁴⁶ Son yüzyıla kadar yangınlar önemli bir güvenlik sorunu olarak kabul edildiğinden burada vurgulanması önemlidir.

¹⁴⁷ Klasik dönem Osmanlı'da devlet memurları genellikle kolluk işlerinin yanı sıra belediye ve şehir işleriyle de uğraşmışlardır (Okçabol 2016: 12-14)

Devletin kuruluş yıllarından İstanbul'un alınmasına kadar olan süreçte, subaşılar hem şehirleri yönetmiş hem de kolluk amiri görevini icra etmişlerdir. 1453 sonrası, İstanbul'un başkent olması ve yeniçeri teşkilatının kurulmasıyla, tamamen lağvedilmese de güvenlik yönetiminde önem ve sorumlulukları azalmıştır (Okçabol 2016: 26). Okçabol; subaşılık makamının çarşı, pazar ve mahallelerin temizliğini ve bakımını denetlemek gibi beledi görevlerin yanı sıra “uygunsuz takımdan kimseler”in¹⁴⁸ olumsuz faaliyetlerine meydan vermemek üzere toplumsal denetime yönelik -teftişte bulunmak gibi- başlıca görevleri olduğunu ifade etmektedir (Okçabol 2016: 34-35). Subaşılara benzer görevleri bulunan asesler ise, Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren ihdas olunan gece zabıtasıdır (Okçabol 2016: 39). Asesler, geceleri asayişini temin etmek için teftişte bulunarak, ‘yasak yerlerde’ rastladıkları şüpheli kişileri yakalama, suçluları cezalandırma ve hapishanelerin denetimi görevleriyle sorumlu tutulmuştur (Osmanlı Devlet Teşkilatı 1: 2006: 86-87). Bu dönemde subaşılardan önemli kolluk ve asayiş görevleri bulunduğu gözlemlenirken, İstanbul'un alınması sonrası görev ve sorumlulukları azalarak kolluk amirliğinden nerdeyse bir kolluk memurluğu mevkiine düşmüştür. Onun yerine devletin yükselişi ile kurulan yeni askeri teşkilatlar (yeniçeriler gibi) aynı zamanda kolluk işlerini devralarak (Tongur 1946: 32), klasik dönem güvenlik yönetiminin en önemli aktörleri olmuşlardır (Alyot 1947: 37).

1453 yılında İstanbul'un alınması, başkent olması ve akabinde şehrin yoğun göç alarak nüfusun artması sonucu, başkent güvenlik yönetiminde yapısal değişimler gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra, İstanbul beş güvenlik bölgesine ayrılmış ve şehrin kolluk amiri yeniçeri ağası¹⁴⁹ makamına devredilmiştir. 1453'ten, 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar geçen süreçte, İstanbul'da kolluk işlerini büyük oranda (yeniçerilerin ağırlıkta olduğu) kapıkulu askerleri üstlenmiştir. Şehrin güvenlik yönetimi, -her birim kendi bölgesinde sorumlu olmak üzere- cebeci ocağı¹⁵⁰, topçu

¹⁴⁸ “Uygunsuz takımdan kişiler”, “serseri ve aylak takımı” gibi ifadeler Osmanlı metinlerinde ve dönemi anlatan bilimsel kaynaklarda geçtiği için çalışma içerisinde zaman zaman değiştirilmeden kullanılmıştır. Esasen kimisi çalışmayan, kimisi toplumun genelinden farklı hayat süren, kimisi de suça eğilimli kişileri ifade eden bu genellemeler toplumsal disiplin politikalarının bir dışı vurumu olarak yorumlanabilir.

¹⁴⁹ Sekbanbaşı ve Kulkethüdası ona yardımcı olarak görev yapmışlardır (Okçabol 2016: 57)

¹⁵⁰ Ayasofya ve çevresinden sorumludur.

ocağı¹⁵¹, yeniçeri ocağı¹⁵², bostancı ocağı¹⁵³ ve kaptanpaşa¹⁵⁴ gibi askeri birimlerden oluşmuştur (Tongur 1946: 45-54; Alyot 1947: 45).

Başkent'in güvenliğinin sağlanmasında, güvenlik yönetiminin aktörlerine asayiş'i sağlama adına alınacak tedbirlerin yanı sıra, toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik görevler de yüklendiği görülmektedir. Baskı ve zora dayalı tekniklerde yoğunlaşan bu görevlerden bazıları şöyle örneklendirilebilir; Yeniçeri ağası haftada üç gün şehri gezerek kanuna aykırı hareket edenleri yanındaki falakacılara dövdürme, şehirden kovma, hapsetme, hatta idam etme gibi yetkilere sahiptir (Okçabol 2016: 37). Vezir baştebdili, şehir içinde denetim yaparak, rastladığı "serseriler"¹⁵⁵ ve "halleri şüpheli meçhul kişileri" yakalayıp saraya teslim etmekten sorumlu tutulmuştur (Okçabol 2016: 51). Reâyâları kontrol ederek, her türlü davranışlarıyla meşgul olmak, aralarında namaz kılmayanları tespit etmek, içki içenler var ise, mahkeme kanalıyla cezalandırmalarını sağlamak, reayaların görevleri arasında sayılmıştır (Ceylan 2011: 151). Kadılar, kavaslar, yeniçeri serdarları, kır serdarları gibi görevlilerin çarşı, pazar ve mahalleler ile eğlence yerlerinde uygunsuz kimselerin takibi, edebe aykırı hareketlerin teftişi gibi görevleri bulunmaktadır (Okçabol 2016: 54). Kadı¹⁵⁶ halk arasındaki anlaşmazlıkları çözen, suçluları cezalandıran adli bir görevli olmanın yanı sıra; çarşı, pazar ve hanları; giyim, kuşam, yaşam tarzı gibi gündelik yaşamı ilgilendiren davranış türlerini denetleme görevleriyle sorumlu tutulmuştur. Günlük olayları özel raporlarla merkeze bildiren, adli ve idari konularda muhtesiplere (ihtisap ağası) takipler yaptırmak gibi görevleri olan önemli bir devlet görevlisidir. Esasen kadı bir nevi ahlak zabıtası olup yaşam tarzlarının denetimi ve disiplini ile görevlendirilmiş, merkezi idarenin toplum üzerindeki "sopası" olarak görülebilir (Okçabol 2016: 44; Tongur 1946: 21-25). Kadı'nın yardımcısı konumundaki (belediye kolluk işlerine bakan memur olan) muhtesip ise, şeriatta yasak olan işlerin yapılmasının takibi ve engellenmesiyle

¹⁵¹ Beyoğlu, Tophane ve çevresinden sorumludur.

¹⁵² Tüm İstanbul'dan sorumludur.

¹⁵³ Saray ve çevresinden sorumludur.

¹⁵⁴ Galata, Kasımpaşa ve kıyılar civarından sorumludur.

¹⁵⁵ Osmanlı'da "hiçbir kar ve kisp ile meşgul olmayan, belirli ve sürekli bir ikametgâhı bulunmayan, geçim ve yaşantılarını meşru vasıtalarla elde eylemekte olduklarını ispat edemeyip şurada burada gezmekte olan şahıslar" için serseri tanımlaması kullanılmaktadır (Tongur 1946: 195)

¹⁵⁶ Söz konusu dönemde mülki, adli ve beledi işlerde tam bir ayrışma olmadığından kadı için günümüzdeki makamlarla kıyaslayarak hem kaymakam, hem belediye başkanı hem de zabıta amiri gibi benzetmeler yapılmıştır (Okçabol 2016: 43)

uğraşmıştır (Tongur 1946: 27). Böylece dinin, gündelik yaşamdaki etkisinin ön plana çıkması hedeflenmiştir. İhtisap ağaları ve muhtesipler, dinin hoş karşılamadığı şeyleri¹⁵⁷ ortadan kaldırmakla görevlendirilmişlerdir (Osmanlı Devlet Teşkilatı-1 2006: 367). Bu örnekler Osmanlı'da toplumsal hayatın düzenlenmesine önem verildiğini, itaat ve emirlere uymayan bireylerin disipline edildiğini, pre-kapitalist yönetim tekniği olan baskı ve zora dayalı uygulamalarla 'egemenin düzeni'ne yönelik tehditlere karşı tedbirler alındığını göstermektedir.

2.2.1.3. Taşra Güvenlik Yönetimi

Klasik dönemde, başkent dışındaki yerleşim yerlerinin¹⁵⁸ güvenlik yönetimi de parçalı ve birbirinden farklı bir nitelik arz etmektedir. Taşranın en üst idari amirleri olan beylerbeyi ve sancakbeyi hem askeri komutan hem de mülki amir olup her türlü kolluk, asayiş ve günlük hayatın kontrolü gibi işlerden sorumlu tutulmuştur (Tongur 1946: 16). Şehir ve kasabaların korunması, sınırların ve kalelerin güvenliği, isyanların, eşkıyalık hareketlerinin bastırılması, gerektiğinde savaşa katılan merkezi orduya destek verilmesi (Tongur 1946: 88), kanun ve düzene uymayanların tespiti ve cezalandırılması, genel ahlak ve dinin toplumsal yaşamda egemen kılınması, taşra güvenlik yönetiminin sorumlulukları arasındadır.

Taşra güvenlik yönetimi, beylerbeyi ve sancakbeyinin emrindeki dört temel birimden oluşmuştur. Bunlar yeniçerilerin ağırlıklı olduğu kapıkulu askerleri¹⁵⁹; tımarlı sipahilerden, yerli kullarından ve serhad kullarından oluşan eyalet askerleri; bekçiler ve yasakçılardır (Tongur 1946: 88). Bu teşkilatlar arasında tımarlı sipahiler¹⁶⁰, taşranın güvenlik yönetiminde en etkin ve aktif olarak kullanılan güvenlik aktörü olmuştur. Tımar karşılığında kendilerine verilen topraklarda tımarlı sipahiler (beyler ve ağalar) bir

¹⁵⁷ Örneğin camiye gitmeyenler, oruç tutmayanlar, alkol kullananlar, âlem yapanlar gibi 'İslam'a muhalif hareket ettiği düşünülenler' muhtesipe hesap vermek zorundaydı (Osmanlı Devlet Teşkilatı 1 2006: 367)

¹⁵⁸ Bu yerler taşra olarak isimlendirilmektedir.

¹⁵⁹ Kapıkulu askerleri ise şehir ve kalelerde muhafızlık görevlerini yerine getirmişlerdir (Alyot 1947: 36).

¹⁶⁰ Osmanlı'da bazı hizmetlerin ödeneği devlet hazinesinden değil, görev ve hizmete tahsis olunan gelir getirici mülkiyetten karşılanırdı (Alyot 1947: 40). Bunlardan biri de tımar sistemidir. Tımar, Osmanlı Devleti'nde belirli görev ve hizmet karşılığı olarak devlet görevlilerine/yerel otoritelere verilen arazilere denir. Bu sisteme göre, tımar sahipleri merkezle arasında hiyerarşik bağ bulunsa da, iktidar bloğunun alt sınıfı olarak artık ürüne el koymuş, kendilerine verilen toprak oranında belirli sayıda asker beslemiş ve hazır durumda bulundurmıştır (Parlak 2011: 769)

yandan ihtiyaç durumunda orduya atlı asker (toplamda 140-150 bin asker sipahiler yoluyla temin edilmektedir) göndermişler (Soytürk 2012: 309-310) diğer yandan taşranın güvenliğini ve asayişini sağlamışlardır (Alyot 1947: 42).

Klasik dönem Osmanlı güvenlik yönetiminde, önemli işlevleri bulunan kurumsal yapılanmalardan biri de -yarı özerk- bir kurum olan “ahilik teşkilatı”dır.¹⁶¹ Öyle ki, ahilik teşkilatına bağlı olan çarşılara subaşı, yeniçeri vb. kolluk görevlileri gir(e)memiş, buralarda emniyet ve asayiş işleri büyük oranda yine esnaf tarafından sağlanmıştır. Esnaf çarşılarını paspan adı verilen bekçiler korumuş, özellikle geceleri hırsızlığın önlenmesi için asesler gibi görev yapmışlardır (Tongur 1946: 35-38; Oçabol 2016: 49; Parlak 2011: 12). Taşra güvenlik yönetiminde rolü bulunan diğer unsurlar ise kırsal kesimlerde halka çeşitli ödevler yüklenerek oluşturulmuş mahalli zabıta teşkilatlarıdır. Ticari yolların korunması ve bakımı (gönüllü bir kısım Müslüman halk) *Derbent teşkilatı* tarafından sağlanmıştır. Halkı Hristiyan olan bölgelerdeki yolların güvenliği (gönüllü bir kısım Hristiyan halk) *Mortolos* adı verilen bir sistemle; dağ, geçit, boğaz yerlerinin korunması ise (ücret alan memurlar) *Belderan Teşkilatı* aracılığıyla sağlanmıştır (Tongur 1946: 103-107). Ayrıca mahalle halkının birbirine kefil olduğu *akile ve kefalet sistemleri* gibi oto kontrol mekanizmaları ile emeğin serbest dolaşımını engelleyen düzenlemelerin yanında *kocabaşı, imam ve müezzin gibi görevliler* de, taşra güvenlik yönetiminin yardımcı aktörleri olarak sıralanabilir.

Tablo 2.2. Asayişten ve Güvenlikten Sorumlu Yüksek Memurlar

Osmanlı Klasik Dönemi Güvenlik Yönetiminde Kolluk Amirleri			
Tüm ülkede	Başkent	Taşra	Kendine Has Güvenlik Yönetimi Olan Bölgeler
Kadı	Yeniçeri Ocağı	Beylerbeyi/Sancakbeyi	Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ta: garp ocakları-dayılar
Subaşı/ Asesbaşı	Cebeci Ocağı	Eyalet Askerleri: ➤ Tımarlı Sipahiler ➤ Serhadkulları ➤ Yerlikulları	İran sınırı ve Kürdistan adı verilen bölgelerde: yurtluk ve ocaklık
İl Erleri	Bostancı Ocağı Topçu Ocağı Kaptanpaşa	Kapıkulu Askerleri Yasaçılar/Kullukçular Bekçiler	Basra, Bağdat, Halep ve Mısır'da: Saliyene

Kaynak: Yukarıdaki açıklamalardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

¹⁶¹ Ahilik, 13. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış ahlaki, örfi ve dini ilkeler doğrultusunda örgütlenmiş meslek ve zanaat birliğidir (Parlak 2011: 12).

Ancak şu husus tekrardan dile getirilmelidir ki, Osmanlı'nın her eyaletinde kolluk teşkilatı aynı yapıda ve işlevde örgütlenmemiştir (Tongur 1946: 95). İran sınırı ve Kürdistan adı verilen bölgelerde *yurtluk ve ocaklık*, Basra, Bağdat, Halep ve Mısır'da *saliyene*, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ta ise *garp ocakları-dayılar* adı verilen güvenlik teşkilatları görev yapmıştır (Alyot 1947: 43). *Edirne Bostancı Ocağı*, *Halep Çöl Beyleri*, *Konya Mevlevi Postnişinleri* gibi bazı yerel unsurlar da kolluk görevi üstlenmişlerdir (Tongur 1946: 101).

Tablo 2.3 Asayişten ve Güvenlikten Sorumlu Diğer Kolluk Personeli

Mahalli Zabıta Teşkilatları	Esnaf Teşkilatları (Ahilik)	Oto Kontrol Mekanizmaları	Diğer Kolluk Görevlileri
Derbent Teşkilatı Mortolosculuk Belderan sistemi	Esnaf Paspanları Esnaf Kethüdası ¹⁶³	Mürur Yasası Kefalet Sistemi Akile Sistemi	Böcekçi teşkilatı ¹⁶² Voyvoda/ Mütesellim İmam ve Müezzinler Vezir Baştebdili Sekbanbaşı Kul kethüdası Muhtesip/ İhtisap Ağası Çavuşluklar: Tersane Çavuşluğu, Galata Çavuşluğu Karakullukçu zabiti

Kaynak: Yukarıdaki açıklamalardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

2.2.1.3. Klasik Dönem Osmanlı Güvenlik Yönetiminin Üretim İlişkileri Üzerinden Değerlendirilmesi

Klasik dönemde, Osmanlı güvenlik yönetiminin kurumsal ayağı, dağınık ve karmaşık bir yapılanmadan oluşur. Kapıkulu askerleri, eyalet askerleri, bekçiler, yasakçılar, mahalli zabıta teşkilatları, ahilik gibi birçok farklı teşkilat tarafından güvenliğin sağlanması, güvenlik yönetiminde koordinasyon sıkıntısı ve sorumluluk alanlarında belirsizlik yaratmıştır. Her ne kadar güvenlik teşkilatları farklı bölgelerde görev icra etmekte olup, farklı yetki ve sorumluluklar kapsamında kolluk görevini yerine getirirse ve görev/sorumluluk paylaşımının sınırları belirlenmiş olsa da, bu teşkilatlar farklı hiyerarşik birimlerden emir almakta, tek merkezden koordine

¹⁶² Böcekçi, suç işleyenleri yakalayan adli bir kolluk teşkilatıdır (Tongur 1946: 65).

¹⁶³ Esnaf Kethüdası, hükümetle esnaf arasında aracılık rolünü icra eden yarı resmi bir memurluk olup, esnaf arasındaki anlaşmazlıkları çözen yolsuzluk yapan esnafı cezalandıran yetki ve görevlere sahiptir (Tongur 1946: 37).

edilmemektedir. Bu da Osmanlı güvenlik yönetimindeki dağınık, plansız ve çok başlı bir yapılanmayı ve pre-kapitalist güvenlik anlayışını¹⁶⁴ ortaya koymaktadır.

Klasik dönemde, güvenlik yönetiminin politik ayağı, devletin sahibi olan sultanın ve artık ürün sağlamaya dayalı ilişkilerin güvenliğini sağlamak üzerine şekillenmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, içinde yaşadığı dönemin özelliklerini yansıtan pre-kapitalist bir niteliktedir. Bunun yansıması olarak düzenin devamı, baskı ve zora dayalı yönetim usulleriyle, yani sultanın her an herkesi cezalandırabileceği tehdidi üzerinden sağlanmaya çalışılmış; eğer halk korku ile umut arasında yaşatılmazsa düzeninin bozulacağı korkusu yayılmıştır (Heper 2011: 35). Sultanın mutlak güce sahip olması, halkın güvenliğinin sigortası olarak meşrulaştırılmıştır (İnalçık 2013: 43). Çünkü dönemin güvenlik anlayışı, devletin sahibi kabul edilen sultanın, canı, mülkiyeti ile iktidarının (sultanın nizamının) güvenliğini sağlamayı ve [fetih + toprak rejimi] vasıtasıyla artık ürüne el koymaya dayalı üretim biçiminin yeniden üretiminin koşullarını hazırlamayı öncelik edinmiştir. Dolaylı olarak ise, bu çerçeveye muhalif olmayan halka, asgari ölçütlerde gündelik yaşam koşullarının yeniden üretimi sağlanmıştır. Bu doğrultuda ülke dışında fetih olarak adlandırılan savaşların, dış artık ürün getirisi elde etme anlamında önemli kaynak sağladığı¹⁶⁵ ve sıkça uygulanan bir politika olduğu klasik dönemde, ülke içinde ise güvenliğin bir yönetim tekniği olarak, toplumsal hayatın düzenlenmesi fonksiyonuyla, sistematik bir şekilde işlevselleştirildiği görülmektedir. Bu işlev çerçevesinde uygulanan toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik teknikler ise, dört temelde kategorize edilebilir: Tarımın denetimi, ticaretin denetimi, vakıf sistemi ve gündelik hayatın gözetimi.

¹⁶⁴ Günümüzde polis, jandarma, sahil güvenlik, itfaiye, zabıta, özel kolluk (resmi ve ticari özel kolluk), yargı, hapisane eliyle, uzmanlaşma, bir örneklik ve hiyerarşi çerçevesinde yürütülen asayiş, yangın söndürme, işyerlerinin denetimi, suçun tespiti ve cezalandırılması gibi güvenliğe ilişkin görevler Osmanlı'da tam da pre-kapitalist devletlere özgü bir biçimde ihtiyaç belirdikçe biçimlendirilen ayrık kurumlar ve bunların görevlileri eliyle yürütülmüştür (Haspolat 2010: 189).

¹⁶⁵ Osmanlı Devleti, kazandığı savaşların ardından, bu bölgelerde İslam Hukuku'nu referans alarak, insanları "köle" malları "helal" olarak görmüş ve kendi üretim araçları içerisine dâhil etmiştir. Kimilerince savaş ganimeti kimilerince yağma, haraç olarak nitelenen bu kaynaklar, ülke ekonomisine önemli miktarda dış artık ürün sağlamıştır. İslam Hukuku'nun en temel referansı olan Kuran-ı Kerim'de ganimetlerle ilgili ifadeler için bkz. Enfal-1, 41 ve 69, Haşr-6, Fetih-20-21 ayetleri/sureleri. Bunun yanında çok sayıda hadis ve görüşte savaş ganimeti konusu anlatımımızdaki çerçevede ele alınmaktadır.

Tarımın denetimi: Toprak sistemi, üretim ilişkilerinin odak noktalarından biridir. Klasik dönemde Osmanlı üretim biçiminin temel araçlarından olan tımara dayalı toprak sistemi, feodalizm benzeri¹⁶⁶ bir “artık ürüne el koyma” düzenidir.¹⁶⁷ Klasik dönemde Osmanlı üretim tarzı, devletin, yönetilen sınıfın artık ürününe el koyarak, egemen sınıflara (sultana, yüksek yöneticilere ve taşra yöneticilerine) aktarıldığı sıkı ekonomik kontrollere dayanır. Sultan ve diğer üst yöneticilerin zenginliklerinin kaynağı çok sayıda çiftliği, tımarı ve gelir getiren mülküdür. Devlet yöneticileri sayıları binlerle ifade edilen mülklere sahip olmuş, idari işlerinin yanında bu mülklerden de ciddi bir zenginleşme sağlamışlardır. Örneğin Sultan has tımarlarının; merkez ve taşradaki yüksek yöneticiler zeamet tımarlarının; (14. ve 15. yüzyılda) sipahiler ve (16. yüzyılda) yeniçeriler/devşirmeler ise küçük tımarların gelirlerine sahip olarak zenginleşmişler, egemen sınıflar içerisine eklenmişlerdir. Toprak üzerinde egemen sınıfların temsilcilerinin hiyerarşik bir düzeyde haklarının bulunduğu bu ilişki, feodalizm benzeri bir artık ürüne el koyma düzenidir. Sultan, devletin tam anlamıyla merkezileşemediği ve güçlenme çabalarının olduğu bir dönemde, çeşitli yerel güç merkezlerine (yüksek yöneticiler, sipahiler, uç beyleri ve fethedilen bölgelerin Hristiyan önderlerine) tavizler ve imtiyazlar (genellikle toprak üzerinde haklar) vermiştir. Bu gruplara mülkiyet dağıtılmasının amacı, merkezin vergi toplama ve güçlenme çabalarında ona başkaldıracak potansiyel unsurların sistemle uyumlaştırılması ve otoriteye karşı gelmelerinin engellenmesidir.

Klasik dönemin üretim ilişkilerinin en önemli unsuru olan doğrudan üretici (reaya) devlet tarafından sisteme entegre edilmiştir. 14. yüzyıla kadar büyük oranda göçebe olan yığınlar, devlet tarafından yerleşik hale getirilmiş, kabilesel yapıların çökmesiyle toprağa bağlanarak köylüleştirilmiştir (Oyan 2016: 103). Böylece köylüleşen reayanın emeği üzerinden elde edilen artık ürün egemen sınıflara

¹⁶⁶ Osmanlı toprak sistemi, birçok yönden feodalizmden ayrılır. Feodalizmde senyörün yetkileri, Osmanlı’daki karşılığı olan sipahiye göre çok daha geniştir. Osmanlı’da toprak sipahiye değil devlete aittir. Sipahi ve reaya (köylü) üzerinde padişahın otoritesi bulunur. Sipahi köylünün sahibi değildir, köylü de köle değildir. Ayrıca sipahiler para basma, vergi koyma ve yargı yetkisine sahip değildir. Köylünün mallarının satışı ve fiyatları sipahi tarafından tayin edilemediği gibi, satış zamanları da sınırlandırılmaz (Öksüz 1980: 85-87). Ancak, tımar ve feodal sistemler arasındaki bu farklılıklara rağmen, her iki toprak rejimi de özünde egemen olmayan geniş halk kitlelerinin sömürsünü içerir. Her iki sistemin de özü, artık ürüne el koymanın koşullarını yeniden üretmektir.

¹⁶⁷ Kimi araştırmacılar bu sistemin Bizans’tan etkilenilerek oluşturulduğunu iddia eder. Ancak bu tartışmaları detaylandırmak yerine, toprak rejiminin Osmanlı’daki işlevine odaklanmak tercih edilecektir.

aktarılabilmektedir. Üretim ilişkileri açısından reaya, artık ürüne el konulması için gereken ucuz emek olarak konumlanmıştır. Bir başka ifadeyle topraktan yapılan üretimin ve vergi gelirlerinin egemen sınıflara aktarılması, toprak rejimi aracılığı ile olmuştur. Bu sistem, toprağın kiracısı olan reayanın (koşullu mülkiyet), çalışarak ürettiği ürünlerin önemli bir kısmının; vergiler, angarya, resim, harç, tapu ve ceza gibi teknikler kullanılarak, toprağın mülkiyetine sahip egemen sınıflar tarafından sahiplenilmesinden ibarettir. Üretimin sürmesi, artık ürüne el koymak için zorunlu olduğundan doğrudan üreticinin asgari koşulları elinden alınmamıştır. Tarımsal ve ticari kazançların tamamına el konmayarak, sosyal mekanizmalar olan vakıf sistemi ile yardımlar yapılarak; üreticinin asgari koşullarla varlığını sürdürmesine ve tekrar üretim yapmasına müsaade edilmiş, böylece artık ürün sürekli ve istikrarlı olarak sultan ve egemen sınıfın diğer üyelerine aktarılabilmektedir.

Ticaretin denetimi: Devlet, ticareti *ahilik teşkilatı* aracılığı ile düzenlemiştir: Esnaf teşkilatı olan ahilik, esnafa kar payı kotalarının (ortalama %10'dur) getirilmesi, ticarete fiyat müdahaleleri uygulanması, pazardaki malların fiyat ve kalitesinin denetlenmesi, gedik denilen sistemle kimsenin sanatı dışında mal üretmesine, alıp satmasına müsaade edilmemesi, üretimin loncalar dışında örgütlenmesine izin verilmemesi, müsadere yetkisi ile meşru kabul etmeyen servetlerin devlet hazinesine aktarılması, üreticilerin zirai işletmeyi terk ederek şehirlere göç etmesinin engellenmesi gibi yetkilere sahip olmuştur (Özer 2014: 10-14). Ahilik teşkilatı aracılığıyla değişimin tüm aşamaları denetlenmiş, malların satın alınması, ulaştırılması ve satışı kontrol edilmiştir (Oyan 2016: 152). Böylece aşırı zenginleşmeye ve bir güç odağı olarak ortaya çıkabilecek yeni bir sınıfın doğmasına müsaade edilmemiştir.

Vakıf sistemi: Klasik dönemde devlet, pre-kapitalist niteliği nedeniyle yalnızca savunma, güvenlik ve adalet konularıyla ilgilendiğinden, devletin yapmadığı kamu yatırımları ve hizmetleri, vakıf adı verilen kurumlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Eğitim, din, sağlık, şehircilik, bayındırlık gibi konular, vakıfların yürüttüğü kamusal hizmet alanlarındandır. Ayırt edici özellikleri, devlet denetiminden istisna tutulmaları ve idarecilerinin egemen sınıfların temsilcilerinden oluşması olan vakıfların yönetiminde, ulema ve şehrin ileri gelenleri bulunmuş, bu sınıfların zenginleşme kaynakları olmuştur.

Gündelik hayatın gözetimi: Klasik dönemde bireylerin ve toplumun neredeyse her hareketi, davranışı hatta düşüncesi, kontrol ve denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Güvenlik yönetiminin aktörleri olan kadı, subaşı, muhtesip, tımarlı sipahiler, vezirler gibi görevliler, halkın günlük yaşamına, söylem ve davranışlarına yön verme, gerektiğinde cezalandırma yetkileriyle donatılmıştır. “Başiboş ve aylak takımı” olarak nitelenen çalışmayan nüfusun, yoksulların ve diğer dezavantajlı kesimlerin göç, konaklama, ikamet durumlarının sürekli kontrol altında tutulması; sosyal yardımları, hayır işlerini ve kamu hizmetlerinin bir kısmını organize eden vakıfların toplumsal itaati sağlamadaki aracı rolleri, bu yöndeki politik eğilime örnek olarak gösterilebilir.

2.2.2. Osmanlı Modernleşme Dönemi Güvenlik Yönetimi

Çalışmamızın ilk bölümünde, 17. yüzyıl itibarıyla (özellikle Batı’da) devlet-güvenlik ilişkisinin yeni bir çerçeveye büründüğü iddiası savunulmuştur. Bu süreç devletin modernleşmesi olarak adlandırıldı ve Neocleous’tan esinlenilerek üç ana evrede tarihsel bir gelişim kaydettiği ileri sürüldü. Devletin modernleşmesi, feodal üretim ilişkilerinin çözülerek, yeni bir toplumsal sınıf olan burjuvazi temelinde yeni üretim ilişkileri kurulmasıyla sonuçlanan önemli bir dönemdir. Bu süreç sonunda, devletin altyapısal kabiliyeti maksimize olmuş; ulusal ve kapitalist bir devlet formu ortaya çıkmıştır; Egemenlik, meşruiyet ve yurttaşlık kavramlarının anlam ve içerik değiştirmesi sebebiyle devlet ulusallaşmış, demokratikleşmiş ve sekülerleşmiştir; Devlet alanının karşısında kalan birey ve toplum ise pasifleşmiş, edilgenleşmiştir; Bunların sonucunda devletin topluma nüfuz etme ve toplumsal hayatı düzenleme kapasitesi artmıştır.

Çalışmanın bu anında, sözü edilen yeni devlet-güvenlik ilişkisinin Osmanlı Devleti için hangi ölçüde geçerli olduğunun ve Osmanlı’nın Batı benzeri bir modern devlet formuna dönüşüp/dönüşemediğinin cevaplanması gerekir. Bu cevaplar aynı zamanda, Osmanlı güvenlik yönetiminin üretim ve mülkiyet ilişkileri çerçevesinde belirlenen rolünü ortaya koyacaktır. Her ne kadar farklı coğrafyalarda birbirine birebir benzemez biçimde gerçekleşen devletin modernleşmesini, Osmanlı Devleti özelinde tartışmanın zorluğu göz önünde bulunsa da, Neocleous’un izinden giderek ve devletin modernleşmesinde temel model olarak belirlediğimiz batı tarzı modern devlet ile

Osmanlı modernleşmesinin kıyaslanması, en uygun analiz yolu olarak gözükmektedir. Bu kıyaslama dört temel soru üzerinden gerçekleştirilebilir: Osmanlı Devleti'nde modern devlet formunun bir gereği zor araçları merkezileşti mi? Bu durum devletin altyapısal iktidarının ve topluma nüfuz etme kapasitesinin artmasını sağladı mı? Osmanlı Devleti, modern devlet formunun bir gereği olarak kapitalistleşti mi? Osmanlı Devleti, modern devlet formunun diğer gereklerini (sekülerleşme, ulusallaşma ve demokratikleşme) sağlayabildi mi?

2.2.2.1. Mülkiyet İlişkilerinde Dönüşüm (17. yy-1838)

17. yüzyıl itibariyle, Osmanlı Devleti'nde toprak rejiminin çökmeye başladığı gözlemlenmektedir. Tımar sisteminin (hukuken olmasa da) fiilen terkedilmesi yönündeki ilk girişimler (17. yüzyılın başı) ile başlatılabileceğimiz ve Tanzimat Fermanı'nın ilanına (19. yüzyılın ortalarına) kadar götürebileceğimiz bu dönem, Osmanlı modernleşme faaliyetlerinin ilk evresi olarak adlandırılabilir. İlk evrede, üretim ilişkileri halen feodal niteliğini sürdürmekte olup, mülkiyet ilişkilerinde aktör değişimleri yaşanmış, bu ilişkiler 17. yüzyıl sonrası Osmanlı güvenlik yönetimini dönüştüren temel etken olmuştur.

Tımar sistemine dayanan toprak rejiminin bozulması, eş zamanlı birçok nedene dayandırılabilir. Bunlardan ilki 17. yüzyılın başlarından itibaren savaşların kazanılmasının zorlaşması hatta durma noktasına gelmesidir. Bunun sonucunda hem yağma, haraç ve ganimet olarak nitelenen dış artık ürün azalmış hem de savaş sürelerinin uzamasıyla ortaya çıkan giderler karşılanabilecek düzeylerin üzerine çıkmıştır. Buna ek olarak (uluslararası ortamın da etkisiyle) ülke çapında yaşanan fiyat artışları ve paranın değer kaybetmesi sonucu reel gelirleri düşen tımarlı sipahilerin, sefere katılmaktan kaçınmaya başlaması (ya da sefere katılacak imkânları kalmaması) ile devletin vergi gelirlerinde ve asker temininde sorunlar yaşanması sistemin işleyişindeki bozulmaları gösteren ikinci neden olarak gözlemlenmektedir (Oyan 2016: 180, 204). Tüm bu nedenlerin bir sonucu olarak hem (aşırı lüks olduğunu belirtmek

gerekir) sarayın hem de ordunun ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan¹⁶⁸ ve parasal sıkışıklık yaşayan devlet, mali kaynak sağlama amacıyla toprak rejimini dönüştürecek eylemlere girişmiştir.

Bunun ilk adımı, tımarın yerine iltizam sisteminin ikame edilmesidir. Peşin paraya duyulan ihtiyacı karşılamak amacıyla sultan, vergi tahsil yöntemini değiştirerek toprağa bağlı gelirleri toplama yetkisi karşılığında mültezim adı verilen kişilere ihale etmiştir. Tımara dayalı toprak sistemini, ihaleye dayalı iltizam sistemine dönüştürmenin; tarımda kapitalistleşme, yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkışı, bazı eski sınıfların tasfiyesi, devletin buna verdiği reaksiyonlar sonucu altyapısal iktidarını güçlendirme çabaları gibi oldukça kayda değer sonuçları olmuştur.

İltizamın yaygınlaşmasıyla, taşrada mali açıdan güçlenen mültezimler, zamanla ekonomik güçlerine politik güç ekleyip *ayan* adı verilen sınıflara¹⁶⁹ dönüşmüştür. Önceleri yıllık olarak iltizamları toplama görevini üstlenen ayanlar, zamanla bunu ömürlük ve miras hakkına çevirmiş, bu sayede hem zenginleşmiş hem de 'aristokrat'laşmıştır. Bu süreç, toprağın mülkiyetinin yoğunlaşarak başta ayanlar olmak üzere birçok özel kişi tarafından (kadı, yeniçeri, eski sipahi gibi kişiler) büyük çiftlikler oluşturmasıyla sonuçlanacaktır. Böylece toprağın mülkiyeti devlet ve devlet görevlilerinden fiilen özel kişilere geçerken; ayanlar ve çiftlik sahipleri, taşradaki köylünün artık ürününe el koyarak, Osmanlı üretim ilişkilerinin yeni paydaşı konumuna gelecek; tımarlı sipahiler ise topraklarını terk etmek zorunda kalarak artık egemen sınıf niteliğini kaybedecektir. Bu gelişmeler merkezi otoritenin taşrada topluma nüfuz etme kapasitesinin zayıflamasına ve yerel taşra idaresinin ayanların eline geçmesine sebep olmuştur. Öyle ki 18. yüzyıl öncesi merkezden (divan) görevlendirilen eyalet yöneticileri, ayanların güçlenmesiyle bu sınıfa mensup kişilerden seçilmeye¹⁷⁰ başlanmıştır. Ayanlar artık vali, voyvoda, hatta paşa gibi üst düzey görevler üstlenmeye

¹⁶⁸ Osmanlı'da ticaret ve üretim faaliyetleri de, daha sonra açıklanacak yapısal nedenlerden dolayı bu ihtiyaçları karşılamak için yeterli değildi.

¹⁶⁹ Ayan sıfatı, çoğunlukla bir şehrin en zengin, nüfuzlu ve etkili vatandaşlarına denmektedir (İnalçık 2013: 48). Ayanlık müessesesi Cumhuriyet Döneminde toprak ağalığına evrilecektir.

¹⁷⁰ 18. yüzyıl sonrası eyalet yönetiminde her sancak veya vilayetin ileri gelenlerinin arasından birinin atanması uygulaması yaygınlaşmıştır (Oyan 2016: 240).

başlamış¹⁷¹, kendilerine ait ordular dahi kurmuştur. Çiftliklerini ve topraklarını genişletmiş, geniş alanlara hâkim olmuştur. 1808 yılında imzalanan Senedi İttifak ile ayanların, egemen sınıfın bir üyesine dönüştüğü hususu hukuki güvenceye kavuşmuştur (Oyan 2016: 240; Avcıoğlu 1984: 27; Kaya 2006: 239-240; Gökbunar 2007: 19).

17. yüzyıldan itibaren mülkiyet ilişkilerinin mültezim, çiftlik sahipleri ve ayan gibi yerel güç odakları tarafından belirlenmesi, emek sınıfını toprağından koparacak bir süreci başlatmıştır. Reayanın artık ürününün gittikçe daha çoğuna, ayan sınıfının el koyma arzusu sonucu doğrudan üreticiler, bu sömürü karşısında ya toprağını terk ederek kentlere göç etmiş, ya da ayaklanmıştır. Daha çok kazanç sağlama amacındaki ayanların koyduğu ağır vergiler nedeniyle kırsalda yaşam alanı kalmayan köylüler, şehre göçerek topraktan kopmuştur.¹⁷² Başta Celali Ayaklanmaları olmak üzere 17. ve 19. yüzyıllar arasında Osmanlı coğrafyasında çıkan çok sayıda isyan ve ayaklanma (1727-1728'de İzmir, 1730 Patrona Halil, 1764, Kıbrıs, Mısır, Akka, Mora, 1829 Atçalı Kel Mehmed, 1908 Erzurum Ayaklanmaları) bu kitlelerin toprağından koparılması ya da ağır vergiler altında ezilmeleriyle doğrudan ilişkilidir (Gökbunar 2007: 19; Oyan 2016: 232).

Reaya'nın toprağından koparılması ve ülke çapında birçok toplumsal ayaklanmanın belirmesi, Osmanlı güvenlik yönetiminin, egemen üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlamak için, toplumsal hayatın düzenlenmesi fonksiyonuyla, sistematik bir şekilde işlevselleştirilmesine yol açmıştır. Bu işlev çerçevesinde uygulanan toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik teknikler, nüfusun kontrolü ve gözetimi üzerine yoğunlaşmıştır¹⁷³. Bu yöndeki uygulamalar iki temelde örneklendirilebilir.

¹⁷¹ Bu uygulamanın nedeni Osmanlı merkezi idaresinin, taşrada maddi ve askeri gücü elinde bulunduran ayanlara bazı makamlar (valilik, voyvodalık ve mütesellimlik) vererek kontrol altında tutabilmeyi denemesidir. Oysa bu politika, hedeflenenin aksine, yerel ayanların daha da güçlenmelerine neden olmuştur

¹⁷² Köylülerin boşalttığı topraklar, büyük çiftliklere dönüştürülmüştür (Avcıoğlu 1984: 36).

¹⁷³ İç güvenliğin sağlanması bahanesiyle, devletin, toplumsal hayatı tüm yönleriyle kuşatıp yönetmek için, vatandaşların gündelik hayatlarına ilişkin bilgi toplaması ve buna yönelik kısıtlayıcı tedbirler alması, hatta bunu toplumun güvenliği için yaptığı algısını yaratması daha önce ifade edilmişti. Hatta Foucault, bunu nüfusun idare edilmesi için istatistik ve veri bilimlerinin araçsal bir nitelikte kullanımı olarak tanımlamıştı. Ve bu durumun modern devletin suç ve ceza noktasında ahlaka atfettiği *iktidarı haklaştırma* rolünün somut bir göstergesi olduğunu savunmuştu. Böylece devletin, bireyin yaşam biçimini kabul edilebilir ya da kabul edilemez olarak nitelediği ve bunun bir sonucu olarak iktidarın yeniden üretimi için toplumu denetim altına aldığı konusu, kuramsal tartışmalarda anlatılmıştı. Osmanlı güvenlik yönetimine verilen görevler bu çerçevede değerlendirilebilir.

Gündelik hayatın gözetimine yönelik uygulamaların ilk boyutu, 17-19. yüzyıllar arasında devlete karşı oluşan toplumsal hareketleri (başkaldırı, isyan gibi) ve üretim ilişkilerindeki yapıyı bozabilecek olası tehditleri önleme amacıyla, toplanma ve gösteri yasakları uygulanması, sivil toplum örgütlenmelerine izin verilmemesi ve basın/yayın faaliyetlerinin sıkı denetim altında tutulması gibi uygulamaları içerir. Bu kapsamda sokak, çarşı ve pazarlarda herhangi bir amaca dayansın ya da dayanmasın toplanmak, görüşmeler yapmak suç sayılmıştır, ticari maksatlara dayanmayan cemiyet ve şirketlerin kuruluş ve örgütlenmesine izin verilmemiştir. Aksi yöndeki girişimler, hemen güvenlik teşkilatları tarafından dağıtılmıştır. Hatta önceleri iktidarı ve kolluğu ilgilendirmeyen bir konu olarak görülen basın ve yayın gibi işler, devlet aygıtı güçlendikçe düzenlenmesi ve kontrolü gereken bir alan olarak görülmeye başlanmıştır (Tongur 1946: 188-189). Bir bakıma yasaklar ve hak ihlalleri, güvenlik kılıfı altında meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bunun temel nedeni isyan ve ayaklanmaların başını çektiği iç güvenlik sorunlarının, Osmanlı merkezi idaresini en çok uğraştıran konuların başında gelmesidir. Osmanlı tarihinde siyasi, ekonomik, dini ve etnik nitelikte 70'den fazla isyan ve ayaklanma çıkmış, devlet bu sorunlara ciddi miktarda enerji ve kaynak harcamıştır. Bu kitlesel asayiş problemleri sert güvenlik tedbir ve uygulamaları ile bastırılmaya çalışılmışsa da isyanlar ve ayaklanmalar neticesinde devlet, kendi görevlilerini dahi idam etmek zorunda kalmış, önemli insani ve mali kayıp yaşamıştır (Kaya 2006: 239).

Gündelik hayatın gözetimine yönelik uygulamaların ikinci boyutu, göç ve yer değiştirmeye ilgili politikaları kapsamaktadır. Bu politikalara; başkentte “başıboş” ve “serseri” olarak adlandırılanların gelip yerleşmesine engel olmak için, şehre giren çıkanların, çalışmaya gelenlerin kayıt altına alınması, esir pazarlarından bekâr evlerine, han ve otellere kadar birçok mülkiyetin denetimi, İstanbul'un bazı bölgelerinde bulunan hamal, tellak, kayıkçı ve esnaf çırakları gibilerinin kayıt ve nezaret altına alınması gibi örnekler verilebilir. Öyle ki, İstanbul'a gelen yabancılar hatta adalardan gelenler bile, halkın arasına karıştırılmamış, nüfusun arttığı dönemlerde kolluk görevlileri bekâr ve çalışmayanları memleketine geri göndermiştir. Başkentte suç ve salgın hastalık yuvası olarak görülen bekârların kaldığı hanlar sık sık basılmış, buralarda kalanlar güvenlik

riski olarak görülmüştür. 1845 yılına kadar İhtisap Kurumu'nun üstlendiği bu görevleri, 1845 sonrasında polis teşkilatı ve Zaptiye Müşiriyeti devralacaktır. Bu durum, Osmanlı'nın, toprağa bağlı ve çalışmayan (metinlerdeki ifadeyle başıboş serserilerle) nüfusun kontrolüyle eskiden beri meşgul olduğunu teyit etmektedir (Tongur 1946: 80-81; Ortaylı 2003: 58; Alyot 1947: 71,72).

Çalışmayan, yoksul ve köylü sınıflarına yönelik uygulanan bu tedbirler, sözü edilen sınıfların yatay ve dikey hareketlenmelerinin gündelik yaşam ve üretim ilişkileri açısından tehdit olarak görüldüğünün bir kanıtıdır. Bu nedenle, sözü edilen egemenlik altındaki sınıflara, toprağa dayalı artık ürünün temini için ihtiyaç duyulduğundan, Osmanlı'ya özgü feodal üretim ilişkilerindeki rollerine sadık kalmaları için güvenlik yönetimi tarafından baskılanmış, zor gücüne maruz kalmışlardır. Oysa (yaklaşık) aynı dönemde Batı coğrafyasında bunun tam aksine, köylünün topraktan koparılması istenen bir durumdu ve teşvik edilmekteydi. Osmanlı'nın bu noktada Batı'dan farklılaşmasının nedenleri, üretim ilişkilerinde aranmalıdır. Burada bir parantez açarak reyanın topraktan koparılmasının, aslında Batı'daki gibi neden ücretli emeğe dönüşmediğinin sorgulanması gerekir.

Bunun nedeni, Osmanlı'da henüz ticari veya sanayi kapitalizminin hegemonik konuma gelememesidir. Bir başka ifadeyle, (Neocleous'un izinden giderek oluşturduğumuz öngörüye göre) feodalizm sonrası Batı modernleşmesinde, sırasıyla tarımsal, ticari ve sanayi kapitalizmi egemen üretim biçimi olarak belirirken, Osmanlı modernleşmesinde tarımsal kapitalizm aşılıp, sonraki burjuva üretim biçimlerine geçiş sağlanamamış, bu nedenle şehirlerde ücretli emeğe ihtiyaç da olmamıştır. Bunun nedeni ise, toplumsal yapının sosyolojik eğilimlerinin yanında, devletin güvenlik yönetimi aracılığıyla (esnaf teşkilatları ve diğer kurumsal silahları ile) kendi dışında bir güç odağının varlığına müsaade etmemeye yönelik politik eğilimidir.

Bu eğilimin bir sonucu olarak ihtisap kurumu ve lonca teşkilatı aracılığıyla nüfusun ve ticaretin denetimine yönelik yönetim teknikleri uygulanmıştır. Bu uygulamalara çarpıcı birkaç örnek vermek yararlı olacaktır: Çarşıların, pazarların denetim ve düzeninin sağlanması, ölçü ve tartıların kontrolü, kadı ve divan tarafından

belirlenmiş fiyatların uygulanıp uygulanmadığının tespiti, dükkân açılmasına izin vermek, vergi toplamak, dinle alay edenlerin takibi, komşu hakkına tecavüzün önlenmesi, içki içenleri takibi, talih oyunları ve fuhuş benzeri işlerle ilgilenenlerin denetimi gibi (ODT 1 2006: 367-377). Buna ek olarak şehirlerin, güçlü merkezi devlet nedeniyle bir türlü Avrupa'daki gibi özerk bir statü elde edemediği ve ticari faaliyetleri temel alan bir önderlik sergileyemediği görülmektedir. Bu engellemelerin yanı sıra, kapitülasyonların ve üretim teknolojisinde geri kalmışlığın etkisiyle, rekabet imkânı ortadan kalkan zanaatkârlar, büyük çapta üretim yapacak sanayi (manifaktür) kuramamıştır. Açıklanan gerekçelerle, üretimin niteliği ihtiyaç çerçevesinde şekillenmiş, pazar veya değişime yönelik üretim yapılamamıştır. Hatta temel gereksinimler bile yerli üretimle karşılanamadığından, ithal edilmiş ve bu da dış ticaret dengesinin sürekli olarak bozulmasına yol açmıştır. Oysa Avrupa'da 16. yüzyıldan itibaren yeni pazarların gelişmesi ve ticaretin yoğunlaşması sonucu üretimin niteliği değişmiş ve meta dolaşım ağı yaratılmıştı. Bunun sonucunda Batı'da servetler, sermaye birikimine dönüşürken, Osmanlı'da bu mümkün olmamış ve güçlü bir burjuva sınıfı ortaya çıkamamıştır (Oyan 2016: 146). Böylece toprağından kopan kitleleri, şehirlerde istihdam edecek imkânlar Osmanlı'da oluşmadığından, reaya Batı'daki gibi ücretli emeğe değil, aksine işsiz/yoksul kitlelere dönüşerek "serseri ya da aylak takımı" olarak nitelenmişlerdir.

18. yüzyıl itibariyle reayanın toprağından koparılmasının yarattığı problemlere, eyalet/sancak beylerinin ve yerel ayanların merkezin emirlerine aykırı hareket etmesi gibi gelişmelerin de eklenmesiyle, merkezi otoritenin taşradaki etki alanı bir başka ifadeyle devletin topluma nüfuz etme kapasitesi iyice daralmıştır (Kaya 2006: 239-240; Gökbnar 2007: 19; Alyot 1947: 73). Böylece Osmanlı modernleşmesinin ilk evresindeki bu ilişkiler, güvenlik yönetimini dönüştürecek kapasiteye ulaşmıştır. Mülkiyet ilişkileri mücadelesinin ortaya çıkardığı sorunlara Osmanlı merkezinin verdiği reaksiyon, devletin altyapısal kabiliyetini artırmak olmuştur. Sultan ve yönetici kadroların hem artık üründen aldıkları payın (ekonomik sebep) hem de topluma nüfuz etme kapasitesinin (politik sebep) gittikçe yerel güç odaklarına kayması, egemen sınıflar arasında bir mücadele doğurmuştur. Bu mücadelede, -Batı'da hâkim konuma gelen altyapısal iktidarı güçlü modern devlet modelinin de etkisiyle-, yerel güç odaklarını

baskılama yönünde eğilimler ortaya çıkaracaktır. Bakanlıkların kurulması, köy ve mahalli idari örgütlerinin kurularak muhtarlar görevlendirilmesi, illerin merkeze bağlanarak buralara merkezden emir alan yetkileri genişletilmiş valiler¹⁷⁴ atanması, devlet memurlarına maaş bağlanması ve yeniçeri ocağının kaldırılarak merkezi ordunun kurulması gibi uygulamalar, devletin altyapısal iktidarının maksimize edilmesi ve ayanların etki alanının kısıtlanması eğilimini ortaya koymaktadır.

Bu konjunktürde, Osmanlı'da güvenlik yönetiminin dönüşümdeki kırılma noktalarından biri, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olmuştur. Çünkü yeniçeriler, güvenlik yönetiminin ve gündelik hayatının birçok bölümünde etkin bir rol üstlenmişti. Hem başkentte hem de (1560 sonrası) taşradaki eyaletlerde karakollarda ve garnizonlarda teşkilatlanmış, orduya katılmış, bunun yanı sıra mali polis görevini de yerine getirmişti (Ortaylı 2003: 59). Ancak 17. yüzyıl itibariyle diğer birçok teşkilat gibi yeniçeri ocağında da bozulmalar görülmüştür. Yeniçerilik, para ve rüşvetle girilen bir iş olmuş, bu kişiler askerlik mesleği dışındaki işlerle (ticaret ya da mültezimlik gibi) de uğraşmıştır (Özbek 2004: 66). Bunun yanında sultanı ve vezirleri tahttan indiren, sürekli bahşış talepleri isteyerek hazineye önemli yük olan ve siyasi karar alma süreçlerine karışmaya da başlayan yeniçerilik müessesesi, merkez yöneticilerince 19. yüzyıl itibariyle artık devletin varlığına yönelik tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Her ne kadar ocağın ıslahı ve yeniden düzenlenmesi yolunda çabalara girilse de, bunun fayda etmediğinin görülmesiyle 15 Haziran 1826'da Osmanlı güvenlik yönetiminin en temel unsurlarından Yeniçeri Ocağı lağvedilmiştir (Tongur 1946: 117).

Hem yeniçeriliğin lağvedilmesi hem de ayanların etki alanının kısıtlanmasına yönelik politikalar, devletin altyapısal iktidarının güçlenmesine ve zor araçlarının merkezileşmesine yönelik öncü (ama yetersiz) adımlar olarak görülebilir. Ancak Osmanlı'da güvenliğin sağlanmasında önemli rolü bulunan yeniçerilerin yerini doldurmak kolay olmamış; aynı dönemde taşrada tımar sisteminin bozularak tımarlı sipahilerin dağıtılmasının da buna eklenmesiyle, tüm ülkede ciddi bir kolluk zafiyeti oluşmuştur. Bu (1826) tarihten 1839 yılına kadar uzanan süreçte, -geçmişte olduğu gibi-

¹⁷⁴ Merkeziyetçiliği artırmak amacıyla valiler daha önce sahip olmadıkları geniş yetkilerle donatılmış, zaptiye subayları valinin emir ve komutasına verilmiştir (Alyot 1947: 74).

güvenlik yönetimindeki dağınık yapının devam ettiği gözlemlenmektedir (Özbek 2004: 66; Alyot 1947: 48). Yeniçeriler ve sipahiler üzerine kurulan güvenlik yönetiminin çökmesi, yeniden teşkilatlanma ihtiyacını doğurmuştur. Bu ihtiyaca istinaden güvenlik teşkilatını yeniden organize etme çabaları başlamıştır.

1826'ya dek beş ayrı güvenlik bölgesine ayrılarak yönetilen başkent'in kolluk işleri, bu tarihten sonra dört bölgeye ayrılmıştır. Bu görevleri, yeniçeri ağası yerine geçen seraskerlik komutasındaki Asakir-i Mansure birlikleri, Tophane Müşiriyeti, İhtisap Nezareti ve Kaptanpaşa - Hassa Müşirleri icra etmiştir (Alyot 1947: 89; Okçabol 2016: 60). Taşra'nın güvenliği ise, çoğunlukla eski sipahilerden oluşturulan Asakir-i Redif birlikleri¹⁷⁵ ve yeniçerilerin yerine oluşturulan Asakir-i Mansure birliklerince sağlanmıştır (Gülek 1983: 30; Alyot 1947: 49). Topçu Ocağı, yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına yardım ettiğinden lağvedilmemiş, aksine büyütülerek ve Tophane Müşiriyeti unvanını alarak İstanbul'da bazı bölgelerin güvenliğini sağlama görevini üstlenmiştir. Benzer şekilde İstanbul'da eskiden beri var olan İhtisap Ağalığı teşkilatı da genişletilerek İhtisap Nezareti'ne dönüştürülmüştür (Alyot 1947: 70-71)

Tablo 2.4 1826-1839 Dönemi Kamu Güvenlik Yönetimi

Başkent'in Güvenlik Makamları	Taşra'nın Güvenlik Makamları
Asakir-i Mansure Birlikleri	Valiler ve diğer mülki amirler
Topçu Ocağı / Tophane Müşiriyeti	Asakir-i Redif Birlikleri (1934'e kadar)
İhtisap Nezareti	Asakir-i Mansure Birlikleri
Kaptanpaşa	
Hassa Müşirleri	

Kaynak: Yukarıdaki açıklamalardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

2.2.2.2. Kapitalist Üretim İlişkileriyle Eklemlenme Çabaları (1838-1879)

19. yüzyılın ortalarında, Osmanlı Devlet'inin genel durumu kabaca şöyle tasvir edilebilir: Şeyhülislamın ve diğer teokratik unsurların yönetime etkisi sürdüğünden, devletin tanrısal niteliği halen devam etmektedir. Bununla birlikte sultanın mutlak gücünün karşısına sivil haklar ve hukuk konumlandırılmamıştır. Yerel güç odaklarının nüfuzu tam olarak kırılmamış, devletin altyapısal iktidarı sınırlı biçimde güçlendirilmiş, dolayısıyla devlet ulusal ve uluslararası alanda tek egemen otoriteye

¹⁷⁵ 1843 yılında bu birlikler Asakir-i Mansure birliklerine ilhak edilmiştir (Alyot 1947: 73)

dönüşmemiştir. Mülkiyet ilişkilerinde ve aktörlerinde değişimler yaşansa da üretim biçiminin feodal niteliğinin/sınırlı bir tarımsal kapitalistleşmenin ötesine (ticari veya sanayi kapitalizme) geçilememiştir.

1838 sonrası süreç¹⁷⁶, Osmanlı modernleşmesinin ikinci evresini; kapitalist üretim ilişkileriyle eklemlenme çabalarının yoğunlaştığı bir dönemi işaret eder. 1838 yılında yapılan Balta Limanı Antlaşması, ilk olarak İngiltere'ye ardından diğer Avrupa devletlerine kapitülasyonlar verilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum Osmanlı ekonomisinin bağımlılaşması yolunda ilk işaretlerdir. 1839'da müsadere uygulamasının ve daha önce fiilen terk edilmiş tımar sisteminin (hukuki olarak da) kaldırılması ve 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesiyle koşullu devlet mülkiyeti yerine özel mülkiyet esaslı yeni bir mülkiyet ilişkisi ortaya çıkmıştır. 1841 yılında uygulamaya konulan Mürur Nizamnamesi¹⁷⁷, doğrudan üreticinin serbest dolaşımını yasaklayan uygulamalardandır. 1854 yılında başlayan dış borçlanma¹⁷⁸, 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere tanınan yeni haklar, 1867'da yabancılara mülkiyet hakkı tanınması ve 1876 sonrası ilan edilen meşrutiyet (demokratikleşme) hareketleri, kapitalist üretim ilişkileriyle eklemlenme yönünde atılan diğer adımlardır. Sözü edilen adımlar, ilerleyen dönemlerde Osmanlı'nın ticari olarak serbestleşmesine ve tam bağımlı-yarı sömürge bir kapitalist ekonomiye dönüşmesine yol açmıştır. Bu dinamikler doğrultusunda şekillenen 1838 sonrası dönemin güvenlik yönetimdeki dönüşümün açıklanması için, Tanzimat Fermanı yol gösterici bir nitelik taşır.

¹⁷⁶ Birçok çalışmada (Bkz. Halim Alyot ve Hikmet Tongur'un çalışmaları) Tanzimat dönemi yerine Zaptiye Müşiriyeti'nin kuruluş tarihi olan 1846 yılı, güvenlik yönetiminde yeni dönemin başlangıcı olarak esas alınmasına rağmen; bu çalışmada, hem güvenlik anlayışında hem de güvenlik teşkilatlarında en kapsamlı dönüşümün başlangıcı olarak, 1838 tarihi esas alınmıştır.

¹⁷⁷ Mürur Tezkeresinin devamı niteliğinde bir uygulama olan Mürur Nizamnamesiyle, izinsiz şehir değiştirme yasaklanmış, iç seyahat izne bağlanmıştır. Bu sisteme göre İstanbul'dan sürgün edilenler memleketlerine gönderilmiş ve oralarda kalmaları istenmiştir. Bunlar kimi zaman lağvedilen devlet kurumlarındaki görevli kimseler (yeniçeriler gibi), kimi zaman işsiz ve kimsesizlerdi (Çadrcı 1993: 170). Mürur Nizamnamesinin özünde, ister yabancı ister Türk olsun, ülke içinde seyahat eden, yer değiştiren herkes bir mürur tezkeresi -izin- almak zorunda bırakılarak nüfusun kontrolü yatmaktadır (Alyot 1947: 211).

¹⁷⁸ Devletin altyapısal gücünün artması için mali gücünün de artması temel gerekliliklerdendir. Bir başka ifadeyle güçlü devlet aygıtı için daha çok mali kaynak gereklidir. Oysa söz konusu tarihlere, devletin ne orduyu ne sarayı besleyecek mali imkânı kalmamıştır. Bu da borç alınmasını zorunlu kılmıştır.

Tanzimat Fermanı, bir yandan Osmanlı yönetiminde yeniden yapılanma dönemini başlatırken, diğer yandan ise dönemin en belirgin özelliği olan merkeziyetçilik, 1838 sonrası güvenlik anlayışını önemli ölçüde etkilemiştir (Sönmez 2006: 200). Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte, politik, toplumsal ve ekonomik alanlarda dönüşümler yaşanmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak güvenlik yönetimi de dönüşmüştür. Güvenlik birimleri hukuki ve idari bakımdan ordudan kopartılarak sivil ve merkezi bir güvenlik anlayışına geçilmiştir. Dolayısıyla Tanzimat'ın güvenlik yönetiminde yeni bir dönemi başlattığı çıkarımı yapılabilir.

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı -Gülhane Hattı Hümayunu- ile tüm vatandaşların can, ırz, namus ve malının korunması, güvence altına alınması, özel mülkiyet ve miras hakkının tanınması, her ferdin mülklerine ve gücüne göre bir uygun vergi tayin edilmesi, askerlerin nasıl çağrılacağı ve askerliğin süresi gibi konularda tüm vatandaşlara eşit muamele edilmesi, kanun önünde eşitlik, adil yargılanma hakkı, yargılanmadan ceza verilmemesi gibi ilkeler getirilmiştir¹⁷⁹ Modern batı değerleri karşısında meşruiyet zemini zayıflayan Osmanlı, zamanla bireysel hürriyetleri genişletmek, reaya anlayışını eşit vatandaşlık ile ikame etmek, halkın yönetime katılması için temsil mekanizması oluşturmak gibi toplumun devlet karşısında itibarını artıran¹⁸⁰ bir yönetim tarzını kabul etme ihtiyacı hissetmiştir (Çilliler 2016: 423).

Tanzimat'ın altında yatan siyasal düşünce, devlet ile tebaa arasında doğrudan bir ilişkinin tekrardan sağlanması amacıyla (Heper 2010: 79). Bu ilişki Senedi İttifak vb. sözleşmeler yüzünden aracılar¹⁸¹ marifetiyle yürütülmekteydi (Ortaylı 2003: 61). Bununla beraber modern batı değerlerinin kökenlerinden olan ABD ve Fransız Devrimleri ile bunların getirdiği yeni vatandaş-devlet ilişkisinin fermanın yayınlanmasında rolü büyüktür. Ayrıca devletin düştüğü kötü durumdan kurtulma arzusunun (devletin kurtuluşunun dünya sistemi ile eklemlenmekte olduğu düşüncesi) yapısal değişiklikler gerektirdiğine yönelik inancın ve Ruslarla yoğun savaşıardan bunalan Osmanlı'nın, Avrupalı ülkelerden yardım beklentisinin de bu fermana payı

¹⁷⁹ Tanzimat fermanı, orjinal metnin çevirisinden alıntılanmıştır (İnalçık ve Danlıoğlu 2012: 13).

¹⁸⁰ Bu gelişmeye rağmen, geçmişte Sultan'ın şahsında cisimleşen "aşkın devlet" anlayışı değişmeyecek, sadece şahıs veya küçük bir grubun elinde bulunan bu olgu, taşıyıcı entelijensiyasını (entelektüel grubu) değiştirecektir (Çilliler 2016: 423).

¹⁸¹ Ortaylı din adamı ve ayan gibi kişileri aracılar arasında sayar (Bkz. Ortaylı 2003)

olduğu görüşleri bulunmaktadır. Bu saiklerle ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın, siyasal ve toplumsal alanların yanı sıra güvenlik yönetimi üzerinde de belirgin dönüştürücü etkileri olmuştur.

Tanzimat Fermanı, yeterli kurumsallığa ulaşamamış güvenlik teşkilatlarının ve anlayışının yeni baştan ele alınmasını sağlayacak süreci hızlandırmıştır. Nitekim bir yandan iç ve dış güvenliği sağlayacağı varsayılan merkezi ordunun başarısızlığı, diğer yandan ise fermanın özellikle can, mal ve namus güvenliğine ilişkin hükümleri, güvenlik yönetiminde yeni bir düzenlemenin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Ancak devlet yöneticilerini asıl harekete geçiren, Tanzimat'ın hemen ardından merkez ve taşrada gerçekleştirilmeye başlanılacak idari, mali ve hukuki düzenlemelere karşı gelebilecek tepkilerdir. Yönetici elitler, birçok değişik kurum tarafından idare edilmeye çalışılan güvenlik yönetiminin, ortaya çıkacak her hangi bir kargaşayı önlemede yetersiz¹⁸² kalacağına, bu sebeple de devleti modernleştirme çabalarının bir gereği olarak merkezin kontrolünde hareket edecek yeni bir güvenlik yönetiminin kurulması gerektiğine inanmıştır (Sönmez 2005: 261).

Bu dönemde devlet aygıtında ciddi yapısal dönüşümler gerçekleşmiştir. Önceleri sultanın sınırsız yetkisiyle yayınladığı fermanlar ile yürütülen güvenlik yönetimi, artık yasal metinler aracılığıyla düzenlenmeye başlanmıştır. Tanzimat fermanından önce, güvenlik yönetimi yalnızca sultanın emirleri ve örfi - dini gelenekler vasıtasıyla idare olunurken; bu tarihten sonra yönetimde nizamnamelerin (mevzuat) etkinliği görülmektedir. Dini eğitimden geçmiş olan kadılık makamının lağvedilmesi de modern bürokratik yönetime geçişin adımları arasında gösterilebilir (Soytürk 2012: 309). Bununla birlikte 1839 yılından sonra siyasetin ve güvenlik yönetiminin ağırlık merkezinde, saraydan merkez bürokrasisinin belli kesimleri lehine doğru bir kayma olmuştur. Tanzimat öncesi bürokratik kanat kul kökenli ve sultana mutlak bağlıyken; Tanzimatla birlikte yaşanan merkezileşme sürecinde, yeni bir yönetici elitin¹⁸³

¹⁸² Bu yüzden gerek mal, can ve namus güvenliğinin sağlanabilmesi ve gerekse de merkez ve taşrada gerçekleştirilmeye başlanılacak olan düzenlemelerin uygulanabilmesi, her şeyden önce merkezin kontrolünde¹⁸² hareket edecek yeni bir güvenlik ağını gerektirdiği fikri hâkimdir (Sönmez 2006: 200)

¹⁸³ Osmanlı yönetici elitlerini, yekpare bir bütün ya da benzer ideolojik eğilimde, aynı dünya görüşünde bir kesim olarak tanımlamak, içinde birçok eksik noktayı bırakma riski içerir. Elbette Tanzimat sonrası

(modernleşmeci, batıcı ve reformist) ortaya çıkması, sultanın gücünün önemli ölçüde sınırlandırıldığı bir sürecin başlangıcını işaret eder (Özbek 2002: 327). Bu gelişmeler, sekülerleşme, rasyonel bürokratikleşme ve iktidarın şahsiliten uzaklaşması adına yetersiz olmakla birlikte önemli bir adım olarak kabul edilebilir.

Tanzimat Fermanı'yla ortaya çıkan dönüşümlerden biri de, sosyal devlet mekanizmalarının toplumsal hayatın düzenlenmesindeki işlevinin yoğunlaşmasıdır. Osmanlı'nın dünya ekonomisiyle bütünleşme çabaları, eski refah sisteminin ilgasını ve devletin bu konuda sorumluk almasını mecburi kılmaktaydı. Öte yandan bu süreçte vakıfları kontrolleri altında bulunduran sosyal kesimler, özerk konumlarını zaman içinde kaybederek devletin maaşlı memurları konumuna gelmişlerdi. Sözü edilen nedenlerle, sosyal mekanizmalar ve hayır işleri, klasik dönemin aksine (vakıf sistemi), gittikçe artan bir oranda, merkezi devletin görevleri arasına girmiş, modern döneme özgü bir yönetim tekniğine dönüşmüştür. Yoksullara maaş bağlanması (muhtacın maaşı), düşkünler evi (Darülaceze gibi) ve hastaneler (Hamidiye Etfal Hastanesi gibi) kurulması, bu çerçevede anlamlandırılabilir. Sosyal ve ahlaki kontrol ihtiyaçlarıyla sarmalanarak biçimlendirilen bu mekanizmalar aracılığıyla, esasen halkın ihtiyaçlarının giderilmesinden ziyade nüfusun üretken kapasitesinin geliştirilmesi ve sultana olan bağlılığın maksimize edilmesi hedeflenmiştir (Özbek 2002: 30, 53, 325).

Güvenlik yönetiminin merkezileşmesi amacıyla atılan diğer adımlar ise şunlardır: Taşrada her konuda verilen yetkilerle, valiler; alınan kararları merkez adına yürüten üst düzeyde bir görevli konumuna getirilmiştir (Soytürk 2012: 309; Sönmez 2006: 206). Askeri teşkilatın ise, "Bab'ı Serasker-i Dârüşşürası" adı verilen tek bir kurum çatısı altında toplanması öngörülmüştür (Abadan 1959: 14). 1840 yılından itibaren, iç güvenlik işlerinde görev yapan Tımarlı Sipahiler, Derbentçilik, Martolosçuluk, Köprücülük vb. kurumlar tamamen kaldırılarak; doğrudan merkezden atanan ve valilerin emrinde görev yapacak zaptiye birlikleri oluşturulmaya başlanmıştır. Zaptiye birliklerinin yanı sıra, ilk kez sivil bir güvenlik birimi olan polis teşkilatı

dönemde, çıkarları ya da dünya görüşü nedeniyle, modernleşme karşıtı olan, sultanı destekleyen veya mevcut geleneksel teamüllerle yönetim usulünün devamını savunan gruplar da (dini ulema gibi) bulunmaktadır. Ancak burada, devletin genel yönelimini etkileyen, egemen sınıflar içerisinde yer edinen ve bundan sonraki dönemde de uzun bir süre etkinliğini sürdürecektir olan Tanzimatçı bürokrat tipi üzerinden yönetici eliti tanımlamak, daha uygun olacaktır.

oluşturmaya yönelik hazırlıklara da başlanmıştır (Nuri 1992, Aktaran: Sönmez 2007: 2856; Sönmez 2016: 201). Böylece ilk kez tek çatı altında ve merkezin hiyerarşik kontrolünde olacak bir güvenlik yönetiminin temelleri atılmıştır.

İlk Osmanlı Polis Teşkilatının Kurulması Çabaları

İlk Osmanlı polis teşkilatı, 1845 yılında İstanbul'da Tophane Müşiriyeti'ne bağlı olarak kurulsada (Alyot 1947: 75), birçok araştırmacı (Alyot, Yağar, Tongur gibi) bu teşkilatın nasıl kurulup işlediği ve ne kadar etkin olduğu konusunda net bir bilginin bulunmadığını ifade eder. Batılı tarzda kolluk yapılanmasına (polis teşkilatı) geçişin yasal adımlarının 1845'de atılmasına, bir başka ifadeyle mevzuata göre polis teşkilatının kurulmuş olmasına rağmen, 19. yüzyılın sonuna kadar etkin ve fonksiyonel bir teşkilat olarak güvenlik yönetiminde yer aldığı söylenemez. Teşkilatın 1881 itibariyle İstanbul'da ve tüm ülkede örgütlenmeye başladığı¹⁸⁴, ancak 1907 itibariyle tam anlamıyla etkin bir kurum olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Alyot 1947: 93; Yağar 1988: II).

Her ne kadar tam anlamıyla başarılı olmasada 1845 girişimi, polis modeline geçişin teşebbüs noktasıdır. Bu teşebbüs ile mevzuat üzerinden bir kuruluş gerçekleştirilmiştir. Ancak bunun pratikteki karşılığı olan örgütsel yapı uzun süre kurulamamıştır. Yağar bunun sebebini Tanzimat ile batılılara verilen sözün, maddi imkânsızlıklar sebebiyle tutulamaması olarak açıklar (Yağar 1988: 311-312). Dikici ise Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısını, Osmanlı'da polisin ordudan bağımsız bir yapıya kavuşması yönündeki çabaların yoğunlaştığı bir dönem olarak betimler (Dikici 2014a: 97).

Polis teşkilatının kuruluşuna ait ilk resmi belge, 10 Nisan 1845 tarihli Polis Nizamnamesidir. İstanbul'da halkın güvenliği ve zabıta işlerinin temini için Tophane Müşiriyeti'ne bağlı olarak kurulan ilk polis teşkilatına (polis meclisi olarak adlandırılmıştır), bu nizamnameyle birçok görev ve sorumluluk yüklenmesi

¹⁸⁴ Polis teşkilatının kurulduğu tarih tartışmalıdır. Alyot 1893 tarihini işaret ederken, Okçabol 1880, Özbek ise 1881 tarihinde teşkilatın oluşmaya başladığını öne sürmektedir.

öngörölmüştür. Teşkilata bu nizamname ile verilen görevler şöyle özetlenebilir (Alyot 1947: 76-79):

- Osmanlı vatandaşlarının ve yabancıların seyahatlerini düzenlemek, pasaport, ruhsat ve mürur tezkeresi gibi resmi evraklarını düzenlemek,
- Çalışabilecek durumda olanların dilenmesine engel olmak, fakir ve işsizlerin, hapisten çıkanların memleketlerine dönmelerine yardımcı olmak¹⁸⁵,
- Kamusal alanların ve kamu binalarının korumasını sağlamak,
- Han, otel, lokanta, bekâr odaları, kumarhane gibi yerlerin denetimini sağlamak¹⁸⁶
- İşçi haklarına yönelik cemiyetlerin kurulmasına engel olmak¹⁸⁷,
- Basım ve kitap evlerini denetlemek¹⁸⁸,
- Diğer bazı toplumsal alanların güvenlik ve denetimi¹⁸⁹

Hükümleri kısaca özetlenen nizamname, aynı zamanda polisin görev ve yetkilerine dair mevzuatımızın ilk örneğidir (Tongur 1946: 151). Bu yeni örgütlenmenin, güvenlik yönetimi açısından en önemli sonuçlarından biri, şehirlerin güvenliğinden artık polis teşkilatının sorumlu tutulmasıdır. Öte yandan bu nizamnamede görüldüğü üzere, polis teşkilatına iç güvenliği sağlamanın yanı sıra üretim ilişkilerinin yeniden üretimi amacıyla gündelik hayatın gözetimine yönelik görevler de yüklenmiştir. Çalışabilecek durumda olanların dilenmesine engel olmak, fakir ve işsizlerin, hapisten çıkanların memleketlerine dönmelerine yardımcı olmak, işçi haklarına yönelik cemiyetlerin kurulmasına engel olmak, basım ve kitap evlerini denetlemek ve ticaret sahaları, borsaları denetlemek gibi görev ve sorumluluklar, güvenliğin asli işlevi olan asayiş ve suç gibi konular içerisine dâhil edilemeyeceğinden bu durum, polisin toplumsal hayatı düzenleyen bir kurum olarak doğduğu teziyle paraleldir. Gündelik yaşamın hemen hemen tüm alanlarının kontrolü, gözetimi ve disipline edilmesi görevleri, kurulması öngörölen bu yeni teşkilata verilmiştir. Ancak

¹⁸⁵ Bu görevlerin büyük bir kısmı bugün belediyelere aittir.

¹⁸⁶ Bu ve benzeri yerler, nizamnamede kötü niyetli kimselerin toplandıkları mahaller olarak nitelenmektedir.

¹⁸⁷ Bu cemiyetler nizamnamede fesat olarak nitelenmektedir.

¹⁸⁸ Ahlaki ve edebi konularda yayın basımını engellemek için...

¹⁸⁹ Ticaret sahaları, borsalar, oyun ve eğlence alanları gibi...

tüm bu yeni görevler, teşkilatın tam anlamıyla kurulmasını ifade eden 19. yüzyılın sonuna kadar icra edilemeyecektir.

Zaptiye Müşiriyeti'nin Kurulması

İç güvenliğe ilişkin hususlarda çalışmalar yapacak olan Zaptiye Müşiriyeti, böyle bir ortamda hem Tanzimat'ın arzuladığı merkezi güvenlik anlayışının tam anlamıyla tesis edilebilmesi hem de iç güvenlikte uzmanlaşma ve kurumsallaşmanın sağlanması amaçlarıyla kurulmuştur. Kuruluş amacı, iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan düzenlemeleri görüşmek ve uygulamak olarak sunulan müşiriyet, halkın rahat ve huzur içerisinde yaşayabilmesini kolaylaştıracak nizamname ve tasarıları hazırlamaktan sorumlu tutulmuştur. Müşiriyet, iç güvenliğin sağlanmasına yönelik görevlerini başkentte doğrudan doğruya kendisinin idaresinde, taşrada ise mülki idarecilerin emrinde oluşturulacak olan zaptiye birlikleri¹⁹⁰ vasıtasıyla uygulamıştır (Sönmez 2006: 202).

Zaptiye Müşiriyeti, "Zaptiye Askerine Dair Nizam" ile örgütlenmiş ve kendisine bağlı güvenlik teşkilatlarını buna göre örgütlemiştir (Sönmez 2006: 202). Zaptiye Müşiriyeti'ne; Zaptiye Meclisi, Müşir Muavinliği, Zaptiye Müsteşarlığı ve Hapishane Müdürlüğü gibi alt birimler ihdas edilmiştir (Alyot 1947: 85-89). 1846 itibarıyla, ülkenin tümünün güvenliğinden -şehirler, taşra, kırsal alanlar- müşiriyet sorumlu olmuştur. Ayrıca 1838 yılından önce İhtisap Kurumu¹⁹¹ (Ağalığı/Nezaret) tarafından icra edilen gündelik hayatın gözetimine yönelik görevler, Zaptiye Müşiriyeti kurulmasıyla artık doğrudan bu teşkilatın kontrolünde uygulanmaya başlamıştır (Tongur 1946: 155). Müşiriyet tarafından çıkarılan 1861 tarihli talimatta¹⁹² bunun ilk örnekleri görülmektedir: "Bir şey almak için dükkanlara giren veya gidip dükkanlarda oturan kadınlarla, seyir yerlerinde erkeklere ait yerlere giren kadınlara mani olmak....", "Çarşı ve pazarda sarhoş gezen veya kadınlara sarkıntılık eden ve kadınlara mahsus yerlerde duran erkeklere mani olmak, ötede beride içenleri men etmek, dilemeyenleri Bab-ı

¹⁹⁰ Bu birliklerin kimlerden teşekkül edeceği ve özlük işleriyle ilgili düzenlemeler de yetkisi müşiriyetin dâhilindedir (Sönmez 2006: 202).

¹⁹¹ Birkaç yıl sonra da İhtisap Nezaretini tamamen kaldırılarak görevleri müşiriyete devredilecektir.

¹⁹² "Zabitaca Men-i Lazım Gelen Mevadd Hakkında Zabıta Memurlarıyla Merkezlerde Bulunan Bilcümle Zabitan'ı Asakir-i Zaptiye'ye Verilen Talimat".

Zaptiye'ye göndermek”, “Serseri ve kimliği meçhul kişileri dükkanlarında barındıran, gece yatmasına müsaade eden esnaf hakkında işlem yapmak”, “Fahişe takımının gün batımından sonra sokaklarda dolaşmasına mani olmak”, “Serseri ve kimliği meçhul şüpheli kimselerin kontrolü” gibi görevler, imparatorlukta toplumsal denetim ve gözetim işlevinin, yerel ve yarı-özerk unsurlardan artık merkezin emrinde ve komuta birliği içerisindeki güvenlik yönetimine devredildiğini göstermektedir (Yağar 1988: 37-39).

Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulması, güvenlik yönetimi açısından iki önemli sonuç doğurmuştur: İlki, 1848 itibariyle iç güvenlik birimlerinin hukuki ve idari bakımdan ordudan kopartılarak sivil bir güvenlik yönetimine geçişin önünün açılmasıdır (Özbek 2004: 68). Çünkü bu organizasyon mülki idare tarafından yönetilen tamamen sivil bir örgüttür. Diğer önemli sonuç ise Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulmasıyla ilk kez iç güvenliğin tek çatı altında toplanması ve yönetilmesidir (Alyot 1947: 81). Böylece yeniçerilerin ilgasından bu yana Seraskerlik, Tophane Müşiriyeti, İhtisap Nezareti gibi makamlar tarafından sağlanmakta olan kolluk görevleri, Zaptiye Müşiriyeti'nin görev ve sorumlulukları arasına alınıp tek elden idare ve komuta birliği anlayışına geçilmiştir (Alyot 1947: 89). Böylece devletin modernleşme sürecinin temel gereklerinden olan zor araçlarının merkezileşmesi sağlanmıştır.

Ancak Tanzimat'ın merkezîyetçilik ruhu ile kurulan bu teşkilatın, kurumsallaşmasında bir takım sıkıntılar yaşanmıştır. Zaptiye birliklerinin kuruluş ve çalışmasında yaşanan sıkıntılar ve eski alışkanlıklarını devam ettirme eğiliminde olan yöneticilerin yarattığı kargaşa sebebiyle, bu yeni teşkilat istenilen başarıyı gösterememiştir (Sönmez 2006: 206). Özellikle zaptiye birliklerinin çalışma esaslarına ait her hangi bir düzenleme yapılmadığından, pek çok bölgede fazla veya eksik personel/birlikler oluşmuştur. Birliklerin oluşturulabildiği yerlerde ise zaptiye askerlerinin zaman zaman -kahvecilik ve tütüncülük gibi- asıl işleri dışında kullanılması, güvenliğin sağlanmasında sıkıntılar yaratmıştır (Sönmez 2006: 201). Oysa Oysa Zaptiye Müşiriyeti'nin, Seraskerlik yerine bağımsız ve sivil bir kurumca idare edilmesinin sebebi, askerlerin asıl işlerinin ihmaline yer vermemek olarak gösterilmişti (Alyot 1947: 83). Bir başka sorun ise bahar ve yaz aylarında artan eşkıyalık ve hırsızlık

olaylarına karşı uygulamaya konulan geçici zaptiye neferi istihdamından istenilen verimin alınmaması, bu amaçla istihdam edilen askerlerin işlerini önemsememesidir (Sönmez 2006: 202). Ayrıca Kırım Savaşı sebebiyle kolluk görevlilerin bir kısmının iç güvenlik yerine bu savaş için görevlendirilmesi, eşkıyalık faaliyetlerinin artması ve halktan zaptiye birlik personeline yönelik şikâyetler gelmesi (Seraskerlik makamında oluşturulan bir komisyon da bunları tespit ederek raporlaştırmıştır) üzerine Zaptiye Müşiriyeti'nin verimli çalışmadığına yönelik bir kanaat oluşmuştur. Bu olumsuz geribildirimlerin sonucunda, söz konusu teşkilatın ve birliklerin yeniden düzenlenerek daha iyi çalışması için; 1861 tarihinde bir nizamname¹⁹³ yürürlüğe konmuştur. 1864 yılında ise bir nizamname¹⁹⁴ daha çıkartılarak zaptiye askerinin görevleri iki ana başlık altında; mülki¹⁹⁵ ve askeri¹⁹⁶ olarak detaylı şekilde açıklanmıştır. Bu nizamnamelerde, iç güvenlikteki sivil anlayış korunmaya çalışılmış, bununla beraber kollukta uzmanlaşma-profesyonelleşme amacı içeren hükümler yer almıştır. Ancak teşkilatı yeniden düzenleme amacı taşıyan bu hükümler ülkenin her yerinde aynı oranda uygulanma imkânı bulamamış, 1864 yılında çıkarılan vilayet nizamnamesi ile teşkilata ilişkin yeni bir mevzuat çalışması yapılması ihtiyacı hissedilmiştir (Sönmez 2006: 208-217).

1864 Vilayet Nizamnamesi ile kolluk personeline, mülki amir olarak görev yapan Vali, Mutasarrıf, Kaymakam ve Nahiye Müdürlerinin asayiş ve emniyete dair verecekleri emirleri eksiksiz yerine getirme sorumluluğu yüklenmiştir (Yağar 1988: 33). Merkezin taşradaki yöneticilerinin yetkilerinin¹⁹⁷ genişletilmesi, devletin toplum

¹⁹³ “İstihdam Olunmakta Olan Asakir-i Zaptiyenin İslah-ı Ahval-i Hazırasıyla Bir Suret-i Muntazamaya Konulması Hakkında Müteallik ve Şeref sudur Buyurulan İrade-i İsalet-ade-i Cenab-ı Padişahi Mantuk-ı Münifi Üzere Asakir-i Mezburenin Alay ve Tabur ve Bölük İtibariyle Müceddeden Suret-i Tertib ve Tanzimi ve Beher Alayın Mürekkep Olacağı Zabitan ve Neferatın Mikdarıyla Cihet-i İntihib ve Nasbını ve Bunların Muayyen Olan Vezaij ve Hıdematı Keyfiyetiyle Sa'ir Nizamatını Mübeyyin Olarak Bu Def'a Kaleme Alınan Nizamname” isimli mevzuattır.

¹⁹⁴ “Kuvve-i Zaptiyenin Vazife-i Mülkiye ve Askeriyesi” isimli nizamname.

¹⁹⁵ Mülki vazifelerinin açıklandığı birinci bölüme göre, zaptiye askerlerinin halkın güvenliğini sağlamak için her türlü tedbiri alacağı ve kamusal mal ve alanları koruyacağı belirtilmektedir. Ayrıca mülki işlere dair mülkiye memurları tarafından kendilerine verilen emirleri yapmakla ve bölgelerinde meydana gelen her türlü meseleyi mülkiye memurlarına bildirmekle yükümlü tutulmuş olup mülki meselelere müdahale etmeleri yasaklanmıştır (Sönmez 2006: 215)

¹⁹⁶ Her yönetim biriminde nasıl bir teşkilatın kurulacağı ve birliklerin niteliksel ve niceliksel özellikleri tanımlanmıştır (Sönmez 2006: 215).

¹⁹⁷ 1858 tarihli “vali mutasarrıf ve kaza müdürlerinin vazifelerini şamil bulunan talimat”a göre valinin eyaletin en büyük kolluk amiri olduğu ve bölgesindeki tüm güvenlik işlerinden sorumlu tutulduğu

üzerindeki denetimini ve merkezin emirlerinin ülkenin her tarafında uygulanabilirliğini artırmak amacı doğrultusunda atılan adımlardandır (Heper 2011: 32).

Belirtilmesi gereken önemli bir husus da Zaptiye Müşiriyeti'nin görevini icra etmekte olduğu 1846 yılından beri emrindeki zaptiye birliklerini idare ederken, 1869 yılına kadar yetkilerini tam olarak belirten bir mevzuat olmamasıdır. Müşiriyet, bu sebeple uzunca bir süre güvenlik yönetimini norm ve hukuk çerçevesinde yönetememiştir. Bu boşluk ancak 1869 yılında Asakir-i Zaptiye Teşkilat Nizamnamesiyle doldurulabilmiştir (Alyot 1947: 92). Bu tarihten itibaren 1869-1870 yılları arasında birbiri ardınca yayınlanan nizamname ve yönetmeliklerle, zaptiye askeri teşkilatı yeni baştan ve son kez düzenlenmiştir (Sönmez 2006: 217).

1869 Asakir-i Zaptiye Nizamnamesi ile zaptiye subayı ve eri olabilme esasları, görev mıntıkaları, hizmet süresi, silah kullanma esasları, elbiseler, maaşlar gibi teşkilatın çalışma esaslarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Sözü edilen mevzuatta güvenlik faaliyetine ilişkin görevlere yönelik bir düzenleme ise bulunmadığından, bu eksiklik “Asakir-i Zaptiye'nin Vazife-i Mülkiye'si Hakkında Talimat” ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu talimata göre güvenlik yönetiminin unsurları emniyet ve asayişe yönelik görevlerinin yanı sıra, yangın söndürmek (madde 6), posta işleri (madde 7), pasaport işleri (madde 8), askere sevk işleri (madde 9) gibi suç ve asayişle ilgisi olmayan görevlerden de sorumlu tutulmuştur. 1869 tarihli Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehakimi Nizamnamesine Dair Nizamname ile kolluk teşkilatlarına verilen ve güvenlikle doğrudan ilgisi olmayan görev ve sorumlulukların devam ettiği görülmektedir (Yağar 1988: 63-64). Art arda çıkarılan bu nizamnameler neticesinde güvenlik yönetimi ilgi alanı dışındaki görevlerden sorumlu tutulsa da, kuruluşundan itibaren ilk kez gerek taşra (Anadolu-Rumeli) gerekse İstanbul'da, aynı nizamname ve yönetmelik hükümlerine tabi olarak görevlerini icra etmeye çalışmıştır (Sönmez 2006: 217; Akgündüz 2015: 355). Böylece güvenlik yönetiminin kurumsal ve yasal açıdan merkezileşmesi büyük oranda tamamlanmıştır.

tekrarlanmıştır. Mutasarrıf ve Kaymakamlar için de benzer sorumluluklar yüklenmiştir (Tongur 1946: 180)

Tanzimat sürecinin ve akabinde kurulan Zaptiye Müşiriyeti döneminin, bu çalışma açısından en önemli özelliği, devletin modernleşmesi çabalarının bir gereği olarak, güvenlik yönetiminin mümkün olduğunca merkezi sisteme dâhil edilmeye çalışılması, bir başka deyişle merkezi ve sivil bir güvenlik yönetimini kurma çabaları olarak açıklanabilir. Bu döneme kadar (Yeniçeriler, Bostancılar, Kaptanpaşa, Beylerbeyliği, Sancakbeyliği, Tımarlı Sipahiler gibi) pek çok farklı kurum tarafından sağlanmaya çalışılan güvenlik yönetimi, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yeni baştan ele alınmıştır. Devletin modernleşmesinin gereklerinden biri olan zor araçlarının merkezileşmesi hedeflenmiş, böylece merkezi idarenin emrinde hareket eden bir güvenlik yönetimi kurulması amaçlanmıştır. Polis teşkilatı ile Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulması ve eyaletlerde valilerin süper yetkilerle donatılması uygulamaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca sultanın emir ve fermanlarının yerine, nizamname adı verilen hukuki belgelerle güvenlik yönetiminin düzenlenmesi hem sekülerleşme hem de şahsi iktidarın yerini yasal-ussal iktidarın almaya başlamasına yönelik ilk somut adımlardan olup modernleşme çabaları kapsamındaki uygulamalara örnek olarak gösterilebilir.

Vurgulanması gereken önemli bir nokta da, 1838 sonrası süreçte güvenlik yönetiminde yaşanan dönüşümlerin, üretim ilişkileri ile arasındaki bağıdır. Bu dönemde devlet, iç ve dış güvenlik açısından birçok problemle karşı karşıya kalmıştır. Bir yandan Epir ve Teselya Ayaklanmaları (1854), Girit Ayaklanması (1866), Hersek Ayaklanması (1875), Bulgar Ayaklanması (1876), Rusya ile yapılan 1853 ve 1877 Savaşlar¹⁹⁸ gibi ülke içinde ve dışında önemli güvenlik sorunları mevcutken; diğer yandan yerel güç odaklarının (17. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıl ortalarına kadar) taşradaki etkinliği sürmekteydi. Böyle bir ortamda devlet, topluma nüfuz etme kapasitesini tehdit eden unsurları ortadan kaldırmaya/zayıflatmaya ve devletin altyapısal iktidarını güçlendirmeye yönelik politikalar izlemiştir. Bunun yolu, yerel güç odaklarının etkinliğinin dayanağı olan feodal mülkiyet ilişkilerinin kırılması, ya da en azından yerel güç odaklarının (ekonomik olmasa bile) politik güçlerinin minimize edilmesidir. Böylece devletin egemen üretim biçimi olan (Osmanlı'ya özgü) feodal ilişkileri,

¹⁹⁸ Bkz. Lamartine 2011: 1074-1075;

kapitalist ilişkilere dönüştürmenin gerekçeleri anlam kazanır. 1838 sonrası güvenlik yönetimindeki dönüşümler bu kapsamda düşünülmelidir.

2.2.2.3. Kapitalistleşme Çabalarının Sonucu: Yarı-Sömürgeleşme (1879-1908)

19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı ülkesinde siyasi ve ekonomik sorunlar baş edilemez noktalara ulaşmıştı. Bir yandan sınırlar içerisinde yaşayan birçok millet Fransız İhtilali'nin etkisiyle bağımsızlık kazanırken¹⁹⁹, diğer yandan Rusya ve diğer Avrupa devletleriyle yapılan savaşlar neticesinde, ciddi miktarda toprak kayıpları yaşanmıştır. Fetihlerin durması ve toprak kayıplarının önemli sonuçları olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti, ticaret ve sanayi faaliyetleri zayıf olan, tarımsal sistemi bozulmuş, teknolojik açıdan geri kalmış bir devletti. Bu nedenle ancak genişleyerek varlığını sürdürebilirdi ve devletin gelirleri içinde en önemli kalemlerden biri fetih ganimetleri/yağmalardı. Önceki bölümlerde, tımarın yerine iltizam sisteminin ikame edilmesinin nedenlerini izah ederken, 17. yüzyıldan itibaren genişlemenin durması ve toprak kayıpları nedeniyle vergi gelirlerinin azalmasına ek olarak, Batı'daki gibi sanayi devrimi de gerçekleştirilemeyince; sarayın, ordunun ve halkın ihtiyaçlarının, ülke içi kaynaklarla sağlanamadığı hususu açıklanmıştı. Sözü edilen sorunların, yaklaşık iki yüzyıl sonra üzerine koyarak ortaya çıkardığı sonuç ise, ilk kez 1854 Kırım Savaşı sırasında dış borç alınmaya başlanması ve yalnızca 21 sene sonra bu borçların ödenemeyerek, moratoryum ilan edilmesidir. Borç veren ülkeler²⁰⁰ 1881 de Duyunu Umumiye adı verilen bir denetim mekanizması kurarak ekonominin gelir kaynaklarına el koymuş, Osmanlı, bu tarihten itibaren adeta iki bütçeli ve iki maliye bakanlığı olan bir devlet haline gelmiştir (Dikmen 2005: 149; Oyan 2016: 289; Mısır 2002: 243). Bu çerçevede Osmanlı'nın 19. yüzyılda kapitalizmle eklemlenme yönündeki faaliyetlerinin, Batı'daki burjuva ekonomik devrimleri gibi toplumsal tabandan değil, tepeden gerçekleştirilen uygulamalarla; yine batının aksine zenginleşme ve devlet aygıtının güçlenmesi yerine ekonomik olarak bağımlı/yarı-sömürge bir devlete dönüşmesi sonucunu doğurduğu görülmektedir.

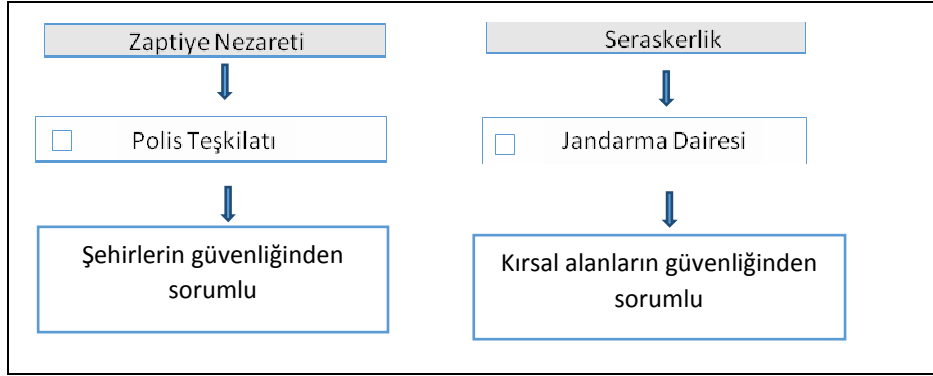
¹⁹⁹ 1878 Sırbistan, Karadağ ve Romanya, 1908 Bulgaristan gibi ülkeler.

²⁰⁰ İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya ve Galata Bankerlerinden oluşmaktadır (Dikmen 2005: 149)

Bu dönemde, sözü edilen ekonomik sıkıntıların yanında (veya onların da etkisiyle) büyük miktarlarda toprak kayıpları ve sıklıkla baş gösteren toplumsal ayaklanmalar, güvenlik yönetiminin artık görevlerini yerine getirecek kabiliyetlerden yoksun kaldığını göstermektedir. Özellikle, kuruluşu gereği polis ve jandarma vazifesini aynı anda yapmaya çalışan ve genel olarak şehir merkezlerinde konuşlandırılan Zaptiye Müşiriyeti, kırsal alanda meydana gelen eşkıyalık, isyan ve benzeri olaylara müdahalede yeterince etkili olamamıştır. Buna ek olarak Avrupalı devletlerin, azınlıkların güvenliğini bahane ederek sık sık Osmanlı'nın iç işlerine karışması, merkezi yönetimin taşradaki nüfuzuna zarar verdiğinden, Zaptiye Müşiriyeti'nin yerine yeni bir teşkilatlanmanın oluşturulması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır (Sönmez 2007: 2860-2861).

1846'dan 1879'a kadar kamu güvenlik yönetimi, Zaptiye Müşiriyeti tarafından ilk kez tek elden idare edilmişti. 1879'da Zaptiye Nezareti'nin kurulmasıyla iki merkezli bir güvenlik yönetimi oluşmuştur. Zaptiye Müşiriyeti'nin 1879'da lağvedilmesiyle boşta kalan ve Asakir-i Zaptiye olarak da tanımlanan jandarma birlikleri, mülki-sivil idarenin elinden alınarak askeri makama (Seraskerlik) bağlanmıştır. Aynı dönemde, daha önce kurulması öngörülmüş olsa da, teşkilatlanmasını 1881 yılında İstanbul'da, 1893 itibariyle de tüm ülkede oluşturmaya başlamış Polis Teşkilatı da Zaptiye Nezareti'ne bağlanarak ikili güvenlik yönetimi²⁰¹ ortaya çıkmıştır. Böylece Zaptiye Nezareti günümüz Emniyet Genel Müdürlüğü'nün, Asakir-i Zaptiye (jandarma birlikleri) ise Jandarma Genel Komutanlığının hem işlevsel hem de görevsel olarak altyapısını oluşturmuşlardır (Alyot 1947: 81). Bu değişikliklerle oluşan yeni yapılanma, günümüze kadar ulaşmış olup, polis ve jandarma temelli kamu güvenlik yönetimiyle büyük oranda benzerlik taşımaktadır.

²⁰¹ Yasal ve teşebbüs açısından belirli bir çaba mevcutsa da, gerçek anlamda işlevsel sayısal olarak yeterli bir polis teşkilatının 1900'lü yıllara kadar oluşturulmadığı daha önce ifade edilmişti. Az sayıdaki polisler ise kaza ve diğer birimlerden ziyade vilayet merkezlerinde görevli olarak bulunmuştur. Bu nedenlerle güvenlik işlevini bir süre jandarma üstlenmiştir (Özbek 2004: 79-80).

Şekil 2.1: 1879 - 1908 Dönemi Kamu Güvenlik Yönetimi

Jandarma ve polis teşkilatlarının kurulmasında örnek alınan ülke Fransa olmuştur. Bunda, Fransa'nın ikili güvenlik örgütlenmesinde bir kaç yüz yıllık tecrübeye sahip olması ve Tanzimat sonrası birçok reformda Fransa'nın örnek alınmasının etkisi bulunmaktadır. Çünkü Fransa'nın modern merkeziyetçi devlet yapısı, Osmanlı bürokrasisini etkilemiş olup hem devlet aygıtı hem de güvenlik yönetimi, bu çerçevede yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu yeni güvenlik anlayışında, polis; şehirlerdeki, jandarma ise kırsal alanlardaki güvenlikten sorumlu tutulmuştur (Soytürk 2012: 302). Vilayetlerdeki jandarma birliklerinin (Asakir-i Zaptiye) Zaptiye Müşiriyeti'nden alınıp Seraskerlik makamına bağlanmasının amacı, jandarmanın hükümetin doğrudan kontrolünde kalmasını sağlamaktır (Özbek 2004: 75). Çünkü Zaptiye Müşiriyeti'nde vilayet emrinde çalışan birliklerin maaşlarının büyük oranda yerel unsurlar tarafından karşılanmasının, bu birlikler üzerinde merkezin hiyerarşik gücüne zarar verdiği görülmüştür (Özbek 2004: 79). Merkezileşmenin tam olarak gerçekleşmesi için, devletin güvenlik aygıtının bütçesinin de merkezileşmesi gerektiği düşünülmüş, bu nedenle Asakir-i Zaptiye birlikleri, hükümetin kontrolündeki Seraskerlik altında kurulmuştur.

Güvenlik yönetiminde gerçekleşen bu yeni teşkilatlanma, ilk bakışta, Tanzimat dönemi ile başlayan tek merkezli güvenlik anlayışının, ikili bir güvenlik yönetimine evrilmesinden ibaret olarak görülebilir. Buna göre zaptiye birlikleri jandarmaya çevrilerek Seraskerliğe²⁰² bağlanmış, Zaptiye Müşiriyeti ise Zaptiye Nezareti ismini

²⁰² Günümüzde Genelkurmay Başkanlığı'na denk gelen teşkilat.

olarak polisin yeni çatı kurumu olmuştur. İç ve dış dinamiklerin şekillendirdiği bir çizgide ilerleyen bu değişiklikte devlet, bir yandan otoritesini ülkenin her yanına hâkim kılmayı, diğer yandan ise dış siyaset dengelerini de gözeterek, büyük devletlerin müdahale imkânlarını mümkün olduğunca sınırlayıp varlığını bir müddet daha sürdürmeyi amaçlamıştır (Sönmez 2007: 2862). Oysa güvenlik yönetimindeki bu dönüşümü anlamlandırmak için, polis kurumunun²⁰³ modern devlet için önemi açıklanmalıdır.

Polislik işinin ordudan ayrışarak, sivil bir kurumsal yapıya dönüşmesi, devletin modernleşmesinin gerekleri arasında yer alır. Zira polis kurumu, devletin, toplumu üstünden/dışından değil, ona doğrudan nüfuz ederek denetleme yeteneğinin gelişmesinde kilit işlevdedir. Devletin modernleşmesiyle, toplumun dokularına nüfuz etmek için, toplumu pasifize etmekle yükümlü aktörün karakterinde temel bir değişiklik olması kaçınılmazdır. Oysa polislik işinin ordu tarafından üstlenildiği bir sistem, devletin iktidarını topluma yayamadığı bir sistemdir. Ordunun topluma nüfuz edememesinin nedeni, gücünü ayrımsız ve bütün yoğunluğuyla uygulaması ve bu yüzden polisliğin en temel görevi olan vakaları birbirinden ayırma işlevini yerine getirememesidir. Bu nedenle ordu, ancak huzursuzluklar çok ciddi boyutlara geldiğinde, bastırıcı/zor gücüyle müdahale edebilmektedir. Polis kurumu ise, zor-bastırıcı olmaktan ziyade ‘önleyici’ nitelikteki bir denetim mekanizması olup, güvenlik yönetiminin kamusallaşmasını pekiştirir (Ergut 2011: 71; 2012: 401). Böylece toplumsal rızanın oluşmasına katkı sağlayarak devletin görece özerk bir niteliğe bürünmesine yardımcı olur. Osmanlı güvenlik yönetiminde polis teşkilatının, temel bir aktör olarak ortaya çıkmasının gerekçesi, bu çerçevede anlam kazanmaktadır.

20. yüzyıl itibariyle güvenlik yönetiminde, polis teşkilatının önem ve ağırlığını artırmaya yönelik çabaların yoğunlaşmasının göstergelerinden biri olan 1907 yılında çıkarılan Polis Nizamnamesiyle²⁰⁴, iç güvenlikle ilişkili görev ve yetkilerin büyük

²⁰³ Metinde tekrarlara düşmemek için, polis kurumu yerine zaman zaman “polis” ifadesi kullanılacaktır.

²⁰⁴ Düstur. Birinci Tertip. TBMM Açıkereşim. Cilt 8. ss. 666-692. Oldukça kapsamlı olan ve 167 maddeden oluşan bu mevzuatta teşkilatın yapısı, organları, görevleri, nitelik ve nicelikleri, denetlenmesi gibi her türlü konu ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu nizamnamenin modern polis teşkilatının yasal altyapısını oluşturduğu söylenebilir. Mevzuatın ruhu ve bazı maddeleri günümüzde bile geçerliliğini yitirmemiş, nizamnamedeki birçok husus günümüz polis teşkilatına sirayet etmiştir.

çoğunluğu, bu yeni teşkilata yüklenmiştir. Daha da önemlisi, ilk kez tüm ülkenin güvenliğinden sorumlu bir teşkilat (polis), rejimin ve hükümetin güvenliğini sağlamakla²⁰⁵ sorumlu tutulmuştur. Nizamnamenin, “Zabıta-i Mülkiye” isimli kısmında²⁰⁶; polis memurlarının öncelikle padişahı ve hükümeti, meydana gelebilecek olumsuz nitelikteki olaylara karşı korumakla görevli olduğu hükmü yer almaktadır. Aynı maddede kamu düzenini bozmaya yönelik eylemler ve 89. maddede ülkenin iç ve dış güvenliğini bozucu eylemlere mani olma, saltanat kanunları ve nizamlarına aykırı fikirleri, hareketleri ve eylemleri yapan şahısları yakalama görevleri verilmiştir.

Nizamnamenin ilk maddesinde “polis, emniyeti umumiye muhafaza ve asayişin devam ve istikrarını temin vazifesiyle mükelleftir” denilerek, teşkilatın genel emniyetin korunmasından, asayişin ve kamu düzeninin temin edilmesinden sorumlu en temel aktör olduğu işaret edilmiştir. Polislik işinin, Weberci anlamda bir uzmanlaşma çerçevesinde kurumsallaşması ve egemen sınıfların toplumu düzenleme ve denetleme arzusunun uygulayıcısı olması hedeflenmiştir. Bunun bir göstergesi olarak daha önce polisin yetki ve sorumluluk alanı içerisinde yer alan; yangınların söndürülmesi ve mali piyasaların denetimi gibi bazı görevler bu nizamnameyle kaldırılırken, polisin gücünü ve enerjisini daha çok toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik yeni görevlere²⁰⁷ yöneltmek hedeflenmiştir.

Nizamnamenin “İdari Zabıta Vazifeleri” başlıklı bölümü, toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik görevleri içermektedir. 72–85. maddeler arasında sayılan polisin zabıta görevlerinin neredeyse tamamı, işsizlerin; bekârların; alkol kullananların ve farklı yaşam tarzlarının kişisel ve mekânsal denetimine yöneliktir. Öyle ki, tüm bu durumlar ayrı ayrı sayılmasına rağmen 80. madde ile ‘genel ahlaka ve edebe aykırı tüm davranışlara engel olunması’ gibi tamamen göreceli ve sınırları belirli olmayan görevlerin altı çizilerek yüklenmesi, devletin toplumun denetiminde ve gündelik yaşamın gözetiminde, polis teşkilatını işlevselleştirmesine örnek olarak gösterilebilir.

²⁰⁵ Alyot bunu şöyle ifade eder: “1907 nizamnamesiyle zabıta teşkilatına verilen en mühim görev, adi suçlar peşinde dolaşmaktan ziyade kuvvet ve dehşet zoru ile iktidarı muhafaza etmek isteyen bir rejimi, hakka ve halka karşı korumaktan ibarettir” (Alyot 1947: 224).

²⁰⁶ “Polis memurları evvelâ hukuku mukaddese, Hazreti padişahiye ve menafii Hükümeti seniye meğayir ahval vukuuna meydan vermeyecek” (üçüncü kısım m.86).

²⁰⁷ Örneğin 102-153. maddeler arasında sayılan hayvanların kullanımının denetlenmesi, bulaşıcı hastalıkların tespiti, mal stoklayanların ve sokaklarda bağırانların engellenmesi gibi...

Ayrıca polis teşkilatının idari kollukla ilgili görevleri sınıflandırılırsa, ortaya çıkacak dokuz başlık²⁰⁸ arasında suç ve asayişle ilgili tek görevin ilk maddede yer aldığı, onun dışındakilerin neredeyse tamamının, gündelik hayatın gözetimine yönelik konuları kapsadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra nizamnamenin tam 10 maddesinde (73, 84, 108, 109, 110, 111, 115, 117, 133, 135. maddeler) “serserilere” yönelik uygulanacak tedbirlerin yer alması, toplumsal hayatın düzenlenmesi rolüne bir diğer somut örnektir.

1879 sonrası gerçekleştirilen politikalarla güvenlik yönetimi, ülkenin en ücra köşelerine kadar örgütlenmiş (Özbek 2004: 82), Osmanlı merkezinin taşradaki eli kolu işlevini görmeye başlamış, taşra siyasetine müdahil olabilmesinin en önemli aracı olmuştur (Özbek 2004: 64). Hem 1879 sonrası oluşturulan Asakir-i Zaptiye birlikleri hem de 1880-1894 yılları arasında Anadolu’da birçok vilayette oluşturulmaya başlayan polis birimleri, taşra üzerindeki kontrolde merkezin önemli üstünlükler kurmasını sağlamıştır. Güvenlik teşkilatının köyler ve nahiye düzeyine kadar ulaştırılması amacıyla yirmi-otuz köyü “nahiye” adı verilen bir bölge içerisinde bir araya getirilerek; güvenlik yönetiminin etki alanının, devletin en ücra köşelerine kadar erişmesi hedeflenmiştir (Özbek 2004: 78-79).

Anlatılanlar doğrultusunda, 1879-1908 arası güvenlik yönetiminde gerçekleşen dönüşümlerin, içe dönük bir tahakküm/baskı mekanizması kurarak üretim ilişkilerinin yeniden üretimini garantiye alma amacı taşıdığı görülmektedir (Ergut 2012: 59). Bu dönemde polis teşkilatı, toplumsal hayata yön vermek ve devletin varlığını topraklarının her köşesinde halka hissettirebilmek (Soyturk 2014: 315) amacıyla, devletin en önemli tahakküm aygıtına dönüştürülmüştür (Ergut 2012: 59). Böylece devlet, taşranın gündelik hayatına önceki dönemlere göre daha fazla nüfuz edebilmiştir (Özbek 2004: 84). Bu durum güvenlik pratiklerinin, toplumsal ilişkilerin kurulduğu zemin olma niteliğini (Özbek 2004: 60-61), gündelik yaşamı düzenleyen iktidar ilişkilerinin ve toplumsal eşitsizliklerin nasıl kurulduğunu ve yeniden üretildiğini anlamak için önemli bir kavram olduğunu tekrardan göstermesi açısından önemlidir (Özbek 2004: 85).

²⁰⁸ a. Halkın emniyet, sağlık ve hayatıyla ilgili işler, b. Yardım görevleri, c. Genel eğlence ve istirahat yerleri ile benzer mahallerin kontrolü, d. Göz önünde bulundurulması gereken şahıslara ilişkin işler, e. Genel ahlak ve adaba aykırı işlerin men edilmesi, f. Yolcular ve yabancılarla ilgili işler, g. İcrası müsadeye bağlı işler, h. Basım, yayın hakkındaki kontroller, ı. Belediye işlerine yardım (Bkz. 1907 Polis Nizamnamesi)

2.2.2.4. Sınıflar Arası Mücadele ve Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü (1908-1918)

20. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nin genel durumu kabaca şöyle tasvir edilebilir: Dönemin üretim ilişkileri; ticaret serbestisine dayalı, bağımlı kapitalistleşmenin etkisinde, genellikle gayrimüslim kökenli (Rum ve Ermeni) cılız bir burjuvazinin²⁰⁹, ayanların, sultanın ve bürokrasinin çıkarları çerçevesinde dönüyordu. Türk kökenli halk çoğunlukla asker ve köylülük mesleklerini tercih etmiş, az sayıdaki Türk zanaatkârlar, serbest rekabet koşullarıyla ve kapitülasyonların yabancı sermayeye tanıdığı ayrıcalıklarla rekabet edemediğinden, üretim ilişkilerinden payını alamamıştı.

Bu konjunktürde, Osmanlı Devleti'nde, 20. yüzyılın başından itibaren yaşanan iktidar mücadeleleri, Türk siyasi tarihinde yeni bir pratiği başlatması açısından önem taşır²¹⁰. Tanzimat Fermanı'ndan sonra güçlenen bürokrasinin etkin kanadı (Jön Türkler), İstanbul'daki Rum ve Ermeni tüccarlar ile bazı paşaların kurduğu rant tekelinden (artık üründen) yeterince pay alamayan ve egemen sınıflar içerisinde güçlü bir yer edinemeyen bazı kesimlerin (Müslüman, Musevi ve Selanik burjuvazisi ile alt düzeydeki memurlar/subaylar) toplumsal desteğini alarak, sultana dayalı yönetim usulünün değişmesi için yoğun baskı uygulamıştır. Bu baskı sonucunda 1908 yılında, İkinci Meşrutiyet ilan edilerek parlamenter sisteme geçilmiş, yapılan ilk seçimlerde meclis çoğunluğunu, -Jön Türklerin devamı diyebileceğimiz- İttihat ve Terakki Cemiyeti'²¹¹ (İTC) elde etmiştir. Bu gelişme, üretim ilişkilerinde olmasa da, egemen sınıflar ve mülkiyet ilişkilerindeki güç dengelerinde değişimler yaşanması sonucunu doğurmuştur. 1908'den itibaren devlet yönetiminin egemen otoritesine dönüşen İTC, üretim ilişkilerinin bağımlı kapitalist niteliğinden rahatsız olmuş, Avrupa modernleşmesinin yaklaşık iki yüzyıl önce uyguladığı ekonomi politikalarının bir benzerini benimsemiştir. Devletin çökmesi ve toprak kayıplarından sonra; Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Falih Rıfkı Atay gibi yeni rejimin organik aydınlarının, kurtuluşun millilikte olduğu fikirlerini yayması ve devletin kalan nüfusunun büyük çoğunluğunun

²⁰⁹ Kapitülasyonlarla yabancı tüccarlara tanınan ayrıcalıklar, yabancı sermaye ve gayrimüslim odaklı bir kapitalist üretim ilişkisi öngörmüştü.

²¹⁰ Bu dönem itibarıyla Türk siyasi hayatında, seküler ve muhafazakâr olmak üzere iki kesim arasındaki iktidar mücadelesi şekillendirici rol oynayacaktır. Bu doğrultuda İTC'nin ülkeyi yönettiği on yıllık dönem, güvenlik yönetimi açısından kendi içinde bir kategori olarak tasnif edilmiştir.

²¹¹ İTC'nin milliyetçi, muhalif ve liberal ideolojik eğilimde olduğu söylenebilir.

İTC'ye destek veren Türk ve Müslümanlardan oluşması, milli ekonomi politikaların varoluş sebepleri arasında öne çıkmaktadır. Bu çerçevede İTC'nin kurmak istediği yeni mülkiyet ilişkisi, (milli iktisat da denilen) serbest piyasa ekonomisini desteklemekle ve kapitalist üretim biçimini sürdürmekle birlikte, mülkiyetin el değiştirmesini içerir. Böylece egemen sınıflardan sarayın, ayanların ve gayrimüslim burjuvazinin tasfiye edilmesi, milli burjuvazinin yaratılması²¹², İTC iktidarının temel amacına dönüşmüştür (Avcıoğlu 1984: 250, 261; Toprak 1995: 5; Mısır 2002: 228; Oyan 2016: 289).

Bu amaç doğrultusunda kapitülasyonların ve Duyun-u Umumiye'nin faaliyetleri askıya alınmış, lonca teşkilatı lağvedilmiştir²¹³. Yabancı şirketlerin/gayrimüslim burjuvazinin tasfiye edilmesi, yerine Türk-Müslüman tüccarın/üreticinin ikame edilmesi hedeflenerek yerli girişimcilere birçok ayrıcalık tanınmıştır. Sanayi tesislerini ve fabrikalaşmayı artırmak amacıyla vergi, arsa, ruhsat gibi konularda birçok desteği kapsayan Sanayi Teşvik Kanunu; tarımsal üretimi artırmayı amaçlayan tohum, eğitim, vergi teşviklerini düzenleyen Zirai Hizmet Kanunu ve Tarım Kanunu, kapitalist ve milli kalkınma politikalarına örneklerdendir. İTC yönetiminin uygulamaya çalıştığı bu reformlar, özellikle Birinci Dünya Savaşı ve ardından yaşanan Kurtuluş Savaşı sürecinde (1914-1923 arası) devlet imkânlarının büyük ölçüde bu savaşlar için seferber edilmesi, bu nedenle devletin artık tamamen acziyet içinde olması ve kamu organizasyonlarında/hizmetlerinde ciddi aksaklıklar yaşanması istenen başarıya ulaşılmasını engelleyerek üretim ilişkilerinin yarı-sömürge niteliğinin sürmesine yol açmıştır (Avcıoğlu 1984: 264-266)

II. Meşrutiyet sonrası kamu güvenlik yönetimi, üretim ve mülkiyet ilişkilerindeki bu gelişmeler dışlanarak incelenemez. Çünkü güvenlik yönetimi egemen sınıfların politikalarını uygulamada bir araç olarak işlev görmektedir. Bu çerçevede 1879'dan bu yana polis teşkilatından sorumlu makam olan Zaptiye Nezareti'nin kaldırılarak yerine polis işlerini yürütmek ve genel kolluğu temin üzere Dâhiliye

²¹² Milli iş adamı yaratma politikasının baş aktörlerinden Talat Paşa'nın, devlet ihalelerinde yolsuzluk yapıldığı eleştirileri karşısındaki şu sözleri dikkate değerdir "Her harpte Türk olmayan unsurlar zenginleşiyor. Bu sefer Türkler zenginleşsin" (Avcıoğlu 1984: 275)

²¹³ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren serbest piyasa koşullarının oluşturulmaya başlanmasıyla, zaten lonca teşkilatının önem ve işlevleri azalmıştı. Ancak, yaratılması hedeflenen milli burjuvazi sınıfına yönelik iktidarın destekleyici tutumunu göstermesi açısından, loncaların tamamen lağvedilmesi önemlidir.

Nezaretine (İç İşleri Bakanlığı) bağlı Emniyet-i Umum Müdüriyetinin kurulması, rutin bir kurumsallaşma olarak değerlendirilemez. 22 Temmuz 1909 tarihli İstanbul Vilayeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Teşkilatına Dair Kanunla kurulan (Tongur 1946: 239) Emniyet-i Umum Müdüriyeti, görevlerini 1909 yılından 1913 yılına kadar; 1907 tarihli Polis Nizamnamesi ile yürütmüş, 1913 sonrası ise yeni bir polis nizamnamesi yayınlanmıştır (Tongur 1946: 239). Polis teşkilatının Dâhiliye Nezaretine bağlanmasının amacı, merkezin emrindeki valiler vasıtasıyla, iç güvenlik yönetiminin bu yeni aktörü üzerinde tam egemenlik sağlayarak, polisi, rejimin sadık bir aracına dönüştürmektir. Böylece egemen sınıfların çıkarlarına yönelik muhalif duruşlara, polis teşkilatı ile karşılık verilmesi hedeflenmiştir.

1907 tarihli Polis Nizamnamesi, Abdülhamid döneminden kalma bir mevzuat olduğundan, Meşrutiyetçi yönetim tarafından kaldırılmak istenmiş, ancak yerine ikame olunacak mevzuat çıkarılmadığından 1913'e kadar zorunlu olarak yürürlükte tutulmuştur. 1913 yılında çıkarılan yeni Polis Nizamnamesi ile tamamen kaldırılmıştır. 1913 Polis Nizamnamesiyle, 1907 yılına dair mevzuatta büyük oranda şekilsel olmakla birlikte, içerik ve öze dair değişiklikler de yapılmıştır (Yağar 2002: 657-658). Çünkü 1909'da kurulan Emniyet-i Umum Müdüriyeti'ne yönelik yeni bir teşkilatlanma ve görev tanımlaması yapılması zorunluluk arz etmiştir (Alyot 1947: 497-498). Bu doğrultuda yayınlanan 1913 Polis Nizamnamesi, hemen ardından girilecek savaş yılları nedeniyle, tam olarak uygulanma imkânı bulamamıştır. Örneğin 1913 nizamnamesindeki polisin vazife ve yetkilerini düzenleyen ikinci kısım, savaş nedeniyle yayınlanıp yürürlüğe konamamış, onun yerine buradaki hususlar 1907 nizamnamesindeki maddelerle yürütülmeye devam edilmiştir. Hem kolluk güçlerinin tüm enerjisini yurt savunmasına vermesi hem de idari faaliyetlerin savaş dolayısıyla kesintili olarak yerine getirilmesi, bunda temel etkenlerdir (Yağar 1988: 146).

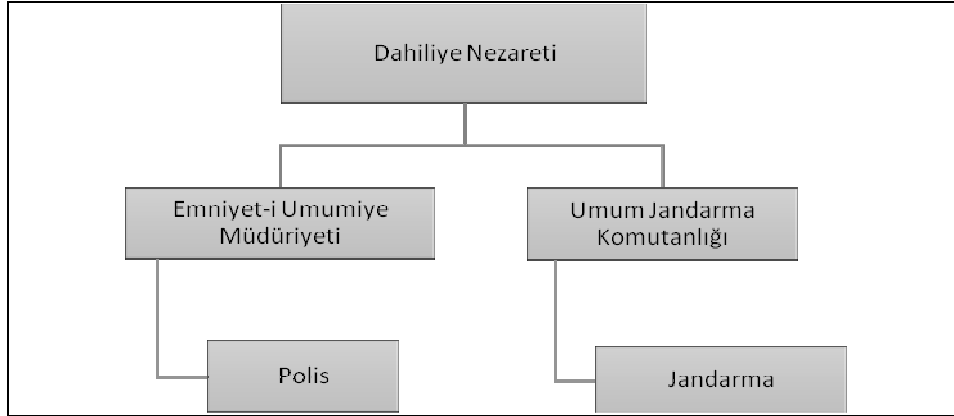
Karşılaştırmalı olarak incelendiğinde 1907 nizamnamesinde polis yalnızca genel emniyet ve asayiş korumakla görevli iken 1913 nizamnamesiyle buna ek olarak halkın can, mal ve ırzını da korumakla²¹⁴ görevlendirilmiştir (Yağar 1988: 147). 1907 nizamnamesinde adli, idari ve siyasi olarak üç kısma ayrılan polisin görevleri, 1913

²¹⁴ Daha önce Tanzimat fermânı ile halkın can, mal ve ırzının korunacağı ifade edilmişse de, bu görev resmi belgelerde herhangi bir kuruma yüklenmemiştir.

nizamnamesiyle idari ve adli olarak iki kısımda gösterilmiştir. Böylece rejimin koruyuculuğunu ifade eden siyasi görevler kanun metninden çıkarılmış gibi görünse de adli görevlerin içinde perdelenerek varlığını sürdürmüştür (Alyot 1947: 504). Bununla beraber ahlak ve edebe aykırı davranışlar, han, otel, pansiyon ve kumarhaneler gibi kamusal alanlarda ise toplumsal denetim görevlerinin sürdüğü (Alyot 1947: 534-535) ve devlet aygıtının içinde bulunduğu durum nedeniyle belediyeye ilişkin hizmetlerin bir kısmının da polislik işine yüklendiği gözlemlenmektedir. Örneğin, teçhizat ve demirbaşın korunması, genel ahlakı koruma, kimlik kontrolü, akıl hastaları, kimsesiz ve yardıma muhtaç kişiler, ölü defni, toplumun sosyal yapısının korunması (kumar ve piyango, alkol-esrar içenler, meyhaneler, dini yerler, turist tercümanları, terk edilmiş eşya), ticari ilişkilerin sağlıklı yürütülmesi, eğlence yerleri, oteller, kültürel alanlar, yarış ve oyunlar, çevre korunması, doğal afetler, genel sağlık, taşımacılık, gümrük gibi onlarca alanda çeşitli görevler yüklenmesi hem görevde uzmanlaşmayı engellemiş, hem de kolluğun esas görevi olan toplumun ve bireyin güvenliğini sağlamayı zorlaştıran bir sonuç doğurmuştur (Yağar 1988: 206-299).

Bu dönemde 1839'dan itibaren örgütlenmeye başlayan, 1879'a kadar Zaptiye Müşiriyeti, 1908'e kadar da Seraskerlik makamına bağlı olan Jandarmayla ilgili de bazı ıslahatlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1909 ve 1912 yıllarında yeni Jandarma mevzuatları çıkarılmıştır. Harbiye Nezaretine bağlı olarak 1909'da Jandarma Dairesi yerine Umum Jandarma Komutanlığı kurulmuştur (Alyot 1947: 268). Jandarma teşkilatının kapsamlı olarak düzenlendiği 1912 tarihli Jandarma Nizamnamesinin ilk maddesinde "Jandarma Memleketin emniyet ve asayişini yürürlükteki kanun ve nizamlarla devlet emirleri hükümlerinin icrasını temin için tesis olunmuş bir inzibat heyetidir" (Tongur 1946: 269) ifadesi kullanılarak, Jandarmanın temel görevi belirlenmiştir. 1919 yılında Umum Jandarma Komutanlığı, Dâhiliye Nezaretine bağlanarak (Tongur 1946: 272) kamu güvenlik yönetiminde²¹⁵ mikro ölçekte ikili ancak hiyerarşik olarak tek çatı bir üst kurum denetiminde güvenlik organize edilmeye çalışılmıştır.

²¹⁵ Bu dönemde tüm ülkedeki toplam polis sayısı 6.868 (Tongur 1946: 252) toplam jandarma sayısı 48.408'dir (Tongur 1946: 284).

Şekil 2.2: Meşrutiyet Döneminde Kamu Güvenlik Yönetimi

II. Meşrutiyet döneminde, kamu güvenlik yönetiminde hak ve özgürlükler lehine bazı değişimlerde gerçekleşmiştir. Meşrutiyet'in sivil hakların gelişimine olan katkıları çerçevesinde, önceden yasak olan toplanma özgürlüğü konusunda “İçtimaatı Umumiye Kanunu”yla (yalnızca) Türklere silahsız toplantılar yapma hakkı verilmiştir. 1909 tarihli “Cemiyetler Kanunu” ile ticari amaç dışındaki cemiyetlerin kurulması serbest bırakılmıştır. Basın ve yayınlara ilgili konular hukuki çerçeveye oturtulmuştur. Serseri olarak adlandırılan şahıslarla ilgili işlemler yeniden tanımlanarak, bu konu adli makamların yetki ve sorumluluklarına bırakılmıştır (Tongur 1946: 300-308). Bu düzenlemeler kolluk görevlilerinin keyfiyetini bir nebze de olsa kısıtlamaya ve vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini artırmaya yönelik Tanzimat sonrası ilk girişimler olarak nitelenebilir.

İTC'nin iktidarı ele geçirdiği 1908'den Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılına kadar uzanan süreçte, kamu güvenlik yönetimi, -1876'dan bu yana olduğu gibi- ikili bir örgütlenme içerisinde faaliyet göstermiştir. Bu dönemde güvenlik yönetimi Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ve Umum Jandarma Komutanlığı isimli teşkilatlardan oluşmaktadır. İsimleri, görev alanları ve bağlı olduğu makamlar zaman zaman değişse de, Türk kamu güvenlik yönetiminde polis ve jandarma şeklindeki ikili güvenlik yönetiminin, 1876'dan günümüze kadar korunduğu söylenebilir. 1908 sonrası dönemin güvenlik yönetimi, üretim ilişkileri açısından değerlendirildiğinde; modernleşme ve kapitalistleşme çabalarının yanı sıra, yıkılmak üzere olan bir devlet aygıtının varoluş mücadelesi ve yeni egemen sınıfların mülkiyet ilişkilerini dönüştürme çabaları, analizin

çerçevesini belirler. 1912 yılından itibaren gerçekleştirilen milli iktisat politikalarıyla sermayenin el değiştirmesi (milli burjuvazinin yaratılmasının) yönündeki politikaların benimsendiği bu dönemde, öncesi ve sonrası ile Birinci Dünya Savaşı, bu çabalara engel olacak şartlar oluşturmuştur. Sonuçta, 1908 sonrası dış koşullar nedeniyle (Birinci Dünya Savaşı, dış borçlar, kapitülasyonlar ve dış ticarete yönelik serbestleşmeler) bir iktidar politikası olarak yaratılmak istenen milli burjuvazi sınıfının, arzulanan sanayileşmenin ortaya çıkamadığı ve devleti yıkılmaktan kurtarma çabalarının başarısız olduğu görülmektedir.

2.2.2.5. Modernleşme Dönemi Osmanlı Güvenlik Yönetiminin Üretim İlişkileri Üzerinden Değerlendirilmesi

Osmanlı modernleşme dönemi güvenlik yönetimini analiz ettiğimiz bölüme giriş yaparken, üç temel sorunun bu analize yardımcı olacağı belirtilmişti. Buraya kadar yapılan açıklamalar sonucunda, sözü edilen soruların (her ne kadar metin içerisinde birçok kez dolaylı olarak cevap verilse de) yanıtlarının son bir kez genel bir çerçeve üzerinden verilmesi yararlı olacaktır.

İlk olarak Osmanlı Devleti'nde modern devlet formunun bir gereği zor araçlarının merkezileşme düzeyi ve merkezileşme gerçekleşiyse bu durumun devletin altyapısal iktidarının ve topluma nüfuz etme kapasitesinin artmasını sağlayıp sağlamadığı sorusu cevaplanmalıdır. Osmanlı'da klasik dönemde, zor araçları ne tam anlamıyla merkeziydi, ne de feodal anlamda dağınık bir yapıya sahipti. Devlet, sınırları içerisindeki tüm bölgelerden büyük oranda kendisine bağlı bir askeri kuvvet toplayabiliyordu. Ancak bu kuvvetin, doğrudan merkezin hiyerarşisi ve tam bir emir-komuta zinciri altında olduğu söylenemez. İç ve dış güvenliği birlikte sağlayan ordu teşkilatı, parçalı ve yer yer kısmi özerkti. Kısaca toplama bir ordu mevcuttu. Sınır ve uç bölgelerdeki kısmi özerk eyaletlerden sağlanan yardımcı kuvvetler, bir nevi paralı askerlik sayılabilecek tımar sistemi, sonraki dönemlerde taşranın egemen gücü olan ayanların şahsi ordularının bulunması, yeniçerilerin çoğu zaman otonom hareket etmesi, güvenlik yönetiminin tek merkezden emir almayan çok sayıda kurum tarafından sağlanması gibi örnekler, klasik dönem güvenlik yönetiminde zor araçlarının merkezileşmediğini gösterir. 18. ve özellikle 19. yüzyıllarda uygulamaya konan

politikaların, güvenlik yönetiminde merkezileşmeyi ve devletin altyapısal kabiliyetini artırmayı hedeflediği söylenebilir: Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yerine Asakiri Mansure-i Muhammediye ordusunun ikame edilmesi, bakanlıkların ve meclisin kurulması, maaşlı memurluk müessesesinin oluşturulması, merkeze bağlı geniş yetkilere sahip valiler atanması, ulusal polis teşkilatının kurulması gibi uygulamalar, zor araçlarını merkezileştirmeye yönelik adımlardır. Ancak devletin teknolojik gelişmelere ve bilimsel devrime ayak uyduramadığından mali kaynakları yetersiz kalmış, altyapısal kabiliyeti yeterince güçlenememiş, feodal mülkiyet sahipliği sürmüş, bu nedenlerle zor araçları büyük oranda merkezileşse de, egemen iradeyi uygulama ve topluma nüfuz etme kapasitesi zayıf kalmıştır.

İkinci olarak Osmanlı Devleti, modern devlet formunun bir gereği olarak kapitalistleşti mi sorusu cevaplanmalıdır. Feodalizmden kapitalizme geçiş süreci, her Avrupa ülkesinde tek biçimli olarak gelişmemiştir. Kimi ülkelerde alt sınıflardan (Fransız modeli), kiminde üst sınıflardan (Prusya modeli) kiminde de koşulların etkisiyle (İngiliz modeli) kapitalistleşme süreci gerçekleşmiştir (Oyan 2016: 27). Hangi model ve koşullar üzerinden kapitalistleşmenin gerçekleştiğinin önemini yadsımamakla birlikte, çalışmamızda bu sürecin hangi aşamalarla ne ölçüde gerçekleştiğini tespit etmek, daha öncelik olarak görülmektedir. Kapitalizmin aşamaları olan tarımsal, ticari, sanayi ve finansal süreçlerin gerçekleşme düzeyi, eski üretim ilişkilerinin tasfiye olup olmadığı, yeni üretim ilişkilerinin nasıl inşa edildiği, egemen sınıflar içerisindeki tasfiye ve eklemlenmeler, toplumsal formasyonun nasıl oluştuğu, kapitalistleşmenin kendine özgün yanları gibi soruların yanıtlanması, Osmanlı'nın üretim ilişkilerini açıklamayı mümkün kılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde bir burjuva devrimi yaşanmamıştır. Hatta güçlü bir burjuva sınıfı ve sermaye birikimi oluşmamıştır²¹⁶. Burjuva sınıfının ve sermayenin yoksunluğu, bilimsel ve sanayi devrimlerin yapılamayışı, (Osmanlı'ya özgü) feodal üretim ilişkilerinin tasfiye edilememesi, devletin sermaye sınıfını korumayı öncelik olarak görmemesi (Mısır 2002: 235) gibi bazı yapısal engeller, Osmanlı kapitalistleşmesini geciktirmiştir. Ancak, devletin zayıflaması, yerel unsurların güçlenmesi ve devletin

²¹⁶ Bunun yapısal nedenleri, yukarıdaki bölümlerde detaylı olarak açıklanmıştır.

buna reaksiyonu olarak özellikle 19. yüzyıl itibariyle kapitalist üretim ilişkilerinin bir parçası olma yönünde birçok adım atılmıştır. Osmanlı Devleti, tepeden yapılan reformlarla kapitalist üretim ilişkilerine, bağımlı-yarı sömürge bir nitelikte geçiş yaşamıştır. 1838 ticaret anlaşmalarıyla ilk olarak İngiltere'ye, sonrasında birçok Avrupa ülkesine verilen kapitülasyonlar, ekonominin Avrupa'ya bağımlı hale gelmesine olmasına neden olmuştur. Devletin ihtiyaçlarının karşılanmasında neredeyse yok olan zanaatkârlığın yetersiz kalması, fabrikasyon bir sanayinin kurulamaması, ihtiyaçların ithalat ile karşılanmasını, bütçe açıklarını ve bunların sonucunda 1854'de alınmaya başlayan dış borçlarla dönen bir ekonomiyi zorunlu kılarak ülkenin bir nevi yarı-sömürge haline gelmesine neden olmuştur. Dış borçlarını ödeyemeyen Osmanlı, 1881 yılında Avrupalı devletler tarafından oluşturulan Duyunu Umumiye'ye mecbur bırakılarak ekonomisini tamamen teslim etmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti için, tarımsal ve dışa bağımlı cılız bir ticari kapitalistleşmeden söz edilebilir. Batı'daki gibi feodalizm sonrası başlayan (milli, korumacı) kapitalistleşme²¹⁷ ve ardından ona eklenen sanayi kapitalizmi ise Osmanlı'nın ancak son anlarında teşebbüs aşamasında kalmış ve gerçekleşmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşmesine ilişkin tartışmaların önkoşullarından biri de, üretim ilişkilerinin yanında, mülkiyet ilişkilerinin niteliğinin de açıklanmasıdır. Önceleri mülkiyetin büyük oranda devlete ve vakıflara ait olduğu Osmanlı toprak rejiminde, 16. yüzyıl itibariyle dönüşümler yaşandığı görülmektedir. Bunun sonucunda tımar sistemi hukuken olmasa da fiili olarak tasfiye olarak yerine özel çiftlikler ve iltizam sistemi yaygınlaşmıştır. 1808 yılında devlet ile ayanlar²¹⁸ arasında imzalanan Senedi İttifak'ın da buna eklenmesiyle 19. yüzyılın egemen sınıfları arasında eklenmeler ve tasfiyeler ortaya çıktığı, toplumsal formasyonun aktörlerinin değiştiği²¹⁹ söylenebilir. Böylece egemen sınıflar artık ürüne el koymaya dayalı klasik dönem toprak ve vergi sisteminin sürdürülmesi amacıyla az da olsa köylüye sunulan asgari geçim koşulları nedeniyle toprağına bağlı kalan köylü, iltizama dayalı yeni

²¹⁷ Batı'da feodalizmin çözülüşünün ardından bir sonraki aşama olan ticari kapitalizme (merkantilizm) geçilirken, Osmanlı'da 16. yüzyıldan itibaren kapitalist çağı giriş yapılamamıştır (Oyan 2016: 157).

²¹⁸ Orijinal metinde geçen ifadeyle "yerel hanedanlar".

²¹⁹ Klasik dönemin egemen sınıfları olan tımarlı sipahiler ve ulema-devşirme bürokratların yerine, batı yanlısı yönetici elit ve taşranın toprak ağaları olan ayanlar, egemen sınıfın yeni aktörleri olarak toplumsal formasyona eklenmiştir.

sömürü sisteminin kendisine yaşam alanı bırakmaması üzerine toprağından kopmuştur²²⁰. Buna ilaveten 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, 1858 Arazi kanunnamesi ile 1876'da yabancılara özel mülkiyet hakkı tanınmasıyla koşullu mülkiyetten özel mülkiyete geçiş sağlanmıştır.

Üçüncü olarak Osmanlı Devleti, modern devlet formunun diğer gereklerini (sekülerleşme, ulusallaşma ve demokratikleşme) sağlayabildi mi sorusu cevaplanmalıdır. Osmanlı'da devlet işlerinin dine uygunluğunu denetleyen Şeyhülislam makamının varlığı ve İslam'ın yönetsel temsilciliği anlamına gelen halifeliğin saltanatla içselleşmesi²²¹, devletin seküler nitelikten uzak olduğunu gösterir. Devletin çok uluslu yapısı ve devlet yönetiminde herhangi bir ırktan ziyade ideolojiye ya da dini unsurlara gösterilen öncelik, devletin ulusal nitelikten uzak olduğunu gösterir. Osmanlı Devleti, kapitalist modern devlet formunun ilk evrelerinde yaşanan demokratikleşme rüzgârından etkilenmiştir. Bu çerçevede gerçekleşen anayasacılık ve demokratikleşme hareketleri; Tanzimat ve Islahat fermanları ile Kanuni Esasi ve İkinci Meşrutiyet olarak sıralanabilir. Bu süreçler, demokratik bir hukuk devleti inşası kurmaktan ziyade, devletin kapitalist üretim ilişkileriyle uyumlaştırılmasına yönelik atılan adımlar olarak değerlendirilmelidir.

İkinci Bölüm Genel Değerlendirmesi

Önceki bölümde kamu güvenliği olgusu, kavramsal ve kuramsal boyutlarıyla açıklanmaya, çalışmanın tarihsel örnekleme için bir analiz yöntemi inşa edilmeye çalışılmıştı. İkinci bölümde ise söz konusu açıklamalar ışığında, kuram ile pratiğin ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti döneminde kamu güvenlik yönetiminde gerçekleşen dönüşümler ve bu dönüşümlerin ardında yatan dinamiklerin analizi amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin incelenme nedeni, bugünkü Türk devleti ve toplumuyla yakın bir ilişkisi olduğu kanaatidir. Osmanlı güvenlik yönetiminin bu denli geniş

²²⁰ 17. yy. dan itibaren toplam köy nüfusunun üçte ikisinin toprağını terk ettiği görülmektedir (Oyan 2016: 209).

²²¹ Hem şeyhülislam hem de hilafet makamı Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar varlığını sürdürmüştür.

anlatılmasının sebebi ise, idari yapının Cumhuriyete miras kalması ve Cumhuriyet dönemi kurumsallaşmasını etkilemesidir. Osmanlı'dan siyasi kopuş olsa da idari yapı büyük oranda günümüze kadar geldiğinden, Cumhuriyet dönemi kamu güvenlik yönetimini anlamak için Osmanlı dönemini detaylı olarak irdelemek, bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu sayede Cumhuriyet dönemi analizi için sağlam bir altyapı inşa edilmiş olur.

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar olan süreçte, güvenlik yönetimindeki dönüşüm incelenmektedir. Bu incelemede, Osmanlı'da güvenliğin sağlanması görevi hangi dönemlerde hangi kurumsal aktörler tarafından icra edilirdi, bu aktörler ne zaman, hangi sebeplerle dönüşüme uğradı gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Buna ek olarak incelemenin kuramsal temellerle desteklenebilmesi amaçlanmaktadır. Böylece güvenlik yönetimindeki dönüşümün ardında dinamiklerin de açıklanmasına çalışılacaktır. Buna göre incelenen tarihsel aralıktaki kamu güvenlik yönetimi, a. Poulantzas'ın ilişkisel devlet modeli, b. güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar ve c. yerel tarih anlatımları olmak üzere üçlü bir yöntemsel çerçevede analiz edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devletinde, güvenlik yönetimi faaliyeti kapsamında uygulanan politikaların, bir kamu hizmeti olarak toplumun ve bireyin korunması için mi, yoksa egemen üretim ilişkilerinin inşası amacıyla toplumsal hayatın düzenlenmesinde işlevselleştirilen bir yönetim tekniği olarak mı değerlendirilmesi gerektiği sorusuna yanıt aranmıştır.

Osmanlı güvenlik yönetimindeki dönüşümün analizi için öncelikle devletin siyasal ve toplumsal özelliklerinin ortaya konması gerekliliği öngörülmüştür. Yaklaşık 650 yıl hüküm sürmüş bir devletle ilgili incelemeler yapabilmek için ön şartlardan bir tanesi çeşitli tasnifler yapmaktır. Bu sebeple yöntemsel zorunluklar, Osmanlı'yı klasik ve modernleşme dönemleri olarak iki temel kategorizasyon üzerinden incelemeyi gerekli kılmıştır. Siyasal, ekonomik ve toplumsal yapının genel hatlarıyla ortaya konmasından sonra, klasik ve modern dönemler için kendi içinde tasnifler yapılarak güvenlik yönetimindeki dönüşüm açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu bölümde elde edilen bulguları, tespit edilen sonuçları özetlersek, güvenlik yönetiminde hiyerarşik birlik, uzmanlaşma, sivilleşme, kamusallaşma gibi niteliklerin

19. yüzyıldan itibaren, özellikle Tanzimat ve ardından ordu-polis ayrışması ile başladığı vurgusu yapılabilir. Devlet, toplumu sürekli bir denetim altında tutma arzusundadır ve toplumsal denetimin sorumluluğunu yerel unsurlarda paylaşmış/paylaşmak zorunda kalmıştır. Modernleşme, devleti ayakta tutmanın ve yerel unsurları kontrol altına almanın ancak dünya sistemi ile eklemlenmekten geçtiği inancı doğrultusunda, kapitalist üretim ilişkileriyle eklemlenmenin amacı taşımıştır.

III. BÖLÜM

3. CUMHURİYET DÖNEMİ KAMU GÜVENLİK YÖNETİMİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜN ANALİZİ

3.1. Cumhuriyet Dönemi Siyasi ve Toplumsal Yapısı

Çalışmanın bu bölümünde Cumhuriyet dönemi güvenlik yönetimdeki dönüşümler analizler edilmeye çalışılacaktır. Daha önceki bölümlerde olduğu gibi, bu analizlerin çerçevesini ve sınırlarını belirleyen zaman, mekân, konu, kapsam ve yöntemle dair bazı ölçütler bulunmaktadır. Zamansal kısıt ölçütü, savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin resmen ortadan kalktığı ve yeni devleti kurma mücadelesinin başladığı 1918 yılından, 2000'li yılların başına kadar olan süreci kapsamaktadır. Analizdeki mekânsal kısıt ölçütü ise kamu güvenlik yönetimini ilgilendiren siyasal, kurumsal ve yasal düzeyler, ilişkiler, olaylar ve olgulardır. Cumhuriyet dönemi kamu güvenlik yönetimindeki dönüşümler, tarihsel gelişim sırasıyla ve neden sonuç ilişkisi kurularak açıklanmaya çalışılacaktır. Bu ilişki, aynı zamanda kapsamı da şekillendirmektedir. Analizi derinleştirmek ve tamamlamak için gereken son ölçüt ise yöntemdir. Yöntem, ikili bir işleyişten oluşmaktadır: Analitik perspektiflerin Cumhuriyet tarih anlatımları ve ilk bölümde kurgulanan güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan kuramsal önermeler. Bunun için öncelikle 20. yüzyıl Türk siyasal hayatının genel hatlarıyla açıklanması, ardından farklı perspektiflerden Cumhuriyet tarih anlatımlarına yer verilmesi gerekmektedir. Böylece makro düzeyde Cumhuriyet dönemi idari ve toplumsal yapısını, mikro düzeyde kamu güvenlik yönetimini anlamak için gerekli altyapı oluşacaktır. Bu altyapı ile birlikte, 1918 sonrası güvenlik kurumları, politikaları ve yasal belgeleri daha sağlıklı analiz edilebilir.

3.1.1. Cumhuriyet Dönemi Türk Siyasal Hayatına Kısa Bir Bakış

Türkiye’de, siyasal hayatta parti sistemine geçiş 1908-18 yılları arasındaki İTC yönetimine kadar götürülebilir. Kesintiler olmakla birlikte, ülkemizde yüz yılın üzerinde siyasi parti geleneğinin var olduğu ve (eksikleri bulunmakla birlikte) siyasal partiliğin demokrasi içindeki kurumsal yerini aldığı söylenebilir (Heper 2010: 17). Bu çerçevede siyasi parti ve aktörler arasındaki ideolojik mücadelelerin (laik-muhafazakar), üretim ve mülkiyet ilişkilerinin, sınıfsal tasfiyelerin-eklemlenmelerin, askeri müdahalelerin ve dış faktörlerin şekillendirdiği Türk siyasal hayatındaki genel tablo ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla başlayan süreçte ülkenin kurucu kadroları Atatürk ve ardından İsmet İnönü, 1950 yılına kadar ülkeyi tek parti ile (Cumhuriyet Halk Fırkası) yöneten liderler olmuştur. Bu dönemde çok partili hayata geçiş denemeleri de yapılmış ancak çeşitli güvenlik gerekçeleri öne sürülerek muhalif partiler²²² kapatılarak bu denemeler başarıya ulaşamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından başlayan iki kutuplu dünya sisteminin, bir başka deyişle Soğuk Savaş döneminin başlangıç yıllarında, Türk siyasi hayatında kırılma niteliğinde çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1946 yılında çok partili sisteme yönelik düzenleme hayata geçirilmiştir. 1950 yılındaki seçimlerde, ilk kez bir muhalefet partisinin (Demokrat Parti) siyasal iktidar konumuna gelmesi, 27 yıllık tek parti yönetimini sona erdirmiştir. Demokrat Parti (DP), CHP içinde yaşanan kırılma (Dörtlü Takrir) sonucunda ortaya çıkarak (Koçak 2010: 562-563), 1950-60 yılları arasında Adnan Menderes Başbakanlığında ülkeyi yöneten siyasi hareket olmuştur.

Demokrat Parti dönemi, 1960 yılındaki askeri darbe ile sona ermiştir. Bu tarihten sonra ülke yönetiminde sık sık askeri darbe ve muhtıralar görülmeye başlanmış, siyasi

²²² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası: 03.06.1925 Vekiller Heyeti Kararı ile kapatıldı. Serbest Cumhuriyet Fırkası: 17.11.1930 Merkez Heyeti kararı ile feshedildi. Ahali Cumhuriyet Fırkası: 21.01.1931 Vekiller Heyeti kararı ile kapatıldı Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi: 1930 Hükümetçe izin verilmedi. (Cumhuriyet Döneminde Kurulan ve Kapanan Siyasi Partiler için bkz. http://www.tesav.org.tr/wpcontent/uploads/2017/03/3.1923ten_Bu_Yana_Kurulan_ve_Kapatilan_Siyasi_Partiler.pdf)

İktidarların demokratik olmayan müdahalelerle yönetimden uzaklaştırıldığı bir süreç başlamıştır. 1961 seçimleri ile Cumhuriyetin ilk koalisyon hükümeti olan Cumhuriyet Halk Partisi – Adalet Partisi (AP) ortaklığında bir hükümet kurulmuştur. 1961-1965 arası ülke (farklı) koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmiştir. 1965 sonrası AP'nin tek başına iktidara gelmesi koalisyonlar dönemini sona erdirmiştir. 1971 yılında, askeri muhtıra ile siyasete yeniden demokratik olmayan yollarla müdahale edilerek hükümet görevden uzaklaştırılmıştır. 1971 sonrasında ise CHP, AP, MSP ve MHP gibi partilerle kurulan koalisyon hükümetleri 1980 yılına kadar siyasal iktidarı temsil etmişlerdir.

1980 yılında askeri darbe ile bir kez daha siyasete müdahale edilmiştir. Geçiş sürecinde, iki yıl kadar askeri idareyle yönetilen Türkiye'de, 1983 sonrası Turgut Özal önderliğindeki Anavatan Partisi 1991'e kadar ülke yönetiminde tek başına siyasal iktidar olmuştur. 1991 sonrası yaklaşık on yıl ülke yönetiminde yeniden koalisyonlar dönemi başlamıştır. Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit gibi isimler koalisyon hükümetlerinde başbakanlık yapmıştır.

Tablo 3.1 Siyasal Parti ve Aktörler Çerçevesinde Türk Siyasi Tarihi

Dönem Aralığı	Siyasal İktidarlar (Aktör ve Partiler)
1923-1938	Mustafa Kemal Atatürk (CHP)
1938-1950	İsmet İnönü (CHP)
1950-1960	Adnan Menderes (Demokrat Parti)
1960-1962	Askeri Darbe
1962-1965	Koalisyon Hükümetleri
1965-1971	Süleyman Demirel (Adalet Partisi)
1971-1980	Koalisyon Hükümetleri
1980-1983	Askeri Darbe
1983-1991	Turgut Özal (Anavatan Partisi)
1991-2002	Koalisyon Hükümetleri

Yukarıda siyasal parti ve aktörler çerçevesinde kısaca özetlenen Türk siyasi tarihinin temel niteliklerine yönelik tartışmalar ise genellikle 'devletin sınıfsal niteliği' ve 'süreklilik-kopuş tezleri' etrafında gelişmektedir. Bu tartışmalar, egemen ve eleştirel görüşler çerçevesinde kavrayabileceğimiz cumhuriyet tarih anlatımları üzerinden aktarılabilir.

3.1.2. Cumhuriyet Tarih Anlatımında Siyasal ve Toplumsal Yapının Genel Görünümü

Cumhuriyet dönemi kamu güvenlik yönetimini analiz edebilmenin ön koşullarından biri, yerel siyasi/idari tarih anlatımlarındaki bakış açılarının kavranmasıdır. Bu doğrultuda, Cumhuriyet tarihini anlatan görüşler, bir önceki bölüme (Osmanlı tarih anlatımına) benzer şekilde egemen ve eleştirel çerçevede kategorize edilebilir. Ancak bu bölümde, egemen bakış açılarının iki farklı görüş kümesi üzerinden aktarılması daha yerinde olacaktır²²³. Cumhuriyet tarih anlatımındaki egemen görüşlerin ilk unsuru yeni devletin kuruluş yıllarındaki ideolojik anlayışını (geçmişin reddi ve milli ekonominin savunusu) yansıtan Kemalist tarih anlatımı iken, ikincisi geçmişin, geleneğin ve ekonomik serbestleşmenin savunusunu yapan muhafazakâr²²⁴ görüşler oluşturmaktadır. Cumhuriyet tarihini sınıfsal, mülkiyet ve üretim ilişkileri açısından eleştirel bir çerçevede ele alan yaklaşımlar ise, bu iki temel görüş kümesinin karşısında yer edinerek ikinci kategoriye oluşturur.

Cumhuriyet tarihini anlatan görüşlerin literatüre farklı perspektiflerden katkısı bulunmaktadır. Örneğin egemen yaklaşımların bir kanadını temsil eden muhafazakâr görüşler, tarih anlatımını kapsamlı ve detaylı olarak ele alır ve böylece söz konusu alanda önemli bir bilgi yığını oluşmasını sağlarlar. Ancak zaman zaman, olanı olduğu gibi anlatmak yerine bazı ideolojik kaygılardan etkilenirler. Bunun sebebi genellikle devleti kutsal, tartışılmaz bir olgu olarak görmeleri ve ideolojik anlayışlarına yakın iktidarları meşrulaştırmak istemeleridir. Bu sebeple bir takım tarihi aktör ve olaylara övücü ve minnet duyucu bir bakış açısı ile yaklaşır. Egemen yaklaşımların diğer kanadını oluşturan Kemalist tarih anlatımı, Osmanlı geçmişini ve idare usullerini büyük oranda reddeden; laik, milli ve batı perspektifli bir yönetim anlayışını destekleme eğilimindedir. Karşıt tezlerden oluşan eleştirel tarih anlatımı ise tarihi olay ve durumların anlatımı çabısından ziyade, diğer görüşlerin ilgilenmediği perspektiflerden

²²³ Cumhuriyet dönemi siyasi iktidarları, büyük oranda muhafazakâr veya elitist bir eğilimde olduğundan, her iki görüş kümesinin egemen başlığı altında konumlandırılması tercih edilmiştir.

²²⁴ Bu paradigma analizinin merkezine devlet-toplum ikiliğini koyması, sınıf mücadelesini ve uluslararası sistemi analiz dışı bir etken olarak görmesi nedeniyle liberal, Osmanlı'ya özlem duyması ve örnek alması nedeniyle de muhafazakârdır (Sümer ve Yaşlı 2010: 13)

(iktidar ve sınıf mücadeleleri, otoriterlik, mülkiyet ve üretim ilişkileri gibi) olguları analiz ederek özgünleşmektedir.

Tarih anlatımındaki bu farklı sunuşların altında yatan önemli sebepler bulunmaktadır. Belirli bir siyasal düzende söz konusu düzenin niteliğini değiştirmek veya onu korumak amacıyla farklı aktörler arasında gerçekleşen mücadele, yeni bir düzen arayışını betimler. Bu, resmi ideoloji ve alternatif ideolojinin hegemonyayı sağlama savaşıdır. Bu savaşta -Gramsci'nin savunduğu gibi- aydınlar bir siyasal sınıfın toplum üzerindeki hegemonyasını sağlama/inşa etme görevi görmektedir (Gramsci 1984: 120). Yani resmi ideolojinin kurulmasında, tarih anlatımı (ya da yazımı) ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Çünkü yeni bir düzenin neden gerektiği sorusuna verilecek cevap, ancak eskisinin neden yetersiz, kötü ya da gayri meşru olduğunun ortaya konulması ile mümkündür (Sümer 2010: 62-63).

Örneğin Cumhuriyet tarih anlatımına yönelik muhafazakâr görüşler, genelde Kemalizm eleştirisine dayanır ve bu ideolojik eğilimdeki iktidarları; halkı küçük gören, dışlayıcı, ötekileştirici, baskıcı yönetimler olarak yansıtır. Oysa çelişkili biçimde, 1950'lerden itibaren kısa aralıklar dışında hep iktidarda olan Türk sağ geleneğini, yönetici elitler karşısında boynu bükük ve ezilmiş gösterebilmektedir. Bu yaklaşımın temsilcileri, Kemalizm'in baskıcı yönü nedeniyle sivil toplumun gelişemediğini, ceberrut olarak niteledikleri devletin her daim muhafazakâr halk kitlelerine yönelik baskı uyguladığını savunurlar (Sümer ve Yaşlı 2010: 10, 105). Buna karşın Kemalist tarih anlatımı ise, Osmanlıcılığı meşrulaştıran ve halkın gözünde ütopyik bir yere taşıyan tezleri çürütme amacı güden bir nitelik arz eder (Timur, 2013: 307). Bu gerekçeyle Osmanlı'nın yıkılışının sebebi olarak görülen gelenekçi ve muhafazakâr devlet yapısı reddedilerek; laik, milli, seçkin ve reformist bir yönetim anlayışı benimsenir. Çünkü Osmanlı çürümüş, asalak ve yağmacı bir imparatorluk olarak görülür. Kemalizm, Türk milli kimliği temelinde ulus devleti kurarak hem Türkleri kurtaran, hem de onlara "muasır medeniyetler çitasına ulaşma" gibi refah ve ümit vaat eden bir ideoloji olarak sunulur (Mısır 2002: 218) Tarih anlatımındaki bu iki hâkim kutbun yanı sıra, olay ve olguları üretim/mülkiyet ilişkileri açısından sorgulayan, eleştirel görüşler de bulunmaktadır (Sümer ve Yaşlı 2010: 10,20). Eleştirel tarih anlatımının bu çalışma

açısından ayırt edici yönü, Cumhuriyet tarihini iktidar-sınıf mücadeleleri, otoriterlik, mülkiyet ve üretim ilişkileri gibi başlıklar çerçevesinden sorgulamasıdır.

Bu doğrultuda Cumhuriyet dönemi siyasi ve idari yapısını tartışmak için, ilk olarak egemen ve eleştirel görüşler çerçevesinde “süreklilik ve kopuş” tezlerinin ele alınması gereklidir. Bu tezler, yeni Türk devletinin idari ve siyasi yapısının muhafazakâr savunusu olan “Osmanlı’dan alınan miras üzerine inşa edildiği” yoksa yönetici elit paradigmanın tezleri olan “geçmişten koparak yepyeni bir yapının oluşturulduğu” ya da eleştirel anlatımın savını oluşturan “devletin sınıfsal niteliğinin ve üretim ilişkilerinin karar alma süreçlerine yön verdiği” tartışmaları üzerine kuruludur. Bu tartışma yapıldığında, Cumhuriyet dönemi güvenlik yönetimindeki dönüşümü açıklayabilmek için gerekli olan; ‘yeni devletin düşünsel ve kurumsal temelleri’ analiz edilebilir olacaktır.

Süreklilik ve Kopuş Tartışmaları Üzerinden Cumhuriyet’in Siyasi ve İdari Yapısı

Türkiye tarihinde güvenlik yönetimi üzerine yapılan ilk bilimsel çalışmalar, 1940’lı yıllarda başlamış olup, genellikle güvenlik teşkilatlarında görev yapmış kişiler (H.Alyot, D.Okçabol, H.Tongur²²⁵) tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmalar derin ve kapsamlı bilgiler sunmakla birlikte, büyük oranda mevzuat derlemelerini içermekte olup güvenlik yönetiminin kurumsal boyutunun kronolojik gelişimine yoğunlaşan bir niteliktedir. Ancak araştırmacıların statülerinin de etkisiyle, devletçi bir bakış açısı paralelinde yazılmaları ve eleştirellikten uzak bir tarzda olmaları, sözü edilen çalışmaların eksiklikleri olarak vurgulanmalıdır. Ayrıca, sosyo-kültürel ve toplumsal analizlerin yetersizliği, kurumsal ve yapısal değişimlerin genellikle çevresel faktörlere bağlanması ve çoğu zaman kamu güvenliği üzerine teorik yaklaşımların pratikle ilişkilendirilmemesi gibi diğer eksikliklerden de söz edilebilir.

²²⁵ Bkz. Tongur, Hikmet (1946) *Türkiye’de Genel Kolluk*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları; Okçabol, Derviş (2016) *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları; Alyot, Halim (1947) *Türkiye’de Zabıta – Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları.

Türkiye tarih yazıcılığında, güvenlik yönetimini doğrudan ya da dolaylı olarak açıklama potansiyeli bulunan diğer bilimsel çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme denk düşen ve bir önceki bölümde açıklanan egemen ve eleştirel tarih anlatımlarıdır. Bu çalışmaları, ilk dönem eserlerinden ayıran nitelikleri ise, daha analitik bir çerçeve sunmalarıdır²²⁶. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, güvenlik yönetimindeki dönüşümün analizinde, güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar ve Poulantzas'ın ilişkisel devlet modeline²²⁷ ek olarak, Osmanlı tarih yazıcılığındaki eleştirel görüşlerden de yararlanılacaktır.

Türk siyasal hayatını yorumlayan birçok araştırmacının, yeni Türk devletinin, Osmanlı'nın mirası olduğu ve Osmanlı'dan günümüze gelen siyasi-idari yapının bir süreklilik arz ettiği tezlerini sıklıkla dile getirdiği görülmektedir. Bazı araştırmacılara göre geçmişten günümüze gelen güçlü bir devlet geleneği varken, kimileri de bu söylemi reddetmektedir. Bu tezlerin irdelenmesi, güvenlik yönetimlerinin geçmişten günümüze geçirdiği dönüşümlerin ve bu dönüşümleri şekillendiren dinamiklerin belirlenmesinde büyük önem arz etmektedir.

Türkiye'de yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal problemler, genellikle Osmanlı'dan miras kalan güçlü devlet geleneğine bağlanmaktadır (Dinler 2009: 17). Süreklilik ve kopuş olarak nitelendirilebilecek bu tartışmalar, Cumhuriyet tarih anlatımında öne çıkan temel çekişme alanlarından (Yılmaz 2012: 120). Bu tartışmaların özünde, Osmanlı sonrası Türkiye Cumhuriyeti ile tamamen yeni bir düzen kurulduğuna dair kanaatler ve Cumhuriyet'in kendinden önceki dönemden devraldığı süreklilikler öne çıkmaktadır (Çilliler 2016: 424).

Cumhuriyet tarihine yönelik muhafazakâr anlatımlarda benimsenen süreklilik tezine göre, Türkiye Devleti genç bir Cumhuriyet olmasına rağmen, uzun bir geçmişe

²²⁶ Özbek bunu şöyle ifade eder: Güvenlik, siyasetin gündelik hayat içindeki tezahürü bağlamında bir idari-siyasi pratik olarak kavranmamış, daha çok modernleşme anlayışı çerçevesinde modern devletin kurumlarından birisi olarak nitelenerek, kentsel ve kurumsal bir olgu olarak incelenmiştir. Bu eğilim yalnızca Osmanlı'da görülmemiş, aynı zamanda Avrupa tarih yazımını da şekillendirmiş ve iç güvenlik kurumlarıyla ilgili literatürde de kentsel ve kurumsal bir perspektif hâkim olmuştur (Özbek 2009: 8).

²²⁷ Anakronik olmaması için hatırlatmakta fayda vardır: Poulantzas'ın modeli, Osmanlı klasik döneminden ziyade, modernleşme döneminde analiz yöntemi olarak kullanılacaktır.

dayanan devlet geleneği birikimi²²⁸ üzerine inşa edilmiştir (Çilliler 2016: 416). Bu yaklaşımın temsilcileri, Osmanlı'dan güçlü devlet ve zayıf çevre geleneği devralındığını, bunun uzun bir süre yeni Cumhuriyette de etkisini gösterdiğini savunur (Heper 2011: 13). Buna göre Osmanlı yükselme dönemine kadar sultanın, Tanzimat sonrası ise bürokratik seçkinlerin aşkinci²²⁹ rolleri Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmıştır (Heper 2010: 91). Bunun sonucu olarak, Türkiye'nin siyasi kültürü, değişimden ziyade süreklilik arz eder ve Osmanlı mirası çağdaş Türk siyasal hayatını birçok yönden derinden etkiler (Heper 2011: 37). Muhafazakâr görüşler Osmanlı'dan, aralarında güvenlik kurumlarının da olduğu bürokratik sistemin büyük ölçüde aynen devralındığını ve Türk kamu yönetiminin örgütsel yapısı ve yönetim kültürü açısından Osmanlı'nın devamı niteliğinde olduğunu savunmaktadır (Eryılmaz, 1995: 78).

Egemen tarih anlatımında, Osmanlı ve Cumhuriyet arasındaki sürekliliği sağlayan en temel unsur aşkinci devlet anlayışı olarak görülür. Çünkü Türk siyasi tarihinde, çoğunlukla aşkinci bir yönetim geleneğinin, siyasal hayatın belirgin özelliği olduğuna inanılır. Cumhuriyetin erken dönemlerinde yönetici elitinin benimsediği aşkinci devlet anlayışı, devletin her şeyin üzerinde kutsal bir olgu olarak kabul edilmesidir (Heper 2010: 35). Osmanlı'da olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de kurucu elit devleti, milleti bir arada tutabilmek için vazgeçilmez bir araç olarak görmeye devam etmiştir (Heper 2010: 41). Bunun sonucunda devletin kutsandığı, bireyin hak ve özgürlüklerinin temel milli yararlar ulaşmak gibi söylemlerle perçinlendiği bir anlayış gelişmiştir (Polat 2011: 155). Yalnızca yönetici kesimde değil, Türk halkı genelinde devletsiz bir toplumun varlığını sürdürmeyeceğine yönelik inanç mevcuttur. Türk siyasal hayatında toplumsal varoluş ile eşdeğer görülmüş olan devlet, diğer toplumlardaki muadillerine göre ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bunun doğal bir sonucu olarak devlet-toplum ilişkisi çerçevesinde; aşkinci devlet anlayışının ilk Türk devletlerinden itibaren varlığını devam ettirdiği, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte geçici bir tedbir kapsamında benimsenmesine rağmen direnç gösterdiği ve konum değiştirmek suretiyle Türk siyasal hayatına yön veren bir süreklilik haline geldiği ileri sürülür (Çilliler 2016: 416-421).

²²⁸ Bu birikim genellikle "güçlü devlet geleneği" ismiyle kavramsallaştırılmıştır.

²²⁹ Aşkinci devlet anlayışı, devlet menfaatlerini vatandaş menfaatinden daha önemli gören, toplumsal yaşamda ön plana koyan yaklaşımlardır (Çilliler 2016: 417)

Aşkını devlet anlayışı, Türk siyasi pratiğindeki özgün benimsenişyle (kavramın tarihsel kullanımının aksine) hikmet-i hükümet kavramı üzerinden açıklanabilir. Bu gelenekler, hukuk devletini ve hukuk kurallarını hiçe sayan bir zihniyeti (Sancar 2006: 39), keyfiliği ve şiddeti (Foucault 2014: 110) yansıtır. Hikmet-i hükümet kavramı, devletin önem açısından bireyi ve toplumu ikincil gördüğü, devletin menfaatleri için girişilebilecek hukuk dışı teşebbüsleri niteleyen ve “hukuk devleti” veya “hukukun üstünlüğü” kavramının zıddı olarak cisimleşmiştir (Çilliler 2016: 418). Buna göre devlet, her şeyi yapma hakkına sahip olarak pozitivizmin özü olan ehil olanın yönetmesine ve toplum mühendisliğinin özü olan yönlendirilmesi gereken halk kitlesinin yönetilmesine olanak sağlamaktadır. Yönetici ve yönetilen arasındaki bu ilişkiyi sağlayan hikmet-i hükümet anlayışı, devletin aşkınlaştırılmasında rol oynamıştır. Devleti üstün gören ve onun çıkarlarını her şeyin üzerinde tutan bir geleneği ifade eden bu kavram, devletin legal-illegal tüm eylemlerini kendiliğinden meşru sayar ve buna tartışılmazlık, kutsallık atfeder. Olağanüstü hal ve benzeri durumlarda devletin yasaların üstünde hareket etmesi ve hukuku askıya alarak başvurduğu her türlü hukuk dışı eylem hikmet-i hükümet doğrultusunda meşru kabul edilir (Bagheri 2012: 87). Aşkın devlet ve hikmet-i hükümet arasındaki ilişki bu bağlamda ele alınabilir.

Böylece, Cumhuriyet tarih anlatımında bir yönetim ilkesi olarak vurgulanan; güçlü devlet geleneği, hikmet-i hükümet ve aşkıncı devlet gibi irrasyonel unsurlar, karar alma süreçlerinde meşrulaştırıcı bir işleve bürünür. Önemli kamusal meselelerde toplumu ilgilendiren kararlar genellikle bu düşünsel zemin çerçevesinde alınır. Çünkü devletin, toplum için en iyi kararı alacağı düşünülür. Bu toplumsal kültür, güvenlik yönetimi konusunda da benzerlik gösterir. Devletin vatandaşlarının hak ve taleplerini göz ardı ederek aldığı kararlar, en temel yaşamsal haklarda birçok kısıtlama ve yasaklama içeren uygulamaların vatandaşlar tarafından olumlanması, bunun kendi iyilikleri için olduğu inancındandır.²³⁰

²³⁰ Bu durumu Foucault, devletin selametinin her şeyin üzerinde olduğu, giderek daha fazla demokrasi ve toplumsal fayda amacıyla toplumsal denetimin arttığı, böylece yurttaşların beyinleri ve bedenleri üzerindeki kontrolün yine toplumun genelinin faydasına olduğu algısı yaratılmaya çalışıldığı yönündeki teziyle kuramsallaştırmıştı.

Süreklilik tezleri, muhafazakar görüşlerde ‘merkez-çevre ilişkileri’ söylemi üzerinden açıklanır. Heper, Mardin gibi Cumhuriyet tarihini merkez-çevre paradigması üzerinden anlatanlar, yönetici merkezi; laik, Kemalist, seçkin elit olarak tanımlarken, çevreyi muhafazakâr, yönetilen kesim olarak göstermektedir. Bu ilişkinin dinamiği, merkezin çevreyi sıkı denetim altında tutma çabası²³¹, çevrenin buna karşın koyma eğilimidir (Heper 2010: 256). Merkez-çevre paradigması üzerinden tarih anlatımıyla, bu siyasal bölünme ve ideolojik kutuplaşmanın doğurduğu mücadelelerin, Cumhuriyet dönemi siyasi tarihini şekillendirdiği algısı²³² yaratılır (Heper 2010: 16).

Osmanlı tarihinin Türk siyasal hayatı ile ilişkilendirilmesinde ortaya çıkan bu kopuş-süreklilik tezlerine yönelik farklı perspektifler de mevcuttur. Tarih anlatımındaki eleştirel görüşler; merkez-çevre, devlet-sivil toplum, reformların yukarıdan gerçekleştirilmesi gibi muhafazakâr ve Kemalist tezleri eleştirerek, ideal olanı veri alıp tarihsel analizi buna referansla yapmanın doğru olmadığını açıklamaya çalışır. Keyder, Buğra, Dinler, Özbek, Yaşlı gibi araştırmacılar Osmanlı - Türk tarih yazıcılığının geçmişi öven, devlet dışı aktörleri (sivil toplum vb.) isyankâr gören ve iktidarın veya merkezin sınıf ilişkilerince etkilendiğini görmezden gelen bir niteliği olduğunu ileri sürerler. Bu eleştirilere göre, Cumhuriyet tarihindeki gelişim ve değişimler, bir bakıma reformlar, diğer birçok tarihçinin söz ettiği gibi modernleşme/batılılaşma kavramları ya da gelişme/kalkınma/büyüme söylemleri üzerinden açıklanamaz. Dönüşümlerin birçoğunda, sınıf, üretim ve mülkiyet ilişkilerinin etkisi vardır. Oysa egemen tarih anlatımında, egemen sınıfların kendi çıkarını maksimize etmesi ve artık değere el koyması görmezden gelinmiştir (Dinler 2009: 27,33; Yılmaz 2012: 128).

Devletin sınıfsal niteliği bu tartışmaların odağını oluşturur. Bir kısım görüşlere göre (Keyder ve Buğra gibi) 1945-50’ye kadar, hatta bazılarına göre 1980’li yıllara kadar bürokrasi, bir sınıf olarak ülkeyi burjuvazinin yokluğunda kendi çıkarları doğrultusunda yönetmiştir. Bu dönemde burjuvazinin yok sayılmasının nedeni, bu sınıfı

²³¹ Buna göre muhalif toplumsal dinamiklere karşı hoşgörüsüzlük bir kültüre dönüşmüştür. Öyle ki, ilk sivil siyasi iktidar olan İTC bile muhalefet partilerini devlete ihanetle suçlamış, bunun sonucunda sıkıyönetim ilan ederek kendi otoriter idaresini kurmuştur. Cumhuriyet döneminde de durum benzerlik göstermiştir. Cumhuriyetin ilk muhalif partisi Terakkiperver Fırka ve ardından Serbest Fırka isyanların sorumlusu görülerek kapatılmıştır (Mardin 2002:181).

²³² Oysa göz ardı edilen husus, sözü edilen siyasal kutuplaşmanın ardında yatan mücadelelerden birinin (belki de en önemlisinin) üretim/mülkiyet ilişkileri olmasıdır.

temsil edebilecek gayri-müslim tüccar ve sermayedarların 1923 sonrası tasfiye edilmesi olarak gösterilir (Keyder 2015: 112-113). Bunun karşısında yer alan görüşler ise devletin aslında her dönem kapitalist sınıfın bir aracı olduğunu varsayar. Bunun en somut göstergesi olarak bir kısım siyasetçilerin ve devlet kadrolarının sermaye sahibi olması, devlet ihalelerinin iktidara yakın girişimcilere verilmesi gibi artık değere el koyma örnekleri gösterilir (Başaran 2017: 11).

Bir kısım eleştirel görüş ise, Cumhuriyet döneminde devlete yaslanmış ve belirli bir oranda devletin güdümünde bir burjuva sınıfının mevcut olduğunu savunmaktadır. Buna göre, sermaye birikim sürecini devlet aracılığıyla sağlayan burjuvazi, genelde devletle çıkar çatışması yaşamamış, gerilimler ortaya çıktığında ise hem altyapıda hem de üstyapıda dönüşümler gerçekleşmiştir. 1908 ile başlayan süreçte her iktidar kendi ideolojisine yakın görüşte sermaye grubunu yaratmaya çalışmış, bazı sermaye gruplarını tasfiye etmiştir. Bu durum zaman zaman burjuvazinin iktidarla iyi geçinmek ve tarafsız görünmek zorunda kalmasına yol açmıştır. Ancak son kertede, burjuva iktidar bloğunun güçlü bir ortağı olmayı başarmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet eliyle oluşturulan ticaret burjuvazisi, yine devlet desteğiyle sanayi burjuvazisine dönüştürülmüştür. Bu süreçte siyasal açıdan da etkin bir güce dönüşen sanayi burjuvazisine ek olarak, 1980’li yıllardan itibaren küçük sermaye grupları ve finansal burjuvazinin de yavaş yavaş güçlenmeye ve etkinliğini göstermeye başladığı görülmektedir (Başaran 2017: 11; Eren ve Bakan 2017: 146).

Eleştirel görüşlerde, Türk siyasal hayatına sirayet etmiş olan hikmet-i hükümet anlayışının, devletin toplumdaki üstün konumunun ve devletin yüce menfaatlerinin korunması gerekliliği düşüncesinin, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal etmiş kültürel ve siyasal birikimler arasında yer aldığı savunulmaktadır (Çilliler 2016: 427-428). Buna karşın radikal-topyekûn modernleşme arzusu, etnik milliyetçilik, geleneğin/geçmişin reddi²³³, pozitivist ve laik anlayışlar çerçevesinde Osmanlı’dan bir kopuş yaşandığı söylenebilir (Saygılı 2017: 190). Cumhuriyet Türkiye’si eski rejimden devrimci bir kopuştan ziyade, savaş şartları altında gerçekleşen bir dönüşümün ürünüdür. Toplumsal hayatın değişikliğe uğrayan birçok yönü de geçmişten ani kopuşlar olmadan

²³³ Bu, topyekûn bir reddetme olarak düşünülmemelidir. Osmanlı geleneği ve geçmişi modernleşme çabalarında referans alınmamışken, Osmanlı öncesi gelenek için aynı tavır gösterilmemiştir.

evrimleşerek gerçekleşmiştir. Kurumsal reformlar, hiçbir zaman toplumsal bir muhalefetin kazanımları sonucu ortaya çıkmamıştır. Örneğin hilafetin kaldırılması öncesinde halktan böyle bir talep gelmemiş, kadınlara eşit haklar verilmesinden önce bir kadın hareketi olmamış, örgütlenme ve grev haklarını mücadeleci bir işçi/köylü hareketi elde etmemiştir. Bu hareketlerin ortaya çıkmasına meydan vermeden yukarıdan yapılan reformlar, toplumun dinamiği üzerinde boğucu bir etki yapmıştır. Bu nedenle toplumsal katılım, uzak bir ideal ve şekilsel bir parlamenter demokrasi olarak kalmıştır (Keyder 2015: 240)

Süreklilik/kopuş tezlerine yönelik tartışmalar değerlendirildiğinde, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kurumsal anlamda bir miras kaldığı ve Cumhuriyetin bu kurumsal yapı üzerine inşa edildiği görüşleri makul görülmektedir. Cumhuriyet dönemi devlet teşkilatı ve buna yönelik mevzuatlar incelendiğinde, Osmanlı'daki kurumsal yapının uzun yıllar köklü bir değişime uğramadan büyük oranda varlığını sürdürmesi bunu teyit etmektedir. Oysa kurumsal yapının aksine, siyasi yapıda belirgin bir kopuştan bahsedilebilir. Osmanlı'daki sultana dayalı otokratik devlet yönetimi, yerini Cumhuriyet döneminde hükümet sistemine bırakmıştır. Böylece siyasi anlamda bir süreklilikten söz etmek mümkün görülmemektedir.

3.2. Cumhuriyet Dönemi Güvenlik Yönetiminin Analizi

Cumhuriyet dönemi kamu güvenlik yönetimine yönelik analiz, dört temel dönem üzerinden başlıklandırılabilir: 1918-50 Erken Cumhuriyet Dönemi; 1950-60 arası Demokrat Parti dönemi; 1960-80 arası askeri darbeler/müdahaleler dönemi ve 1980-2001 arası neo-liberal/yeni sağ egemen ideoloji dönemi.

3.2.1. Erken Cumhuriyet Dönemi (1918-1950) Güvenlik Yönetimi

1918-50 arası yıllar, kendi içerisinde kırılma noktaları bulunmakla birlikte, birçok açıdan (ideolojik eğilim, üretim ve mülkiyet ilişkileri) yeknesak bir süreci ifade eden, *Erken Cumhuriyet Dönemi* olarak adlandırılabilir. Bu dönemin özgün yanları; tek

parti iktidarları ve sekülerizm çerçevesinde ideolojisini şekillendiren kurucu elit yönetimi, milli iktisat/devletçi ekonomi politikaları ve batı eksenli modernleşme çabaları olarak sıralanabilir. Erken dönemde hükümetler; seküler, milliyetçi, reformist ve -Savran'dan alıntılırsak- kolektif kapitalist bir anlayışla ülkeyi yönetmişlerdir. Dönemin kamu güvenliğini doğrudan ilişkilendirilebilecek önemli olaylar ise, tüm ülkede etkili olan eşkıyalık sorunları, 1925'deki Şeyh Sait İsyanı ve ardından çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, iki kez İstiklal Mahkemeleri kurulması, 1926 yılında teşebbüs edilen Atatürk'e yönelik suikast girişimi, 1930 yılında çıkan Menemen olayları, muhalefet partilerinin kurulma ve kapatılmaları, toplumsal hayatı dönüştüren inkılaplar ve 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı'dır. Bu çerçevede, 1918-50 arası güvenlik yönetimindeki dönüşüm; üretim-mülkiyet ilişkileri çerçevesinde gerçekleşen mücadelelere bağlı olarak üç temel dönemlendirme üzerinden incelenebilir.

3.2.1.1. Korku Toplumu Yoğunluklu Politikalar (1918-1929)

Tanzimat'tan itibaren devlet yönetiminde etkisini ve egemenliğini sürdüren (Jön Türkler ve İTC) bürokratik-askeri elitler, (yaklaşık olarak) yirminci yüzyılın ilk yarısında Türkiye'de resmi ideolojinin, "Kemalizm" olarak adlandırılmasını sağlamıştır. Kemalizm'in, ulusal kapitalistleşme bağlamında 1908 İTC hareketini tamamlayan ikinci bir dalga olduğu söylenebilir. Kemalist ideoloji, kabaca, ulusal ve modern bir toplum yaratmak ve toplumu devletle organik bir bütün haline getirmek anlayışı doğrultusunda 'sınıfsız²³⁴ ve sömürsüz kaynaşmış bir Türk toplumu inşa etmek' söylemleri üzerinden yükselmiştir (Bora ve Gültekinil 2001; Sümer 2010: 64). Erken Cumhuriyet Dönemi yöneticilerinin, sözü edilen politikaları uygulamalarının temel nedenleri; Cumhuriyet devriminin inşa edeceği yeni topluma yönelik ideolojik meydan okumaları bertaraf etmek (Sümer 2010: 75) ve modernleşme perspektifi doğrultusunda Osmanlı'dan keskin bir kopuş gerçekleştirerek, yeni bir toplumsal/mülkiyet ilişkileri inşa edilmesinin önündeki olası engellerin (çoğunlukla muhafazakâr tepkilerin) önünü kesmektir. Bu çerçevede 1918-50 arası dönemde, milli mücadele, cumhuriyetin kuruluşu ve bu kuruluşu izleyen üst-yapı inkılaplarının; öncelikle ulusal bir kapitalist gelişmenin ön koşulu olarak görülen siyasi bağımsızlık (yarı-sömürgelik) sorununu radikal bir biçimde

²³⁴ Buna 'sosyalizm, muhafazakârlık ya da faşizm gibi ideolojilerden uzak durma' söylemleri de eklenebilir.

çözme çabalarını içerdiği; ikinci olarak eski düzenin siyasi kurumları olan saltanat, hilafet ve diğer geleneksel yapıları tasfiye etmeyi hedeflediği ve üçüncü olarak da kapitalizmin hukuki ve kurumsal üst-yapısının ana unsurlarını yeni bir mülkiyet anlayışı ve yeni egemen sınıflar temelinde inşa etme eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir (Boratav 2005a: 207).

Erken Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında, yeni devletin kurulmasında öncü olan sivil ve askeri bürokrasinin ilk faaliyetleri, iktidar bloğundaki bazı sınıfları tasfiye etmek, yerine yeni sınıflar inşa etmek/eklemek ve devletin kaybolan ‘altyapısal iktidarını’ yeniden sağlama çabaları olmuştur. Bu kapsamda, Osmanlı’ya özgü feodal ve bağımlı-kapitalist nitelikteki toplumsal formasyonun²³⁵ ve saray kalıntılarının-gayrimüslim burjuvazinin hegemonyasındaki mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülerek, “Türk ulusal modern devletini” inşa etmeye yönelik politikalar izlenmiştir. Kurtuluş Savaşı toprak ağası, yerel eşraf, tüccar ve laik askeri-sivil elitlere dayanılarak yürütüldüğünden bu müttefik sınıflar/kesimler, savaş sonrası kurulan yeni devletin egemen sınıfları olarak ödüllendirilmiştir. Köylü, işçi ya da halk hareketlerinin savaşın kazanılmasındaki rolü ikinci planda olduğundan egemenlik altındaki bu sınıflar ise devletin görece özerkliği kapsamındaki faaliyetler dışında kayda değer sınıfsal kazanımlar elde edememiştir. Öyle ki, ilk dönem parlamentolar çoğunlukla aydın ve toprak ağalarının karışımından oluşurken; memurlar siyasal iktidar ile içselleştirilerek parti üyeleri vali, bakanlık hatta başbakanlık gibi üst düzey görevlere getirilmiş; toprak ağalarının mülkiyetine ve ayrıcalıklarına dokunul(a)mamış²³⁶; yabancılara tanınan ayrıcalıklar kaldırılıp, sermaye kuruluşları millileştirilirken yerli tüccarlar/üreticiler teşvik ve sübvansiyonlarla yoğun şekilde desteklenmiştir (Savran 2010: 79; Avcıoğlu 1984: 353-365; Buğra 2016: 143).

1908 sonrası süreçte başlayan ve 1923 sonrası ivme kazanan Türk milli kimliğine dayalı ulus devleti inşa çabası, dönemin üretim-mülkiyet ilişkilerinin belirleyici unsuru olmuştur. Yeni Türk devleti, Osmanlı’dan modern bir sanayi miras

²³⁵ Osmanlı kapitalistleşmesinin, bağımlı ve yer yer geri dönüşler içeren bir nitelikte olduğu hatırlatılmalıdır (Savran 2010: 79).

²³⁶ Toprak ağaları da bunun karşılığında, imtiyazlarına dokunulmadığı sürece, iktidarla iyi geçinmeyi tercih etmişlerdir.

devralmamıştı. Sanayi üretimi büyük ölçüde zanaatkârlar tarafından gerçekleştiriyordu. Birçok tesis/sektör yabancı ve gayrimüslim sermayenin elindeydi. Ulusal bir burjuvazi ya hiç yoktu ya da çok cılızdı (Boratav 2010: 353, 356). Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından saray ve gayrimüslim burjuvazinin yerine Türk milli kimliğinde cisimleşen bir burjuvazi sınıfı yaratılması çabalarının yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bu yöndeki uygulamaların ilki, 1923 yılında organize edilen İzmir İktisat Kongresiyle²³⁷ milli burjuvazinin inşa edilmesi için gereken koşulların tespit edilmeye çalışılmasıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, yabancı sermaye ise gayrimüslim burjuvazi kadar tepki görmemiş, ihtiyatla da olsa Türkiye'deki birincil araçlarının Müslüman-Türk tüccarlar olması koşuluyla ilk aşamada kabul görmüştür. Yabancı sermayeye müsaade edilmesinin sebeplerinden biri, Lozan Antlaşması ile 1916 yılındaki gümrük tarifelerinin 1929 yılına kadar, süreceğine yönelik maddelerken,²³⁸ diğer temel neden kalkınmanın yalnızca milli imkânlarla gerçekleşemeyeceğine yönelik inançtır. Buna ek olarak 1924 yılında yeni kurulacak yerli işletmeleri desteklemek amacıyla yarı resmi bir finansal kuruluş olan İş Bankası kurulmuş, sanayileşmeye yönelik sübvansiyonlar içeren Teşvik-i Sanayi Kanunu 1927'de yenilenmiştir²³⁹. Böylece 1923-1929 yılları arasında İttihatçılardan yeni Cumhuriyet'e "Milli İktisat" politikalarında süreklilik dönemi yaşanmıştır (Varlı ve Koraltürk 2010: 139; Özçelik ve Tuncer 2007: 253; Eroğlu 2007: 66,69).

Milli iktisat politikaları ile ekonomideki aktörleri millileştirme ve büyük sanayi atılımı sağlama hedefleri arzulansada bunda tam anlamıyla başarılı olduğu söylenemez. Müslüman tüccarlar, burjuvallaşan bir kısım siyasetçi ve devlet kadroları ile yabancı sermaye; tasfiye edilen gayrimüslim burjuvazinin yerini alan kesimler olmuştur. Ancak hem yabancı sermayenin ekonomide halen önemli bir aktör olarak varlığını sürdürmesi hem de amaçlanan sayıda fabrika ve sanayi tesisi kurulamaması (yalnızca bazı yerli kişilerin zenginleşmesi), hedeflerin tam anlamıyla gerçekleşmediğini göstermektedir. Bununla birlikte, ulusal kalkınmanın gereklerinden olan çiftçiyi topraklandırma/toprak

²³⁷ Yeni Cumhuriyetin ekonomi eğilimini belirlemek için organize edilen İzmir İktisat Kongresi'nde, yerli üretimin teşvik edilmesi, lüks ithalattan kaçınılması, tekelliliğin önlenmesi, yasalara uymak ve kalkınmaya yardımcı olmak şartıyla yabancı sermayeye izin verilmesi gibi öneriler dile getirilmiştir (Eroğlu 2007: 65).

²³⁸ Bkz. Lozan Barış Antlaşması md 46 ve md 50.

²³⁹ Bu kanun ilk olarak, 1913 yılında milli bir sanayi burjuvazisi yaratılması için İTC tarafından "Teşvik-i Sanayi Kanunu" ismiyle çıkarılmıştı.

reformu gerçekleşmemiş, toprak ağalarına ve büyük toprak sahiplerinin imtiyazlarına dokunul(a)mamıştır. Bunda işçi ve köylülerin kurtuluş savaşında kitlesel bir halk desteği sunamamasının yanında toplumsal hareketlerden ve hak arama mücadelesinden uzak durması da (ancak 1950'lerin ortalarından itibaren bu mücadelelere gireceklerdir) önemli bir etkidir. Köylüyü mültezimden kurtarmak, Osmanlı döneminde alınan aşar vergisini kaldırmak, eşkıyalık sorunlarının önlenerek toprağın ve ürünün güvenliğinin sağlanması; tarımsal üretimin artması için köylüye toprak dağıtılması²⁴⁰, potansiyel toplumsal çatışmaları engellemek ve sınıf farklılıklarını gizlemek amacıyla halkçılık adı verilen bir söylem geliştirilmesi gibi uygulamalar ise devletin görece özerkliğinin göstergesi olarak görülmelidir (Keyder 2015: 121; Buğra 2016: 74, 145; Avcıoğlu 1984: 356,507).

Kurucu elitler, Tanzimat ile başlayan yarı-sömürgeleşmeyi sonlandırmak ve ulusal kapitalist kalkınmayı sağlamanın koşullarını hazırlamak için, burjuva toplumuna uygun ilkeler temelinde *inkılaplar* gerçekleştirmiştir. Ticaret, sözleşme, mülkiyet, miras ve aile konularında hukuki alanında yapılan inkılaplar, eğitimin laikleşmesi ve dinin sosyal-politik hayattan bastırılması amacıyla kültürel alanlarda gerçekleştirilen reformlar, toplumsal hayatın burjuva kapitalist formasyonuna uyarlanmasına yönelik adımlardan bazılarıdır (Savran 2010: 79-81). Bu amaç, toplumsal hayatın düzenlenmesini gerektirir ki, modern devletin en temel unsurlarından güvenlik yönetimi, bu doğrultuda rejimin ve yeni egemen sınıfların çıkarlarını savunan bir aygıt olarak araçsallaştırılmıştır. Bu kapsamda iktidar bloğunu ve rejimi tehdit ettiği düşünülen etnik, ideolojik ve mülkiyete dayalı risklerin bertaraf edilmesi için, güvenlik yönetiminde toplumsal denetim ve gözetime yönelik uygulamalara önem verildiği görülmektedir. Bu politikalara²⁴¹ ilki Kurtuluş Savaşı sırasında, diğeri ise Cumhuriyet'in ilanının hemen akabinde olmak üzere iki kez İstiklal Mahkemelerinin kurulması, “Hıyanet-i Vataniye”, “Takrir-i Sükûn”, “İzale-i Şekavet”, “Matbuat” ve “Çiftçiyi Topraklandırma” gibi kanunlar örnek gösterilebilir.

²⁴⁰ 1930 yılında Arazi Tevzi Kararnamesi çıkarılarak devlete ait topraklar, büyük çiftlik sahiplerine dokunulmadan köylüye dağıtılmıştır.

²⁴¹ Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, toplumsal denetime yönelik politikalara, İstiklal Mahkemelerinin kurulması, Hıyanet-i Vataniye Kanunu, Takrir-i Sükûn Kanunu ve Matbuat Kanunu gibi uygulamalar örnek gösterilebilir. Bu uygulamalar Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri ve İkinci Dönem İstiklal Mahkemeleri olmak üzere iki dönemde kategorize edilebilir.

Yeni devletin iktidar bloğuna yönelik risklerin bertaraf edilmesi amacıyla gerçekleştirilmesi hedeflenen uygulamaların ön koşulu, devletin hükmünü uygulama gücünün artırılmasıdır. Oysa Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 1918 yılından itibaren kaybolan devlet otoritesi nedeniyle, İstanbul ve Anadolu'da iki ayrı hükümet, iki ayrı askeri ve polis teşkilatı ortaya çıkmış; kurumsal yapıdaki hiyerarşi birliği dağılmış durumdaydı. İstanbul hükümeti kendi bölgesinde, Ankara hükümeti ise Anadolu'da hâkim olduğu bölgelerde emniyet ve kolluk teşkilatlarının sorumluluğunu üstlenmişti (Alyot 1947: 605). Zaten 1920 yılına gelindiğinde hem I. Dünya Savaşı hem de Kurtuluş Savaşı gibi varoluş mücadelelerinin yaşanması nedeniyle, güvenlik yönetimi (doğal olarak) örgütsel açıdan son derece zayıf duruma düşmüştü. Güvenlik yönetiminin personel, teçhizat, imkân ve kabiliyet bakımından yetersiz durumda olmasının yanı sıra ülke yönetiminin işgalcilere devredilmesi, otorite boşluğundan yararlanan eşkıyaların ve çetelerin soygun, gasp ve adam öldürme faaliyetlerinin artması sonucunu doğurmuştu (Dikici 2017: 118).

Cumhuriyetin yönetici elitleri, milli mücadele döneminden başlayarak güvenlik yönetimindeki bu dağınıklığa son vermek ve devletin altyapısal iktidarını maksimize etmek amacıyla birçok adım atmıştır. İç güvenlik ve genel asayişte ortaya çıkan boşluk, 1920 yılında Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne (Milli Savunma Bakanlığı) bağlı seyyar jandarma müfrezelerinin kurulmasıyla giderilmek istenmiştir (Alyot 1947: 329). Eşkıyalık hareketleri ile mücadele ve içsel düzenin kontrol altına alınması amacıyla 1923 yılında İzale-i Şekavet Kanunu²⁴² çıkarılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın ardından İstanbul'daki Emniyet'i Umumiye Müdürlüğü lağvedilerek Ankara'ya taşınmış, İstanbul'da, merkeze bağlı bir Polis Müdürlüğü kurulmuştur. Böylece güvenlik yönetimindeki bölünmüşlük ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca tüm yurt genelinde teşkilatın personel eksikliğini gidermeye yönelik faaliyetler icra edilmiştir (Alyot 1947: 606).

²⁴² 356 sayılı İzale-i Şekavet Kanunu "Gasbı envai, suikast veya emniyeti dâhiliyeyi ihlâl inin hane, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahaller basıp tahribeden veya adam öldüren, adam kaldıran ve bu suretle emniyet ve asayiş münferiden veya müctemian tehdit ve işgal eden şakilerin takibine ve haklarında hususi hükümlerin tatbik edilmesine" hükmü gereği eşkıyalık hareketleri ile mücadele edilmesini öngörmüştür. Bkz. İzale-i Şekavet Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmasına dair kanun tasarısı ve İçişleri ve Adalet komisyonları raporları (1/191).

İTC döneminde çıkarılan ve polise görev yükleyen birçok yasal düzenleme, 1930 yılına kadar çok az değişikliğe uğrayarak uzun yıllar yürürlükte kalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında diğer kurum ve kuruluşlarda önemli değişimler yaşanırken, kollukla ilgili yasal düzenlemelerin ertelendiği ve Osmanlı döneminde çıkarılan mevzuatla polisin görevini devam ettirmeye çalıştığı görülmektedir. Uzunca bir süre polis ve jandarma teşkilatlarına ilişkin yasal mevzuat çalışması yapılmamış, polis kurumlarının yöneticileri dahi askerler arasından atanmıştır. 1907 ve 1913 tarihli Nizamnameler, millî mücadele süresince ve 1937 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Dikici 2014a: 95). Benzer şekilde Jandarma teşkilatına dair işlerle de meşgul olunamamış, TBMM'nin kuruluşu olan 1920'den 1706 Sayılı Jandarma Kanunu'nun yayınlandığı 1930 yılına kadar jandarma ile ilgili kapsamlı bir mevzuat çalışması yapılamamıştır (Alyot 1947: 328). Bunun sebebi 1930'lu yıllara kadar iç güvenliğin sağlanmasında, polis ve jandarma teşkilatı yerine orduya öncelik verilmesidir. Cumhuriyet'in kuruluşunda ordunun üstlendiği etkin rol ve polis/jandarma teşkilatlarının güvenliğin sağlanmasına yetecek personel, araç-gereç, donanım ve altyapıdan yoksun olması nedeniyle, iç güvenlik yönetiminin bu temel unsurları ordunun gölgesinde ikinci planda kalmıştır.

Devletin altyapısal iktidarını güçlendirmek ve mülkiyet ilişkilerini biçimlendirmek amacıyla gerçekleştirilen politikalardan bir diğeri de; din, etnisite ve farklı düşünsel eğilimlerin disipline edilmesine yönelik uygulamalardır. Yasal dayanağını 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Firariler Hakkında Kanun'dan alan Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri, işgalci güçlere karşı Kurtuluş Savaşı'nın yapıldığı dönemde (1920-1923) asker kaçaklarını önlemek ve toplumsal asayişin/düzenin kurulmasına/korunmasına yardımcı olmak gibi amaçlarla kurulmuştur (Aybars 1975: 49; Aslan ve Dündar 2014: 34). Olağanüstü yetkilere sahip olan bu mahkemeler, doğrudan TBMM'ye bağlı olarak görev yapmıştır. Yargılamalar milletvekili olan mahkeme üyeleri tarafından delil yönteminden ziyade vicdani kanaate göre yapılmıştır. Mahkeme kararları kesin olup yargılananlara itiraz ve temyiz hakkı verilmemiştir (TBMM 2015: xii). İlk dönem İstiklal Mahkemeleri, günümüzdeki bağımsız mahkemelerden oldukça farklı ve anti-demokratik bir yapıdadır.

İstiklal Mahkemeleri'ne yasal zemin oluşturan Firariler Hakkında Kanun, milli orduya dâhil olmayı reddedenlere uygulanacak tedbirleri ve İstiklal Mahkemelerinin kuruluş gerekçesini açıklarken; Hıyanet-i Vataniye Kanunu, T.B.M.M.'nin meşruluğuna karşı her çeşit ayaklanma ve kışkırtıcılığı vatan hainliği olarak kabul ederek mahkemenin faaliyet alanlarını işaret etmiştir. Hıyanet-i Vataniye Kanununun ikinci maddesine göre, isyana katılanlara, kışkırtanlara, propagandacılara ve onlara yardımcı olanlara, idam başta olmak üzere çeşitli cezalar²⁴³ verilmesi öngörülmüştür (Aybars 1975: 49) Birinci Dönem İstiklal Mahkemelerine, ilk olarak askerlikten firar edenlerle alakalı, ardından iç güvenliği ihlal, ihanet,²⁴⁴ bozgunculuk, casusluk, gasp, soygun, gibi davalara bakma yetkisi²⁴⁵ verilmiştir (TBMM 2015: x). Bu mahkemeler çalıştıkları yaklaşık iki yıllık sürede, asker kaçaklarının azalmasına ve çok sayıda askeri tekrar birliklerine göndererek ordunun güçlenmesine yardımcı olmuş, bunun yanında ayaklanmaların bastırılmasında rol oynamıştır (Aslan ve Dündar 2014: 36). Öte yandan 1922 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri'nin, sayısı tam olarak bilinmese de binlerce idam kararına²⁴⁶ imza attığı düşünülmektedir.

İkinci Dönem İstiklal Mahkemeleri ise ilk muhalif hareketlerin başlaması ve doğu bölgelerinde yaşanan ayaklanmaların ardından 1925 yılında kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında hilafetin kaldırılması ve yeni inkılapçı-seküler yönetim anlayışına yönelik tepkiler, ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda toplanmıştır (TBMM 2015: xi). Aynı dönemde (1925) “Şeyh Said

²⁴³ 1) Asılarak ve kurşuna dizilerek; 2) Kürek ve ağır hapis 3) Sürgün; 4) Dayak (değnek vurarak, 40-100 adet); 5) Tazmin (zararı ödetme); 6) Görevden uzaklaştırma; 7) Halk ve asker önünde teşhir; 8) Millî Mücadele'nin sonuna kadar gözaltına alma; 9) Mal ve mülke el koymak, yıkmak ve yakmak (hukuk dışı bulundu ve çok sert tepkilere yol açtı). 10) Asker kaçağının yerine en yakınını askere almak, köy ve mahallesinden ağır para cezası almak (Aybars 1975: 212).

²⁴⁴ Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri'nin kararlar incelendiğinde bazı kararlar göze çarpmaktadır. Örneğin “Millî Mücadele'ye karşı en büyük ihanetin, padişah ve Osmanlı Hükümeti, özellikle Damat Ferit ve çevresinden geldiği, Sevr Sulh Anlaşmasını imzaladıkları ve memleketin düşman işgaline sebep oldukları için Ceza Kanunu ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre bu kimselerin (padişah dışındaki Osmanlı yöneticilerinin) gıyaben idamlarına”, “ayaklanan, TBMM'yi dinlemeyen ve ihanet içinde olan Çerkez Ethem ve arkadaşlarının gıyaben idamlarına”, “gizli Komünist Partisi kurup hükümeti devirmeye çalışan kişilerin mahkûmiyetine” (Aybars 1975: 70-95).

²⁴⁵ İstiklal Mahkemelerinin baktığı davalar şöyle sıralanabilir: 1) Yatana ihanet, ayaklanma; 2) Casusluk; 3) Bozguncu ve aleyhte propaganda; 4) Soygunculuk; 5) Görevini kötüye kullanmak; 6) Halka eziyet ve baskı; 7) Asker ailesine saldırı; 8) Tekâlif-i Millîye'den mal kaçırmak; 9) Katil; 10) Düşman işgalinden yararlanıp, kanunsuz hareketlerde bulunmak; 11) Düşmana yardım ve işbirliği; 12) Düşman ordusuna katılmak. (Aybars 1975: 206).

²⁴⁶ İdam edilenlerin sayısının 1400-1500 civarında olduğunu söyleyenler (Aybars 1975: 228) olduğu gibi, sayının çok daha yüksek olduğu görüşünde olanlar da bulunmaktadır. Ancak tutanakların yetersiz ve güvenilirliğinin zayıf oluşu sebebiyle kesin bir rakama ulaşılamamaktadır.

Ayaklanması”nın da çıkmasıyla, rejim kendini tehdit altında hissetmiştir. Bu gelişmelerin ardından birçok Doğu ilinde sıkıyönetim ilan edilmiş, (1925 yılında) Hıyaneti Vatanîye Kanununda yapılan değişiklikle²⁴⁷ dini veya siyasi amaçla bazı cemiyetlere üye olanlar ve bu kapsamda faaliyetlerde bulunanlar vatan haini olarak nitelenmiştir. Aynı yıl çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu²⁴⁸ ile kamu güvenliğini ve düzenini, toplumsal barışı bozucu nitelikteki tüm eylem ve davranışların, yayın ve düşüncelerin, hükümetin talebi ve cumhurbaşkanının onayı ile yasaklanabileceği/lağvedilebileceği hükmü yasal çerçeveye dâhil edilmiştir. Aynı kanun ile İstiklal Mahkemeleri ikinci kez kurulmuştur.

Takrir-i Sükûn Kanunu’na²⁴⁹ dayanılarak, gündelik yaşamı gözetim altında tutmak ve korku toplumu inşa etmek amacıyla birçok uygulama gerçekleştirilmiştir. Tanin, İkdâm, Tevhidi Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç ve Sebilürreşat isimli gazete ve dergiler kapatılmış²⁵⁰, birçok basın mensubu yargılanmıştır. Ana muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır. Şeyh Sait Ayaklanması, İzmir Suikastı gibi toplumsal olaylara ve Şapka Kanunu’na yönelik tepkilere, İstiklal Mahkemelerince el koyulmuş, bu kapsamda yargılamalar yapılmış, idam ve hapis cezaları uygulanmıştır (Bengi 2015: 365; Özoğlu 2011: 145-146)

²⁴⁷ “Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasî gayelere esas veya âlet ittihazı maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi âlet ittihaz ederek, şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti devleti ihlâl veya dini veya mukaddesatı diniyeyi âlet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müştemian kavli veya tahriri veyahut fiilî bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur.”.

²⁴⁸ İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlêe bais bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabını Hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir (TBMM Zabıt Ceridesi Devre 2 Cilt 15 s.132, Aktaran: Sarıay 2015: 393).

²⁴⁹ İnönü, Takrir’-i Sükûn Kanunu’nun gerekçesini şöyle izah eder: “Saltanat 1922’de kaldırılmış, Cumhuriyet 1923’de ilan edilmiş, 1924’de hilafetin ilgası, Şeriye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılması tedrisatın birleştirilmesi hakkında kanun yürürlüğe konmuş. Cumhuriyet henüz bir yılını yeni doldurmuş, memleketin her yanında irtica alabildiğine tahrik ediliyor. Bütün bu şartlar içinde Takrir-i Sükun ve İstiklal Mahkemeleri gibi radikal tedbirlere müracaat etmeden yeni rejimi korumak mümkün müdür?” (İnönü 2009: 463).

²⁵⁰ Basına yönelik tedbirler, 1931 yılında kabul edilen Matbuat Kanunu ile yasal teminat altına alınacaktır. “Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan, dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir” (md. 50) hükmü gereğince, bu tarihten itibaren yaklaşık 20 yıl, basın kuruluşları üzerinde yürütme denetimi ciddi bir tehdit olarak mevcudiyetini korumuştur.

İkinci Dönem İstiklal Mahkemeleri, görev süresi sırasında rejime muhalif olanlardan iktidara destek vermeyen gazetecilere, ana muhalefet partisine, şapka inkılâbına muhalefet edenlerden İzmir Suikastının faili olarak itham edilenlere, Şeyh Said'den İskilipli Atıf Hoca'ya, Komünist siyasi hareketlerden İttihatçılara kadar birçok farklı davaya bakmıştır. Farklı tarihlerde altışar aylık uzatmalarla yaklaşık iki yıl görev yapan bu iki mahkeme, 7 Mart 1927 tarihinde Meclis'in aldığı karar ile kapatılmışlardır (TBMM 2015: xii).

İlk İstiklal Mahkemeleri, Kurtuluş Savaşı sırasında yasama, yürütme ve yargı erkini elinde bulunduran meclis hükümeti tarafından güçler birliği esasına uygun olarak kurulduğundan İkinci Dönem İstiklal Mahkemeleri ile aynı varoluş koşullarında değerlendirilmemelidir (Aslan ve Dünder 2014: 53). Savaş koşullarında, olağanüstü durumlarda zaman zaman hukuk sınırlarını zorlayan tedbir ve politikalar uygulandığı görülmektedir. Ancak İstiklal Mahkemeleri'nin aldığı kararlar çoğu zaman kuruluş gerekçesi olan güvenlik kapsamının dışına çıkmış, modern devletin toplumsal hayatı düzenlemek için işlevselleştirdiği yönetim tekniklerine dönüşmüştür. Bu mahkemeler korku toplumu yaratarak, toplumsal denetim işlevini üstlenerek, kamusal-özel tüm alanlarda karar vermiştir. Öyle ki yeni Türk devletinin kurulduğu dönemde, başlangıçta savaş suçlusu ve asker kaçaklarını yargılamak için kurulan İstiklâl Mahkemeleri, Cumhuriyet döneminde devletin güvenliğinin sağlanması ve rejimin güçlendirilmesi rolünü icra etmiştir (Bengi 2015: 394).

Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde ve ilk yıllarında kurulan İstiklal Mahkemeleri ve uygulamaya konulan Hıyanet-i Vataniye, Takrir-i Sükûn gibi hukuki metinler, korku toplumu inşa edilmesi uygulamalarına ilişkin yönetim tekniklerindedir. Özellikle savaş koşullarının mevcut olmadığı İkinci İstiklal Mahkemeleri/ Takrir-i Sükûn döneminde, bazı basın-yayın organlarının kapatılması, muhalefet partisinin tasfiye edilmesi, binlerce kişinin idam ve ağır cezalara mahkûm edilmesi; içsel düzenin kontrol altına alınmasına, toplumsal denetime, korku toplumu yaratılmasına, sivil toplumun zapt edilmesine yönelik uygulamalardır. Ayrıca şapka devrimi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, yeni Türk alfabesinin kabulü ve medeni kanunun ilanı gibi inkılaplar, güvenlik yönetimi aracılığıyla bu dönemde uygulanan zora dayalı yönetim teknikleri sayesinde daha rahat

gerçekleştirilmiştir. Bir başka ifadeyle cumhuriyetin devrimci hamleleri, uygulanan baskıcı politikalarla yürütülmüştür. Her iki İstiklal Mahkemesi döneminde kanunların, uygulamaların ve politikaların amaç ve sonuçları karşılaştırıldığında, ülkenin huzurunu ve kamu düzenini sağlamak amacıyla uygulandığı savunulan bu politikalar ile muhalefete dair mevcut ve olası her türlü mevcudiyetin, inkılaplar için ortaya çıkacak tehditlerin ortadan kaldırıldığı söylenebilir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde toplumsal hayatın düzenlenmesi amacıyla işlevselleştirilmiş kamu güvenlik yönetiminin diğer aktörleri 'umumi müfettişlikler' ve 'seyyar jandarma müfrezeleri'dir. 1920'li yıllardan itibaren Anadolu'nun birçok bölgesinde çıkan ayaklanmaları ve isyanları bastırmak amacıyla kurulan bu teşkilatlar, Şeyh Eşref Ayaklanması (1919), Ali Batı Ayaklanması (1919), Bozkır Ayaklanması (1919), Haçin Ayaklanması (1919), Anzavur Ayaklanması (1920), Bolu, Düzce, Yozgat, Zile, Konya ve Afyon Ayaklanmaları (1920-23), Pontus Ayaklanması (1921), Milli Aşiret Ayaklanması, Halifelik Ayaklanması gibi birçok ayaklanmanın bastırılmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle Doğu Anadolu'daki etnik ayaklanmaların hemen ardından 1927 yılında taşrada asayişin sağlanması ve istikrarın korunması amacıyla geniş yetkilere sahip, denetim ve teftiş mekanizması olarak görev yapan umumi müfettişlikler, köy kalkınmasından okuryazarlığına, karayollarından demiryollarına, sulamadan kozacılığa, sıtmadan doğum oranlarına kadar her şeyin devlet tarafından takip edildiği, kayıt altına alındığı, yerinde teftiş edildiği ve tüm bu sorunlara cevap arandığı bir kurumsal yapılanma olarak konumlandırılmıştır. Gündelik hayatın çok farklı alanlarına temas eden bir yeni kurumsal alan olarak umumi müfettişlikler, devletin, taşradaki görünürlüğünü ve ulaşılabilirliğini arttırmak; toplumun gündelik hayatına dair bilgi, gözlem ve tecrübesini çoğaltmak amacıyla kullandığı aygıtlar olmuştur (Yılmaz 2013: 43,62; Bulut 2015: 108). Bununla beraber toplumsal hareketleri daha etkili şekilde bastırmak amacıyla güvenlik personelinin takdir yetkisi artırılmış, toplumsal olaylara müdahalenin doğuracağı cezai sonuçlara karşı korunması için, dönemin yasal metinlerine neredeyse dokunulmazlık olarak nitelenebilecek ölçüde hukuki güvenceler eklenmiştir (Ergut 2012: 330).

3.2.1.2. Polis Teşkilatının Öne Çıkarılması (1930-1939)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen milli girişimci odaklı kalkınma anlayışı, 1930 sonrası iç ve dış etkenlerin etkisiyle büyük oranda terkedilerek devletçilik adı verilen bir politika izlemeye başlamıştır. Bütün dünyayı etkileyen Büyük Buhran'ın patlak vermesi, Lozan antlaşmasının kısıtlayıcı maddelerinin 1929 itibarıyla ortadan kalkması, milli girişimciliğin desteklenmesiyle arzu edilen kalkınmanın gerçekleştirilememesi ve SSCB'nin planlı ekonomi modelindeki görece başarıların örnek alınması, ekonomi modelindeki yapısal dönüşümün başlıca nedenleridir. Devletçi ekonomik modelin bir gereği olarak 1930 sonrası dönemde Merkez Bankası (1930) kurulmuş, Birinci Sanayi Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-39) uygulamaya geçirilmiş, korumacı bir iktisat politikası ışığında sanayi yatırımları devlet tarafından gerçekleştirilmiştir (Özçelik ve Tuncer 2007: 253; Eroğlu 2007: 69).

Ekonomi modelindeki bu yapısal dönüşüm, dünya kapitalizminin koşullarından bağımsız olarak bilinçli bir yöneliş değil, somut koşullar karşısında bir arayışın ürünüdür. Öte yandan “sınıfsız toplum” tezinin geliştirildiği dönem, dünya genelinde 1929 Ekonomik Buhran'ının ağırlığının hissedildiği bir tarihsel aşamaya karşılık gelir. Bu tarihsel dönemde, liberal politikaları benimseyen yönelimler, dünya konjonktüründe yenilgiye uğramışlar, bunun üzerine devletler ekonomi politikalarında yeni arayışa girmişler ve ülkelerindeki sınıf mücadelelerini engellemeye çalışmışlardır. Kriz koşulları altında, Türkiye'de de, 1930'lara kadar serbest girişimciliğe dayanan ulusal kapitalistleşme için gerekli alt yapının bütün yönleriyle oluşturulamaması ve sermaye birikiminin yeterince sağlanamaması üzerine, piyasa odaklı ekonomi politikaları yerini devletin ekonomik hayata etkin müdahalesini öngören yeni birikim stratejisine (devletçiliğe) bırakmıştır. 1930-39 yılları arasında devlet birçok teşebbüs kurmuş, sanayi yatırımı yapmış, yabancı şirketlerin elindeki demiryolları, telefon, elektrik, su ve maden şirketleri kamulaştırılmıştır²⁵¹. Devletçi bir ekonomi politikasının

²⁵¹ Bu kapsamdaki uygulamalara birkaç örnek verelim: Kurulanlar: Devlet Sanayi Ofisi (1932), Sümerbank (1933), Havayolları Devlet İşletme İdaresi (1933), PTT (1933), Etibank (1935), Denizyolları İşletme Kanunu (1933), Van Gölü Gemi İşletme İdaresi, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (1938), Toprak Mahsulleri Ofisi (1938), Yalova Kaplıca İşletmeleri (1939). Kamulaştırılanlar: Demiryolları, İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi, İzmir ve Civarı Telefon Türk Anonim Şirketi, Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi (Bkz. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı).

uygulanmasında diğerk bir neden de, devletin ideolojisinin temelini oluşturan Kemalizm'in sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum öngörüsüdür. Bu öngörü çerçevesinde, devlet eliyle kapitalist kalkınma adımları atılacak, ama diğerk taraftan da ideolojinin toplumsal gruplar üzerinde hegemonyasının yerleşmesi mümkün olacaktır. Dolayısıyla, 1930'larda uygulanan devletçi politikaların kapitalizmi engelleyen değil aksine geliştiren bir nitelikte olduğu, zorunluluktan kaynaklandığı, pragmatik bir çözüm tarzı olarak geliştirildiği ve bilinçli bir sanayi atılımından ziyade, ekonomik bunalımın ülke çapında yarattığı politik huzursuzluğu önleme amacı güttüğü söylenebilir (Savran 2010: 154; Avcioğlu 1984: 448, 464; Halifeoğlu ve Kuzgun 2016: 78-78).

Üretim ilişkilerinin güvenlik yönetimindeki dönüşüme etkileri doğrultusunda, 1930'lu yıllardan sonra polis teşkilatının, modern devletin en önemli güvenlik aygıtı olarak iç güvenliğin sağlanmasında ve nüfusun zapt edilmesinde üstlendiği işlevin fark edilmesiyle, önemi ve işlevi artacaktır. 1925 Şeyh Said Ayaklanması, aynı yıl şapka devrimine yönelik gösteri ve eylemler, 1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi ve İslamcı Menemen Kalkışmasının ardından, kurucu elitlerin, iç güvenliğin ordu yerine polis teşkilatı üzerinden sağlanması yönünde bir eğilim içerisine girdiği, polisi nitelik ve nicelik olarak daha iyi bir konuma getirmek için çaba gösterdiği görülmektedir. 1932 yılında çıkarılan 2049 sayılı Polis Teşkilatı Kanunu, 1934 tarihinde kabul edilen 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu²⁵² ve 1937 yılında kabul edilen 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu, bu çabalara örnek olarak verilebilecek yasal dönüşümlerdir²⁵³. Polis teşkilatının güçlendirilmesi amacıyla girişilen yasal dönüşümlerin yanında, kurumsal açıdan da çeşitli çabalar gösterilmiş, yürütülen çalışmalar sonucunda, yaklaşık 20 yıllık bir zaman diliminde, emniyet teşkilatı tüm il ve ilçelerde teşkilatlanmasını tamamlamıştır (Dikici 1992: 15; 2003: 548; 2014: 118; 2017: 128, 130).

²⁵² İçişleri bakanlığına bağlı olarak kamu düzeni ve kamu güvenliğinin sağlanmasından sorumlu tutulan polis teşkilatına "asayiş amme, şahıs, tasarruf emniyetini ve mesken masuniyetini koruma; halkın ırz, can ve malını muhafaza ve ammenin istirahatini temin etme" görevleri verilmiştir (PVSK, md 1 ve 2).

²⁵³ Ancak 1932–1938 yılları arasında polis teşkilatını nitelik ve nicelik olarak daha iyi bir konuma getirmek için gerçekleştirilen bu yasal dönüşümler, aslında Osmanlı döneminde çıkarılan ve uzun yıllar kullanılan 1907 ve 1913 tarihli nizamnamelerin gözden geçirilerek günün şartlarına uyarlanmasından öteye gitmemiştir. 1907-1913 nizamnameleri ve Cumhuriyet dönemi yasal metinleri karşılaştırıldığında oldukça benzer özellikler taşıdığı ve iç güvenlik anlayışının satır aralarında kendini koruduğu anlaşılmaktadır (Dikici 2014a: 119). Yağar da aynı noktanın altını çizerek, 1913 tarihli nizamnamede polisin tanımından tutun da, karakolların yapılandırılmasına kadar hemen hemen her hususun, büyük oranda günümüze kadar intikal etmiş olduğunu ifade etmiştir (Yağar 1988: 322).

1930 sonrası Jandarma teşkilatını güçlendirme amaçlı faaliyetlere de girişilmiştir. İlk olarak 1930 tarihli Jandarma Kanunu ile Jandarma teşkilatı, eğitim ve öğretim ile askerî kanun ve nizamların kendisine verdiği görevler yönünden Genelkurmay Başkanlığına ve emniyet ve asayiş işleri ile diğer görev ve hizmetlerin yerine getirilmesi bakımından İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır²⁵⁴. Ardından yayınlanan 1937 tarihli Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesiyle²⁵⁵ teşkilat, Türkiye geneli tüm illerde (81 ilde), polisin görev sahasına girmeyen bölgelerde²⁵⁶ emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan, diğer kanun ve nizamların verdiği görevleri yerine getiren, silahlı, askerî bir güvenlik ve kolluk kuvveti olarak konumlandırılmıştır (2803 sk, md. 7 ve m.10).

1930 sonrası dönemin özgün yanlarından biri de, toplumsal hayatın düzenlenmesi amacıyla uygulanan politikaları çeşitlendirerek, rejime bağlı organik entelektüeller üzerinden hegemonyayı pekiştirme düşüncesidir. Kurulan yeni devleti, kapitalist üretim ilişkileriyle bütünleştirecek reformları meşrulaştıracak olan, organik aydınlardır (Halifeoğlu ve Kuzgun 2016: 82). Fatih Rıfki Atay'ın çıkardığı “Yeni Mecmua Dergisi”, Mahmut Esat Bozkurt'un “Türk İhtilali'nin Düsturları” ve Ziya Gökalp'in “Türkçülüğün Esasları” gibi eserleri, Şevket Süreyya Aydemir'in önderliğindeki “Kadro Dergisi” ile Halkevleri tarafından çıkarılan “Ülkü Dergisi”, Erken Cumhuriyet Dönemi rejiminin içinden çıkan ve onu destekleyen entelektüel faaliyetlerden bazılarıdır. Söz konusu entelektüel faaliyetler, genellikle Batıcı, laik, milliyetçi, reformist ve anti-Osmanlı'cı ekseninde ve yeni rejimin ideolojisini oluşturma, yaygınlaştırma ve derinleştirme yönünde yayınlar yapmıştır. Böylece kendilerini lider grup ile halk arasında bağlantı kuracak olan organik ideolojinin taşıyıcı ögesi olarak tasarlamışlardır. Devlet, zor gücünü kullanarak, bu hegemonyanın kurulmasında rol oynarken; organik aydınlar, rıza yoluyla toplumu ikna ederek hegemonyanın

²⁵⁴ Jandarma teşkilatı 27.07.2016 tarihli ve 668 sayılı “OHAL Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler ile Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında KHK” ile tüm yönleriyle İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır.

²⁵⁵ Bu tarihten sonra çok temel yapısal değişimler olmamış, yalnızca 1983 yılında Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu güncellenerek günümüze kadar Jandarma Teşkilatı faaliyetlerini sürdürmüştür.

²⁵⁶ Bu alanlar il ve ilçe belediye hudutları haricinde kalan veya polis teşkilatı bulunmayan yerlerdir kuvvetidir (2803 s.k. md. 10).

kendiliğinden içselleştirilmesine katkıda bulunmuştur (Altınkaş 2011: 118-124; Halifeoğlu ve Kuzgun 2016: 66-70).

Erken Cumhuriyet Döneminde kurucu ideolojinin değer, simge ve kurumlarının topluma benimsetilmesi sürecinde, güvenlik yönetimi, bir yönetim tekniği olarak kullanılmış, bu çerçevede kapitalist toplumsal yapının değerlerini içselleştiren bir toplum yaratma arzusu öncelikli amaç olmuştur. Kurucu ideolojinin toplumsal hayatı düzenleme önceliği, devlet-toplum ilişkisinde gerilimli bir mücadele süreci yaşanmasına zemin hazırlasa da; siyasal, sosyal ve kültürel hayatın dönüştürülmesinde başrol oynamıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen inkılaplar ile geleneksel inanç ve değerlerin aktarım aracı olan dil, tarih ve simgelere müdahale edilmiştir. Güvenlik yönetimi aracılığıyla devrim kanunlarına uymayanlar cezalandırılmıştır. Tüm bunlar, resmi ideolojinin toplumu baskı altına aldığı ve içsel düzeni zapt ettiğini gösteren örneklerdendir (Tuncel ve Gündoğmuş 2012: 143) Bu örnekler doğrultusunda Erken Cumhuriyet Dönemi kamu güvenlik yönetiminin, “makbul” vatandaşı/ulusu²⁵⁷ inşa etmek, egemen sınıfların ve üretim ilişkilerinin korunması ile inkılaplara yönelik muhalefetin bertaraf edilmesi işlevlerini yerine getirdiği söylenebilir. Ancak 1939 yılında beliren İkinci Dünya Savaşı ile yeni bir süreç başlayacak, kurucu elite muhalefeti yoğun olarak baskılayacak ve iktidar bloğu içinde çatışmalar ortaya çıkacaktır. Böylece Türk siyasi tarihinde yeni bir döneme giden yol açılacaktır.

3.2.1.3. Birikim Modelinin Tıkanması (1940-1950)

1929 Ekonomik Buhranının sermaye ve ekonomi üzerindeki etkileri henüz sona ermemişken 1939 yılında ortaya çıkan İkinci Dünya Savaşı hem devlet hem de özel kesimdeki krizi derinleştirmiştir. Seferberlik nedeniyle devlet harcamaları artması özel sektöre sübvansiyon ve teşvikler verilememesine yol açmış, böylece sermaye kesiminde daralma ve iflaslar yaşanmıştır. Devletin parasal ihtiyaç nedeniyle yeni vergiler koyması, iç talebin daralması ve ürün fiyatlarının düşmesiyle üreticiler zora girmiştir. Bunun üzerine sermayenin bir kısmında karaborsacı ve spekülatif davranışlar ortaya çıkmıştır (Keyder 2015: 129- 143).

²⁵⁷ Makbul vatandaş, itaat eden özne; güvenlik mekanizmasının aracılığıyla, bireylerin hükümlerine (devlete) edilgin ve bütünsel itaatinin sağlanması anlamında kullanılır (Foucault 2013: 59).

Sermayenin bu tavrına yönetici elitler reaksiyon göstermiştir. İlk olarak 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu, bürokrasiye olağanüstü bir savaş ekonomisi yürütme imkânı vermiştir. Bu kanunla devlet, her türlü özel teşebbüse el koyabilme, üretimin miktarını belirleme ve fiyatları kontrol etme yetkisi almıştır (Keyder 2015: 142). 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi özel kesime yönelik atılan adımların ikinci halkası olmuştur. Buna göre dini inanç temeline göre oluşturulan mükellef grupları içinde burjuvazinin tüm kesimlerinden (özellikle gayrimüslimlerin en çok vergiyi ödemesi öngörüldü) olağanüstü bir şekilde, servetleri oranında vergiler ödemesi öngörülse de, bu uygulama istenen sonuçları vermemiş, tam anlamıyla uygulanamamıştır. Vergiyi ödeyecek hazır paraları olmayan Hristiyan ve Musevi iş adamları, işlerini ve mülklerini satarak Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmış, iş hayatındaki güven zedelenmiştir. Bu süreç sermayenin siyasal iktidara düşman olmasına yol açmıştır (Buğra 2016: 144-170).

Bu kapsamdaki uygulamalardan bir diğeri, 1945 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile toprak ağalarına ait toprakların köylüye bölüştürülmesinin hedeflenmesidir. Toprak reformlarının amacı, bir yandan topraksız köylüye toprak dağıtılarak tarımsal emeğin köylerinde tutulması, mülkiyet duyguları beslenmiş bir kitlenin rejime kazandırılması, her türlü potansiyel sol ve radikal hareketin önünün alınması gibi nedenlere dayanırken, diğer taraftan büyük toprak sahibi toprak ağalarının feodal benzeri ilişkilerinin kırılmasıdır. Böylece kentleşmemiş ve farklılaşmamış bir toplumsal doku içinde, iktidar bloğunun ayrıcalıklarının kolayca sürdürülmesi hedeflenmiştir. Ancak bunda başarılı olunamamış ve toprak reformu yoğun muhalefetle karşılaşarak uygulanamamıştır. Muhalefet edenler yalnızca toprak ağaları değil, mülkiyet hakkının çiğnenmesine karşı duyarlı olan tüm sermaye kesimleri, hatta milletvekilleri olmuştur (Buğra 2016: 162, 171; Karaömerlioğlu 1998: 40; Çamurcuoğlu 2009: 161).

Sermaye aleyhine peşi sıra uygulanan bu politikalar, burjuvazi ile bürokrasi arasındaki ittifakın çözülmesine yol açmıştır. Yönetici elitlerin, burjuvazi (Buğra 2016: 146) ve toprak ağalarının mülkiyetine yönelik müdahaleleri egemen sınıflar arasında huzursuzluk yaratmıştır. Buna, İkinci Dünya Savaşı sırasında; işçi haklarının

kısıtlanması, reel gelirlerin ve satın alma gücünün düşmesi, vergi artışları ve yüksek enflasyon nedeniyle küçük köylü ve işçi sınıflarında ortaya çıkan rahatsızlıklar da eklenmiştir (Avcıoğlu 1984: 466; Boratav 2010: 378). Böylece üstyapıda dönüşümün koşulları ortaya çıkmıştır. 1950 yılındaki seçimlerde, egemenlik altındaki sınıflar, geçim sıkıntısı ve muhalefet partisinin vaatlerini yeni bir umut olarak gördüğünden; sermaye sınıfları ise bürokrasinin yoğun kontrolünden bıkmaları ve serbestçe iktisadi faaliyetlerin peşinde koşma umuduyla (Keyder 2015: 148), Demokrat Parti hareketini desteklemişlerdir.

3.2.2. Demokrat Parti Dönemi Güvenlik Yönetimi (1950-1960)

1950'li yıllar, siyasi - iktisadi tarih açısından önemli bir dönemi ifade etmektedir. Çok partili hayata fiili olarak geçiş, kurucu resmi ideolojiye (Kemalizm'e) ilk başkaldırı²⁵⁸, batı ile yapılan askeri ittifaklar ve kamu politika belgelerinde komünizmin tehdit olarak gösterilmesi²⁵⁹ ile şekillenen kapitalizmle eklemlenme çabaları ve siyasal iktidar-burjuvazi gerilimleri, dönemin kamu güvenlik yönetimini şekillendiren gelişmeler olarak sıralanabilir.

Tanzimat'tan bu yana süreklilik gösteren kapitalist üretim ilişkileriyle eklemlenme politikaları, Demokrat Parti döneminde de, toplumsal ilişkileri belirlemeye devam etmiştir. 1950'lerin ortalarına kadar, serbestleşme odaklı bir kapitalist birikim modeli benimsenirken, bu politikalarının kökenleri, esasen Demokrat Parti öncesi döneme (İkinci Dünya Savaşı sonrasında) dayanmaktadır. 1947 yılında gerçekleşen IMF ve Dünya Bankası üyelikleri ile 1948'de alınmaya başlanan Truman ve Marshall yardımlarının, savaş koşulları nedeniyle ekonomi politikalarına etkisi, ancak DP döneminin ilk yıllarında görülmeye başlanmıştır. Öte yandan 1945 yılında Sovyet Rusya'nın, Türkiye ile arasındaki saldırmazlık antlaşmasını feshederek, Boğazlar ve

²⁵⁸ Demokrat Parti'nin iktidara gelişi, bazı yorumculara göre bir anti-Kemalist karşı devrim, bazılarına göre ise demokratik bir seçimden ibarettir. Her iki görüş de eksiktir/hatalıdır. Bu olay, kurucu-otoriter bir tek parti rejiminden, parlamenter popülist bir diğer rejime; bağımsız nitelikleri ağır basan bir ekonomik yapıdan bağımlı bir yapıya geçişin sentezidir. Egemen sınıflar arasında yaşanan krizin gereği olarak ortaya çıkmış, temel dinamiği özgürlükçü ve kalkınmacı özelliklerle baskıcı ve bağımlılık yaratıcı özelliklerin gelişkili bir bileşkesidir (Boratav 2005a: 208).

²⁵⁹ Hükümet programlarında özellikle "Komünizm tehdidi" ifadesi geçmektedir ve Komünizm bir "afet" olarak nitelenmektedir. Bkz. Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri. Cilt 5. Haz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz (2013) Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. s.3634.

Doğu Anadolu'da hak taleplerinde bulunması, Türkiye'nin kapitalist Batı'ya yakınlaşmasının koşullarını oluşturmuştur.

Demokrat Parti dönemi, kapitalist üretim ilişkileriyle eklemlenme politikalarının özgün yanlarını içinde barındıran bir tarihsel aralığı ifade eder. Bu özgünlüklerden ilki, askeri bütünleşme yönündeki çabalardır. Kore Savaşı'na asker gönderilmesi, NATO üyeliği, Bağdat Paketi'nin (CENTO) kurulması, ABD'ye İncirlik, İzmir ve Diyarbakır gibi birçok bölgede askeri üsler verilmesi ve komünizmin kamu politika belgelerinde tehdit olarak algılanması, kapitalist batı ile girilen askeri münasebetlerin örneklerindedir. Bu münasebetler çoğunlukla, Türkiye'nin, Sovyet Rusya'ya karşı Batı'nın çıkarlarının korunması amacıyla karakol/jandarma rolünü üstlenmesinden ibarettir. Siyasal iktidar (DP) bunun sonucunda, ülke güvenliğinin sağlanmasını ve batıdan askeri/ mali yardım temin edebilmeyi amaçlamıştır. Söz konusu amaçlar, özellikle 1950'lerin ilk yarısında büyük ölçüde gerçekleşmiş olsa da, ilerleyen süreçte ülkeyi Tanzimat sonrası döneme benzer şekilde yeniden bağımlı-uydu bir niteliğe büründürcektir. Bu ilişki, birikim modelinin, güvenlik yönetimi üzerindeki dönüştürücü etkisini göstermektedir (Avcıoğlu 1984: 576).

DP kapitalistleşmesinin ikinci özgün yanı, 1950 sonrası ivme kazanan liberalleşme/serbestleşme eğilimleridir²⁶⁰. Zaten DP'yi iktidara getiren, tüm toplumsal sınıfların serbestleşme yönündeki beklentileri ve partinin önderlerinin burjuvazinin güçlü iki kanadını temsil etmeleriydi²⁶¹. Bu dinamikler, özel sektörün ve yabancı yatırımların teşvik edilmesi, dış borçlanma ağırlıklı bir ekonomi anlayışının benimsenmesi ve tarımsal kalkınma modelinin²⁶² ön plana alınması gibi adımları beraberinde getirmiştir. 1950-53 arasında uygulanan birikim modeli, tarımsal üretimin

²⁶⁰ Demokrat Parti'nin 1946 yılı Parti Programı'nda geçen şu ifadeler liberalleşme eğilimlerinin göstergesidir: "Devletçiliği, iktisadi alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya İktisadî faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlayma, teşvik ve yardım yolları ile hususî teşebbüs ve sermayenin umumî menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması manasında anlıyoruz. Özel teşebbüs ve sermaye faaliyet ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleri ile genel menfaatin telifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir" (1946: md. 17).

²⁶¹ Başbakan Menderes'in büyük toprak sahipleri bulunmaktaydı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise İş Bankası'nın eski genel müdürüydü.

²⁶² DP, ülkenin kalkınmasının tarım ile gerçekleşeceği düşüncesinden hareket etmiş, tüm planlamalarını ve politik kararlarını bu eğilim doğrultusunda yapmıştır.

ortalama %80 artmasını sağlamış²⁶³, bu durum ekonomik büyümeyi ve ticaretin canlanmasını beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra, bu dönemin özgün yanlarından biri olarak, güçlenen Türk burjuvazisinin, serbestleşmenin de etkisiyle ilk kez devletten bağımsız olarak örgütlenmeye başladığı görülmektedir. 1952 yılında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin kurulması, bankalar ve holdinglerin sayısının hızla artması²⁶⁴ Türkiye'de artık hem niceliksel olarak güçlü hem de örgütlenerek etkinliği artmış bir burjuvazinin ortaya çıkmaya başladığını göstermektedir. Serbestleşmeye²⁶⁵ yönelik bu adımların, 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren yerini üretim/mülkiyet ilişkilerinde müdahaleci ve tutarsız politikalara devrettiği gözlemlenmektedir. Bu müdahaleci eğilim, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin son yıllarına benzer şekilde, devlet-burjuvazi gerilimine dönüşerek, DP iktidarının sonunu hazırlayacaktır. Bu bağlamda 1950-60 arası dönem hem liberalleşme eğilimlerinin ve hem de müdahaleci politikaların üretim ilişkilerini belirlediği tutarsız bir süreçtir.

DP iktidarı, muhafazakâr görüşlerde; “mağdur çevrenin ilk başkaldırısı, ülkenin ilk özgür politik hareketi ve kalkınmayı sağlayan kurum” olarak sunulur. Bunun bir göstergesi olarak kurulduğu tarihten (1946) itibaren Erken Cumhuriyet Dönemi iktidarı CHP'ye kendinden olmayanları ötekileştirdiği ve muhalefeti baskıladığı gibi suçlamalar yöneltmiş olan DP, bu baskıcı politikaların “özgürlük ve demokrasi ile değiştirilmesi” söyleminin toplumda kabul görmesiyle ve İkinci Dünya Savaşı sonrası muhafazakâr düşüncenin (kendilerine demokratik Türk-İslam sentezi²⁶⁶ ismini vermişlerdir) siyasal alanda etkili olmasıyla, iktidara gelmiştir. Yeni yönetim, ‘Osmanlı geçmişi ve İslam’la barışma’ eğiliminde politikalar üretmeye çalışmıştır. Bunun pratiğe dökülmüş hali ise

²⁶³ Bkz. Keyder 2015: 165

²⁶⁴ Bir araştırmaya göre Türkiye'deki holdinglerin büyük çoğunluğu 1950 sonrası ortaya çıkmıştır. Toplam 405 büyük şirketin 183 tanesi 1950 ve sonrasında kurulmuştur (Buğra 2016: 88).

²⁶⁵ DP döneminde uygulanan liberalleşme politikaları, ekonomide tam bir serbestlik ve devletin üretimi tamamen özel sektöre devri gibi anlamlara gelmemelidir. DP'nin iktidarda bulunduğu on yıllık süreç, dünyada refah devleti olarak adlandırılan devletin sosyal yönünün ve ekonomiye müdahalesinin dorukta olduğu bir konjonktürle çakıştığından, bu dönemde liberalleşme yönünde atılan adımların yanında, devletin ekonomiye müdahalesi ve KİT benzeri kamu yatırımları da oldukça fazladır. DP dönemindeki politikaların liberalleşme perspektifinde olduğu söyleminin ardındaki düşünce, DP dönemine kadar özel girişime ve sermaye birikimine tanınan serbestliğin ve teşviklerin hiç olmadığı düzeylerde artması, Batı ülkeleri ile ilişkilerin ve dış ticaretin artması, kotaların kaldırılması ve toplumsal/ekonomik sınıfların aleyhinde adımlar atılmaması gibi örneklerdir (Bkz. Kanca 2012).

²⁶⁶ Türk-İslam Sentezi düşüncesini, özet olarak, İslam ile milliyetçiliği birleştirerek, Türk ve İslam'ı anti-komünizmin payandası ve popüler söylemi olarak yeniden üretecek bir ideoloji oluşturma gayreti olarak tanımlamak mümkündür (Çağlar ve Uluçakar 2017: 121).

'biz bize benzeriz' yaklaşımının muhafazakâr ideolojiye uyarlanarak geçmişle gurur duymak, cihan imparatorluğu ile övünmek, Osmanlı geçmişini altın çağ olarak görmek ve dinin yeniden kamusal alanda kendini göstermeye başlaması olarak somutlaşmıştır (Sümer 2010: 64, 75; Sümer ve Yaşlı 2010: 15; Bulut 2009: 144; Özdemir 2003: 179; Özçelik 2010: 186).

Özgürlük ve demokrasi vaatleri ile iktidara gelen DP, bunun aksine toplumdaki muhalif unsurlara yönelik baskıcı bir yaklaşım benimseme eğiliminde olmuştur. Dönemin hükümet programları incelendiğinde, bunun amacının, DP'nin iktidar bloğundaki yerini pekiştirmek olduğu açıkça görülebilir. 1951-54 yıllarını kapsayan 20. Hükümet Programı'nda siyasal iktidar (Menderes Hükümeti) kendini tehdit altında göstermiş, meşru siyasal iktidarı ortadan kaldırmak amacıyla ülkede bir tehdit olduğu algısı yaratılmaya çalışılmıştır (TBMM 2013 Cilt 2: 921). 19, 20, 21, 22 ve 23. hükümet programlarında özellikle üniversite camiası, basın, komünist hareketler, muhalefet partileri ve askeri bürokrasinin doğrudan ya da dolaylı olarak ismi zikredilerek bu grupların hükümetin işleyişine engel olduğu ve hükümet üyelerine hakarete varan telkinlerde bulduklarından yakınılmaktadır. Tüm bunların ülkedeki nizam ve istikrarı zedelediği ve memleketin manevi asayişini bozduğu öne sürülmektedir (TBMM 2013 Cilt 2: 747-1302). DP, söz konusu tehdit algısı üzerinden, yönetici elitin bürokrasideki uzantılarına savaş açarak, bunları tasfiye etmeye yönelmiştir. Burjuvazi ise, 1954 yılına kadar iktidar bloğunun paydaşları olarak görülmüş ve bu sınıflarla iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır.

Demokrat Parti, iktidardaki hegemonyasını sağlamlaştırmak amacıyla, toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik politikalar izlemiştir. Bu amaçla bir yönetim tekniği olarak, ideolojik koşullandırmayı etkin şekilde kullanmıştır. DP'nin iktidara geldiği günden itibaren, radyonun ideolojik öneminin farkına vararak onu devletin etkili bir ideolojik aygıtı (haberleşme DİA'sı) olarak kullanması, bunun en çarpıcı örneklerindedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, şirket Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi (TTTAŞ) idaresine teslim edilen radyo, ticari amaçlarla sadece bir müzik kutusu olarak değerlendirilmişti. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, radyonun ideolojik ve kitlesele gücü önemsenmemişti. Oysa televizyon, internet, sosyal medya gibi haberleşme araçlarının olmadığı dönemde,

radyo en etkili ideolojik aygıtlardan biri olarak görülebilir. 1934 yılından sonra, Almanya ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerin savaş öncesi ve sırasında, radyoyu propaganda aracı olarak kullanması, Türkiye’de de radyoya atfedilen değerin değişmesine, parti icraatlarında aktif olarak yer almasına neden olmuştur (Akdoğan 2013: 112). DP, radyoyu devlet malı olarak görmüş, hatta kültür ve terbiye aracı olarak niteleyerek toplumsal hayatın düzenlenmesinde bir araç olarak kullanmıştır. Sıklıkla hükümetin icraatlarının anlatıldığı iktidarı övücü yayınlar yapılırken, muhalefete yönelik yayınlara yer verilmemesi, muhalefetteki milletvekillerinin konuşturulmaması, DP’nin radyoya atfettiği ‘ideolojik aygıt’ rolünü gösteren örneklerdendir (Akdoğan 2013: 76).

Bu dönemde devlet radyosu partizanlaştırılmış (Özdemir 2003: 179), 1954 yılında genel seçimlerden hemen önce çıkarılan “Neşir Yoluyla veya Radyo İle İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun” aracılığıyla, basını kontrol etme politikaları uygulanmıştır. Kanunda²⁶⁷ devlet görevlilerini ve hükümet mensuplarını korumaya, onlar aleyhinde yayınlar yapılmasını engellemeye yönelik hükümler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, muhalif gazeteleri susturabilmek amacıyla bu gazetelere resmi ilanlar verilmemiş, gazete kâğıdı ve mürekkep tahsis edilmemiş, muhalif gazeteciler hakkında sık sık davalar açılmış -bu dönemde basına açılan toplam dava sayısı 1.460’dır- ve gazetelerine ağır para cezaları verilmiştir (Albayrak 2014: 303). DP’nin radyoyu ideolojik aygıt olarak görmesine yönelik bir diğer örnek ise 1957 seçimlerinde, seçim devam ederken propaganda yasağına ve YSK’nın yayın durdurulması kararına rağmen, saat 14:30’da seçim sonuçlarını açıklamaya başlayarak oy veren vatandaşları etkilemek istemesidir (Akdoğan 2013: 76).

İslam ve Osmanlı geçmişiyle barışma ideali olan DP, haberleşme DİA’sının yanında dini DİA’yı da, toplumsal hayatı düzenlemek amacıyla aktif olarak kullanmıştır. Arapça ezan yasağının kaldırılması, imam hatip okullarının açılması, okul müfredatlarına zorunlu din dersleri konması, haftanın belirli günlerinde devlet

²⁶⁷ Kanunda tasrih edilen haller haricinde resmî sıfatı, haiz olanları küçük düşürmeyi hedef tutan veya bunlar aleyhine istihkar veya istihfaf hissi telkin edebilecek yahut müphem ve suizannı davet edebilecek mahiyette neşriyatta bulunulması, Hallerinde fail 1 seneden 3 seneye kadar hapis ve (3 000) liradan (10 000) liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır. (Neşir Yoluyla veya Radyo İle İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun, md.5).

radyosundan Kur'an-ı Kerim okunması (Albayrak 2014: 301), Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kapatılan bazı türbe ve dini meskenlerin yeniden açılması gibi uygulamalar bu kapsamdaki örneklerdendir. DP'nin "din" konusu üzerindeki bu politikalarından cesaret alan çeşitli cemaat, tarikat ve örgütlenmeler yaygınlaşma imkânı bulmuş, bu yapılanmalar kamusal alanlarda yüksek sesle ezan okuma, tekbir getirme, dini yayma gibi faaliyetler gerçekleştirmiş, Atatürk büst ve heykellerine saldırılar düzenlemiştir (Çağatay 1972: 43). Böylece kurucu ideolojinin değer ve simgelerinin önemsizleştirilmesi amaçlanmıştır.

Demokrat Parti, kurucu ideolojinin değerlerini ortadan kaldırma ve sivil topluma nüfuz etme amacı doğrultusunda yalnızca ideolojiyi bir yönetim tekniği olarak kullanmakla kalmamış, gündelik hayatın gözetimi ve korku toplumu oluşturmaya yönelik yönetim tekniklerini de uygulamıştır. Köy Enstitüleri'nin ve Halkevlerinin kapatılması, ana muhalefet partisi CHP'nin mallarına ve yayın organı Ulus Gazetesi'ne el konulması, diğer muhalefet partisi olan Millet Partisi'nin (MP) kapatılması, bazı bürokratların sürgün edilmeleri, TSK ve yargıda emekliye ayırmalar suretiyle tasfiyeler yapılması, akademisyenlerin siyasetle ilgilenmelerinin yasaklanması (Albayrak 2014: 301-303), muhalefete oy verdiği gerekçesiyle, Kırşehir ilinin ilçe yapılması (6429 s.k. md.1-2), Meclis İç Tüzüğü'nün 27. maddesinin değiştirilmesiyle küçük partilerin meclis gruplarının ortadan kaldırılması, milletvekillerinin TBMM'ndeki konuşma ve davranışlarına, soru ve önerge vermelerine kısıtlamalar getirilmesi (Albayrak 2014: 305) gibi uygulamalar, DP'nin muhalefetin sindirilmesi ve korku toplumu yaratılması yönündeki politikalarına örneklerdir. Ayrıca 1956 yılında "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu"nun yasalaştırılmasıyla, siyasal partilerin seçim propaganda devresi dışında toplantı yapmaları mülki amir iznine bağlanmıştır (md.3). Aynı kanunla, toplantı ve gösterilerde silahlı müdahale de dâhil olmak üzere polise geniş yetkiler verilmiştir (md. 13). Böylece polis kuvveti, iktidarın baskı aygıtına dönüşmüş, meclis dışında muhalefet yapmak neredeyse imkânsızlaşmıştır.

DP'nin güvenlik gerekçesiyle toplumsal hayatı düzenlemesine yönelik uygulamaları, bununla sınırla kalmamıştır. Bir istisna hali güvenlik uygulaması olan

Tahkikat Komisyonu²⁶⁸ kurulması, Takrir-i Sükûn dönemine benzer bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Ana muhalefet partisinin (CHP) faaliyetlerin yıkıcı, gayri-meşru ve illegal olduğu ve bu faaliyetlerin incelenmesi gerekçesiyle TBMM'ye bağlı olarak kurulan Tahkikat Komisyonu'na, ayrıca ülkenin her bölgesinde yaşanan kanun dışı siyasi faaliyetleri inceleme ve bunlara müdahalede bulunma yetkisi verilmiştir. Tamamı DP milletvekillerinden oluşan Tahkikat Komisyonu üyeleri, bu görevleri icra ederken hâkim ve savcılara verilen haklar ile yetkilendirilmiştir (7468 s.k. md. 1). Bunun yanı sıra her türlü yayının yasaklanması, engellenmesi, tüm belge ve evraklara el konulma yetkisi, ülke içindeki siyasi faaliyet niteliğindeki tüm eylemler hakkında karar alabilme gibi kudretler ile faaliyet yürütmüşlerdir (7468 s.k. md. 2). Böylece ülkedeki tüm siyasi faaliyetler denetim altına alınmıştır²⁶⁹.

Bu dönemde, organik entelektüeller üretim ilişkilerini etkileyen unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Erken Cumhuriyet Döneminde tasfiye edilmeye çalışılan geleneksel aydın kadroları, 20. yüzyılın ortalarında muhafazakâr düşünce geleneğini yeniden güçlendirecek çıkışlar yapmıştır. İnkılaplar ve devletçi ekonomi modeline yönelik eleştirel tutum içinde olan ve Osmanlı-İslam geçmişiyle barışma idealini savunan N.F.Kısakürek, A.H.Tanpınar, A.F.Başgil ve P.Safa gibi muhafazakâr aydınların, Demokrat Parti'nin düşünsel temellerine ve toplum üzerinde kurduğu hegemonyasına önemli katkıları olmuştur. Buna karşın, 1960 darbesi öncesi üniversitelerde, basında, yargı ve bürokratik kurumlarda Demokrat Parti'ye yönelik oluşan tepkiler, örgütlenmeler karşı hegemonyayı temsil eden geleneksel aydınlar²⁷⁰ olarak nitelenebilir.

Kısaca söylemek gerekirse, DP'nin on yıllık iktidarı döneminde vaatler ve söylemler doğrultusunda demokrasinin bütün kurumları ile işletilmesi beklenirken, bu dönem içinde iktidar siyasi çoğunluğuna dayanarak, yasama kurumu üzerinde tam bir tahakküm kurmuş, bürokratik ve askeri kadrolarda köklü ve temelli değişimler gerçekleştirme çabasında olmuştur. Ancak tüm bu uygulamalara rağmen DP, iktidar bloğunda tam bir hegemonya kuramadığından, basın ve yayın organları, yargı

²⁶⁸ 7468 sayılı Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun ile kurulmuştur.

²⁶⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:11, Cilt:13, İctima:3, İnikat:58, (18.4.1960), s.189.

²⁷⁰ Bunlar, darbe sonrası doğal olarak organik aydın olacaklardır.

kurumları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, muhalefet partileri ve sermaye üzerinde baskıcı politikalar uygulamıştır (Albayrak 2014: 309).

Bu süreç, DP'nin kamusal ve özel tüm alanlara nüfuz etmek suretiyle toplumu disipline etmeye/tasarlamaya, gündelik hayatı gözetim altında tutmaya ve zora dayalı tedbirlerle olası muhalif hareketleri tehdit oluşturmadan engellemeye çalıştığını göstermektedir. Ülkede, iktidar bloğuna tehdit olarak görülen tüm muhalif hareketler, güvenlik yönetimi aracılığı ile baskı altına alınırken, liberalleşme eğilimlerinin sonucu olarak güçlenmeye başlayan toplumsal/ekonomik sınıflar da, özellikle 1954 sonrası²⁷¹, bundan nasibini almıştır.

DP döneminin ilk yıllarında, (1950-53 arası) yatırım, üretim ve büyümenin hızla artması ve uygulanan serbestleşmeye yönelik politikalar, devlet-sermaye ilişkilerinin sorunsuz yürümesini sağlamıştı. Ancak 1954 sonrasında hem çeşitli nedenlerle tarımsal üretim azalmış hem de enflasyon artışı, döviz kıtlığı gibi ekonomik sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Tarıma dayalı ihracat, tüketim ve yatırım malları ithalatını karşılayamamıştır. Ekonominin genelindeki bu sorunlardan yararlanmak ve daha çok kazanç elde etmek isteyen bazı sermaye kesimleri, karaborsacılık faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bu durum, DP ile ticaret burjuvazisinin arasında gerilimler doğurmuş, DP hükümetleri, tüccarlar aleyhinde politikalar izlemeye başlamıştır. 1954 yılında başlayan karaborsa/stokçu operasyonları, 1956 yılında TBMM'ye sunulan ve (reddedilmiş olsa da gerilimi artıran) karaborsacıların idamını isteyen önerge, aynı yıl (yeniden) yürürlüğe konan Milli Korunma Kanunu ile ardından çıkarılan İktisadi Tedbirler Kanunu, bu politikalara örnek olarak gösterilebilir. Hükümete, ticari hayat ve özel mülkiyet üzerinde önemli kısıtlamalar/müdahaleler getirme yetkisi sunan bu düzenlemeler, ticari ve tarımsal burjuvazide derin rahatsızlıklar yaratmıştır. Sermaye sınıfını iktidar bloğundan uzaklaştırmış, bu kesimler, istikrarsız olarak gördüğü ekonomiye, planlı bir yaklaşım getirilmesi talebini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır (Buğra 2016: 182-187; Keyder 2015: 179-180).

²⁷¹ DP'nin ilk dönem hükümet programları ve parti mevzuatlarında özel girişimin önündeki engellerin kaldırılması yönündeki hedefler dile getirilmiştir. Buradan hareketle DP'nin 1950'lerin ilk yarısına kadar burjuvaziyi tehdit olarak görmediği, tersine iktidar bloğunun bir parçası olarak kabul ettiği söylenebilir. Ancak bu tarihten itibaren burjuvazi ile siyasi iktidar arasında gerilimler ortaya çıkacak, bu süreç, DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasının temel nedenini birini temsil edecektir.

Demokrat Parti-sermaye kesimi arasındaki gerilimi doğuran ikinci gelişme ise, bu dönemde burjuvazinin sanayileşme talepleriyle ilişkilidir. Türkiye’de 1950’li yıllara kadar sanayicilerin tüccarlardan hem sayısal olarak hem de ekonomik ağırlıkları daha azdı (Buğra 2016: 153). Bu tarihten itibaren, bir kısım ticaret burjuvazisi, yavaş yavaş sanayi burjuvazisine dönüşmeye başlamıştır. Buna, cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan milli sanayileşme politikalarıyla ortaya çıkan az miktarda sanayi girişimcisinin uzun yıllardır ekonomik artıktan aldıkları payı artırma arzuları da eklenebilir (Avcıoğlu 1984: 1). Üstelik bu dönemde sanayileşme için gereken ucuz ücretli emeğin de yeni yeni bollaştığı söylenebilir. Her ne kadar Erken Cumhuriyet Dönemi’nin son yıllarında köylüyü topraklandırmaya yönelik adımlar atılmış olsa da, 1929 Buhranı’nın ya da başka ekonomik sorunların etkisiyle parasal gelirleri düşen ve borçlarını ödeyemeyerek toprağını satan köylü miktarı az değildi. Bununla birlikte şehirlerdeki görece iktisadi canlılık ve şehir hayatının cezbediciliği de kırsal göçün nedenleri arasındadır. Tüm bunlara ek olarak 1950’lerin başlarında Amerika’dan alınan yardımlarla temin edilen traktörlerin tarımda kullanımının artmasıyla, önemli oranda bir emek gücü boşa çıkmıştır. Öyle ki 1950-60 arası dönemde her on köylüden biri şehre göçmüş, en büyük dört şehrin nüfusu %75 artmıştır. Bu gelişmeler, sanayileşme çabasındaki burjuvaziye daha da cezbetmiştir (Keyder 2015: 161-171).

Oysa DP hükümetleri, çoğunlukla popülist nedenlerle (oy deposu olarak gördükleri) zaman zaman tarım ve ticaret burjuvazisinin çıkarlarını gözetirken, sanayi burjuvazisinin taleplerine karşılık vermemiştir. Kapitalist üretim biçiminin gereği olarak, ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçiş için gereken, ekonominin bütününün sanayinin çıkarlarına göre düzenlenmesi politikasını uygulamaktan kaçınmıştır. Öte yandan, DP hükümetleri tarafından tasfiye edilmeye çalışılan yönetici elitin, Erken Cumhuriyet Dönemindeki ayrıcalıklı konumuna yeniden sahip olma arzuları da bunun üstüne geldiğinde, siyasal üstyapının, tarımsal-ticari sermaye birikiminden planlamaya dayalı sanayi birikim modeline geçişinin koşulları tam anlamıyla sağlanmıştır (Savran 2010: 162-173; Keyder 2015: 180).

3.2.3. Askeri Darbeler ve Yeni Birikim Modeli (1960-1980)

20. yüzyıl Türkiye tarihinin yorumlanmasında en ayırt edici noktalardan biri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 21. yüzyılın başlarına kadar parlamenter rejimin düzenli aralıklarla askeri müdahalelerle karşılaşmasıdır. Askeri darbeler, bir yönüyle yönetici elitin kendini, bunalım dönemlerinde toplumun kurtarıcısı misyonu ile görevli addetmesini yansıtırken, diğer yönüyle kitle desteğinden yoksun olan burjuva sınıfının, üretim ilişkilerindeki tıkanıkları aşmak, dönüştürmek ve kapitalizmle eklemlenme yönündeki amacına aracılık eder. 1960 darbesi de bu paradoksun bir parçasıdır.

DP iktidarının ekonomik, toplumsal ve siyasi tüm alanları kuşatmasının da etkisiyle, iktidardaki muhafazakâr yönetimi sistem dışına itme amacıyla, 1960 askeri darbesi gerçekleşmiştir. 1960 darbesini muhafazakâr görüşler, yönetici elitin kendi hegemonyasını yeniden tesis etme girişimi olarak görürken (Heper 2010: 36), Kemalist görüşler bunun yozlaşmış ve otoriterleşmiş iktidarın görevden uzaklaştırılması olduğunu savunmaktadır. İktidar bloğundaki dönüşümün üretim ilişkilerindeki tezahürünü anlayabilmek için başvurulabilecek eleştirel görüşler ise, 1960 darbesi ile sanayi burjuvazisine yönelik birikim modeline geçilerek kapitalistleşmenin gereklerine hizmet edildiğini vurgular. Çünkü 1960 müdahalesi (1971 muhtırası ve 80 darbesinde olduğu gibi) bir yönüyle yönetici elitin toplum üzerinde kendine attığı sorumluluğun, diğer yandan sınıf mücadelesinin ve artık değere el koymaya dayalı birikim modelinin bir ürünüdür (Savran 2010: 152, 189; Yaşlı 2008: 104). Bu durum bir kez daha göstermektedir ki Cumhuriyet tarihi, üretim ilişkileri ve sınıf mücadelelerine yönelik parametreler dışlanarak anlaşılabilir.

1960 sonrası uygulanan bölüşüm politikaları, bunu somut biçimde teyit eder. Darbe sonrası dönemin gelişme biçimi, iç pazara dönük, dışa bağımlı, müdahaleci, ithal ikameci ve popülist olarak kurgulanmıştır. Bu kurgu, ilk bakışta 1930'lu yıllara benzer görünmekle birlikte, sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından tamamen farklı özellikler taşımaktadır. Popülisttir; çünkü oy kaygılarının da etkisiyle tüm toplumsal sınıfları belirli ölçülerde tatmin etmeye yöneliktir. Bu aynı zamanda devletin görece özerkliğinin yönetimde ağırlığının arttığına işaret etmektedir.

Müdahalecidir; çünkü devlet hem üretim sürecinde aktif rol alır hem de kalkınma planları aracılığıyla sermayenin çıkarları istikrarlı olarak korunmaya çalışılmıştır. İçe dönüktür; çünkü dış pazarlarla rekabet edecek bir yerli sanayi kurulduğundan iç Pazar önceliklidir (Boratav 2005a: 118-119, 140; Savran: 2010: 176).

1960 sonrası dönem, 27 Mayıs müdahalesiyle başlayıp, 1971 Muhtırası ile olgunlaştırılan ve 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle noktalanmış bir zaman aralığıdır (Boratav 2005a: 14). Sözü edilen 20 yıllık zaman dilimi, Türk siyasi tarihinde siyasal aktörlerden ziyade, çoğunlukla sanayi burjuvazisinin teşvikiyle yönetici elitin gerçekleştirdiği askeri darbelerin/müdahalelerinin, üretim ilişkilerini yönlendirdiği bir sürece tekabül eder. Bu dönemin temel dinamiği, bir yandan teşvikler, sübvansiyonlar ve planlı ekonomi modeliyle sanayi burjuvazisinin taleplerini karşılamak; diğer yandan egemenlik altındaki sınıfları temsil eden işçi, köylü, öğrenci ve diğer emekçilerin kuvvetli örgütlenmeler kurarak, büyük toplumsal hareketlere, eylemlere, gösterilere girişmeleri ile devletin bunları engelleme mücadelesidir.

1960 sonrası üretim ilişkileri, uluslararası ve iç dengelerin etkisiyle belirlenmiştir (Keyder 2015: 182). Temel ekonomi politikaları, planlı kalkınma modeli ve ithal ikameci sanayileşme stratejinden oluşmaktadır. Üretim ilişkilerinin bu niteliği, ülke içi sanayi burjuvazisinin talepleriyle uyumdadır. Büyük sermayenin toplumsal konumun sağlanmasını sağlayan²⁷² bu talepler, ülkenin toplumsal iktisadi gelişiminde işlev üstlenmek, ekonomi politikaların oluşum sürecine katılmak ve kendi çıkarını maksimize etmek olarak sıralanabilir (Buğra 2016: 191-196).

İnşa edilmek istenen yeni birikim modeli, tüm toplumsal kesimleri tatmin edecek popülist uygulamaları içermiştir. Çünkü darbenin koşullarını hazırlayan 1960 şartlarında, toplumun tüm kesimlerinin talepleri mevcuttu ve bu talepler karşılanmalıydı. Bu kapsamda ilk olarak yönetici elitin sivil kanadının, iktidar bloğunda yeniden etkin olmasını sağlamak amacıyla DPT kurulmuştur. Anayasal ayrıcalığı olan ve bakanlıkların dahi üstünde konumlandırılan bu kurum vasıtasıyla; ekonomiye yön verilmesi, devlet müdahalesinin, teşviklerin ve özel sektörün sınırlarının belirlenmesi

²⁷² Hatta büyük sermaye ile küçük burjuvazi arasındaki ayrımın açılması da bu dönemin özgün yanlarından (Buğra 2016: 192).

hedeflenmiştir. Bunun yanında köylü, işçi ve düşük düzeydeki memurlar ile muhtaç durumdaki halka yönelik popülist politikalar uygulanmıştır. İşçi sınıfına sendikalaşma, grev, toplu pazarlık hakları; köylülere yönelik ürün destekleri, ilaç, gübre, yakıt ve tohum destekleri verilmiştir. Danıştay'ın güçlendirilmesi ve Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, memurlar ve sivillerin, devlet karşısında hak arama alanını genişletmiştir (Keyder 2015: 182-196).

Tüm toplumsal sınıflara verilen bu tavizler içerisinde, sanayi burjuvazisinin çıkarları öne çıkmaktadır. 1960 sonrası dönemin en temel özelliği, üretim ilişkilerinin temelde, sanayi burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda belirlenmesidir. İmkânlar, üretim süreçlerinin tümünün ülke içi kaynaklarla gerçekleştirildiği bir sanayileşmeden ziyade, dışarıdan alınan ara mala ve diğer girdilere bağımlı bir sanayi üretimini mümkün kılmaktaydı. Bunun nedenleri üretimin, niteliğinden dolayı²⁷³, dış pazarlarla rekabet edemeyecek durumda olması ve bu yüzden ihracattan ziyade iç pazara yönelmek zorunda kalmasıdır. Bu doğrultuda devlet, Türk sanayicisinin yabancı sermayeyle rekabet etmek zorunda kalmaması için koruyucu tedbirler almış, bu durum dış baskıların iyice yoğunlaştığı ve birikim modelinin tılandığı 1980'lere kadar sürmüştür. Sanayinin gelişimi için, DPT aracılığıyla vergi iadesi, düşük maliyetli kredi ve döviz kotaları gibi teşvikler, sübvansiyonlar sağlamıştır. Üretimin dayandığı ara malın ve diğer girdilerin karşılanması ise ya ithalat (yani döviz temini) ya da KİT'ler²⁷⁴ vasıtasıyla (devlet desteğiyle) mümkün olmuştur (Keyder 2015: 186-204).

Bu dönemde bazı gelişmeler sermayeyi, gerek ücretler gerekse haklar konusunda işçi sınıfına önemli ödünler vermek zorunda bırakmıştır. Bu ödünlerin iki nedeni bulunmaktadır. İlki, 1961 Anayasası'nın imkân verdiği sivil ve örgütlenme hakları, grev hakkını içeren toplu pazarlık sistemi, yaygın sendikalaşma, sayısı ve militanlık düzeyi yükselen grevlerdir. İkinci neden ise üretimin, iç pazara yönelik olduğundan, yeterli talebin her zaman yaratılması gerekliliğidir. Tanzimat'tan bu yana altyapısı oluşturulan

²⁷³ Rekabetçi dünya pazarının özellikleri, güvenilir kalite, kesin teslim programları ve fiyat garantileridir. Oysa yerli sanayicinin bu nitelikleri sağlaması, yıllar alacak bir tecrübe, birikim süreci gerektirmekteydi (Keyder 2015: 207).

²⁷⁴ KİT'ler (şeker ve pamuk dışında) pazarın tüketime yönelik alanlarına girmemiştir, yüksek kar oranlı sektörleri tercih etmemişlerdir. Özel sektörün kullanacağı girdileri ve ara malları üretmişlerdir (Keyder 2015: 206).

gelişmiş kapitalist toplumlardan yayılan tüketim normları aracılığıyla, radyo, buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrikli süpürgesi, televizyon, otomobil, modern büro, mutfak ve ev eşyaları türünden dayanıklı tüketim mallarına olan iç talebin (bazı durumlarda yabancı sermayenin katılmasıyla) ülke içinde üretilerek karşılanması amaçlanmıştır. Gerçekten de beklentilerle paralel şekilde yerli tüketim kalıpları oluşmuş, buzdolabı, televizyon gibi dayanıklı malların üretimi 1970-76 arası on katın üzerinde artmıştır. Şehirlerin merkezinde veya dışındaki gecekondualarda yaşayan hemen hemen her aile, televizyon, çamaşır ve bulaşık makinesi, elektrik süpürgesi ile buzdolabı gibi temel dayanıklı ürünleri alabilmiştir (Boratav 2005a: 118-140; Boratav 2010: 388; Keyder 2015: 184-225).

İç talepteki bu canlılığın temel şartı, halkın belirli bir satın alma gücünün mevcut olmasıdır. Ücretler, aynı zamanda sermayenin tümü için toplam talep anlamına geldiğinden, sanayicinin ödediği işçi ücretlerinin iç pazarın canlı tutulması için düşük olmaması gerekmektedir. Bu doğrultuda, 1960 sonrası dönemde çalışanların reel gelirlerinde, Cumhuriyet tarihinin en yüksek artışları görülmüş, kıdem tazminatı, iş güvenliği ve disiplin konularında işçiler söz hakkı elde etmeye başlamıştır. Öyle ki dış pazarlara dönük sanayileşmenin en başarılı ülkesi olan Güney Kore’de bile imalat sanayiinde dolar cinsinden saatlik ücretler, Türkiye’deki ücretlerin yarısından düşük kalmıştır (Boratav 2005:a 125; Savran 2010: 174). Sanayiciler, ürünlerini iç pazarda yüksek fiyatlarla satabildiğinden, ara malı-girdileri çoğunlukla KİT’lerden düşük fiyatlarla temin edebildiklerinden, düşük faizler ve geniş kredi imkânlarını içeren devlet desteklerinden istikrarlı bir şekilde yararlandıklarından, bu duruma ciddi bir karşı duruş sergilememişlerdir. Öte yandan emekçi sınıflara verilen bu küçük tavizler, bu sınıflar üzerinde sistemle uyum ideolojisinin ve egemen sınıflarla çıkar birliği yanılığının yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Böylece ekonominin tümüne ilişkin kararlar, egemen sınıfların denetiminde kalabilmiştir (Boratav 2010: 389-393).

Sanayileşmenin ortaya çıkardığı yeni iş ve ücret koşulları, sivil hareketlerin alanını genişletmiştir. Sınıf mücadelesi ilk kez toplumsal ilişkilerin dönüştürücü gücü olmaya başlamıştır (Keyder 2015: 184) Bunun sonucunda ülke genelinde egemenlik altındaki sınıflar arasında yeni örgütlenmeler, talepler ve eylemler ortaya çıkarmıştır:

1965 seçiminde Türkiye tarihinde ilk kez bir sosyalist parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) on beş milletvekili ile meclise girmiştir. Aynı yıl üniversitelerde Devrimci Gençlik Konfederasyonu (DEV-GENÇ) isimli öğrenci örgütleri kurulmuştur. 1966 yılında ‘Köycülük Dernekleri’ kurularak birçok yürüyüş, eylem ve benzeri hareketler düzenlenmiş, üniversitelerin öğrenci örgütlerinin buna destek amaçlı katılımları ve yayınladığı bildirimlerin de katkısıyla, bu hareketler toprak ağalarına yönelik (Aydın Söke ve Antalya Elmalı olayları en çarpıcı örneklerdir) sınıf mücadelelerine dönüşmeye başlamıştır. 1967 yılında işçi örgütleri bağlamında geniş katımlı Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuştur. İşçi ve köylü hareketleri genişledikçe, öğrenci ve (bazı emekçi) kesimlerden de bu yığınlara destek niteliğinde eklemlenmeler olmuştur. 1968 yılında ‘Türkiye Öğretmenler Sendikası’ örgütlenerek 72 bin kişiye ve 500’ün üzerinde yerde teşkilatlanmaya ulaşarak hak arama mücadelesine girişmiştir. Aynı yıl ODTÜ, İTÜ ve İÜ’de sık sık öğrenci boykotları ve protestoları düzenlenmiştir. ABD’nin Ankara Büyükelçisi Robert Komer’i önce 1500 ODTÜ’lü öğrenci protesto etmesi, ardından Komer’in resmi aracının ODTÜ’de yakılarak büyükelçinin ülkeyi terk etmek zorunda kalması, bu hareketlerin ulaştığı boyutları göstermesi açısından önemli bir örnektir (Aydın ve Taşkın 2016: 160-170). Tüm baskılara rağmen, darbe ile şekillendirilen yeni dönemde de (1968 hareketlerinin küresel ilhamının da katkısıyla) emekçi sınıfların kitlesel hareketleri sürecektir, bir kısır döngü halinde öğrenci ve işçi eylemlerinin artmasının kamu düzenini bozduğu argümanı üzerinden egemenlik altındaki sınıflara yönelik baskıcı politikalar artacaktır. Toplumsal zeminde bu hareketlerin baskılandığı 1980’li yıllara kadar ülkede Sıkıyönetim, OHAL, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulması gibi baskı odaklı güvenlik tedbirleri uygulanarak, sözü edilen hareketler bastırılmaya çalışılacaktır.

Bu süreç karşısında, devlet toplumsal hareketleri beka sorunu olarak algılamıştır. Toplumsal hareketlerin iktidar bloğunda doğurduğu endişenin bir yansıması olarak hükümet programlarında devamlı surette “anarşi ve terörün ülkenin en temel sorunu olduğu” vurgulanmıştır.²⁷⁵ 1969-70 yıllarını kapsayan 31. Hükümet Programında, 1968

²⁷⁵ 1960-71 arası dönemin kamu politikalarında güvenliği ilgilendiren ifadeler şöyle özetlenebilir: 1963-67 yıllarını kapsayan Birinci Kalkınma Planında ve 1968-72 yıllarını kapsayan İkinci Kalkınma Planında kamu güvenliğine yönelik bir ifade bulunmamaktadır. Buna yönelik ifadeler ilk kez 1973-77 yıllarını kapsayan 3. Kalkınma Planında, hedefler kısmında yer almaktadır. Bu planda, kamu güvenlik teşkilatının personel ve teçhizat açısından Avrupa standartlarına ulaştırılması amacı dile

olaylarının ülkede etkili olduğu ve bir asayiş problemi yarattığı vurgulanmaktadır. Bu kapsamda yapılan eylemlerin yağma ve işgale dönüştüğü ve bunun da demokratik bir hak olarak görülemeyeceği ifade edilmektedir (TBMM 2013: Cilt 4: 2600). Nitekim 1971 askeri muhtırası sonrası göreve gelen hükümetlerin programlarına bakıldığında (33.-43. dönemler arası tüm hükümetler) ülkede asayiş ve kamu düzeninin bozulduğu ifadesi genel bir tespit olarak öne çıkmaktadır. Devletin temel düzenine ve varlığına yönelik ciddi bir tehdidin var olduğu algısı mevcuttur. “Aşırı sağ ve sol hareketler²⁷⁶ ile bölücü ve hilafetçi (şeriatçı)” faaliyetlerin arttığı ileri sürülmektedir. Bu kapsamda özellikle anarşi ve komünizm²⁷⁷ ile mücadele edileceği söylemleri vurgulanmaktadır (TBMM 2013: Cilt 5: 3295, 3634; Cilt 6: 46, 98; Cilt 7: 5588).

Kamu politika belgelerindeki bu endişelere ek olarak, iktidar bloğunun organik aydınlarında, toplumsal hareketlerin yükselişine yönelik kaygılar sıklıkla tartışılmıştır. Sosyalist-Kemalist eğilimi yansıtan Yön Dergisi ve Aydınlık Dergisi ile liberal/muhafazakâr/milliyetçi ideolojileri temsil eden Aydınlar Kulübü, Milliyetçiler İlmi Kurultayı gibi oluşumlar, 1960-80 arası dönemin üretim ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Yön Dergisi, Kadro Dergisinin radikalleşmiş bir devamı olarak TSK içinde yönetime el koymak isteyenlerin sesi olmuş ve 1971 Muhtırasının düşünsel zeminini oluşturmuştur (Altun 2004: 571) . Aydınlar Kulübü, Milliyetçiler İlmi Kurultayı, Genç Ülkücüler Teşkilatı gibi örgütlenmeler ise, 1968 sonrası güçlenen işçi sınıfı hareketlerine tepkilerin gösterildiği diğer oluşumlardır.

getirilmektedir. Kalkınma planlarının yanı sıra, hükümet programları da dönemin kamu güvenlik anlayışını analiz etmede referans niteliğindedir. DP’yi iktidardan uzaklaştıran 1960 askeri darbesi sonrası oluşturulan 24. ve 25. Hükümet Programlarında kamu güvenliğine yönelik kayda değer bir ifade gözlenmemektedir. 26. Hükümette asayiş sağlamaya yönelik icra edilen faaliyetler anlatılırken, 27. Hükümet Programında ihtilalin “meşruluğunu kaybetmiş bir idareye karşı Türk milletinin direnme hakkını kullanması” olarak tanımlanması, meşru yollarla seçilmiş bir hükümetin askeri bir darbeyi destekler nitelikteki söyleme girişmesi açısından dikkat çekmektedir (TBMM 2013: Cilt 3: 1480). 1963-65 yıllarını kapsayan 28. Hükümet programında ise güvenliğe ilişkin ifadelerde ilk kez ve doğrudan temel hak ve hürriyetler de ele alınmıştır. Bu kapsamda basın hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşleri hürriyeti, hizmet anlayışındaki eksiklikler ve güvenlik politikasındaki yetersizlikler özeleştiri ile ele alınmıştır (TBMM 2013: Cilt 3: 1735).

²⁷⁶ Neredeyse tüm hükümet programlarında özellikle “Komünizm tehdidi” ifadesi geçmektedir ve Komünizm bir “afet” olarak nitelenmektedir (Cilt 5: 3634).

²⁷⁷ 1971 muhtırası sonrası göreve gelen hükümetlerin önemli bir kısmının (33, 34, 35, 36 ve 39. Hükümetler) Komünizm ile mücadeleyi öncelik olarak gösterdiği ve hükümet programlarının önemli bir bölümünü buna ayırdığı görülmektedir.

Bu süreç, 1971 yılında hükümetin yurt içindeki toplumsal hareketleri önleyememesi gerekçe gösterilerek yeni bir askeri darbe (1971 Askeri Muhtırası) ile sonuçlanmıştır. Bu müdahalenin ardından toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik çeşitli adımlar atılmıştır. Özellikle 1971-73 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ve yürütmenin güçlendirilmesi yönünde atılan adımlar, devletin toplumsal hareketlere reaksiyonu ve sanayi burjuvazisinin iktidar bloğunda hâkim sınıf haline dönüştürülmesi çabaları olarak değerlendirilebilir. Bu anlayışın etkisiyle, 1971 sonrası dönemde toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik uygulanan yönetim teknikleri üç temel tasnifte kategorize edilebilir.

➤ Yönetici elitlerin askeri kanadının güçlenmesini sağlayan uygulamalar:

Sıkıyönetim ilanı: Sıkıyönetim, yetkinin sivil validen askeri bir komutana devredildiği, temel hak ve özgürlüklerin askıya alındığı bir istisna hali uygulamasıdır. 15-16 Haziran İşçi Olayları, 1978 Maraş Olayları, 12 Mart Muhtırası, Kıbrıs Harekâtı ve 1975 Irak İç Savaşı gibi gelişmelerin akabinde ilan edilen sıkıyönetim uygulaması, 1980'e gelindiğinde 48 ili kapsar hale gelmiştir. Kamu güvenlik sorunları yönelik çözüm olarak sunulan sıkıyönetim uygulaması, toplum üzerinde mutlak bir baskı kurulmasını ifade eden yönetim tekniklerindedir.

Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) kurulması: Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri hakkında Kanun'un 1. maddesinde DGM'lerin kuruluş gerekçesi şöyle açıklanmıştır: "Devletin ülkesi ve milleti ile bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur". DGM'ler -kesintiler olmakla birlikte- 1973 yılından 2004'e kadar yargının hukukiliğine ve hakkaniyetine zarar vermiş bir istisna hali uygulamasıdır. Kendisine verilen "devleti güvenliğini ilgilendiren suçlara bakma" görevinin içinde barındırdığı muğlaklıklar, DGM'lerin görev ve yetki alanını neredeyse sınırsızlaştırmış, üyelerinin bir kısmının/tamamının askeri personel olması ise, mahkemelerin korku iklimi yaymasına neden olmuştur.²⁷⁸ Bu da DGM'leri

²⁷⁸ Ayrıca 1972 yılında Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kurulmuştur. Askeri kişi ve kurumları ilgilendiren tüm olay ve durumlar, bu mahkemelerin görev kapsamına alınmıştır (T.C. Anayasası md. 157).

devletin baskı aygıtına dönüştürmüştür. Birçok suikast, mafya ilişkileri, siyasal parti ve sivil toplum örgütlerine ilişkin davalara bakan DGM'ler görev yaptığı süre içerisinde seksen binin üzerinde kişi hakkında cezai müeyyide uygulamıştır²⁷⁹.

➤ Yürütmenin güçlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen uygulamalar:

1971 yılında yapılan Anayasa Değişikliği ile Bakanlar Kurulu'na, Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi verilerek yürütmenin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. KHK'lar yürütme erkine, dilediği alanda dilediği uygulamayı meşru bir şekilde yapabilme hakkı vermektedir. Yasama organının pasifize edilerek, ülke yönetimine ilişkin tüm yetkiyi yürütme organında toplayan bu yönetim usulü, uygulanmaya başlandığı andan itibaren Türk siyasetinde yoğun şekilde benimsenmiştir. Öyle ki, 1971-2001 arası 50'nin üzerinde KHK yayınlanmıştır²⁸⁰. Ayrıca 1972 yılında yapılan anayasa değişikliği ile TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır (anayasa md. 121). Böylece basın-yayın devletin ideolojik aygıtına dönüştürülmüştür. Ayrıca 1971 anayasa değişiklikleri ile devlet memurlarının sendika kurma hakları kaldırılmış, (anayasa md. 46) üniversiteler yoğun devlet denetimine tabi kılınmış (anayasa md. 30), gözaltı ve tutukluluk süreleri artırılarak toplumsal örgütlenmeler caydırılmaya çalışılmıştır. (anayasa md. 30).

➤ Burjuvazinin hegemonyasını güçlendirmeye yönelik uygulamalar:

1970 sonrası tüm hükümet programlarında, kalkınma planlarında ve benzeri kamu politika belgelerinde, ülkedeki asayiş sorunlarının temel nedeni olarak komünizm görülmüş ve tehdit olarak sunulmuştur. Bu doğrultuda DEV-GENÇ, DİSK ve TÖS gibi sendikalar/örgütlenmeler kapatılmış, bunların birçok üyesi tutuklanmıştır (Karpaz 2012: 164). Grevler ve toplu sözleşmeler askıya alınmış, ücretler dondurulmuştur (Boratav 2005a: 128). Toplumsal örgütlenmelerle yönelik bu reaksiyonlar sürerken, burjuva örgütlenmeleri teşvik edilmiş, etkin işveren örgütlenmeleri (TÜSİAD) kurulmasına müsaade edilmiştir.

²⁷⁹ Adalet Bakanlığı verilerinden yararlanılarak ortalama veri olarak tahmin edilmiştir.

²⁸⁰ Mevzuat Bilgi Sistemi verilerinden yararlanılarak ortalama veri olarak tahmin edilmiştir: Bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/KHK.aspx>.

Ancak 1971 muhtırasının ardından toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik uygulamalar, burjuva sınıflarının beklentilerini karşılamaya yeterli olmamıştır. Korumacı sanayileşme politikalarının dayandığı gereklilerden biri, dış ticaret açıklarının bir şekilde karşılanmasıydı. Ancak tüm tedbirlere rağmen ithalat ihracatı karşılayamamakta; ekonomi dış yardımlar, krediler ve uluslararası piyasanın canlılığı üzerinden yürümekteydi. ABD başta olmak üzere bazı batılı ülkeler, hegemonyalarını sürdürmek için Türkiye gibi ülkelere ekonomik/askeri yardımlar yapmaktaydı. Dış ticaret açığının kalan kısmı ise 1960'lı yılların sonundan itibaren Türk işçilerin Kuzey Avrupa ülkelerine çalışmaya gitmesi ve ülkelere döviz göndermesi ile karşılanmıştır. 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Harekâtı, ABD ve diğer Batı ülkelerinin tepkisini çekmiş, bu ülkelere sağlanan yardım ve krediler durmuştur. Aynı yıl gelen işçi dövizleri azalmaya başlamış, bununla birlikte 1973 yılında patlak veren petrol krizi ve (büyük oranda bu krizin etkisiyle) tüm dünyada yaşanan parasal kriz, artık korumacı ve planlamacı sanayileşme modelinin işlerliğini yitirmesine yol açmıştır. Sanayi üretimi için şart olan petrolün fiyatı dört kat artarak, petrol türevleri ve elektrik gibi gereksinimler karşılanamaz olmuştur. Bu sıkıntılar, Türkiye'de siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatta önemli dönüşümlerin yaşanmasına yol açmıştır. Yoğunlaşan ekonomik bunalımın maliyetini emekçi sınıflara yüklenmek istenmiş, bu durum toplumsal alanda yeniden eylemlere ve şiddete yol açmıştır (Boratav 2010: 393; Keyder 2015: 216-218). Ekonomik bunalımlar, 1977 yılından itibaren yoğunlaşmış, politik bunalıma dönüşmüş; siyasi sistem, bu tarihten itibaren ciddi biçimde tıkanmıştır. Böylece, 1980 askeri darbesine zemin hazırlayan sürecin koşulları ortaya çıkmıştır. Siyasal sistemin tıkanmasına yol açan bu koşullar üç temel çerçevede açıklanabilir.

İlk temel sorun, 1960'lı yıllardan miras kalan içe dönük, dışa bağımlı, müdahaleci, ithal ikameci ve "popülist" bölüşüm modelinin, 70'li yılların sonunda ekonomik bir bunalıma yol açmasıdır (Boratav 2005a: 140). Burjuvazi, toplumsal hareketlerin yaygınlaşmasını bir türlü engelleyemediğinden, çalışanların reel ücretleri yükselmiş ve çalışma yaşamındaki haklar gelişmiş, böylece sermayenin karlılık ve rekabet olanaklarını daralmıştır. İkinci olarak, 1971 Muhtırası sonrası, uzun ömürlü hükümetlerin kurulamaması ve 1980 yılında meclisin cumhurbaşkanını bile seçemeyecek kadar işlevsizleşmesi, politik bir bunalıma yol açmıştır (Savran 2010:

181). Tüm bunlara eklenen üçüncü bunalım ise toplumsal alanda gerçekleşmiş, ülke genelinde önüne geçilemeyen büyük çaptaki kanlı eylem ve saldırılar görülmüştür.

1977-80 arası üç yıllık zaman diliminde, toplumsal bunalımın gittikçe artması, cumhuriyet tarihinde benzeri görülmemiş kaos ortamına zemin hazırlamıştır: 1 Mayıs 1977'de Taksim'de 500 bin işçinin katıldığı mitinge saldırı düzenlenmesi sonucu 36 işçi hayatını kaybetmiştir. 29 Mayıs 1977'de CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e başarısız bir suikast girişimi düzenlenmiştir. 1978 yılında İstanbul Beyazıt'ta öğrencilerin üzerine bomba atılması, 7 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Ankara Cumhuriyet Savcısı Doğan Öz ve Malatya Belediye Başkanı planlı suikastlarla öldürülmüştür. Bunun üzerine Malatya'da başlayan olaylar üç gün sürmüş; binden fazla işyeri ve konut yakılmış, 250 kişi gözaltına alınmıştır. Sivas'ta Alibaba Mahallesi'ne bir grubun silahla saldırması sonucu ülkücü, islamcı ve alevi gruplar arasında çatışmalar çıkmış; bu çatışmalarda 1000'e yakın işyeri tahrip edilmiş ve 9 kişi hayatını kaybetmiştir. Aynı yıl, ülkücü bir grup Ankara Bahçelievler'de bir evi basarak TİP üyesi yedi genci öldürmüştür. Üniversitelerde görevli akademisyenlere saldırılar düzenlenmiş, bu olaylar birçok akademisyenin ölümüyle sonuçlanmıştır. 3-5 Aralık 1978 Elazığ olaylarında 5 kişi, 19-24 Aralık 1978 Kahramanmaraş olaylarında 105 kişi, 25-27 Haziran 1979 Manisa olaylarında 4 kişi, 2-10 Temmuz 1980 Çorum olaylarında ise 26 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olaylarda 1977-80 arası yıllarda toplam 3.546 vatandaş ve 164 güvenlik görevlisi öldürülmüş, 10.417 kişi yaralanmıştır (Aydın ve Taşkın 2016:300-311; Koç 2010: 48-49).

Toplumsal bunalımın seviyesini ortaya koymak adına, 1979 yılı Hükümet Programı'nda, Türkiye'nin genel durumunu tasvir eden tablonun ana hatları şöyle özetlenmektedir:

“Vatandaş can derdine düşmüştür. Can ve mal güvenliğinin, kanun ve nizam hâkimiyetinin, huzur ve sükûnun, vatandaşın korkusuz yaşama hakkının sağlanması, önemli meseleler içinde en başta gelenidir. Anarşi çok büyük boyutlara ulaşmış, cinayetler, yangınlar, sabotaj ve soygunlar birbirini takip etmiş Cumhuriyet tarihinde görülmemiş olaylar vuku bulmuştur. Toplumun huzuru olağanüstü bir şekilde bozulmuştur. Devletin var oluş sebebi olan can ve

mal güvenliğinin, korkusuz yaşamının sağlanması hususu geniş çapta zedelenmiştir. Pek çok olayın faili meçhul kalmıştır. 10 aya yakın bir zamandan beri 19 ilimizde uygulanan sıkıyönetime rağmen, olaylar durmamış, azalmamış, bölücülük, yıkıcılık, anarşi ve terör milleti derin endişelere sevk etmiştir. Vatandaş devleti arar haldedir. Militan çetelerin ülkenin çeşitli köşelerinde, büyük şehirler etrafında meydana getirdiği kurtarılmış bölgeler! terörün boyutlarını göstermektedir. Devletten, belediyelerden, kooperatiflerden maaş alan kişilerin arasında anarşi ve şiddet olaylarını sevk ve idare edenler de bulunmaktadır” (TBMM 2013: Cilt 7: 5588).

Yaşanan toplumsal bunalıma ek olarak, ekonomik bunalımdaki burjuva sınıfının talepleri de, 1980'in koşullarını hazırlayan etkenler arasında yer alır. 1979 yılında hükümete sunulan “hizmete özel” bir raporda, Türkiye'nin mevcut "yüksek" ücretlerle ihracat yapamayacağı; dolayısıyla ayakta duramayıp batacağı görüşü dile getirilmiş ve bu nedenle ücretleri disiplin altına alacak yöntemlerin muhakkak bulunması gerektiği vurgulanmıştır. Bir yandan da büyük sermaye çevreleri, sendikaların disiplin altına alınmasının, sermaye için gerekli güven ortamının yeniden yaratılmasının çağrılarını 1979 yılından itibaren açıkça yapmaya başlamışlardı. Bunun için de sermaye-işgücü çelişkisinin, sanayi burjuvazisi lehine çevrilmesi, çıkar yol olarak gösterilmiştir. Devletin içinde bulunduğu krizden, eski siyasi, iktisadi ve hukuki düzenlemeler sorumlu görülmüştür. Ancak yeni düzenin emek aleyhtarı bir doğrultuda inşa edilmesinin araçları, sözü edilen siyasi ve toplumsal bunalım koşullarında mevcut değildi. Bu gelişmeler üzerine askeri rejim radikal siyaseti şiddetle bastırmış ve merkez partilerin eski liderlerini siyasi hayatın dışında bırakmıştır. İşte 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle, eski birikim modelinin yerine yeni bölüşüm politikalarının uygulanmasının önündeki tüm engeller, ortadan kaldırılmıştır (Boratav 2005a: 146-148; Keyder 2015: 261).

1960-80 arası dönemde Türkiye’de siyasi yaşamın evrimi, sözü edilen karşılıklı sınıfsal gerilimlerden ve artık değere el koyma mücadelelerinden bağımsız ele alınamaz. Ekonomide artan biçimde etkili olan burjuvazinin ve devleti kendine ait gören yönetici elitlerin karşısında, güçlenen egemenlik altındaki sınıfların (işçi-köylü-öğrenci) öncülüğünde ortaya çıkan kitlesel gösteri ve eylemler, Türk siyasi tarihinin 1960-80 döneminin temel dönüştürücü dinamiği olmuştur. Öte yandan Truman ve Marshall

yardımları ile IMF, Dünya Bankası ve NATO üyeliklerinin etkisiyle büyük ölçüde kapitalist Batı hegemonyasına (yeniden bağımlı kapitalistleşme tuzağına) giren siyasi iktidarların, kendini yeni konjonktüre uyarlaması ve yeni bir birikim stratejisinin inşa edilmesi eğilimi de üretim ilişkilerinin dönüşümünün yansımaları olmuştur. Bununla birlikte, sermayenin sanayi kanadının diğer fraksiyonlara göre hegemonikleşme teşebbüsleri ve işçi sınıfının güçlenmesi, sermaye birikiminin ve rejimin dönüşümü üzerindeki sarsıcı etkiler²⁸¹ doğurmuştur (Savran 2010: 154-170). 1970'lerden itibaren sermayenin kaygıları, -önceki dönemlerdeki gibi- devletin iktisadi politikaları ya da ekonomiye müdahalelerinden ziyade, istikrarsızlık, şiddet olayları, grevler ve hükümetin toplumsal karmaşayı çözememesidir. Emeğin mücadelesi, siyasi bir nitelik kazanıp emek süreci sorgulanmaya başlanmış, artık yeniden üretimin maddi şartları tehlikeye girmiştir. Öte yandan bu gelişmelerle eş zamanlı olarak, küresel ölçekte de neo-liberal ve yeni sağ politikaların hegemonikleştiği görülmektedir. Bunun sonucunda sermayenin tercihi, toplumsal karmaşayı çözebilecek bir üstyapının inşa edilmesi olmuştur (Buğra 2016: 193; Keyder 2015: 202).

3.2.4. 1980-2001 Dönemi Kamu Güvenlik Yönetimi

1980-2001 yılları arası güvenlik yönetimini analiz edebilmek için, toplumsal ilişkilerde yaşanan inşa, tıkanma ve yeniden üretim süreçleriyle iktidar bloğundaki mücadelelerin genel hatlarıyla açıklanması gereklidir. Bu çerçevede, askeri darbe ve müdahaleler ile inşa edilen yeni birikim modelleri; neo-liberalizm ve finansal kapitalizm olarak öne çıkarken, bunların yeniden üretimi ise 1950-80 arası döneme benzer şekilde yeni sağ iktidarlar²⁸² ile yönetici askeri elitler arasındaki gidip gelmektedir.

3.2.4.1. Neo-liberalleşme ve Yeni Sağ Politikalar (1980-91)

1980'li yıllar, küresel ölçekte refah kapitalizmi politikalarının, neo-liberalizm adı verilen yeni bir birikim stratejisine dönüştüğü sürecin başlangıcıdır. Bu süreçte

²⁸¹ Öyle ki, bu bilinçli hareketler, işçi sınıfına ücretler ve haklar konusunda çeşitli ödünler verilmesine neden olmuştur (Savran 2010: 174).

²⁸² 1950-80 yılları arası yönetici elitlerle mücadele eden siyasi/ideolojik pratik, muhafazakâr eğilimler olarak nitelenebilir. 1980 sonrası dönemde, muhafazakâr kesimin devamı olarak yeni sağ iktidarlar bu mücadelenin temsilcisi olmuşlardır.

liberal gelenek, 1929 Buhranı sonrasında (kısa aralıklar dışında) yönünü çevirdiği sosyal devlet mekanizmalarından ve refaha dayalı öğelerden hızla sıyrılarak, yeni sağ söylem içerisinde, giderek daha fazla muhafazakâr ve otoriter öğelerle eklemlenmiştir. Sonuç olarak ortaya tüm toplumsal yaşamın, piyasa terimleri üzerinden algılandığı bir tahakküm tarzı ortaya çıkmıştır. Türkiye, küresel kapitalizmin bu yeni evresine, askeri darbe eşliğinde başlatılan yeni bir birikim modeli aracılığıyla eklemlenmeye çalışmıştır (Özkazanç 2005: 635).

1980 yılından itibaren ithal ikameci sanayileşmeden neo-liberal ekonomi modeline geçilmesiyle, kapitalist üretim ilişkilerinin gereği olarak bazı toplumsal dinamiklerin yeniden dizayn edilmesi gerekli görüşmüştür. İşçi-işveren ilişkilerindeki gerilimin ortadan kaldırılması, devlet şirketlerinin özel sektöre aktarılması ve toplumsal muhalefetin ortaya çıkmadan engellenmesi bunlar arasında öne çıkanlardır. Güvenlik yönetimi aracılığıyla gerçekleştirilmek istenen bu politikaların uygulanması, *şok doktrininde* belirtildiği gibi²⁸³ darbe sonrası olağanüstü koşullar ve baskıcı ortam sebebiyle daha az direnç ve tepkiyle karşılaşmış ve kolayca uygulanabilmiştir. Böylece üretim ilişkilerindeki dönüşümün gerekleri arasında yer alan, sermayenin gereksinim duyduğu yeni ekonomi politikalarının temin edilmesi ve işçi hareketinin kitle gücünün yok edilmesi amacıyla toplumun tüm alanları üzerinde baskı kurulmuştur.

1970’li yıllarda etkisini yoğun olarak hissettiren işçi sınıfı ve diğer toplumsal kesimlerin muhalefeti, 1980 askeri darbesiyle²⁸⁴, tamamen söndürülmüştür. Darbe ile oluşturulan yeni anayasa vasıtasıyla hak ve özgürlükler, 1961 Anayasa’sına göre ciddi ölçüde kısıtlanmıştır. Çalışma yaşamına ilişkin yasal konular düzenlenerek, sendikal hareketler sonlandırılmış, toplu sözleşme ve grev hakları ortadan kaldırılmıştır.²⁸⁵

²⁸³ Naomi Klein’in (2010: 12) belirttiği gibi “olağanüstü politik dönüşümler olağanüstü koşullarda gerçekleşir”

²⁸⁴ Müdahalenin "resmi" gerekçesi olarak iktisadi güçlüklerden ziyade "anarşi ve terör, kısır parti çekişmeleri ve parlamentonun felce uğraması" gibi siyasi gerekçeler gösterilmiştir (Boratav 2005a: 140).

²⁸⁵ “Sendikalar, 13 üncü maddede sayılan genel sınırlamalara aykırı hareket edemeyecekleri gibi; siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar; derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket edemezler. İşyerinde sendikal faaliyette bulunma, o işyerinde çalışmamayı haklı göstermez. Sendikalar üzerindeki Devletin idari ve mali denetimi ile gelir ve giderleri, üye aidatının sendikaya ödenme şekli kanunla düzenlenir. Sendikalar gelirlerini amaçları dışında kullanamazlar; tüm gelirlerini Devlet bankalarında muhafaza ederler. (T.C. Anayasası, md. 52).

Sendikaların, meslek kuruluşları ve dernek benzeri oluşumlarla organik bağlar kurmaları ve beraber hareket etmeleri yasaklanmıştır²⁸⁶. Çalışanların ücretlerinin belirlenmesi sistemi, toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu'na (YHK) devredilerek²⁸⁷, yüksek reel ücretlerin aşındırılması güvence altına alınmıştır. Pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla, kurumlar vergisinde şirketler lehine bir dizi istisna ve muafiyetle desteklenen ihracata dayalı ekonomi modeli bir ulusal öncelik haline getirilmiştir. 1980 darbesinin ardında yatan temel dinamikleri gösteren bu neticeler, güçlenen işçi sınıfı hareketinin önceki yıllarda (12 Mart 1971) yapıldığı gibi geçici olarak bastırılması yerine başta sanayi burjuvazisi olmak üzere büyük sermayen kesimlerinin kalıcı hegemonyası sağlanmasına hizmet etmiştir (Savran 2010: 182-185; Boratav 2005a: 150, 154).

Darbe yönetimi tarafından en temel sendikal hak ve özgürlüklerin kullanılması engellenmiş, örgütlü işgücünün (HAK-İŞ, MİSK ve DİSK) sendikal faaliyetleri yasaklanmış, birçok sendikacı (1955 çalışan) gözaltına alınmıştır (Koç 2010: 43). Basın üzerinde baskı kurulmuş, basında yer alan içerikler biçimlendirmiş, sansür uygulanmış ve basın, çeşitli ceza ve yaptırımlara maruz bırakılmıştır (Dündar 2016: 125). Binlerce kişi gözaltına alınmış, yargılanmış, idam da dâhil çeşitli cezai yaptırımlara ve işkencelere uğramış, fişlenmiş, işten çıkarılmış ve benzeri şiddetli baskılara maruz kalmıştır. Bu baskıların boyutlarını ortaya koyabilmek için Meclis Araştırma Komisyonu Raporu'ndaki ifadeler²⁸⁸ yardımcı olabilir:

²⁸⁶ Meslek kuruluşları, kuruluş amaçları dışında faaliyet gösteremezler; siyasetle uğraşamazlar, siyasi partiler, sendikalar ve derneklerle ortak hareket edemezler. Siyasi partiler, sendikalar ve sendika üst kuruluşları; meslek kuruluşlarının ve üst kuruluşları organlarının seçimlerinde aday gösteremezler ve belirli adayların leh veya aleyhlerinde faaliyette bulunamazlar ve propaganda yapamazlar. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, kanunda gösterildiği şekilde Devletin idari ve mali denetimine tabidir. Amaçları dışında faaliyet gösteren ve siyasetle uğraşan meslek kuruluşlarının sorumlu organlarının görevine, kanunun belirttiği mercii istemi üzerine, mahkeme kararı ile son verilir ve yerlerine yenileri seçtirilir. Türk Devletin varlık ve bağımsızlığının, ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğünün, toplumun huzurunun korunması ve Devletin Anayasada belirtilen temel niteliklerini tehdit edici faaliyetlerin önlenmesi bakımından gecikmesinde sakınca bulunan hallerde mahallin en büyük mülki amiri bu organları geçici olarak görevden uzaklaştırabilir (T.C. Anayasası md. 135).

²⁸⁷ Grev ve lokavtın yasaklandığı hallerde veya ertelendiği durumlarda ertelemenin sonunda, uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulunca çözülür. Uyuşmazlığın her safhasında taraflar da anlaşarak Yüksek Hakem Kuruluna başvurabilir. Yüksek Hakem Kurulunun kararları kesindir ve toplu iş sözleşmesi hükmündedir T.C. Anayasası md. 53).

²⁸⁸ TBMM (2012) "Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu". 1. Cilt: xv.

“12 Eylül Darbesinde, 650.000 kişi gözaltına alındı. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı. 7 bin kişi için idam cezası istendi. 517 kişiye idam cezası verildi. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asıldı. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı. 98 bin 404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılandı. 388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi sakıncalı olduğu için işten atıldı. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitti. 300 kişi kuşkulu bir şekilde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi. 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklandı. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Gazeteler 300 gün yayın yapamadı. 39 ton gazete ve dergi imha edildi. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi”

1980 sonrası dönemde; otorite ve hiyerarşi, gelenek ve düzen, istikrar ve milli yarar kavramları yüceltilmiş, liberal-muhafazakâr düşüncenin ideolojik hegemonyası²⁸⁹ inşa edilmiştir. Darbeci askeri rejim, sermaye birikimi açısından yeni alanlar açarak ve neo-liberal birikim stratejisinin ihtiyaç duyduğu otoriterleşmeyi toplumsal, ekonomik ve kurumsal düzeyde gerçekleştirmiştir. 1980 öncesi sivil iktidarların çözemedikleri hegemonya krizini, devlet, baskı aygıtı ile sürece dâhil olarak aşmıştır (Haspolat 2010:

²⁸⁹ Bu hegemonyanın sağlanmasında Cumhuriyet tarihini anlatan egemen görüşlerin rolü yadsınamaz. Türkiye’de muhafazakâr aydınlar, son yüzyılda (yaklaşık elli yıldır) Kemalist resmi ideoloji ve tarih eleştirisine ağırlık vermektedir (Sümer 2010: 63). Muhafazakâr düşünce, Osmanlı tarihinde altın çağ bulma ve Cumhuriyet için nitelenen sınıfsız sömürsüz toplum – kerim devlet tahayyüllerinin Osmanlı’yı kapsayacak şekilde genişletilmesi paradigmasına sıkı sıkıya bağlanmıştır (Sümer 2010: 64). Bu kapsamda ceberrut olarak niteledikleri seçkin devlet yapısının dönüştürülmesi, Kemalizm’in etkisiz kılınması, sivil toplumun güçlendirilmesi ve piyasa ilişkilerinin hâkim kılınması gerekliliğini savunurlar. Böylece Türkiye’nin içinde bulunduğu durum, diğer her türlü ilişkiden soyutlanarak devletin ceberrut niteliğine indirgenmektedir (Yaşlı 2008: 97). Muhafazakâr görüşler, Kemalizm’e yönelik eleştirisini aşkinci devlet yönetim tarzı üzerinden gerçekleştirerek, yönetici elitlerin tasfiyesi ve muhafazakâr anlayışın meşruiyetini sağlama amacı gütmektedir. Bu anlayışın sonucu olarak bürokratların muhakeme sahibi ve kendi takdir hakkını kullanan, kamu yönetiminin ise kurumsallaşamamış bir yapıda olduğundan yakınır (Heper 2010: 29-31). Weber’in rasyonel otoritesi kuramını örnek göstererek bürokratların karar alıcı değil, kararları uygulayıcı ve siyasal aktörlere tabi olduğunu vurgularlar (Weber 2008: 46). Türkiye’de bürokrasi-siyasal iktidar ilişkisi bu perspektiften yorumlandığında siyasal iktidarların politikalarını uygulama noktasında bürokrasinin direnişiyle karşılaştığına yönelik söylemlere sıklıkla rastlanır. Devlet seçkinlerinin 2000’li yıllara kadar siyasette etkili olduğu hemen tüm siyasal aktörlerce şikâyet edilen konulardandır. Darbeler, muhtıralar bunları doğrulayan örneklerdir. Heper 1950’lerde Demokrat Parti ve 60’larda Adalet Partisi’nin bürokrat seçkinlerin devletçi fikirlerine karşı çıkabilen siyasal iktidarlar olduğunu ileri sürer (Heper 2010: 45).

219). Ardından Batı'daki oluşumlara paralel şekilde Türkiye'de de yeni sağcı bir hükümet (Anavatan Partisi) 1983-91 arası süreçte, yeni hegemonyanın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu yeni hegemonyanın iktidar bloğu, 1960-80 arası ithal ikameci dönemdeki gibi toplumun birçok kesimini (işçi sınıfı, bürokrasi, sermaye gibi) içine alan geniş bir tabandan ziyade, (ulusal ve uluslararası) büyük sermaye sınıflarından ve yeni sağcı hükümetlerden oluşmuştur. Anavatan Partisi hükümetleri siyasi düzeyde; İslami-muhafazakâr bir kimlik üzerinden, yönetici elit karşıtı-sivil toplumcu bir söylem benimseyerek devlet ile vatandaş arasında kurulan çatışma ortamından beslenmiş; iktisadi düzeyde ise, küresel konjonktürle ve sermayenin çıkarlarıyla uyumlu şekilde, neo-liberalleşme²⁹⁰ yönünde politikalar izlemiştir (Özkazanç 2005: 637; Keyder 2015: 263). İlk adımı 24 Ocak Kararları ile başlayan, ardından AB üyelik süreci ve IMF Stand-by anlaşmaları ile olgunlaşan süreçte; serbest piyasa modeli benimsenmiş; faiz, döviz kuru, yabancı sermaye ve ekonominin diğer alanlarındaki her türlü denetim kaldırılmış; yürütmeyi güçlendiren anayasa yürürlüğe konmuştur. Devlet kürek çeken rolünden vazgeçerek dümeni tutan bir işleve bürünmüştür. Bunun sonucunda kamu yatırımlarından büyük ölçüde çekilmiş, gerçekleştirilen özelleştirmelerle KİT'ler devreden çıkarılmaya başlanarak bu alanlara özel sektörün girmesi teşvik edilmiştir (Güzelsarı 2004: 99; Uçkaç 2010: 427). 1980 sonrası dönemde özelleştirme uygulamaları tüm iktidarların gündeminde yer almış ve devlete gelir getiren büyük bir kaynak olarak görülmüştür. 1995 yılında imzalanan Hizmet Ticaret Genel Antlaşması (GATS) ile uluslararası sermayeye, devletin birçok alandan (ticari nitelik taşıyan hemen hemen tüm sektörlerden) çekileceği taahhüt edilmiştir (Kalağan 2010: 153). Devlet, çekildiği alanları denetlemek ve düzenlemek için hakem rolünün gereği olarak düzenleyici ve denetleyici kurumlar oluşturarak piyasanın işleminin koşullarını olgunlaştırmıştır. Bu kapsamda 1981 yılında öncelikle Sermaye Piyasası Kurulu kurularak, ilk düzenleyici ve denetleyici kuruluş olarak aktif göreve başlamıştır. Ardından 1994 yılında Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ile Rekabet Kurulu, 1999 ve

²⁹⁰ Neo-liberal politikalar, devletin küçülmesini, müdahale-koruma mekanizmalarıyla yaratılan ve ayrıcalıklı, varlıklı katmanlara intikal eden rantların da giderek tasfiyesini gerçekleştireceği için savunmaktadır. Oysa Türkiye ekonomisinin 1980'i izleyen yirmi yılı, bu neo-liberal savın toptan iflasının çeşitli kanıtlarını ortaya koymuştur. Türkiye ekonomisi giderek artan boyutlarda sermaye hareketlerindeki dalgalanmaların etkisi ve sık sık tekrarlanan finansal kargaşa ve krizlerin tehdidi altına girmiştir. Böylece, 1994, 1999 ve 2001 yıllarında milli gelir % 6 ile % 9,5 oranında küçülmüş; makro-ekonomik göstergelerde dönem boyunca ciddi bozulmalar ve belirsizlikler ortaya çıkmıştır. Bu olgu ve sık sık tekrarlanan finansal krizler IMF ve Dünya Bankası'nı ekonomik yönetimin kalıcı aktörleri haline getirmiştir (Boratav 2005 172).

2002 yılları arasında ise; Telekomünikasyon Kurumu (TK), Tütün, Tütün Mamülleri ve Alkollü İçecekler Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK), Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Kamu İhale Kurumu (KİK) ve Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu kurulmuştur.

Türkiye’de 1980 sonrası dönem, bir başka ifadeyle kapitalistleşmenin neo-liberal dönüşümü, kendine özgü dinamiklere sahiptir. Burjuvazi, artık değere ol koymaya dayalı birikim stratejisi gereği, konjontür ve şartlar ne gerektirirse onu araçsallaştırmayı yöntem olarak benimsemiştir. Toplumsal alanda milliyetçilik, din ya da benzeri mitleri, çıkarları doğrultusunda kullanabilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında burjuvazi, 1980 sonrası Türkiye’de, dini unsurlara dayalı bir dizayn modelini benimsemiştir. Askeri ve sivil bürokrasi de doğrudan doğruya bu ideolojik tavrın taşıyıcısı olmuştur. Geçmişte sürekli baskıladıkları “dini unsurlar” üzerinden toplumu ve gündelik yaşamı tasarlama eğilimine girmiştir. Bunun nedeni (kendi rolleri olarak gördükleri) toplumun bunalımlardan kurtuluşunun ve devletin bekasının, "ülkeyi parçalamak isteyen zararlı ve yıkıcı ideolojiler" in pasifize edilmelerinde görmeleridir. Bu doğrultuda, toplumun (özellikle genç kuşakların) "anti-komünizm" ve "milli bütünlük" temaları aracılığıyla tekdüze bir hale dönüştürülerek yeni makbul vatandaş biçiminin inşası amaçlanmış, toplumda her türlü eleştirici, ileri ve radikal düşünce sert biçimde baskılanmıştır (Boratav 2005a: 157) . Böylece 1980 sonrasında ekonomik, politik ve toplumsal alanlarda muhafazakârlık ve dini unsurlar hâkim hale gelmeye başlamıştır. Zorunlu din eğitimi başlatılmış, Kur’an kursları serbest bırakılmış hatta yaygınlaşmış (Eren ve Bakan 2017: 138), imam hatip liseleri yeniden açılmıştır. Hatta sermayenin içinden muhafazakâr fraksiyonlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi çeşitli kaynaklarda “İslâmi burjuvazi”, “yeni İslâmi elitler”, “Anadolu Kaplanları” ve “yeşil sermaye” gibi farklı ifadelerle de anılan Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD)’dir (Eren ve Bakan 2017: 138; Özsöz 2017: 6).

1980’li yılların bir diğer özelliği burjuva ideolojisinin öncelikle ekonomik konularda toplum hayatına önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak kadar egemen olmasıdır. Neo-liberal mantık, refahı yaratacak olan piyasa güçlerinin önünün açılması

ve sonuna kadar desteklenmesi olarak sunulmuştur (Özkazanç 2005: 639). "Alternatifi yoktur!" iddiasıyla kamuoyuna sunulan yeni ekonomik modelin pek çok ögesi slogan ve klişeler biçiminde çeşitli toplum kesimlerine benimsetilmiştir. Sermaye çevreleri bu klişelerin dayandığı görüşlerin, sayıları ve etkinlikleri bu dönemde hızla artan oda, dernek ve vakıfları aracılığıyla kamuoyunda yerleşmesini sağlamıştır. Büyük sermayenin giderek daha fazla etkisi ve denetimi altına giren yayın organları, TV ve radyo, bu ideolojik tavırların yerleşmesinde kilit roller oynamıştır. Böylece, sınıf tabanlı ekonomik taleplere, yani sendikal örgütlenmeye, ücret mücadelesine, köylünün taleplerine karşı katı ve ödünsüz bir çizgi izlenmiştir. Aynı kitleleri "kentli, gecekondu, yoksul ve tüketici" özellikleriyle tatmin etmeye çalışan popülist bir strateji de devletin görece özerklik fonksiyonunun işleme için bölüşüm politikalarına egemen olmuştur: Gecekondulara dönük tapu tahsis belgeleri, imar afları ve kent planlaması perspektifinden yoksun imar izinleri hızlı kentleşmenin oluşturduğu kentsel rantların yoksul katmanlara intikal etmesinde önemli roller oynamıştır. "Ücretliye vergi iadesi", "fak-fuk-fon" olarak adlandırılan uygulamalar, kentli yoksul kitlelerin ekonomik sorunlarının çözümünü işgücü piyasasının dışına taşıyan yenilikler olmuştur (Boratav 2005a: 153, 156).

Neo-liberal/yeni-sağ iktidar bloğunun temel hedefi, 1970'li yıllarda toplumsal hareketlerin üretim ilişkileri için yarattığı sorunların tekrarlamaması olmuştur. Bu kapsamda devletin hükmünü uygulayabilme kapasitesini artırmanın yolunun, güvenlik yönetiminin gücünü maksimize etmekten geçtiğinin kavrandığı, böylece, 1980 sonrası dönemde, güvenlik yönetiminin imkân ve kabiliyetlerinin artırılması çabalarının yoğunlaştığı görülmektedir. Kalkınma planlarında ve yıllık veya dönemlik hükümet programlarında, kamu düzenini bozan olayların, güvenlik yönetiminin kapasitesinin yetersizliği nedeniyle önlenemediği ısrarla tekrarlanmıştır: 1981 yılı hükümet programında temel hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi için kamu düzeninin sağlanmasının elzem olduğu, devletin de bunu sağlamakla görevli olduğu, hatta en önemli görevinin bu olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, bunun önündeki en büyük engel, 1979 sonrası kalkınma planlarında²⁹¹ ısrarla dile getirildiği gibi, güvenlik teşkilatının teknik donanım yetersizliği olarak gösterilmektedir. 1986 programında güvenlik hizmeti

²⁹¹ 1979-83 yıllarını kapsayan Dördüncü Kalkınma Planından, 1996-2000 yıllarını kapsayan Yedinci Kalkınma Planı'na kadar olan Kalkınma Planları.

gören kuruluşların temel sorunlarının tespiti amacıyla özel ihtisas komisyonu kurulması benimsenmiş, buna istinaden emniyet teşkilatının güvenlik hizmetlerini yeterli düzeyde yerine getirmesi için hem gerekli kabiliyete sahip olmadığı hem de iç güvenlik görevini yürüten iki teşkilat olan polis ve jandarmanın uyum ve koordinasyon eksikliği²⁹² olduğu tespiti yapılmıştır. Bu kapsamda teşkilatın yasal düzenlemeler, yetki, personel, silah gücü, teçhizat ve teknik donanım açısından reforme edilmesi amacı dile getirilmiştir.

Bu doğrultuda, güvenlik teşkilatlarının personel, donanım ve yetki açısından güçlendirilmesine yönelik uygulamalar gerçekleştirilmiştir. 1982 yılında 2692 sayılı Kanun ile kaçakçılık, yasadışı göç, karasularının güvenliği gibi konularda güçlü ve merkezi bir iç güvenlik aktörü oluşturulma hedefi doğrultusunda Sahil Güvenlik Komutanlığı kurulmuştur. 1983 yılında yasalaştırılan Olağanüstü Hal Kanunu'nun verdiği yetkiyle doğu ve güneydoğu illerinde kesintisiz 15 yıl OHAL ilan edilmiş ve olağanüstü koşullarda güvenlik tedbirleri ön planda tutularak bölge idare edilmiştir. 1983 yılında Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü ve 1993 yılında Özel Harekât Dairelerinin kurulmasıyla, emniyet teşkilatı ağır silahlara ve her türlü operasyonu/faaliyeti gerçekleştirebilecek kapasiteye erişmiştir. Ayrıca emniyet ve jandarma teşkilatları bünyesinde, uzmanlaşmaya dayalı birçok alt birim kurularak²⁹³, teşkilatların kurumsallaşma düzeyleri ve müdahalede bulunma kabiliyetleri artırılmıştır. Ayrıca bu dönemde güvenlik yönetimi personel sayısında kayda değer bir artış gerçekleşmiştir. 1923 yılında 4140 olan polis sayısı bu dönemde yaklaşık 160 bini²⁹⁴, asker sayısı 600

²⁹² Beşinci Kalkınma Planında güvenlik teşkilatları arasındaki koordinasyon eksikliğine yönelik ise "Güvenlik hizmeti gören kuruluşların, İçişleri Bakanlığı ile bütünleşmesi sağlanacaktır" ifadesi kullanılarak koordinasyon sorununun çözümü için somut bir öneri dile getirilmiştir.

²⁹³ Örneğin, EGM bünyesindeki birimlerden bazıları şunlardır: Asayiş Dairesi Başkanlığı, Belge Yönetimi Daire Başkanlığı, Bilgi Teknolojileri Daire Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Koruma Dairesi Başkanlığı, Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti İle Mücadele Daire Başkanlığı, Güvenlik Dairesi Başkanlığı, Haberleşme Daire Başkanlığı, Havacılık Dairesi Başkanlığı, Hudut Kapıları Daire Başkanlığı, İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığı, İkmal ve Bakım Dairesi Başkanlığı, İnşaat Emlak Dairesi Başkanlığı, İnterpol-Europol Dairesi Başkanlığı, İstihbarat Dairesi Başkanlığı, Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dairesi Başkanlığı, Koordinasyon Daire Başkanlığı, Koruma Daire Başkanlığı, Kriminal Dairesi Başkanlığı, Medya-Halkla İlişkiler ve Protokol Daire Başkanlığı, Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, Özel Güvenlik Daire Başkanlığı, Personel Dairesi Başkanlığı, Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, TBMM Koruma Dairesi Başkanlığı, Tanık Koruma Dairesi Başkanlığı, Terörle Mücadele Dairesi Başkanlığı, Trafik Hizmetleri Başkanlığı, Trafik Uygulama ve Denetleme Dairesi Başkanlığı, Trafik Planlama ve Destek Dairesi Başkanlığı, Trafik Eğitim ve Araştırma Dairesi Başkanlığı, Trafik Araştırma Merkezi Müdürlüğü

²⁹⁴ EGM Yıllık Faaliyet Raporu 2000

bini²⁹⁵ aşmış, buna ek olarak on binlerce bekçi, köy korucusu, zabıta gibi güvenlik yönetiminin diğer aktörlerinin istihdam edilmesi sayesinde, devasa bir güvenlik yönetimi kurulmuştur.

1980 sonrası dönemde, güvenlik yönetiminde gerçekleşen en temel dönüşümlerden biri de, neo-liberal bir gereklilik olarak, güvenliğin özelleştirilmesi ve piyasalaşmasıdır. 1981 yılında çıkarılan “Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanun” ile birçok kamusal/özel kuruluşa²⁹⁶, kendi güvenliklerini sağlama adına özel güvenlik teşkilatı kurabilme yetkisi verilmiştir. Böylece özel güvenlik müessesesinin doğuşu için yasal zemin oluşturulmuştur.

2495 sayılı yasa, iç güvenliğin genel kolluk aygıtı olan emniyete ve jandarmaya alternatif olan yeni bir güvenlik aygıtı olarak algılanmamalıdır. Yasa'nın çıkarılmasından sonra, her iki kurumun da görevlerinde, yetkilerinde ya da görev sahalarında herhangi bir kısıtlama ya da değişiklik olmamıştır. Özel güvenlik teşkilatları ile birlikte, ‘kamusal’ nitelikli ek bir güvenlik hizmeti türü ve birimi oluşturulmuştur. Özel güvenlik teşkilatının varlık nedeni, toplumun tümüne değil, bünyesindeki kuruma ek bir koruma sağlamaktır. Öyle ki, kuruluşu; devletin diğer iç güvenlik aygıtlarının hızlı yanıt veremediği ülke güvenliği, ülke ekonomisi veya toplum hayatı açısından önem taşıyan ve zaten çoğunluğu kamu kurumu olan kurumları korumak olarak gerekçelendirilmektedir. Ancak yürürlüğe konduğu 1980’li yılların başında, daha çok kamu kurum ve kuruluşlarını korumak amacı ile çıkarılan yasa, 2000’lerin başına gelindiğinde yasal değişiklikler ve genelgeler ile biçimi hayli bozulan ve daha çok özel sektörün güvenlik ihtiyacını karşılayan bir dönüşüme uğramıştır. Bu anlamda yasal

²⁹⁵ Genelkurmay Başkanlığı, 2011 yılı öncesi asker ve personel sayısına ilişkin veriler paylaşmadığından, bu rakam 2011 verileri üzerinden tahminen oluşturulmuş olup kesinlik arz etmez. TSK bünyesinde görev yapan personel sayısına ilişkin verileri net olarak edinebilmek amacıyla bilgi edinme hakkı kapsamında ilgili ve üst kuruluşlara başvuruda bulunulmuştur. Milli Savunma Bakanlığı tarafından gelen cevap şöyledir: “09 Ocak 2019 tarihli başvurunuz değerlendirilmeye alınmış olup, 4982 sayılı bilgi edinme hakkı kanunu 7. maddesi 2.fikrası gereğince "kurum ve kuruluşlar, ayrı veya özel bir çalışma, araştırma, inceleme ya da analiz neticesinde oluşturulabilecek türden bir bilgi veya belge için yapılacak başvurulara olumsuz cevap verebilirler" hükmü bulunduğundan tarafımızca talep edilen bilgi veya belgeler verilememektedir. Bilgilerinize rica ederim (MSB)

²⁹⁶ Milli eğitim ve öğretim ve ekonomi ile devletin savaş gücüne önemli ölçüde katkısı bulunan baraj, enerji santralleri, rafineri, enerji nakil hatları, akaryakıt nakil, depolama, yükleme tesisleri ve benzeri yerlerde, sivil trafiğe açık Devlet eliyle işletilen hava meydanları ve limanlar, tarihi eserler, ören yerleri, sitler, açık ve kapalı müzeler, sanayi ve ticari ve turistik tesislerdir (2495 s.k. md.2)

düzlemde kamusal bir nitelik arz eden bu teşkilatlar, güvenlik/zapt etme diyalektiği açısından hem bir güvenlik formu hem de bir zapt etme formuna dönüşmüştür. Özel güvenlik teşkilatları, devletin güvenlik aygıtları dolayısıyla yürütmekte olduğu toplumsal denetimin/kontrolün derinleşmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Çünkü burada söz konusu olan güvenlik toplumun bütününün güvenliği değil, kamu kurumlarının ya da özel kişilerin mülklerinin güvenliğidir (Haspolat 2009: 342; 2010: 235-236). Yasanın gerekçesinde²⁹⁷ bu durum net bir biçimde ortaya konmuştur. 2495 sayılı kanunda, özel güvenlik kuruluşlarının gerekliliğinin açıklandığı 1. maddede, sermayenin geniş çaplı yatırımlarının risk altında olduğu, bunların korunmasının ülkenin kalkınmasıyla ve güvenliğiyle; sermayeye yönelik tehditlerin ise devleti yıkma ve zayıflatmayla eşdeğer kabul edildiği görülmektedir.

Böylece 1980-91 arası dönemde, devletin yeni birikim modelini desteklemek amacıyla güvenlik yönetiminin yasal ve kurumsal kabiliyetlerinin güçlendirildiği görülmektedir. Ancak 1990'lı yılların başından itibaren üretim ilişkilerinde yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmış; bununla birlikte ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda ortaya çıkan krizler hem altyapıda hem de üstyapıda dönüşümler yaşanmasının koşullarını oluşturmuştur.

3.2.4.2. Birikim Modelinin Tıkanması (1991-2001)

1980'li yıllar, üretim ilişkilerinin gereklerinin kısa süreli askeri rejim ve yeni sağ iktidarlar ile sağlanmaya çalışıldığı bir zaman dilimiydi. Hedeflenen dönüşüm, neo-liberal kapitalizme yapısal uyum sağlama ve toplumu apolitikleştirerek kamu düzenini istikrarlı bir şekilde tesis etmektir. Ancak 1990'lı yılların başında; siyasal/toplumsal alanlarda ve üretim ilişkilerinde ortaya çıkan tablo farklıdır. Devlet, piyasayı teşvik

²⁹⁷ “Büyük bir ideolojik savaşa sahne olan günümüz dünyasında jeopolitik durumu itibariyle özellik arz eden bir konuma sahip devletimizi yıkmaya ve zayıflatmaya yönelmiş, kaynakları yurt içinde ve yurt dışında bulunan yıkıcı faaliyetleri yürüten kişi veya örgütlerin, alınan bütün önlemlere rağmen, bu eylemlere, görünüş değiştirerek ve genişleterek devam etme azmi karşısında daha etkin güvenlik formülleri bulunması zorunlu görülmektedir. Geniş çapta bir kalkınma atılımına girişilmiş olan yurdumuzda bu hareketlerin bir ürünü olarak ortaya çıkan ve büyük sermaye ve emek harcamasıyla vücuda getirilen kurum ve kuruluşların, yıkıcı eylemlerin stratejik ve taktik bir hedefi hâline geleceği göz önüne alınarak, bunların koruma hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi zorunluluğu ile karşı karşıya kalınmış bulunmaktadır” (Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanun Tasarısı ve İçişleri Komisyonu Raporu 1/147, 1981: 1).

etmiş ve yeni alanlar açmışsa da, ANAP iktidarının ilerleyen dönemlerinde piyasanın işleyişi, kollamacı ve popülist bir tarza evrilmiştir. Piyasa dinamikleri tam bir kurnalsızlık temelinde yolsuzluk/mafya ekonomisi biçimine dönüşmüştür. Kişiyeye özel çıkarılan teşvikler, kararnameler, sübvansiyonlar, finansal vurgunlar, usulsüz özelleştirmeler yoğun olarak gözlemlenmektedir. Geniş halk kitleleri ise yoksullaşmış ve ayrılmıştır. Sivil toplum alanı, cemaatler, tarikatlar, çeteler-mafyalar gibi yapılanmaların hâkimiyetine girmiştir. Dolayısıyla 1990'lı yıllar, yeni sağ iktidarların Türkiye'yi organik bir krize sürüklediği dönemi ifade eder (Boratav 2005a: 173; Özkazanç 2005: 641).

Üstyapıdaki dönüşümünü tetikleyecek olan ikinci gelişme, altyapıda yani neo-liberal üretim ilişkileri içerisindeki krizleri/ihyaçları gidermeye yöneliktir. Neo-liberal politikaların sonuçlarından biri olarak, 1980'li yılların başından itibaren Türkiye'de finans burjuvazisi güçlenmeye başlamıştır. Bunda, Sermaye Piyasası Kanunu'nun yayınlanması ve SPK'nın kurulması; borsa'nın (İMKB) kurularak finansal işlemlere açılması; bankacılık ve finans sektörlerinde rekabetin serbest bırakılması; sigortacılık sektörünün Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na bağlanarak, finansal sistemin bir parçası olarak düzenlenmesi; sermaye hesaplarının serbestleştirilmesi; bankaların sayısının hızla artması; kredi kartlarının ve tüketici kredilerinin yaygınlaşması gibi gelişmeler önemli rol oynamıştır. Ancak bunlar arasında öne çıkan, devlete verilen yüksek faizli borçların 1990 sonrası önemli ölçüde artarak²⁹⁸, finansal burjuvazinin sermaye birikiminde en önemli kalemi oluşturmasıdır. Çünkü devlet, 1990 sonrası dönemde giderek daha yüksek faizli iç borçlanmalara yönelmiş, iç borçların döndürülmesi, bir noktadan sonra maliye politikasının tek hedefi haline gelmiştir. (Boratav 2005a: 178). Böylece devletin borçlanması, finansal burjuvazinin güçlenmesini hızlandıran bir rol oynamıştır.

1991 yılında başlayan koalisyonlar dönemi, Türkiye'de politik belirsizlikler ve finansal krizlerin iç içe geçtiği bir sürecin başlangıcıdır. Bu dönemde yüksek enflasyon, kontrolsüz artan kamu borç yükü ve uluslararası borçlanma, sonucunda

²⁹⁸ Devletin iç borçlanma sonucu faiz gideri olarak ödediği tutar 1995 yılında 7.4 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bkz. Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, <http://www.muhasabat.gov.tr/mbulten/T3-2-5.htm>,

patlak veren 1994 finansal kriziyle birlikte, ekonomik sorunlar sistematikleşmeye başlamıştır. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında milli gelir % 6 ile % 9.5 oranında küçülmüş; makro-ekonomik göstergelerde dönem boyunca ciddi bozulmalar ve belirsizlikler ortaya çıkmıştır. Döviz kurlarının, dış ticaret rejiminin ve dünya ekonomisinin istikrarlı seyrettiği koşullarda % 5-6'lık büyümenin ılımlı cari açıklarla sürdürülebildiği Türkiye ekonomisi, önemli boyutlarda "sıcak" öğeler taşıyan sermaye hareketlerinin katkısıyla dış borçlarını hızla artırmış; gelişmekte olan ülkeler arasında dış borç düzeyi bakımından ilk sıralara yerleşmiştir. Bu olgu ve sık sık tekrarlanan finansal krizler IMF ve Dünya Bankası'nı ekonomik yönetimin kalıcı aktörleri haline getirmiştir. Bu mali koşullarda, bölünmüş siyasi yapı ve ekonomideki yönetim zaaflarından beslenen rantiyeye düzeni giderek konsolide olmuştur. Kamu maliyesi, kontrolsüz büyüyen iç borçlar üzerinden finans sektörüne ödenen yüksek faiz ödemeleri ile büyük bir bozulmaya uğramıştır. 'Görev zararı' adı altında sistematik zarar eden KİT'lerin verdikleri açıklar, özel bankalardan alınan yüksek faizli kredilerle kapatılarak, büyük sermaye sahiplerine kolay bir kazanç kapısı oluşturulmuştur. Yurt dışından aldıkları kredileri bir tür 'Galata bankeri' edasıyla ve yüksek faizlerle devlet kurumlarına borç veren; iç borç sarmalından yararlanan ve böylece siyasi güç elde eden bir burjuvazi şekillenmiştir (Ünay 2015; Boratav 2005a: 172).

Bu konjonktürde 1996 yılında iktidara gelen, REFAH-YOL hükümeti²⁹⁹, mevcut üretim ilişkilerinin dönüştürülmesini dinamikleyecek tüm şartları oluşturmuştur. Hükümetin başbakanı Erbakan'ın hem söylemlerinde hem de uygulamalarında anti-kapitalist bir ideolojik eğilim gözlenmektedir. Kısa iktidarı süresinde bunun göstergeleri; (1997'de) İslam ülkeleri arasında D8 isimli ekonomik bir birlik kurması ve "adil düzen" ismini verdiği bir yönetim modeli inşa ederek; faiz olgusunu ve servetin belli ellerde toplandığı tekelleri ortadan kaldırmak istemesidir. Bu çerçevede tekelleri kapitalizmin alternatifi olarak gösterdiği MÜSİAD'ı desteklemiş, devlet teşvik ve yardımlarını küçük ve orta boy işletmelere yönlendirmiştir. Faizsiz sistem kurma hedefi doğrultusunda "Havuz" adı verilen bir sistemi benimsemiş; devlet kurumlarının

²⁹⁹ 28 Haziran 1996-30 Haziran 1997 tarihleri arasında görev yapan, Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyonunun oluşturduğu 54. hükümettir. Bkz. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html.

sıcak para ihtiyaçlarını birbirlerinden karşılayarak devletin üzerindeki faiz yükünün azaltılmasını hedeflemiştir (Ersin ve Yıldırım 2017: 349).

Esasen 1980 darbesiyle tasarlanan muhafazakârlaşma ve İslamlaşma sürecinin, kontrolden çıkarak dizayn edilmek istenenin de ötesinde güçlendiği söylenebilir. Bir yandan iktidarda bulunan Refah-Yol hükümeti, yönetici elitleri tasfiye etmeye yönelik girişimlerde bulunurken, diğer taraftan hem yönetsel hem de toplumsal tabanda aşırı dinci hareketler ve cemaatler yükselmiştir. Özellikle RP milletvekillerinin ve belediye başkanlarının “İslam’i tonu” ağır basan söylem ve eylemlerine³⁰⁰ ek olarak, ilk kez “radikal İslamcı terör” adı verilen eylemler (suikastlar, cinayetler vb.) gerçekleşmiştir; Atatürkçü Düşünce Derneği kurucusu Prof. Dr. Muammer Aksoy, Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Çetin Emeç, araştırmacı Turan Dursun, akademisyen Bahriye Üçok, gazeteci Uğur Mumcu gibi isimlere düzenlenen suikastlar³⁰¹ ile Madımak otelinde 33 aydının yakılması gibi hadiseler yaşanması, rejimin restorasyonunu gündeme getirmiştir. Bunun sonucunda 1997 yılında 406 sayılı MGK bildirisinde hükümetin, ülkedeki gerici, dinci hareketlere karşı gereken tedbiri alması istenmiş, buna direnen dönemin başbakanı Necmettin Erbakan, istifa etmek zorunda kalmıştır.

28 Şubat süreci, askeri elitin; yargı, medya, akademi, finans ve ekonomi dünyası ile iş birliği halinde gerçekleştirdiği üstyapıya yönelik bir müdahaledir. Refah Partisi'nin toplumun yalnızca belli kesimlerine yönelik politikalarından rahatsızlık duyan askerî ve sivil elitler ile büyük finans grupları ve onların medya dünyasındaki uzantıları arasında ortaya çıkan uzlaşma sonucunda (Ünay 2018: 48); hem yeni sağ eğilimler veya daha radikal biçimleri olan dinci-muhafazakâr siyasal pratikler, iktidar bloğundan uzaklaştırılmış; hem de 1980’li yıllarda altyapısı oluşturulan finansal kapitalizm, 1997 itibarıyla iktidar bloğunun hegemonik ortaklarından biri olmuştur.

1997-2001 arası dönemde, bu iddiayı destekler nitelikte birçok gelişme yaşanmıştır. Anayasa Mahkemesi tarafından, laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemlerde

³⁰⁰ Bkz. 21.05.1997 tarihli T. C. Cumhuriyet Başsavcılığının “Refah Partisinin Temelli Kapatılmasına Karar Verilmesi İstemi” isimli İddianamesi’nin “Davamıza Dayanak Yaptığımız Deliller” isimli kısmı.

³⁰¹ Kongar, Emre (1 Şubat 2015) “Cinayet, Adalet ve Demokrasi”. Cumhuriyet Gazetesi. (http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/203070/Cinayet__Adalet_ve_Demokrasi__.html, Erişim Tarihi: 26.06.2019).

bulunduğu gerekçesiyle, 1998 yılında Refah Partisi kapatılmış, yöneticilerine siyasi yasak konulmuştur.³⁰² 1997'de göreve gelen Anasol-D³⁰³ hükümeti tarafından havuz sistemi olarak adlandırılan kamu tek hesabı uygulaması kaldırılarak iç borçlanma serbest bırakılmıştır. Bu uygulama faiz ödemelerinin bütçe gelirlerine oranını 2001 yılında % 97'ye yükselmesine ve milli gelirin yaklaşık % 8 küçülmesine neden olmuştur. İzleyen yıllarda birçok kamu bankası özel sermayeye devredilecek, yeni bankalar açılmasına izin verilecek; onlarca bankanın içlerinin boşaltılarak hortumlanması sonucu devlet, bu bankaları TMSF aracılığıyla kurtaracaktır (Ünay 2018: 48-49; Boratav 2005a: 172). Tüm bunlar, finansal kapitalizmin, iktidar bloğundaki hegemonik rolünü gösteren örneklerdendir.

Bu nedenle, 28 Şubat Askeri Müdahalesinin yalnızca yükselen İslamcı hareketlerin tasfiyesi olarak görülmesi yetersiz bir yaklaşımdır. Müdahalenin bir ayağı da kapitalist üretim ilişkileri açısından sorgulanmalıdır. 28 Şubat Müdahalesinin temel nedenleri arasında, yönetici elitin yükselen İslamcı hareketleri tasfiyesinin yanında, dönemin hükümetinin sermaye üzerinde yarattığı kaygılar da sayılmalıdır. Devletin yönetsel aygıtında dini simge ve değerleri öne çıkarmasının askeri eliti rahatsız etmesi, faiz politikalarıyla yükselen finans burjuvazisinin sermaye birikimine ket vurması, tekellilik karşıtlığıyla burjuvazinin diğer fraksiyonları için gelecekte potansiyel tehdit olması, Batı'dan ve kapitalist üretim ilişkilerinden uzaklaşarak İslam ve Doğu ülkelerine yakınlaşarak küresel kapitalizme meydan okuması gibi nedenler, mevcut siyasal sistemin tasfiyesiyle sonuçlanan sürecin dinamikleri olarak sıralanabilir.

1980'li yıllarda hedeflenen dönüşüm, neo-liberal kapitalizme yapısal uyum sağlama ve toplumu apolitikleştirerek kamu düzenini istikrarlı bir şekilde tesis etmekte. Ancak 1990 yılına gelindiğinde ortaya çıkan resim farklıdır. Piyasa dinamikleri tam bir kuralsızlık temelinde yolsuzluk/mafya ekonomisi biçimine dönüşmüş, muhafazakârlık hem siyasal hem de toplumsal tabanda radikalleşerek kurgulanan sınırlarının

³⁰² "16 Ocak 1998 tarihli Anayasa Mahkemesinin Kısa Kararı". Bkz. <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0a6f1734-1ab5-49f7-aea8-77764a0fb3b7?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>, Erişim Tarihi 20.06.2019

³⁰³ 30 Haziran 1997-11 Ocak 1999 tarihleri arasında görev yapan, Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve Demokrat Türkiye Partisi koalisyonunun oluşturduğu 55. hükümettir. Bkz. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html

kontrolünden çıkmış ve kamusal alanda yönetici eliti kaygıya sevk edici sorunlar³⁰⁴ ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, aynı muhafazakâr siyasal iktidarın ekonomi politikalarında³⁰⁵ yükselen yeni burjuvazi fraksiyonu olan finansal kapitalizmin birikim fonksiyonunu dışlaması -28 Şubat askeri müdahalesini- doğurmuştur. Böylece bir kez daha alt-yapının gereksinimleri, üstyapıda değişikliği doğurmuştur. Bu müdahaleden sonra burjuvazinin finansal kanadı, iktidar bloğunun hegemonik ortaklarından biri olmuştur.

³⁰⁴ Hizbullah terör örgütünün ortaya çıkışı, Refah Partili yöneticilerin kamusal alanda anti-laik bir söylem-eylem içerisine girmeleri gibi gelişmeler...

³⁰⁵ Erbakan hükümetinin bu kapsamdaki ekonomi politikalarına; havuz sistemi, faiz politikaları gibi örnekler verilebilir.

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Dönemi'nde kamu güvenlik yönetimindeki dönüşümlerin analiz edilmesi ve bu dönüşümlerin ardında yatan dinamiklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Güvenlik meselesinin iki boyutlu bir kavrayış üzerinden sorunsallaştırıldığı çalışmamızda, güvenlik kavramına yüklenen egemen kavrayış, devlet tarafından yurttaşlarının can ve mal emniyetinin sağlanması olarak somutlaşır. Kavrama yüklenen ikinci kavrayış ise, egemen sınıfların çıkarlarının toplum yaşantısının her alanına hâkim kılınması amacıyla, güvenliğin bir yönetim tekniği/teknolojisi olarak işlevselleştirilmesidir. Böylece ilk Osmanlı güvenlik teşkilatlarının kurulmasından günümüze, güvenlik yönetimindeki dönüşümler ile bu dönüşümlere yol açan dinamikler, literatürdeki kuramsal tartışmalardan özgün olarak sistematize edilen “güvenliği yönetim tekniği olarak ele alan yaklaşımlar” çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Poulantzas'ın ilişkisel devlet modeli ve yerel tarih anlatımları da, analize yardımcı olan yöntemsel unsurlardandır. Sonuç olarak bu çalışmada, kurguladığımız eleştirel bir model üzerinden, kamu güvenlik yönetimindeki dönüşümler, Osmanlı ve Türkiye tarihi özelinde analiz edilmiştir.

Güvenlik, çalışmamızda bir yönetim tekniği olarak ele alınmış ve bu çerçevede oluşturulmuş özgün bir yöntem üzerinden incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, güvenlik yönetiminin, devlet ve egemen sınıflar için yaşamsal önemde olduğu görülmüştür. Bu yaşamsal rol; artık değere el koymaya dayalı birikim modelleri inşa etmek ve tıkandığından yeniden üretmek olup, buna engel teşkil edebilecek muhalif hareketleri/karşı duruşları/potansiyel tehditleri önlemektir. Böylece, güvenliğin hem pre-kapitalist hem de modern dönemde, toplumsal formasyondaki egemen üretim

ilişkilerinin inşası ve yeniden üretimi amacıyla toplumsal hayatın düzenlenmesi işlevi gören bir yönetim tekniği olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamızda, kategorize edilen her dönemin kendine özgü bir üretim ilişkisi mevcuttur. Bu üretim ilişkisi, sözü edilen dönemin egemen sınıflarının çıkarları çizgisinde şekillenmiştir. Her bir üretim ilişkisini veya o üretim ilişkisine özgü bir birikim modelini inşa edebilmek ve bunu yeniden üretebilmek için güvenlik yönetimince toplumsal ilişkiler düzenlenmiştir. Bunun için zaman zaman baskı, zor hatta şiddete dayalı, zaman zaman da hegemonya oluşturma, ideolojik koşullandırma, gözetim pratikleri gibi bir takım yönetim teknikleri uygulanmıştır. Bu uygulamalar, üretim biçimin/birikim modelinin tıkanması, yeni ihtiyaçların ortaya çıkması veya devletin topluma yeterince nüfuz edememesi, toplumu apolitikleştirememesi (edilgenleştirememesi) gibi nedenlerle ortaya çıkan riskler, egemen sınıflar arasında gerilimler veya toplumsal zeminde ortaya çıkan yoksulluk, emekçi örgütlenmeleri, şiddet olayları gibi sonuçlara yol açmıştır. Bunun sonucunda, yeni bir üretim ilişkisi/birikim modeli inşa edilmesi gerekli hale gelir. Bu model de yine güvenlik yönetimi aracılığıyla oluşturulur. Öte yandan bu yeni üretim ilişkilerinin gerekleri, aynı zamanda güvenlik yönetimini dönüştürmüştür. Bu kısır döngüde değişmeyen tek şey, inşa edilen yeni düzenin de, egemen sınıfların çıkarları ve emek gücünün aleyhtarı bir eğilimde olmasıdır. Böylece hipotezimizde öne sürülen, güvenlik yönetiminin merkezi rolü doğrulanmış olmaktadır.

Osmanlı Devleti dönemi için beş bölümde³⁰⁶ ve Cumhuriyet dönemi için ise dört bölümde³⁰⁷ kategorize edilen analizlere ilişkin bulgular şöyle sıralanabilir: Klasik dönemde Osmanlı güvenlik yönetiminin kurumsal fraksiyonunun, parçalı ve karmaşık bir nitelikte olduğu gözlemlenmiştir. Teşkilatlar arasında genel bir hiyerarşi ve uygulama birliği bulunmamaktadır. Mülki idare ve askeri teşkilat iç içe geçmiş olup, - çağın koşullarıyla uyumlu bir biçimde-, polis teşkilatı ve polislik mesleğine ait müstakil bir teşkilatlanma bulunmamaktadır. Askeri amirler aynı zamanda mülki hizmetlerin de

³⁰⁶ Bu dönemlendirmeler Osmanlı'nın kuruluşu olarak kabul edilen 14. yüzyıldan devletin fiilen olarak sona erdiği tarih olan 1918 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır: a.Kuruluş-18. yy, b.18. yy – 1838, c.1838-1879, d.1879-1908 ve e.1908-1918.

³⁰⁷ Bu dönemlendirmeler; a.1918-50, b.1950-60 c.1960-80 ve d.1980-2000.

amiri olarak görev yapmıştır. Kapıkulu askerleri, eyalet askerleri, bekçiler, yasakçılar, mahalli zabıta teşkilatları, ahilik gibi birçok farklı teşkilat tarafından güvenliğin sağlanması, güvenlik yönetiminde koordinasyon sıkıntısı ve sorumluluk alanlarında belirsizlik yaratmıştır. Bu durum Osmanlı güvenlik yönetimindeki dağınık, plansız ve çok başlı bir yapılanmanın varlığını göstermektedir. Klasik dönemde Osmanlı güvenlik yönetiminin politik fraksiyonu ise, sultanın ve toprak sistemine dayalı birikim modelinin güvenliğini sağlamak üzerine şekillenmiştir. Daha açık bir ifadeyle, dönemin güvenlik anlayışı, devletin sahibi kabul edilen sultanın (ve diğer egemen sınıfların); canı, mülkiyeti ile iktidarının (nizamının) güvenliğini sağlamayı ve [fetih + toprak rejimi] vasıtasıyla artık ürüne el koymaya dayalı üretim biçiminin yeniden üretiminin koşullarını hazırlamayı öncelik edinmiştir. Bunun için toprak, ticaret ve toplumun tümü üzerinde pre-kapitalist döneme özgü teknikler çerçevesinde, toplumsal ilişkiler düzenlenmiştir. Bu bağlamda, klasik dönemde, güvenliğin bir yönetim tekniği olarak, birikim sürecinin inşası/korunması ve yeniden üretimini sağlamak için, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi fonksiyonuyla, sistematik bir şekilde işlevselleştirildiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti, feodalizm benzeri bir artık ürüne el koyma mekanizması oluşturmuştur. Artık ürün; vergi, resim, harç, ceza ve angarya gibi tekniklerle egemen sınıflara (sultan, yüksek saray yöneticileri, taşra yöneticileri ve tımarlı sipahiler) aktarılmıştır.³⁰⁸ Egemen sınıflar; çiftlik, tımar, gelir getiren diğer mülklere sahip olarak ve vakıflarda görev alarak zenginleşirken; göçebe topluluklar ise, toprağa bağlanarak köylüleştirilmiş ve üretimi gerçekleştiren ucuz emek olarak konumlanmıştır. Ayrıca, birikim süreci için, üretimin sürmesi zorunlu olduğundan, doğrudan üreticinin asgari koşulları elinden alınmamıştır. Kazançların ve ürünlerin tamamına el konmayarak, sosyal mekanizmalar olan vakıf sistemi ile yardımlar yapılarak; üreticinin asgari koşullarla varlığını sürdürmesine ve tekrar üretim yapmasına müsaade edilmiş, böylece artık ürün sürekli ve istikrarlı olarak egemen sınıflara aktarılabilmıştır. Toprak üzerindeki bu geniş denetimin yanı sıra, gündelik yaşam, bireylerin ve toplumun neredeyse her hareketi, denetim ve gözetim altına alınmıştır. Çalışmayan nüfus “serseri”

³⁰⁸ Sultanın, artık ürünü egemen sınıflarla paylaşmasının nedeni, devletin altyapısal iktidarının zayıf olduğu bu dönemde, merkezin vergi toplama ve güçlenme çabalarında, devlete başkaldıracak potansiyel unsurların sistemle uyumlaştırılarak otoriteye karşı gelmelerinin engellenmesidir

olarak nitelenerek ikametleri ve yer değiştirmeleri sürekli kontrol altında tutulmuştur. Ticaretin her aşaması; ahilik teşkilatı aracılığıyla, fiyat/kar kotalarıyla, emeğin serbest dolaşımını engelleyen gedik vb. uygulamalarla ve mäsadere sistemiyle denetlenmiş, egemen sınıflar dışındaki kişilerin/grupların zenginleşmesine ve birikim yapmalarına engel olunmaya çalışılmıştır.

Osmanlı'da modernleşme hareketlerinin başladığı 17. yüzyıl itibariyle, devlet aygıtında, yönetiminde ve mülkiyet ilişkilerinde yapısal dönüşümler görölmeye başlanmıştır. Toplumsal formasyonun feodal niteliğine eklemlenen tarımda kapitalistleşmenin başlaması ve mülkiyet ilişkilerinde yaşanan aktör değişimleri güvenlik yönetimini dönüştüren temel etkenler olmuştur. Devletin parasal ihtiyaçları ve asker temininde yaşanan sorunlar nedeniyle, fiili olarak çökmeye başlayan tımar sisteminin yerini, iltizam sisteminin almasıyla, birbiriyle ilişkili birçoğ sonuç ortaya çıkmıştır. Egemen sınıflar arasında tasfiyeler ve eklemlenmeler yaşanmış; taşrada, büyük çiftlikler ve toprak mülkiyetinde tekelleşme görölmüş; mültezim ve ayan adı verilen yerel aristokratlar güçlenmiştir. Ayanlar, artık ürünün önemli bir kısmına el koymuş, idari makamlar elde etmiş, kendilerine ait ordular bile kurmuşlardır. Böylece taşra idaresi ayanların eline geçmiş, merkezi otoritenin taşradaki etki alanı daralmıştır. Ayanların, zamanla, artık ürünün daha çoğuna el koyma arzuları nedeniyle kırsalda yaşam alanı kalmayan köylülerin birçoğu, toprağını terk ederek şehirlere göç etmek zorunda kalmış, emek topraktan kopmuştur. Celali başta olmak üzere Anadolu'da gerçekleşen çok sayıda ayaklanma, emeğin topraktan koparılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Osmanlı'da Avrupa benzeri bir sanayileşme gelişmediğinden, köylüler, ücretli emek yerine işsiz kesimlere dönüşmüş, bunun sonucunda sık sık ayaklanmıştır.

Bir yandan toplumsal zeminde ortaya çıkan ayaklanmalar, diğer yandan sultan ve yönetici kadroların artık üründen aldıkları payın (ekonomik sebep) ve topluma nüfuz etme kapasitesinin (politik sebep) gittikçe yerel güç odaklarına kayması, egemen sınıflar arasında bir mücadele doğurmuştur. Bu mücadele, ayaklanmaları³⁰⁹ ve yerel güç

³⁰⁹ Devletin buna reaksiyonu, toplanma/gösteri yasakları uygulanması, sivil toplum örgütlenmelerine izin verilmemesi ve emeğin toprağını terk etmesini önlemeye yönelik uygulamalar olmuştur. Egemenlik altındaki sınıflara, toprağa dayalı artık ürünün temini için ihtiyaç duyulduğundan, köylüler, toplumsal formasyonda kendilerine biçilen rollere sadık kalmaları için güvenlik yönetimi tarafından baskılanmış, devletin zor gücüne maruz kalmışlardır.

odaklarını baskılamak için devletin altyapısal iktidarını güçlendirme yönünde eğilimler ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda hem güvenlik yönetiminin kurumsal yapısında³¹⁰, hem de devletin egemen üretim biçiminde³¹¹ kapsamlı dönüşümler yaşanmıştır. Özellikle 1838 sonrası süreçte, Osmanlı toplumsal formasyonunda, kapitalist üretim ilişkilerinin ağırlığını artırma çabaları yoğunlaşmış³¹² ancak bu çabalar, ilerleyen dönemlerde Osmanlı'nın yarı-sömürge bir kapitalist ekonomiye dönüşmesine zemin hazırlamıştır.

Osmanlı kapitalistleşmenin önkoşulları, güvenlik yönetimi tarafından sağlanmıştır. Bu adımlara karşı (ulemadan ve halktan) gelecek tepkileri engellemek ve yerel güç odaklarının taşradaki etkinliğini zayıflatarak devletin hükmünü uygulama gücünü artırmak amacıyla, öncelikle güvenlik yönetimini merkezileştirme çabalarına girişildiği gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulmasıyla ilk kez güvenlik yönetimi tek çatı altında toplanmıştır. Böylece iç güvenlik birimleri hukuki ve idari açıdan ordudan koparılarak sivil bir güvenlik yönetimine geçilmiştir. Bu yeni sivil güvenlik yönetimi, kapitalist üretim ilişkileriyle eklemlenme adına, toprağından koparak şehre göçen köylüye yönelik önleyici tedbirler almakla ve mülkiyet güvenliğini sağlamakla işlevselleştirilmiştir. Ayrıca, daha önce vakıflar tarafından gerçekleştirilen sosyal destek uygulamaları bu dönemde merkezi yönetim tarafından üstlenilerek (yoksullara maaş bağlanması, hastaneler, bakımevleri açılması gibi) ve çoğunlukla ahlaki konuların denetimini içeren bir dizi düzenleme yapılarak nüfusun üretken kapasitesinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

³¹⁰ Bakanlıkların kurulması, köy ve mahalli idari örgütlerinin kurularak muhtarlar görevlendirilmesi, illerin merkeze bağlanarak buralara merkezden emir alan yetkileri genişletilmiş valiler atanması, devlet memurlarına maaş bağlanması ve merkezi ordunun kurulması gibi.

³¹¹ Bu doğrultuda gerçekleştirilen uygulamalardan ilki olan 1838 yılında yapılan Balta Limanı Antlaşması, öncelikle İngiltere'ye ardından diğer Avrupa devletlerine kapitülasyonlar verilmesiyle sonuçlanmıştır. 1839'da müsaderenin ve (daha önce fiili olarak çöken) tımar sisteminin resmen kaldırılmasıyla ve 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesiyle; koşullu devlet mülkiyeti yerine özel mülkiyet esaslı yeni bir mülkiyet ilişkisi ortaya çıkmıştır. 1841 yılında uygulamaya konulan Mürur Nizamnamesi doğrudan üreticinin serbest dolaşımını yasaklamıştır. 1854 yılında başlayan dış borçlanma, 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere tanınan yeni haklar, 1867'da yabancılara mülkiyet hakkı tanınması ve 1876 sonrası ilan edilen meşrutiyet (demokratikleşme) hareketleri, kapitalist üretim ilişkileriyle eklemlenme yönünde atılan diğer adımlardır.

³¹² Osmanlı'nın kapitalistleşme çabaları, ayanların etki alanının daraltılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Osmanlı yöneticileri, kapitalistleşme yönünde atılacak adımlarla, ayanların gücünün kırılacağına inanmıştı.

1879 sonrası dönem, bağımlı kapitalistleşmenin³¹³ ve bir dizi yapısal sorunun³¹⁴ yol açtığı parasal ihtiyaçların, güvenlik yönetimindeki dönüşümü etkilediği bir sürecin başlangıcıdır. Kuruluşu gereği polis ve jandarma vazifesini aynı anda yapmaya çalışan ve genel olarak şehir merkezinde konuşlandırılan zaptiye teşkilatı, kırsal alanlarda meydana gelen eşkıyalık, isyan ve benzeri olaylara müdahalede yeterli olamamıştır. Çünkü devletin parasal sıkışıklığı nedeniyle, zaptiye teşkilatının hem personel hem de fiziki imkaları karşılanamamıştır. Buna çözüm olarak atılan adımlardan ilki, 1879 yılında Zaptiye Müşiriyeti'nin lağvedilmesiyle boşa kalan jandarma birliklerinin (Asakir-i Zaptiye), mülki – sivil idarenin elinden alınarak askeri makama (Seraskerlik) bağlanmasıdır. Hemen ardından polis teşkilatı yeni kurulan Zaptiye Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu sistemde polis; şehirlerin, jandarma ise kırsal alanların güvenliğinden sorumlu tutulmuştur. Bu değişikliklerle oluşan ikili güvenlik yönetimi, günümüze kadar ulaşmış olup, polis ve jandarma temelli kamu güvenlik yönetimiyle büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Ayrıca 1907 tarihinde çıkartılan Polis Nizamnamesiyle, Osmanlı güvenlik yönetiminde sıklıkla görülen merkez ve taşra arasındaki uygulama farklılıklarının giderilmesi, güvenlik aygıtının merkezileşmesi adına atılan bir diğer adım olmuştur.

1907 Polis Nizamnamesiyle güvenlik yönetiminde Weberci anlamda bir uzmanlaşmaya gidilmiş, daha önce polisin yetki ve sorumluluk alanı içerisinde yer alan; yangınların söndürülmesi ve mali piyasaların denetimi gibi bazı görevler, bu nizamnameyle kaldırılmıştır. Bunun yanı sıra, hükümetin güvenlik yönetimi üzerindeki kontrol ve etkisini artırmak amacıyla vilayetlerdeki jandarma birlikleri, Zaptiye Müşiriyeti'nden alınıp Seraskerlik makamına bağlanmıştır. Çünkü vilayet emrinde çalışan Zaptiye Müşiriyeti birliklerinin maaşlarının büyük oranda yerel unsurlar tarafından karşılanmasının, bu birlikler üzerinde merkezin hiyerarşik gücüne zarar verdiği görülmüştür. Bu adımın, devletin güvenlik aygıtının bütçesinin de merkezileşmesi adına atıldığı söylenebilir. Ayrıca 1907 Polis Nizamnamesinin 86.

³¹³ İlk kez 1854 Kırım Savaşı sırasında alınmaya başlanan dış borçlar ödenemeyerek, yalnızca 21 sene sonra moratoryum ilan edilmiş ve Duyunu Umumiye adı verilen bir denetim mekanizması kurularak ekonominin gelir kaynaklarına Avrupa ülkelerince el konmuştur.

³¹⁴ Sarayın, ordunun ve halkın ihtiyacı olan üretimin ülke içi kaynaklarla sağlanamaması sebebiyle ortaya çıkan parasal sorunlara ek olarak genişlemenin ve fetih gelirlerinin durmasıyla devletin gelir kaynakları da önemli ölçüde azalmıştır. En önemlisi de, sanayi devrimi gerçekleştirilememiştir.

maddesiyle; polis memurları öncelikle padişahı ve hükümeti, meydana gelebilecek olumsuz nitelikteki olaylara karşı korumakla görevli kılınmıştır. Polis teşkilatına, rejimin ve hükümetin güvenliğini sağlama işlevinin yüklenmiş olması, güvenlik yönetiminde polis teşkilatının önem ve ağırlığını artırma eğilimini teyit etmektedir.

1908 sonrası dönemin en temel özelliği, devletin yıkılış süreci ile imkân-kabiliyetleri açısından acziyet içerisinde bulunması ve yönetici elitlerin içerisinde güçlenen bir kesimin yeni bir birikim modeli inşa etme çabalarıdır. 1908 sonrası yönetimin yeni güç odağı olarak öne çıkan İTC, mülkiyet ilişkilerinin niteliğini değiştirme yönünde politikalar (milli iktisat³¹⁵ denilen) izlemiştir. Bu çerçevede, sözü edilen birikim modelini inşa etmek amacıyla, İTC iktidarı döneminde hem güvenlik yönetiminin dönüştürüldüğü³¹⁶ hem de mülkiyetin güvenliğine³¹⁷ yönelik tedbirler alındığı gözlemlenmektedir. Bu uygulamalardan polis teşkilatına yüklenen göreceli ve sınırları belirli olmayan görevler, toplumun denetiminde ve günlük hayatın gözetiminde, devletin, güvenlik yönetimini bir araç olarak kullandığını göstermektedir. Bununla birlikte özellikle polis teşkilatı üzerinden gerçekleştirilen kurumsal dönüşümlerin amacı, iç güvenlik yönetiminin bu yeni aktörü üzerinde tam egemenlik sağlamaktır. Bu dönemde polis kuvveti, diğer güvenlik aktörleri arasında, devletin topluma doğrudan nüfuz etme kabiliyetini artıran, iktidarını topluma yayabilmesini³¹⁸ kolaylaştıran bir

³¹⁵ Egemen sınıflar arasındaki sarayın, ayan sınıfının ve gayrimüslim burjuvazinin tasfiye edilmesi ve milli burjuvazinin yaratılma çabaları, bu politikaların en önemlileri arasındadır. Yabancı şirketlerin/gayrimüslim burjuvazinin tasfiye edilmesi, yerine Türk-Müslüman tüccarın/üreticinin ikame edilmesi hedeflenerek yerli girişimcilere birçok ayrıcalık tanınmıştır. Sanayi tesislerini ve fabrikalaşmayı artırmak amacıyla vergi, arsa, ruhsat gibi konularda birçok desteği kapsayan Sanayi Teşvik Kanunu; tarımsal üretimi artırmayı amaçlayan tohum, eğitim, vergi teşviklerini düzenleyen Zirai Hizmet Kanunu ve Tarım Kanunu, kapitalist ve milli kalkınma politikalarına örneklerdendir.

³¹⁶ 1879'dan bu yana polis teşkilatından sorumlu makam olan Zaptiye Nezareti kaldırılarak yerine polis işlerini yürütmek ve genel kolluğu temin etmek üzere Dâhiliye Nezaretine (İç İşleri Bakanlığı) bağlı Emniyet-i Umum Müdüriyeti kurulmuştur. 1919 yılında Umum Jandarma Komutanlığı, Dâhiliye Nezaretine bağlanmıştır.

³¹⁷ 1907 Nizamnamesinin 72–85 maddeleri arasında sayılan polisin zabıta görevlerinin neredeyse tamamı, işsizlerin; bekârların; alkol kullananların ve farklı yaşam tarzlarının kişisel ve mekânsal denetimine yöneliktir. Bunun yanı sıra nizamnamenin tam 10 maddesinde (73, 84, 108, 109, 110, 111, 115, 117, 133, 135. maddeler) “serserilere” yönelik uygulanacak tedbirlerin açıklanması, günlük hayatın denetimine verilen önemi gösteren diğer somut örneklerdendir. 80. maddede yer alan “genel ahlakı koruma; ahlak ve edebe aykırı davranışların denetimi; han, otel, pansiyon, meyhaneler ve kumarhaneler gibi kamusal alanların denetimi” gibi...

³¹⁸ II. Meşrutiyet döneminde, kamu güvenlik yönetiminde hak ve özgürlükler üzerine bazı olumlu değişimler de gerçekleşmiştir. Bunun, Meşrutiyet'in sivil hakların gelişimine olan katkıları, dış konjonktürde sivil hakların gelişme eğiliminin iç etkileri ve halkın desteğini alma arzusunun sonucu olduğu söylenebilir. Bu kapsamda yapılan düzenlemeler, kolluk görevlilerinin keyfiyetini bir nebze de olsa kısıtlamaya ve vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini artırmaya yönelik Tanzimat sonrası ilk

tahakküm aracı olarak öne çıkmaktadır. Sonuçta, 1908 sonrası dış koşullar nedeniyle (Birinci Dünya Savaşı, dış borçlar, kapitülasyonlar ve dış ticarete yönelik serbestleşmeler) bir iktidar politikası olarak yaratılmak istenen milli burjuvazi sınıfının oluşmadığı, arzulanan milli sanayileşmenin ortaya çıkamadığı ve devleti yıkılmaktan kurtarma çabalarının başarısız olduğu görülmektedir.

Yeni Türk Devleti'nin kuruluş yıllarını ifade eden 1918-50 arası süreçte, kamu güvenlik yönetimindeki yasal, kurumsal ve politik dönüşümleri şekillendiren unsur, üretim ilişkilerinin gerekleri ve kurucu ideolojik eğilim olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından üstyapıda gerçekleştirilen inkılap hareketleriyle, Türk ulusal modern devletini inşa etmeye yönelik politikalar izlenmiştir. 1946'ya kadar çok partili hayat ve henüz etkin bir burjuva sınıfı mevcut olmadığından, sermaye ve diğer güç odakları iktidara taleplerini dayatamamıştır. Bu nedenle yukarıdan dayatılan ulusal devlet inşa sürecinde, iktidar bloğunda ve mülkiyet ilişkilerinde belirgin dönüşümler yaşanmıştır. Kurtuluş Savaşı, bir halk hareketinden ziyade toprak ağaları, tüccarlar ve laik- sivil askeri elitler koalisyonunun desteğiyle kazanıldığından, yeni iktidar bloğu bu koalisyonun temsilcilerinden oluşturulmuştur. Eski düzenin siyasi kurumlarından olan saltanat, hilafet ve temel ekonomik temsilcisi olan gayrimüslim burjuvazi³¹⁹, iktidar bloğundan tasfiye edilmiştir. Alt-yapıda, Tanzimat'tan bu yana sürdürülmek istenen kapitalist gelişim eğilimi benimsenerek, toplumsal hayatın burjuva kapitalist düzenine uyarlanması için gereken hukuki ve kurumsal üst-yapının ana unsurları inşa edilmiştir³²⁰. Bu dönüştürücü hareketlerin oluşturduğu toplumsal formasyonu korumak ve yeniden üretmek amacıyla, bir yandan "sınıfsız toplum" söylemleri üzerinden bir yandan da zora dayalı tedbirlerle olası muhalif toplumsal hareketlere/tepkilere engel olunmak istenmiştir.

girişimler olarak nitelenebilir. Bu tezi destekleyen örnekler şöyle sıralanabilir: Karşılaştırmalı olarak incelendiğinde 1907 nizamnamesinde polisin temel görevleri sultanı, genel emniyeti ve asayişini korumak olarak sıralanırken, 1913 nizamnamesiyle buna halkın can, mal ve ırzını da koruma görevleri eklenmiştir. Önceden yasak olan toplanma özgürlüğü konusunda "İçtimaatı Umumiye Kanunu"yla (yalnızca) Türklere silahsız olmak koşuluyla toplantılar yapma hakkı verilmiştir. 1909 tarihli "Cemiyetler Kanunu" ile ticari amaç dışındaki cemiyetlerin kurulması serbest bırakılmıştır. Basın ve yayınla ilgili konular hukuki çerçeveye oturtulmuştur. Serseri olarak adlandırılan şahıslarla ilgili işlemler yeniden tanımlanarak, bu konu adli makamların yetki ve sorumluluklarına bırakılmıştır.

³¹⁹ Bunun nedeni, Osmanlı'dan miras kalan bağımlı/yarı-sömürge kapitalist gelişim niteliğini sonlandırmaktır

³²⁰ Ticaret, sözleşme, mülkiyet, miras ve aile hukuku gibi alanlarda yapılan reformlarla, toplumsal hayatın burjuva kapitalist düzenine uyarlanması amaçlanmıştır.

Güvenlik yönetimi, bu çerçevede rejimin ve iktidar bloğunun çıkarlarını ve toplumsal formasyonun gereklerini yerine getiren bir aygıt olarak araçsallaştırılmıştır. Türk milli kimliğine dayalı ulus devleti inşa çabası, dönemin üretim-mülkiyet ilişkilerinin belirleyici unsuru olmuştur. Bunun için öncelikle güvenlik yönetiminin imkân ve kabiliyetlerini artırmaya yönelik politikalar izlenmiştir: Seyyar Jandarma Müfrezeleri ve Umumi Müfettişlikler kurulmuş, polis örgütleri merkezi ve hiyerarşik bir teşkilata dönüştürülmüş, tüm il ve ilçelerde örgütlenmesi tamamlanmış, güvenlik aktörlerinin yasal zırhı ve takdir yetkisi artırılmıştır.

1930'lu yıllara kadar iç güvenliğin sağlanmasında, polis ve jandarma teşkilatı yerine orduya öncelik verilmiştir. İçte dönük bir tahakküm mekanizması olan polis teşkilatının güvenlik yönetiminde öne çıkarılmaması, sivil topluma tam anlamıyla nüfuz edilememesine yol açmıştır. Şeyh Said Ayaklanması, Atatürk'e yönelik suikast girişimi, Menemen Ayaklanması ve diğer muhalefet ayaklanmaları, devletin topluma nüfuz edememesi ile ilişkili görülmelidir. Bu muhalif hareketlere devletin reaksiyonu Takrir-i Sükûn Kanunu, İzale-i Şekavet Kanunu, Matbuat Kanunu, Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Firariler Hakkındaki Kanun ile İstiklal Mahkemeleri gibi kurumlar aracılığıyla zora dayalı uygulamalar biçiminde karşı koymak olmuştur. İktidar bloğunu ve rejimi tehdit ettiği düşünülen etnik, ideolojik ve mülkiyete dayalı risklerin bertaraf edilmesi için, korku toplumu oluşturmaya yönelik yönetim teknikleri, devlet odaklı zorun temel uygulanış biçimi olmuştur.³²¹

³²¹ Bu çerçevede, toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik olarak uygulanan bazı yönetim teknikleri şöyle örneklendirilebilir: İstiklal Mahkemeleri, Takrir-i Sükûn ve Hıyanet-i Vataniye gibi istisnai yönetim uygulamalarıyla toplumda korku ve güvensizlik hissi yaratılmış, böylece bireylerin kamusal alandan, karar alma süreçlerinden uzaklaştırılması (toplumsal pasifleştirme) amaçlanmıştır. Bu yöndeki uygulamalardan ilki, 1920 yılında Firariler Hakkında Kanun ve Hıyanet-i Vataniye Kanunları çıkarılarak, TBMM'ye (iktidara) karşı her türlü ayaklanma teşebbüsü vatan hainliği kabul edilmesidir. İlerleyen dönemde vatan hainliği kavramının kapsamı genişletilerek, dini veya siyasi amaçla çalışan cemiyetlere üye olmak ve bu kapsamda faaliyetlerde bulunmak da bu nitelikte bir suç olarak kabul edilmiştir. Aynı yıl, Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri kurularak, silah altına alınmayı reddetmek ve saltanata, hilafete, kamu düzenine yönelik her türlü muhalif teşebbüs suç sayılarak cezalandırılmıştır. 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunuyla, yürütme erkine 'rejimi tehdit eden ve kamu güvenliğini/düzenini bozucu nitelikteki tüm eylem ve davranışlar, yayın ve düşüncelere' karşı yaptırım uygulama yetkisi tanınmıştır. Bu kanun kapsamında İkinci Dönem İstiklal Mahkemeleri kurulmuş, gazete ve dergiler yasaklanmış, ana muhalefet partisi (TCF) kapatılmıştır. Böylece ülke genelinde rejime ve inkılaplara yönelik tüm eylem ve muhalif hareketlere, karşı duruşlara, müdahale edilmiş, ağır cezalar verilmiştir.

1930 yılına kadar uygulanan korku toplumu oluşturmaya dayalı güvenlik politikalarının, arzulan toplumsal itaati sağlamada yetersiz olduğunun anlaşılmasından sonra, güvenliğe yönelik diğer yönetim tekniklerinden olan hegemonya oluşturulması ve ideolojik koşullandırma işlevlerine önem verildiği görülmektedir. Bu çerçevede ilk olarak güvenlik yönetiminde ordu yerine polis teşkilatının önem ve ağırlığının artırıldığı³²² gözlemlenmektedir. Böylece güvenlik yönetiminin topluma nüfuz etme kapasitesini artırarak, rejimin ve üretim ilişkilerinin güvenliğini koruma ve bunlara muhalif hareketleri engelleme kabiliyetlerine erişmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra iktidar bloğunun ideolojisinin ve çıkarlarının muhalefet görmeden toplum tarafından meşru karşılanması amacıyla DİA'lar³²³; rejimin hegemonyasını oluşturmak, yaygınlaştırmak ve derinleştirmek amacıyla organik aydınlar³²⁴ işlevselleştirilmiştir

Erken Cumhuriyet Dönemi kamu güvenlik yönetimi, “makbul vatandaşı/ulusun” inşa edilmesi, iktidar bloğunun çıkarlarının korunması ile inkılaplara yönelik muhalefetin bertaraf edilmesi işlevlerini yerine getirmiştir. Gerçekleştirilen inkılaplar ile geleneksel inanç ve değerlerin aktarım aracı olan dil, tarih ve simgelere müdahale edilmiştir. Ancak 1939 yılında beliren İkinci Dünya Savaşı ile yeni bir süreç başlayacak, kurucu elitlerin önderliğinde kurulan iktidar bloğu içinde çatışmalar ortaya çıkacaktır. Böylece Türk siyasi tarihinde yeni bir döneme giden yol açılacaktır. 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu, 1942 Varlık Vergisi, 1945 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi peşi sıra uygulanan bu reaksiyonlar, burjuvazi ile bürokrasi arasındaki ittifakın çözülmesine yol açacak ve alt-yapı; üst-yapıyı dönüştürecektir.

³²² 1930 yılına kadar hiçbir yasal düzenleme yapılmayan polis ve jandarma teşkilatları için 1930-37 yılları arasında, beş kapsamlı kanun ve çok sayıda alt yönetmelik çıkarılmıştır. Ayrıca polis ve jandarma kuvvetlerinin teşkilatlanma ve personel açısından niceliksel ve niteliksel olarak güçlendirildiği görülmektedir

³²³ Dini DİA'lar işlevselleştirilerek: Arapça ezan yasağı getirilmiş, cemaat ve tarikatlar yasaklanmış, türbe ve benzeri dini meskenler kapatılmıştır. Eğitim DİA'sı işlevselleştirilerek: Köy Enstitüleri ve Halkevleri açılmış, din dersleri müfredattan çıkarılmıştır.

³²⁴ Fatih Rıfkı Atay'ın çıkardığı “Yeni Mecmua Dergisi”, Mahmut Esat Bozkurt'un “Türk İhtilali'nin Düsturları” ve Ziya Gökalp'in “Türkçülüğün Esasları” gibi eserleri, Şevket Süreyya Aydemir'in önderliğindeki “Kadro Dergisi” ile Halkevleri tarafından çıkarılan “Ülkü Dergisi”, hegemonyanın inşasına yönelik faaliyetler arasında gösterilebilir.

1950 sonrası yıllar hem üretim ilişkileri hem de güvenlik yönetimindeki dönüşüm açısından özgün niteliklere sahiptir. Öncelikle çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, tatmin edilmesi gereken toplumsal taban ve oy kaygısı, karar alma süreçlerinde önemli bir unsur olarak ortaya çıkmış, bunun yansıması popülizm olmuştur. İkinci olarak, Tanzimat sonrası dönemin sürekliliğine uygun biçimde kapitalist üretim ilişkilerinin gereklerine uyulmuştur. Milli burjuvazi, devletin de desteğiyle yavaş yavaş güçlenmiş ve iktidar bloğunun önemli bir ortağı olmaya başlamıştır. Milli sermayenin rakibi olacak bir toprak oligarşisi ve gayrimüslim burjuvazi mevcut olmadığından, sermaye birikiminin koşullarını milli burjuvazinin farklı kanatları ve küresel koşullar belirlemiştir. Piyasanın taleplerini karşılayamayan hükümetlerin sıkça yenilenmesi bunun göstergesidir. Halk ise 1960-80 arası dönem dışında toplumsal hareketlere ve hak arama mücadelesine örgütlü bir katılımında bulunamamıştır. Böylece burjuvazi, toplumsal tabana sahip olmamasına rağmen hegemonik konuma gelmiştir. Birikim rejiminin tıkandığı anlarda, sermaye, ihtiyaç duyduğu fiili mücadeleyi, toplumsal tabanları olmadığından, görelî özerklik tanıdığı yönetici elitlere bırakmıştır. Burjuvazi, yönetici elitleri “devletin bekası”nın koruyucusu rolüne ikna etmiştir. Bu rolün sınırları, iktisadi kalkınmanın maddî şartlarını tıkandığında yeniden üretmek ve toplumsal hareketlere engel olmak olarak çizilmiştir. Böylece bir nevi ortaklık kurulmuş; burjuvazi, yönetici elitler vasıtasıyla sınıfsal kazanımlar elde etmiş, yönetici elitler ise görece özerk bir konum kazanmıştır.

Bu sürecin ilk kırılma noktası olan 1950-60 arası dönem, yeni bir ideolojik eğilim ve birikim rejimi doğrultusunda şekillenen bir güvenlik yönetimini ifade eder. Demokratikleşme, ekonomide serbestleşme çabaları ve İslam-Osmanlı geçmişiyile barışma söylemleri ile iktidarı, yönetici elitin elinden alan muhafazakâr ideolojinin ilk temsilcisi Demokrat Parti (DP) olmuştur. DP dönemi, kapitalist üretim ilişkileriyle eklemlenme politikalarındaki sürekliliğin devam ettiği bir siyasal pratiktir. DP'nin iktidara geliş koşullarını oluşturan toplumsal ve sınıfsal tabandaki liberalleşme beklentisi, kapitalizmle askeri ve mali bütünleşme³²⁵ yönündeki adımları doğurmuştur. Demokrat Parti bu politikaları uygulayabilme zeminini oluşturmak amacıyla hem kamusal hem de sivil alanların tümüne nüfuz etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede,

³²⁵ Kore'ye asker gönderilmesi, Bağdat Paktı'nın kurulması, ABD'ye askeri üsler verilmesi gibi adımlar sonucunda hem NATO üyeliği gerçekleşmiş, hem de ABD'den askeri ve mali yardımlar sağlanmıştır.

güvenlik yönetimi aracılığıyla toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik yönetim teknikleri³²⁶ yoğun şekilde uygulanmıştır.

Ancak 1954 sonrasında hem çeşitli nedenlerle tarımsal üretim azalmış hem de enflasyon artışı, döviz kıtlığı gibi ekonomik sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece toplumsal tabanca yoksulluk ve satın alma gücünün daralması nedeniyle huzursuzluklar ortaya çıkmıştır. Ayrıca ekonominin genelindeki bu sorunlardan yararlanmak ve daha çok kazanç elde etmek isteyen bazı tüccarların, karaborsacılık faaliyetleri yürütmeleri, DP ile ticaret burjuvazisinin arasında gerilimler doğurmuştur. İktidarına yönelik tehditleri zor gücü ile engellemeyi hedefleyen DP; yargı, ordu, bürokrasi, muhalefet partileri ve sivil toplum kuruluşları üzerinde otoriter bir denetim kurma çabasında olmuştur.³²⁷ Buna ek olarak sanayi burjuvazisinin yükselişine karşın, popülist nedenlerle ve iktisadi faaliyetlerin yavaşlamasıyla DP, bu kesimin taleplerine

³²⁶ DP döneminin ilk yıllarında, (1950-53 arası) yatırım, üretim ve büyümenin hızla artması ve uygulanan serbestleşmeye yönelik politikalar, devlet-burjuva ilişkilerinin sorunsuz yürümesini sağlamıştır. Bunun yanında toplumsal tabanın da desteğini almaya yönelik birçok popülist düzenleme hayata geçirilmiştir. Din'i DİA işlevselleştirilerek; Arapça ezan yasağı kaldırılmıştır; dini radyo yayınları başlatılmıştır; türbe ve benzeri dini meskenlerin yeniden açılmasına ve cemaat/tarikatların yeniden yaygınlaşmasına izin verilmiştir. Eğitim DİA'sı işlevselleştirilerek; Köy Enstitüleri ve Halkevleri kapatılmıştır, eğitimde zorunlu din dersi müfredata eklenmiştir. Kurucu ideolojinin simge ve değerlerini toplum nezdinde önemsizleştirmek ve iktidar bloğunun ideolojisinin halk tarafından meşru görülmesini sağlamak hedefiyle: haberleşme DİA'sı işlevselleştirilerek; radyo devlet malı olarak görülmüş ve partizanlaştırılmıştır. Rejimle organik ilişkiler kuran basın-yayın kuruluşları, kültür ve terbiye aracı olarak toplum mühendisliğinde kullanılmıştır. Rejimin hegemonyasını oluşturmak, yaygınlaştırmak ve derinleştirmek amacıyla organik aydınlar işlevselleştirilmiştir. Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ali Fuat Başgil ve Peyami Safa gibi muhafazakâr aydınların Demokrat Parti'nin politikalarının düşünsel temellerine ve toplum üzerinde hegemonya kurmasına katkıları olmuştur.

³²⁷ Bu çerçevede, sivil toplumun zapt edilmesi amacıyla, toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik uygulanan yönetim teknikleri şöyle örneklendirilebilir: 1954 yılında başlayan karaborsa/stokçu operasyonları, 1956 yılında TBMM'ye sunulan ve (reddedilmiş olsa da gerilimi artıran) karaborsacıların idamını isteyen önerge, aynı yıl (yeniden) yürürlüğe konan Milli Korunma Kanunu ile ardından çıkarılan İktisadi Tedbirler Kanunu, hükümete, ticari hayat ve özel mülkiyet üzerinde önemli kısıtlamalar/müdahaleler getirme yetkisi sunmuştur. Bunun yanı sıra muhalefetin etkisiz kılınması amacıyla korku ve güvensizlik iklimi yaratılmasına yönelik politikalar, bu dönemde de etkin şekilde uygulanmıştır. Bu çerçevede; CHP'nin mallarına ve yayın organı Ulus Gazetesi'ne el konulmuş, diğer muhalefet partisi olan Millet Partisi kapatılmıştır. Küçük partilerin (CMP ve HP) meclis grupları ortadan kaldırılmış, milletvekillerinin TBMM'ndeki konuşma haklarından, soru ve önergeleri vermelerine kadar birçok konuda kısıtlamalar getirilmiştir. Siyasal partilerin, seçim propaganda devresi dışında açık veya kapalı hava toplantıları yapmaları mülki amir iznine bağlanmış, toplantı ve gösterilerde silahlı müdahale de dâhil olmak üzere polise geniş yetkiler verilmiştir. TSK ve yargıda emekli edilmeler suretiyle tasfiyeler yapılmış, akademisyenlerin siyasetle uğraşmaları yasaklanmıştır. Muhalif basın ise, kontrol/denetim altında tutularak iktidara yönelik eleştirel yayınlar yapılması engellenmiştir; muhalif gazeteciler dava açma/ceza verme tehdidiyle susturulmuştur; hükümet ve üyeleri aleyhinde yayın yapılması suç kabul edilmiştir. 1960 yılında, Takrir-i Sükûn dönemine benzer bir uygulama olarak Tahkikat Komisyonu kurularak, hem ana muhalefet partisinin hem de ülkenin her bölgesinde yaşanan kanun dışı siyasi faaliyetlerin incelemesi ve bunlara müdahalede bulunulması hedeflenmiştir. Böylece ülkedeki tüm siyasi faaliyetler denetim altına alınmıştır.

karşılık vermemiştir. Sanayi burjuvazisi, devlet desteklerinden ve özel teşviklerden yararlandırılmamıştır. Böylece toplumsal tabanda yoksulluk ve satın alma gücünün daralması nedeniyle ortaya çıkan huzursuzluklara, sermaye sınıflarının, yönetici elitlerin ve diğer muhalif kesimlerin rahatsızlıkları da eklenince, üst-yapıda değişimin tüm koşulları ortaya çıkmıştır. Bu konjonktür, ticari ve tarımsal burjuvazide derin rahatsızlıklar yaratmış, sermaye sınıfını iktidar bloğundan uzaklaştırmış, bu kesimler, istikrarsız olarak gördüğü ekonomiye, planlı bir yaklaşım getirilmesi talebini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Üstyapıdaki değişim ihtiyacı, kendisine bunalım dönemlerinde devleti kurtarma ve dönüştürme misyonunu atfeden askeri elitler tarafından karşılanacaktır. 1960 darbesi bu misyonun bir ürünüdür.

1960 yılından itibaren, yaklaşık kırk yıllık zaman diliminde en ayırt edici noktalardan biri; parlamenter rejimin düzenli aralıklarla askeri müdahalelerle karşılaşmasıdır. Bu dönem, Türk siyasi tarihinde siyasal aktörlerden ziyade, çoğunlukla yönetici elitin askeri müdahalelerinin üretim ilişkilerini yönlendirdiği bir sürece tekabül eder. Askeri darbeler, bir yönüyle yönetici elitin (Tanzimat'tan itibaren) kendini, bunalım dönemlerinde toplumun kurtarıcısı misyonu ile görevli addetmesini yansıtırken diğer yönüyle kitle desteğinden yoksun olan burjuva sınıfının, üretim ilişkilerindeki tıkanıkları aşmak, dönüştürmek ve kapitalizmle eklemlenme yönündeki amacına aracılık etmiştir. Bu dönemin temel problemi ise, toplumun ezilen sınıflarını temsil eden işçi, köylü, öğrenci ve diğer emekçilerin kuvvetli örgütlenmeler kurarak, büyük toplumsal hareketlere, eylemlere girişmeleri ile devletin/burjuvazinin bunları engelleme mücadelesidir.

Bu dinamiğin³²⁸ ilk parçası, 1960 askeri darbesidir. DP'nin yönetici eliti tasfiye çabaları ve kendisine muhalif tüm kesimlere yönelik baskıcı, otoriter politikalarının yanı sıra, yükselen sanayi burjuvazisinin taleplerine karşılık vermemesi, yönetici elitin siyasal iktidarlara yönelik ilk askeri müdahalesini doğurmuştur. Darbe sonrası sanayi burjuvazisi, iktidar bloğunun etkin bir üyesi haline gelmiş, genel ekonomi politikaları (planlama ve ithal ikame) bu sınıfın çıkarlarıyla uyumlulaştırılmıştır. Ancak hem 1961

³²⁸ 1960 sonrası Türkiye'de, kapitalist üretim ilişkilerinin dönüştürücü unsurları, dört temel dinamik üzerinden açıklanabilir: 1960 askeri darbesi, 1971 muhtırası, 1980 askeri darbesi ve 28 Şubat 1997 askeri müdahalesi.

Anayasa'sının sivil haklara yönelik kazanımları hem iç talebin canlı tutulması hem de dış konjonktürün (1968'in küresel ilhamının) de etkisiyle sermaye, gerek ücretler gerekse haklar konusunda işçi sınıfına önemli ödünler vermek zorunda kalmıştır. Grev hakkını içeren toplu pazarlık sistemi, yaygın sendikalaşma, sayısı ve militanlık düzeyi yükselen grevler bu kazanımlar arasında sayılabilir. Ancak toplumsal hareketlerin giderek yükselmesi ve bir türlü önlenmesi hem yönetici elit hem de burjuvazi için yaşamsal bir risk olarak algılanmıştır. Bu risk, dinamiğin ikinci parçasını -1971 Muhtırasını- doğurmuştur. Egemenlik altındaki sınıfların mücadelesi, Türkiye tarihinde ilk kez, toplumsal ilişkilerin dönüştürücü dinamiği olmuştur. Buna karşın, emekçi hareketlerinin önlenmesi ve sanayi burjuvazisinin taleplerinin karşılık bulması amacıyla 1971 sonrası dönemde, toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik yönetim teknikleri uygulanmıştır.³²⁹

Alınan tüm tedbirlere rağmen emekçi hareketleri önlenememiş, aksine bunlara 1977 yılından itibaren toplumsal-politik-ekonomik alanlarda yeni sorunlar eklenmiştir. Siyasal sistem, bu tarihten itibaren ciddi biçimde tıkanmıştır. Hükümet kurma ve cumhurbaşkanı seçme gibi ritüeller yerine getirilemez, politik mekanizmalar

³²⁹ Bunlardan ilki, bir güvenlik yönetimi tekniği olarak korku toplumu inşa etmeye yönelik sıkıyönetim uygulamasıdır. Kamu düzeninin bozulmasına çözüm olarak sunulan sıkıyönetim uygulaması, toplum üzerinde mutlak bir baskı kurulmasını ifade eden yönetim tekniklerindedir. 12 Mart Muhtırası, 1974 Kıbrıs Harekâtı, 1975 Irak İç Savaşı ve 1978 Maraş Olaylarının ardından sıkıyönetim uygulamasına geçilmiştir. Sıkıyönetim, 1980'e gelindiğinde 48 ili kapsar hale gelmiştir. DGM'lerin kurulması: 1973 yılında kurulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) -kesintiler olmakla birlikte- 1973 yılından 2004'e kadar yargının hukukiliğine ve hakkaniyetine zarar vermiş bir istisna hali uygulamasıdır. Kendisine verilen "devletin güvenliğini ilgilendiren suçlara bakma" görevinin içinde barındırdığı muğlaklıklar, DGM'lerin görev ve yetki alanını neredeyse sınırsızlaştırmış, üyelerinin bir kısmının askeri personel olması ise, mahkemelerin korku iklimi yaymasına neden olmuştur. Bu da DGM'leri devletin baskı aygıtına dönüştürmüştür. Birçok suikast, mafya ilişkileri, siyasal parti ve sivil toplum örgütlerine ilişkin davalara bakan DGM'ler görev yaptığı süre içerisinde seksen binin üzerinde kişi hakkında cezai müeyyide uygulamıştır. Ayrıca 1971 Anayasa Değişiklikleri ile devlet memurlarının sendika kurma hakları kaldırılmış, üniversitelerin özerkliği kısıtlanmıştır. Gözaltı ve tutukluluk süreleri artırılarak güvenlik yönetiminin yetkileri artırılmıştır. 1970 sonrası tüm hükümet programlarında, kalkınma planlarında ve benzeri kamu politika belgelerinde, ülkedeki asayiş sorunlarının temel nedeni olarak komünizm görülmüş ve tehdit olarak sunulmuştur. DEV-GENÇ, DİSK ve TÖS gibi sendikalar/örgütlenmeler kapatılmış, bunların birçok üyesi tutuklanmıştır. Grevler ve toplu sözleşmeler askıya alınmış, ücretler dondurulmuştur. 1972 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır (anayasa md. 121). Böylece basın-yayın, devletin ideolojik aygıtına dönüştürülmüştür. 1971 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Bakanlar Kurulu'na, Kanun Hükümünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi verilerek yürütmenin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. KHK'lar yürütme erkine, dilediği alanda dilediği uygulamayı meşru bir şekilde yapabilme hakkı vermiştir. Yasama organının pasifize edilerek, ülke yönetimine ilişkin tüm yetkiyi yürütme organında toplayan bu yönetim usulü, uygulanmaya başlandığı andan itibaren Türk siyasetinde yoğun şekilde benimsenmiştir. Öyle ki 1971'den günümüze 70'in üzerinde KHK yayınlanmıştır.

işlemez hale gelmiştir. Bununla birlikte ülke içinde bir türlü söndürülemeyen işçi sınıfı hareketleri ve küresel kapitalist sistemin neo-liberalizme evrilmesi, emek aleyhtarı bir doğrultuda yeni bir düzen inşa edilmesi yönünde burjuvazi taleplerini doğurmuştur. Ayrıca toplumsal alanda yaşanan kanlı saldırı ve eylemlerin de bunlara eklenmesiyle 1980 sonrası Türkiye’de üretim ilişkilerinin dönüşümü zorunlu hale gelmiştir. Bu da dinamiğin üçüncü parçasını, -1980 askeri darbesini- doğurmuştur.

1970’li yıllarda etkisini yoğun olarak hissettiren işçi sınıfı ve diğer toplumsal kesimlerin örgütlenme faaliyetleri ve eylemleri, 1980 darbesi ile tamamen söndürülmüştür. 1982 Anayasası ile kamu güvenliği bahane edilerek hak ve özgürlükler önemli ölçüde kısıtlanmıştır.³³⁰ Emekçi aleyhine inşa edilen bu yeni düzenin ikinci halkası olarak sermayeyi desteklemek amacıyla neo-liberalleşme politikaları izlenmiştir. Çalışanların ücretlerinin belirlenmesi sistemi, toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu’na (YHK) devredilerek düşük ücretler güvence altına alınmıştır. Devlet kürek çeken rolünden vazgeçerek dümeni tutan bir işleve dönüşmüştür. Bunun sonucunda kamu yatırımlarından büyük ölçüde çekilmiş, gerçekleştirilen özelleştirmelerle KİT’ler devreden çıkarılmaya başlanarak bu alanlara özel sektörün girmesi teşvik edilmiştir. Devlet, çekildiği alanları denetlemek ve düzenlemek için hakem rolünün gereği olarak düzenleyici ve denetleyici kurumlar oluşturarak piyasanın işleminin koşullarını olgunlaştırmıştır.

Emekçi aleyhine inşa edilen yeni birikim modelinin üçüncü halkası olarak neo-liberalizme uyum sağlama hedefiyle; otorite ve hiyerarşi, gelenek ve düzen, istikrar ve özellikle din gibi unsurlar kullanılarak altyapı ve üst yapı dizayn edilmiştir. Bu ideolojik tavrın taşıyıcısı ise yönetici elit olmuştur. Geçmişte sürekli baskıladıkları “dini unsurlar” üzerinden toplumu ve gündelik yaşamı tasarlama eğilimine girmelerinin nedeni ise; toplumun bunalımlardan kurtuluşunu, "ülkeyi parçalamak isteyen zararlı ve yıkıcı ideolojiler" in pasifize edilmelerinde görmeleridir. Böylece 1980 sonrasında

³³⁰ Çalışma yaşamına ilişkin yasal konular düzenlenerek, sendikal hareketler (HAK-İŞ, MİSK ve DİSK) sonlandırılmış, birçok sendikacı (1955 çalışan) gözüaltına alınmış, toplu sözleşme ve grev hakları ortadan kaldırılmıştır. Basın üzerinde baskı kurulmuş, basında yer alan içerikler biçimlendirmiş, sansür uygulanmış ve basın, çeşitli ceza ve yaptırımlara maruz bırakılmıştır. Binlerce kişi (650 bin) gözüaltına alınmış, (230 bin) yargılanmış, idam (517 kişi) da dâhil çeşitli cezai yaptırımlara ve işkencelere uğramış, fişlenmiş, işten çıkarılmış ve benzeri şiddetli baskılara maruz kalmıştır.

ekonomik, politik ve toplumsal alanlarda muhafazakârlık ve dini unsurlar baskın değerler haline gelmeye başlamış, hatta sermayenin içinden muhafazakâr fraksiyonlar (MÜSİAD gibi) dahi ortaya çıkmıştır.

Yeni birikim modeli, bir dizi etken nedeniyle 1990'lı yıllardan itibaren tıkanmıştır. Piyasanın işleyişinin büyük oranda yolsuzluklar temeline oturması, toplumsal tabanda aşırı dinci hareketlerin ve cemaatleşmenin yaygınlaşmaya başlaması gibi nedenlerin yanında, küresel konjonktürle paralel bir şekilde güçlenen burjuvazinin finansal fraksiyonunun artık değerden daha fazla pay alma isteği, bunda etkili olan başlıca nedenlerdir. Kırılma noktası ise, 1996 sonrası iktidara gelen radikal muhafazakâr Refah Parti'sinin, finansal sermaye aleyhine oluşturduğu havuz vb. sistemler ile ekonominin genelindeki tekelci yapıyı eleştiren söylemler olmuştur. Bu koşullar, askeri elitlerin bir kez daha üstyapıyı dönüştüren bir müdahalede bulunmasına yol açmıştır. Böylece yönetici elitler kendilerine atfettikleri devletin kurtarıcısı misyonunu yeniden icra ederken finansal kapitalizm iktidar bloğunun hegemonik ortaklarından olmuştur.

1980-2000 döneminde, egemen sınıfların çıkarlarına geçmiş yıllarda engel teşkil eden toplumsal ve emek hareketlerinin kalıcı olarak bertaraf edilmesinin yolları aranmıştır. Emekçi aleyhine inşa edilen yeni birikim rejiminin işleminin yolu, devletin hükmünü uygulayabilme kapasitesini artırmak olarak görülmüştür. Bu kapsamda 1980 sonrası dönemde, güvenlik yönetiminin imkân ve kabiliyetlerinin artırılması çabalarının yoğunlaştığı görülmektedir. 1982 yılında sınırların güvenliği amacıyla Sahil Güvenlik Komutanlığı kurulmuştur. 1983 yılında Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü ve 1993 yılında Özel Harekât Dairelerinin kurulmasıyla emniyet teşkilatı ağır silahlara ve her türlü operasyonu/faaliyeti gerçekleştirebilecek kapasiteye erişmiştir. 1983 yılında yasalaştırılan Olağanüstü Hal Kanunu'nun verdiği yetkiyle doğu ve güneydoğu illerinde kesintisiz 15 yıl OHAL ilan edilmiş ve olağanüstü koşullarda güvenlik tedbirleri ön planda tutularak bölge idare edilmiştir. Ayrıca bu dönemde güvenlik yönetimi personel sayısında kayda değer bir artış gerçekleşmiştir. 1923 yılında 4140 olan polis sayısı bu dönemde 160 bini, asker sayısı 600 bini aşmış, buna ek olarak on binlerce bekçi, köy korucusu, zabıta gibi güvenlik yönetiminin diğer aktörlerinin

istihdam edilmesi sayesinde, devasa bir güvenlik yönetimi kurulmuştur. Bunun yanında, güvenlik yönetiminde gerçekleşen en temel dönüşümlerden biri de neo-liberal bir gereklilik olarak güvenliğin özelleştirilmesi ve piyasalaşması olmuştur. 1981 yılında özel güvenlik müessesesinin kurulmasıyla hem sermayenin güvenlik ihtiyacını karşılayan yeni bir güvenlik birimi oluşmuş hem de güvenlik metalaşarak yeni bir artık değer potansiyeli ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

---- (2006) *Osmanlı Devlet Teşkilatı*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.

Abadan Yavuz (1959) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 16 (1-2): 3-37.

Acun, Fatma (2005) "Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum." *Sivil Toplum*. 10: 51-60.

Açıkgöz Ömer (2008) *Osmanlı Modernleşmesi: İktisadi-Siyasi Dinamikler ve Kırılmalar*. Ankara: Lotus Yayınları.

Agamben, Giorgia (2013) *Kutsal İnsan Egemen iktidar ve Çıplak Hayat*. Ankara: Ayrıntı Yayınları.

Aka, Asiye (2009) "Antonio Gramsci ve "Hegemonik Okul". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12 (21): 329-338.

Akal, Cemal Baki (2013) *Devlet Kuramı*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Akan, Özgür (2011) "Hukuk Devletinde Bireyin Özgürlüğü ve Devletin Güvenliği Çatışması". *Hukuk Gündemi Dergisi*. 2: 22-30.

Akay, Hale (2015) *Türkiye'de İnsani Güven(siz)lik 2014-2015*. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği.

Akdoğan, A. Argun (2011) "Türkiye'de Kamu Politikası Disiplininin Tarihsel İzleri". *Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*. Ed. Filiz Kartal. Ankara: TODAİE Yayınları.

- Akdoğan, A. Argun (2012) “Aydınlanmadan Neo-liberalizme Kamu Politikasının Sarsıl(a)mayan Egemenliği”. *Amme İdaresi Dergisi*. 45: 4.
- Akdoğan, Pelin (2013) *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Radyo ve İktidar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgündüz, Ahmed (2015) *Arşiv Belgeleri Işığında Dâhiliye Nezareti Tarihi*. Ankara: TİAV Yayınları.
- Akkanat, Salih (2014) “Güvenlik Siyasetini Aşmak: İstisna ve Hukuk İlişkisi Üzerine Bir Tartışma”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69 (2): 279 – 307.
- Aksoy, Hüsnü (1994) *Devlet ve Demokrasi*. İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Akşin Sina (2009) *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aktan, Coşkun Can (2013) *Değişim Çağında Devlet*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Albayrak, Mustafa (2014) “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”. *Ankara Barosu Dergisi*. 1: 296-312.
- Althusser, Louis (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Y. Alp ve M. Özışık. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Althusser, Louis (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. A. Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları
- Altınkaş, Evren (2011) “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14: 114-132.
- Altun, Fahrettin (2004) “Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 2 (1): 551-575.

Alyot, Halim (1947) *Türkiye’de Zabıta – Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları.

Arap, İbrahim (2009) *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Bağlamında Devletin Temel İşlevlerinden Olan Güvenlik Hizmetlerindeki Dönüşüm*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aras, İlhami (1992) *Adım Şeyh Sait*. İstanbul: İlke Yayıncılık.

Aristoteles (1993) *Politika*. Çev. M. Tunçay. İstanbul: Remzi Yayınevi.

Aslan, Seyfettin ve Dünder Tahir (2014) “Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri”. *Mukaddime*. 9: 33-56

Aslan, Zühtü (2005). *Anayasa Teorisi*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Aşan, Esra (2015) “Güvenlik Devletinde Güvenliksiz Yaşamlar Üzerine Evren Balta ile Söyleşi”. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar Dergisi*. 25: 4-15

Atak, Selçuk ve Ekici, Niyazi (2012) “Fransa’da Polis Eğitimi”. *Polis Eğitim Sistemleri*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Atakan, Arda (2007). “Kamu Düzeni Kavramı”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 13 (1-2): 59-136.

Avcıoğlu, Doğan (1984) *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*. Birinci Kitap. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Avcıoğlu, Doğan (1984) *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*. İkinci Kitap. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Aybars, Ergün (1975) *İstiklal Mahkemeleri*. Ankara: Bilgi Yayınları.

Aydın, Suavi (2010) *Modernleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

- Aydın, Suavi ve Taşkın, Yüksel (2016) *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bagheri, Saeed (2012) "Devlet Aklının Bir Yansıması Olarak Osmanlı Gizli Polis Teşkilatı". *EÜHFD*. 16 (1-2): 87-106.
- Bağla, Lusin (1977) "Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu". *Birikim*. 23: 84-92.
- Bal, Mehmet Ali (2003) *Modern Devlet ve Güvenlik*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Balcı, Mehmet Emin (2013) "Carl Schmitt'in Değerlendirmeleri Doğrultusunda Modern Toplumda Siyaset-Siyaset Dışı İlişkisi". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 15: 59-70.
- Barkey, Karen ve Parikh, Sunita (1991) "Comparative Perspectives on the State". *Annual Review of Sociology*. 17: 523-549.
- Başaran, Neslişah (2017) "Devletin Sınıfsallığı Üzerine: Türkiye'de Devlet ve Sermaye". *Gelenek*. 134.
- Baudrillard. Jean (2004) *Tüketim Toplumu*. Çev. H. Deliçaylı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard. Jean (2011) *Simülakrlar ve Simülasyon*. Çev. O. Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2017) *Yasa Koyucular ile Yorumcular*. Çev. K. Atakay. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bayramoğlu, Sonay (2005) *Yönetişim Zihniyeti, Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beck, Ulrich (2005) *Siyasallığın İcadı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Beck, Ulrich (2011) *Risk Toplumu - Başka Bir Modernliğe Doğru*. Çev. K. Özdoğan ve B. Doğan. İstanbul: İthaki Yayınları
- Bedirhanoglu, Pınar (2016) “Mark Neocleous Külliyyatı Üzerine İçerden Bir Eleştiri”. *Praksis*. 40: 229-239.
- Beetham, David. (1999) *Democracy and Human Rights*. Cambridge: Polity Press.
- Benda, Julien (2011) *Aydınların İhaneti*, Çev. C. Soydemir. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bengi, Hilmi (2015) *İstiklâl Mahkemelerinde Yargılanan Gazeteciler. İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu*. Haz. A. Y. Akengin. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Berkes, Niyazi (2014) *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bezci, Bünyamin (2006). *Carl Schmitt’in Politik Felsefesi Modern Devletin Müdafası*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Bodin, John (1969) *Devlet Üstüne Altı Kitap*. Çev: Ö. Ozankaya. Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi 2. (der) Mete Tunçay. Ankara: Sevinç Matb.
- Boratav, Korkut (2000) *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Boratav, Korkut (2005a) *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, Korkut (2005b) *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, Korkut (2010) *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*. İstanbul: Yordam.

- Boukalas, Christos (2016) “Olağanüstülük Yok: Otoriter Devletçilik. Agamben, Poulantzas ve İç Güvenlik”. Çev. A. Aygen. *Praksis*. 40: 41-66.
- Brauch, Hans Günter (2008). “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 5(18): 1-47.
- Buğra, Ayşe (2016) *Devlet ve İşadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, Engin Çağdaş (2015) “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 11(21): 83-110.
- Bulut, Sedef (2009) “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”. *Akademik Bakış*. 2(4): 125-145.
- Cantzen, Rolf (2000) *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*. Çev. V. Alayman. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Carnoy, Martin (2001) “Gramsci ve Devlet”, *Praksis*. 3: 252-278.
- Ceylan, Şahin (2011) "Osmanlı Toprak Düzeni Üzerine Bazı Düşünceler". *Istanbul Journal of Sociological Studies*. 23: 147-156.
- Cirhinlioğlu, Zafer (1999) *Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Coşkun, Onur (2007). *Atatürk Dönemi'nde Toplumsal Olaylar ve Güvenlik Önlemleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Cox, Damian, Michael Levine, Saul Newmann (2009) *Politics Most Unusual: Violence, Sovereignty and Democracy in the War on Terror*. New York: Palgrave Macmillan.

- Çadırcı, Musa (1993) "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri". *Türk Tarih Kurumu Belgeler*. 15(19): 169-181.
- Çağatay, Neşet (1972) *Türkiye’de Gerici Eylemler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çağlar, Ali ve Uluçakar Mustafa (2017) “Günümüz Türkçülüğünün İslamla İmtihanı: Türk-İslam Sentezi ve Aydınlar Ocağı”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 26: 120-140.
- Çamurcuoğlu, Gülden (2009) “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 13(1-2): 161-178.
- Çelik, Fatma Eda (2008) “Çalışma Alanı Olarak Kamu Politikası: Tarihsel ve Düşünsel Kökler Üzerine”. *Amme İdaresi Dergisi*. 41 (3): 41-72.
- Çeliköz Nadir (1998) "Kavram Öğrenme ve Öğretme İlkeleri". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2: 69-76.
- Çetin, Halis (2001) “Devlet, İdeoloji ve Eğitim”. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25 (2): 201-211
- Çetin, Halis (2004) “Özgürlüğe Karşı Güvenlik: Hayek’in Kölelik Yolu Eserini Yeniden Okumak”. *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 5(1): 1-23.
- Çetindağ, A.Funda (2004). *Türk Anayasal Sisteminde Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması Bağlamında Kamu Düzeni*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çevik, H. Hüseyin ve Demirci, Süleyman (2008) *Kamu Politikası*. Ankara: Seçkin Yayınları.

- Çilliler, Yavuz (2016) “Türk Siyasal Hayatında Devlet Ve Hikmet-İ Hükümet Geleneği”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 13 (34): 416-430.
- Dacheux, Eric (2008) *Kamusal Alan*. Çev. Hüseyin Köse. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dağtaş, Erdal (1999) “Onsekizinci ve Ondokuzuncu Yüzyıllarda Kamusal Alan-Özel Alan İkilemi ve Basının Tarihsel Gelişimi”. *Kurgu Dergisi*. 16: 157-173
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu (2010) “Amerikan Basımında Doğu İsyancıları 1925-1938”. *Akademik Bakış Dergisi*. 3(6): 97-114.
- Demir, Fatih (2011) “Kamu Politikası ve Politika Analizi Çalışmalarının Teorik Çerçevesi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 30: 107-120.
- Demirbaş, Tolga (2003) “Küreselleşmenin Modern Devlet Maliyesine Etkileri”. *Sayıştay Dergisi*. 50-51: 87-102.
- Dikici, Ali (1992) “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polis Teşkilatı (1923-1938)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 24: 719-755.
- Dikici, Ali (2009) “Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı”. *Gazi Akademik Bakış*. 3: (5): 61-94.
- Dikici, Ali (2011) “Millî Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 27 (80): 389-460
- Dikici, Ali (2014a) “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyete Miras Kalan İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polis Teşkilatı”. *Türk İdare Dergisi*. 479: 91-122.
- Dikici, Ali (2014b) “27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Türk Polisi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 30(89): 11-59.

- Dikici, Ali (2017) “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı'nın Durumu (1977-1980)”. *Tarih ve Günce*. 1 (1) : 87-124.
- Dikici, Ali (2017) “Atatürk Dönemi İç Güvenlik Politikaları ve Türk Polis Teşkilatı”. *Türk İdare Dergisi*. 484: 115-153.
- Dikmen, A. Alpay (2013) *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*. Ankara: Pratika Yayınları.
- Dikmen, Nedim (2005) “Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları”. *KTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 19: 2.
- Dinler, Demet (2009) “Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi”. *Praksis*. 9: 17-54.
- Doehring, Karl (2014) *Genel Devlet Kuramı*. Çev. A. Mumcu. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Dural, A. Baran (2012) “Antonio Gramsci ve Hegemonya”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 39: 309-321.
- Durdu, Zafer (2009) “Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*. 22: 37-50.
- Dündar, Lale (2016) “12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri”. *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 16: 125-154.
- Easton, David (1957) “An Approach To The Analysis of Political System”. *World Politics*, 9 (3): 383-400.
- Edward, Said (1994) *Entelektüel - Sürgün, Marjinal, Yabancı*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Ekinci, Serdar (2011). *Devletin Dönüşümünün Güvenlik Alanına Yansıması: Türkiye’de Güvenlik Yönetişimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Engels, Friedrich (2003) *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. İstanbul: Eriş Yayınları.
- Erbal, E.Mustafa (1997) *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Der Yayınları.
- Erdoğan, Mustafa (2013) “Anayasal-Demokratik Bir Rejimde Özgürlük ve Güvenlik”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24: 21-29.
- Erdoğan, İbrahim (2000) “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*. 11: 123-145.
- Eren, Sıla ve Bakan, Selahaddin (2017) “2000’lerde Türkiye’de Burjuvazi Sınıfının Siyasal Dönüşümü”. *Birey ve Toplum*. 17(13): 127-149.
- Ergut, Ferdan (2011) “Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve”. *Amme İdaresi Dergisi*. 34 (1): 59-78.
- Ergut, Ferdan (2012) *Modern Devlet ve Polis*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Eroğlu, Nadir (2007) “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)”. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*. 23 (2): 63-73.
- Eroğul, Cem (2014). *Devlet Nedir?* İstanbul: Yordam Kitap.
- Ersin, İrfan ve Yıldırım, Cengizhan (2017) “Necmettin Erbakan’ın Faiz İle Mücadelesi ve Alternatif Sistem Önerileri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları*. 21: 349-374.
- Eryılmaz, Bilal (1995) *Kamu Yönetimi, İzmir: Akademi Kitabevi*.

- Eryücel, Ertuğrul (2011) *Modern Devlet Anlayışının Temelleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- F. Dikici, M. (2002) *Anayasa Hukuku ve İdare Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Forgacs, David (2012) *Gramsci Kitabı – Seçme Yazılar: 1916-1935*, Çev. İ. Yıldız, İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Foucault, Michel (2012) *İktidarın Gözü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Foucault, Michel (2013) *Güvenlik Toprak Nüfus*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, Michel (2014) *Özne ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, Michel (2016) *Entellektüelin Siyasi İşlevi*, Çev. I. Ergüden, O. Akınhay ve F. Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freedom House (2015). “Freedom in The World 2015”. (https://freedomhouse.org/sites/default/files/01152015_FIW_2015_final.pdf, 14 Ocak 2016’da erişildi)
- Friedman, Milton (2008) *Kapitalizm ve Özgürlük*. Çev. D. Erberk ve N. Himmetoğlu. İstanbul: Plato Yayınları.
- Gambetti, Zeynep (2009) İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 40: 145-166.
- Genç Yılmaz, Ayfer (2013) “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 1 (1): 43-65.

- Geuss, Raymond (2005) *Kamusal Şeyler Özel Şeyler*. Çev. G. Koçak. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, Anthony (1994) *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, Anthony (2012) *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gökbunar, Ali Rıza (2007) “Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”. *Yönetim ve Ekonomi*. 14 (1): 1-24.
- Göksu, Vahap (2013) Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 8 (2): 69-93.
- Göze, Ayferi (1993). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Gözler, Kemal (2007). *Devletin Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gramsci Antonio (2012) *Hapishane Defterleri – Cilt 2*, Çev. B. Baysal, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gramsci, Antonio (1967) *Aydınlar ve Toplum (denemeler)*. Çev. V. Günyol, F.Edgü, B. Onaran. İstanbul: Çan Yayınları
- Gramsci, Antonio (1984) *Modern Prens*. Çev. P. Esin. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları
- Gramsci, Antonio (1986) *Hapishane Defterleri*. Çev. K. Somer. İstanbul: Onur Yayınları.
- Gülek, Ziya (1983) *Cumhuriyetin 60. Yılında Türk Polisi*. Ankara: Türk Polis Teşkilatını Güçlendirme Vakfı Yayınları.
- Günday, Metin (2004). *İdare Hukuku*. Ankara: İmaj Yayınevi.

- Güney, Mehmet Sait (2011) *Türkiye’de İç Güvenlik Bürokrasisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü.
- Güngör, Süleyman (2001) “Althusserde İdeoloji Kavramı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*. Cilt 6 (2): 221-231
- Günsoy, Bülent (2006) *Küreselleşme Bir Varoluş Çözümlemesi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gürbüz, Burak (2013) “Neo-liberalizmin Kökenleri: Rougier ve Molinari Örnekleri”. (https://www.academia.edu/9570247/NEOL%20BERAL%20ZM%20N_K%20K%20ENLER%20ROUG%20ER_VE_MOL%20NAR%20_%20RNEKLER%20. Erişim Tarihi: 20.11.2016)
- Gürbüz, Burak (2014) “İktisadi Düşüncede Neo-Liberal Şiddet ve Bir Olay”. (<http://gurbuzsarfatiozel.blogspot.com.tr/2014/12/iktisadi-dusunce-de-neo-liberal-siddet.html>. Erişim Tarihi: 20.11.2016)
- Güveloğlu, Nazım (2004) “Demokrasinin Neo-liberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri”. *Praksis*. 12: 11-36.
- Güzelsarı, Selime (2004). “Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları”. *Kamu Yönetimi – Gelişimi ve Güncel Sorunları*. (der) K. Öktem ve U. Ömürgönülşen. Ankara: İmaj Yayınevi. ss. 85 – 138.
- Habermas, Jurgen (1995) “Kamusal Alan: Ansiklopedik Bir Makale”. Çev. N. Erol. *Birikim*. 70: 62-66.
- Habermas, Jurgen (2003) *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*. Çev. T. Bora ve M. Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Haldun, İbni (1977) *Mukaddime 1*. Çev. Turan Dursun. Ankara: Onur Yayınları
- Haldun, İbni (2004) *Mukaddime 2*. Çev. H. Kendir. İstanbul: Yenişafak Kültür Armağanı.

- Halifeoğlu, Melek ve Kuzgun, Meral (2016) “Kadro Hareketinin Organik Aydın Yaratma Ülküsü”. *Amme İdaresi Dergisi*. 49 (4): 65-84.
- Hardt, Michael ve Negri Antonio (2003) *İmparatorluk*. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, David (2010) *Postmodernliğin Durumu*. Çev. S. Savran. İstanbul: Metis Yayınları
- Harvey, David (2012) “Yaratıcı Yıkım Olarak Neo-liberalizm”. Çev. E. Ç. Çığ ve Ü. Çığ. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(2): 67-88.
- Harvey, David (2013) *Asi Şehirler*. Çev. A. D. Temiz. İstanbul: Metis Yayınları
- Haspolat Evren, (2010). *Türkiye’de Neo-liberal Devlet Anlayışı Bağlamında Devlet-Güvenlik İlişkisinin Değişen İçeriği ve Özel Güvenlik Olgusu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Haspolat, Evren, (2009) “Türkiye’de Özel Güvenliğin Gelişimi ve Bugünü”, *SAV Almanak-Analizler 2008*. İstanbul: SAV Yayınları. ss: 338-355.
- Hatemi, Hüseyin (1997) “Devlet Ne Demek Oluyor?”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 1: 31-37.
- Hayek, Friedrich (1996) *Hukuk Yasama ve Özgürlük – Kurallar ve Düzen Cilt 1*. Çev. A. Yayla. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, Friedrich (1997) *Hukuk Yasama ve Özgürlük- Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni Cilt 2*. Çev. M. Öz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Hayek, Friedrich (2014) *Kölelik Yolu*. Çevirenler: T. Feyzioğlu, Y. Arsan, A Yayla. Ankara: Liberte Yayınları.

- Hayta, Nejdet ve Ünal, Uğur (2015) *Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hegel, George Wilhelm Friedrich (2003) *Tarihte Akıl*. Çev. Ö.Sözer. İstanbul: Ara Yay.
- Heper, Metin (1974) *Bürokratik Yönetim Geleneği*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Heper, Metin (2010) *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Heper, Metin (2011) *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Heywood, Andrew (2013) *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. Çev. Ş. Akın, A. Bayram vd. Ankara: Adres Yayınları.
- Hobbes, Thomas (2007). *Leviathan*. Çev. S. Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horkheimer, Max ve Adorno Theodor (1995) *Aydınlanmanın Diyalektiği*. Çev. O. Özügül. İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- İnalcık, Halil (2009) *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -2*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, Halil (2010) *Osmanlılar – Fütihat, İmparatorluk ve Avrupa ile İlişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, Halil (2013) *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, Halil (2015) *Tarihe Düşülen Notlar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, Halil ve Arı, Bülent (2005) “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık’ın Çalışmaları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 3 (6): 27-56.
- İnalcık, Halil ve Danlıoğlu, Seyit (2012) *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnönü, İsmet (2009) *Hatıralar*. Haz. S. Selek. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Kalağan, Gökhan (2010) *Türkiye’de 1980 Sonrası Bürokratik Dönüşüm*. İstanbul: Beta Yayınları.

Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı (2017) *Güvenlik Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları.

Kanat, Selim ve diğerleri (2016) “İnsani Güvenlik ve Terörizmle Mücadele”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21 (2): 567-588.

Kanca, O. Cenk (2012) “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9 (19): 47-63.

Karagül, Vural (2013) *Osmanlı Türk Modernleşme Sürecinde Mülki İdare ve Mülki İdare Amirliği*. Yayımlanmamış Doktora Tez. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaköse, Hasan (2004) *Siyasal Düşünce Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Karaömerlioğlu, Asım (1998) “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun Hikâyesi” *Birikim*. 107: 31-47.

Karpat, Kemal (2012) *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, Kemal (2014) *Türk Siyasi Tarihi – Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kaya, Kemal (2006). “19. Yüzyılda Anadolu’da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar”. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*. 19: 239-255.

- Kaygusuz, Özlem (2015) “Güvenlik-Özgürlük Dengesi Miti ve Demokrasinin Geri Çevrimi: Türkiye’nin Demokratikleşmesinin Bir Eleştirisi”. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*. 17 (2): 1-14.
- Keyder Çağlar (2015) *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, Ramazan ve Demirçelik, Mine (2011) “Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Ortaçağ ve Reform Hareketi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 30: 181-190.
- Klein, Naomi (2010) *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi*. Çev. S. Özgül. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Koç, Yıldırım (2010) “30. Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı”. *Mülkiye*. 34 (268): 43-74.
- Koçak, Cemil (2010) *Türkiye’de Milli Şef Dönemi - Cilt II*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Konan, Belkıs (2011) “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 15 (4): 253-288.
- Köksoy, Fulya (2011). *Demokratik Sistemler ve İç Güvenlik Yapılanmalarının Karşılaştırılması: ABD, Fransa ve Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü.
- Kula, Sedat ve Çakar, Bekir (2015) “Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki”. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 6 (12): 191-210.
- Küçüksolak, Ö.Kalkan (2012) “Güvenlik Kavramının Realizm, Neorealizm ve Kopenhag Okulu Çerçevesinde Tartışılması”. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*. 4.(14): 202-208.

- Küçükşahin, Ahmet (2006). “Güvenlik Bağlamında, Risk ve Tehdit Kavramları Arasındaki Farklar Nelerdir ve Nasıl Belgelenmelidir?”. *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 4: 7-40.
- Lamartine, Alphonso de (2011) *Osmanlı Tarihi*. Çev. S. Bayram. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Lenin, İ Vlademir (1978). *Devlet ve Devrim*. Çev. M. H. Spatar ve C. Üster. İstanbul: Aydınlık Yayınları.
- Locke, John (2007). *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*, Çev. F. Bakırcı. Ankara: Kırilangıç Yayınevi.
- Locke, John (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, Çeviren: F. Bakırcı, Ankara: Ebabil Yayınevi.
- Machiavelli, Niccolo (2012) *Prens*. Çev. K. Atakay. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Mann, Michael. (2012) *İktidarın Tarihi, Sınıflar ve Ulus Devletlerin Yükselişi 1760-1914*. Çev. A. R. Güngen vd. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Mardin, Şerif (2002) *Türk Modernleşmesi – Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marks, Karl ve Engels Friedrich (2003) *Komünist Parti Manifestosu*. İstanbul: Eriş Yayınları.
- Marois, Thomas (2012), “Türkiye’de Yükselen Finans Kapitalizminin Yorumu”, *Türkiye Siyasi Analiz ve Araştırma Merkezi (AnalizTürkiye)*, (<http://researchturkey.org/?p=802&lang=tr>, Erişim tarihi: 9 Mart 2019)
- Maslow, Abraham (2001) *İnsan Olmanın Psikolojisi*. Çev. O. Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.

- Mısır, Mustafa Bayram (2012) “Meşrutiyetten Cumhuriyete: Kapitalizme Prusya Tipi Geçiş”. *Praksis*. 5: 217-255.
- Mill, John Stuart (2009) *Hürriyet Üstüne*. Çev: M. O. Dostel. Sad. Ö. Çaha. Ankara: Liberte Yayınları.
- Montesquieu (2015) *Kanunların Ruhu Üzerine*. Çev. F. Baldaş. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Mueller, John (2004) “Why Isn’t There More Violence?”. *Security Studies*. 13 (3): 191–203.
- Neocleous, Mark (2013) *Toplumsal Düzenin İnşası – Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*. Çev. A. Bekmen. İstanbul: H2o Kitap.
- Neocleous, Mark (2014) *Güvenliğin Eleştirisi*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Nuri, Mustafa (1992) *Netayic-ül Vukuat Cilt III-IV*. Sad. N. Çağatay. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Odyakmaz, Zehra, Kaymak Ümit ve Ercan İsmail (2009). *Anayasa Hukuku - İdare Hukuku*. İstanbul: İkinci Sayfa.
- Okçabol, Derviş (2016) *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Onay, Duygu (2006) *Louis Althusser’de İdeoloji ve Bilinç İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oppenheimer, Franz (1984). *Devlet*. Çev. A. Şenel ve Y. Sabuncu. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ortaylı, İlber (1997) “Devlet’e Nasıl Bakmalı”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. 1: 11-17.

- Ortaylı, İlber (2003) *Osmanlı Barışı*. İstanbul: Da Yayıncılık.
- Orwell, George (2011) *Bindokuzyüz Seksendört*. Çev. C. Üster. İstanbul: Can Yayınları.
- Ovalı, A. Şevket (2006) “Ütopya İle Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması”. *Uluslararası İlişkiler*. 3 (10): 3-52.
- Oyan, Oğuz (2016) *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı’dan Türkiye’ye*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Ozankaya, Özer (1984) *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Öksüz, Enis (1980) “Feodal Düzen ve Sosyal Değişmeler”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*. 18 (1): 81-92.
- Özbek, Nadir (2004) “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876–1909”. *Türklük Araştırmaları Dergisi*. 16: 59–95.
- Özbek, Nadir (2009) “Tarihyazıcılığında Güvenlik Kurum ve Pratiklerine İlişkin Bir Değerlendirme.” Ed. Nadir Özbek, Noémi Levy and Alexandre Toumarkine. *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özbek, Nadir (2002) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet -Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özçelik Özer ve Tuncer Güner (2007). “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1): 253-266.
- Özçelik, Pınar (2010) “Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 65 (3): 163-187.
- Özdemir, Hikmet (2003). “Siyasal Tarih (1960-1980)”. Haz. S. Akşin vd. “*Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980*”. İstanbul: Milliyet Kitaplığı.

- Özer, Halis (2014) “Klasik Dönem Osmanlı İktisat Düşüncesinde Sermaye Birikimine Bakış. *Akademik Bakış Dergisi*. 44: 1-15.
- Özer, M. Akif (2005) “Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi”. *Sayıştay Dergisi*. 59: 3-46.
- Özkazanç, Alev (2005) “Türkiye’nin Neo-liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Cilt 7: Liberalizm*. Ed. Murat Yıldız. İstanbul: İletişim Yayınları. ss.634-657.
- Özoğlu, Hakan (2011) *Cumhuriyet’in Kuruluşunda İktidar Kavgası*. Çev. Z. Bilgin. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özpek, Burak Bilgehan (2012) “En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu”. *Ortadoğu Etütleri*. 3 (2): 183-215.
- Özsöz, Cihad (2017) “İslâm Ekonomisi ve Yeni Muhafazakâr Orta Sınıfın Temsilcisi Olarak MÜSİAD”. *Sosyolojik Düşün*. 2 (1): 1-11.
- Özyer, Tuncer (1988) “Cumhuriyet Hükümeti Programlarında İç Güvenlik”. *Türk İdare Dergisi*. 60 (381): 201-257.
- Özyer, Tuncer (1995) “Beş Yıllık Kalkınma Planlarında, Yıllık Programlarda ve İcra Planlarında İç Güvenlik”. *Türk İdare Dergisi*. 67 (406): 93-140.
- Paker, Balta Evren (2009) “Güvensizlik Endüstrisi ve Güven(siz)liğin İnşası: Bir Toplumsal Paranoyayı Anlamak”. *Toplum ve Bilim*. 115: 204-225.
- Parlak, Bekir (2011) *Kamu Yönetimi Sözlüğü (Public Administration Dictionary)*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Pierson, Christopher (2015) *Modern Devlet*. Çev. N. Kutluğ ve B. Erdoğan. İstanbul: Chivi Yazıları

Platon (1999) *Devlet*. Çev: S. Eyupoğlu ve M. A. Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Platon (2009) *Devlet*. Çev: M. Türdeş. İstanbul: MORPA Kültür Yayınları.

Poggi, Gianfranco (2008) *Devlet; Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Poggi, Gianfranco (2014) *Modern Devletin Gelişimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Polanyi, Karl (1944). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, New York: Rinehart & Co. (paperback edition: Boston: Beacon Press, 1957).

Polat, Ezgi Güzel (2011) "Osmanlı'dan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı". *Ankara Barosu Dergisi*. 3: 127-157.

Portelli, Hugues (1982) *Gramsci ve Tarihsel Blok*. Çev. K. Somer. Ankara: Savaş Yayınları.

Poulantzas, Nicos (2004) *Devlet, İktidar, Sosyalizm*. Çev: T. Ilgaz. Ankara: Epos Yayınları.

Poulantzas, Nicos (2014) *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. Çev. Ş. Ünsaldı. Ankara: Epos Yayınları.

Rousseau, Jean Jack (2012). *Toplum Sözleşmesi*. Çev. V. Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sabuktay, Ayşegül (2011) "Hukuk Siyaset Kuramı ve Kamu Yönetimi". Filiz Kartal (Ed.). *Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*. Ankara: TODAİE Yayınları.

- Sancar, Mithat (2006) “Hukuk Devletinde Kara Delik: Devlet Akli Restorasyonu Operasyonu”. Söyleşi. Haz. A. Kılıç ve B. T. Durmaz. *Hukuk Gündemi Dergisi*. 5: 39-45.
- Sarıay, Ercüment (2015) “Takrir-i Sükûn Kanununa Dair Bazı Düşünceler”. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*. 2 (4): 377-403.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2000) *Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Savran, Sungur (2010) *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri - Cilt I 1908-1980*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Saygılı, Abdurrahman (2010) “Modern Devlet’in Çıplak Sureti”. *AUHFD*. 59 (1): 61-97.
- Saygılı, Rukiye (2017) “Süreklilik-Kopuş Dikotomisi Bağlamında Erken Cumhuriyet Modernleşmesi”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları* (2017). Ed. B. Ayhan vd. (congress.inescongress.com/2017/sosyal-beseri.pdf, Erişim Tarihi: 25.06 2018)
- Schmitt, Carl (2005) *Siyasal İlahiyat- Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*. Çev. A. E. Zeybekoğlu. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Schmitt, Carl (2014) *Parlamentar Demokrasinin Krizi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Sencer, Muzaffer (1984) “Tanzimat’a Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi”. *Amme İdaresi Dergisi*. 17 (2): 21-44.
- Sennett, Richard (2013) *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev. S. Durak ve A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sigmund, Paul E. (1967) *The Ideologies of Developing Nations*. New York: Praeger.

- Smith, Adam (2011) *Ulusların Zenginliği 2*. Çev: M. Saltoğlu. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Soytürk, Mehmet (2012) “Modern Devlet ve Güvenlik: Fransa, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Jandarma Teşkilatı”. *History Studies: International Journal of History*. 4 (2): 301-316.
- Sönmez, Ali (2005) “Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. 24 (37): 1-17.
- Sönmez, Ali (2006). “Zaptiye Teşkilatı’nın Düzenlenmesi (1840–1869)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 39: 199–219.
- Sönmez, Ali (2007) “Osmanlı Devleti’nde İç Güvenliğin Dönüşümü, Zaptiye Teşkilatından Jandarmaya”. *Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*. 6: 2855-2865.
- Sönmez, Erdem (2010) “Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi”. *Praksis*. 23: 39-62.
- Sümer Çağdaş (2010) “Liberal-Muhafazakâr Sentezin Eleştirisine Giriş: İttifakın Düşünsel Kaynakları”. (der) *AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*. Ankara: Tan Yayınları.
- Sümer Çağdaş ve Yaşlı, Fatih (2010) “Liberal-Muhafazakâr İttifak Üzerine Notlar”. (der) *AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*. Ankara: Tan Yayınları.
- Sweezy, Paul M. (2014) *Kapitalist Gelişim Teorisi – Marksist Ekonomi Politliğin İlkeleri*. İstanbul: Eriş Yayınları.
- Şeylan, Gencay (1995) *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Şimşek, Aslı Altın (2010) *Genel Kamu Hukukununun Temel Kavramı Olarak Kamu Düzeni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, Osman (1995) “Devlet Kavramının Gelişimi ve Küreselleşmedeki Anlamı”. (<http://www.kamu-is.org.tr/pdf/5413.pdf>, Erişim Tarihi 1 Şubat 2016)
- T.B.M.M. (2013) *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. Cilt 1-8. Haz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı.
- Tanör, Bülent (1969) *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Anayasası*. İstanbul: Öncü Kitabevi.
- Taş, Mahir (2004) “Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı”. *Mevzuat Dergisi*. 7 (76). (<https://www.mevzuatdergisi.com/2004/04a/02.htm>, Erişim Tarihi: 11.03.2016).
- Tayyar, Ayşegül ve Çetin, Birol (2013) “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 14 (1): 107-120.
- TBMM (2015) *İstiklal Mahkemeleri – Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları- Cilt 1*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Tilly, Charles (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Timur, Taner (1994) *Osmanlı Toplumsal Düzeni*. Ankara: İmge Yayınları.
- Timur, Taner (2013) *Türk Devrimi ve Sonrası*. İstanbul: Ankara Yayınevi.
- Tongur, Hikmet (1946) *Türkiye’de Genel Kolluk*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Toprak, Zafer (1995) *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat - Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Zafer (2013) *Türkiye’de Popülizm: 1908-1923*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tuncel, Gökhan ve Gündoğmuş, Bekir (2012) “Türkiye Siyasetinde Merkez- Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 14 (3): 137-158.
- Tunç, Hasan ve Döner, Ayhan (1998) “MGK ve Milli Güvenlik Kavramı”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 1: 3-22.
- Turan, Erol (2013) *Siyaset Bilimine Giriş*. Konya: Palet Yayınları.
- Uçkaç, Aynur (2010) “Türkiye’de Neo-liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları”. *Maliye Dergisi*. 158: 422-430.
- Urhan, Betül ve Çelik, Seydi (2010) “Türkiye’de Sistemin “Milli Güvenlik” Algısı ve Bunun İşçi Hareketleri ve Sendikacılık Faaliyeti Üzerindeki Etkisi”. *Çalışma ve Toplum*. 2: 190-140.
- Uygun, Serdar Vural (2014) “Osmanlı’dan Günümüze Yöneten-Yönetilen Etkileşimleri Üzerine”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11 (26): 297-314
- Uysal, Osman (2007) “XIX. Yüzyılda İç Güvenlik ve Asayişin Temini Açısından Kefâlet Sistemi”. *Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni*. 1: 1-30.
- Ünay, Sadık (2015) “Bir Ekonomik Darbe Olarak 28 Şubat. *Lacivert Dergi*. 10. (<http://www.lacivertdergi.com/dosya/2015/02/18/bir-ekonomik-darbe-olarak-28-subat>, Erişim Tarihi: 30.11.2018)
- Ünay, Sadık (2018) “Postmodern Darbenin Politik Ekonomisi”. *Kriter*. 21: 46-62.

- Varlı, Arzu ve Koraltürk, Murat (2010) “2. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 9 (20-21): 127-142.
- Weber, Max (1995) *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. Çev. Ö. Ozankaya, Ankara: İmge Kitabevi.
- Weber, Max (1997) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Z. Arıoba. İstanbul: Hil Yayınları.
- Weber, Max (2006) *Meslek Olarak Siyaset*. Çev. A. Timuçin ve M. Sert. İstanbul: Çiviyazıları.
- Weber, Max (2008) *Bürokrasi ve Otorite*. Çev. H. B. Akın. Ankara: Adres Yayınları
- Williamson, John (2004-2005) “The Strange History of the Washington Consensus”. *Journal of Post Keynesian Economics*. 27 (2): 195-206.
- Wright, Erik Olin (2014) *Sınıf Analizine Yaklaşımlar*. Çev. V. S. Öğütle. İstanbul: Notabene Yayınları
- Yağar, Hasan (1988) *Mevzuat Metinlerinde Polis Teşkilatında Yapı ve Görev (1845–1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Yağar, Hasan (2002) “Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci”. *Türkler*. Ed. H. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss. 629-651.
- Yaşlı, Fatih (2008) “Liberal – Muhafazakâr Hegemonya ve Merkez - Çevre Paradigması”. *Yeniden Devrim*.8: 95-106.
- Yavuz, Gülin (2007) “Washington Uzlaşması Sonrasında Dünya Bankasından Bir Açılım Önerisi: “Kapsamlı Kalkınma İçin Çerçeve”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 9.(3): 181 – 196.

- Yay, Gülsün Gürkan (2001) “Chicago Okulu, Milton Friedman ve Monetarizm”. *Liberal Düşünce*. 6 (24): 196-207.
- Yılmaz, İlkay (2012) “Osmanlı - Türk Tarih Yazımındaki Temel Eğilimler ve Eleştiriler Çerçevesinde Bürokrasiye Yaklaşım Biçimleri.” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 11 (21): 119-147.
- Yılmaz, İlkay (2014) *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yılmaz, Zafer (2003) “Günümüz Türkiye’inde Devlet ve Hâkim Sınıflar İlişkisi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi”. *Praksis*. 9: 55 – 92.
- Yılmaz, Zafer (2011) *Yoksulluk ve Belirsizlik: Yoksulluğun Yönetimi ve Sosyal Sorunun Kuruluşu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yumuk, Recep (1978) "İbni Haldun'da Devlet Görüşü". *İşletme Dergisi (Atatürk Ün. İşletme Fak. Araştırma Ens.)*. 3 (1-2): 229-278.
- Yücel, Fatma Nur (2007) *Maliye Teorisi Bağlamında, Mali Desantralizasyon, Avrupa Birliği ve Türkiye Uygulamaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel, Mehmet (2000) “Yönetişim (Governance) Kavramı Üzerine”. *Ankara Barosu Dergisi*. 3: 145-160.
- Zijderveld, Anton (1985) *Soyut Toplum*. Çev. C. Cerit. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Zürcher, Eric Jahn (2014) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Y. Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları.

MEVZUAT

Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği. 96/8716 no'lu Bakanlar Kurulu Kararı.

Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun. Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 19/10/1984, Sayı: 18550.

Belediye Zabıta Yönetmeliği. Yayımlandığı R. Gazete: 11.04.2007, Sayı: 26490.

Beş yıllık Kalkınma Planları (1963-2018 arası). Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KalkinmaPlanlari.aspx>. Erişim Tarihi: 08.05.2017).

Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu. Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 3/11/1983, Sayı: 18210.

Emniyet Teşkilat Kanunu. Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 12/6/1937, Sayı: 3629.

Gümrük Muhafaza Görev Yönetmeliği. Yayımlandığı R. Gazete: 07.11.2003, Sayı: 25282.

İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun. Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 23/2/1985, Sayı: 18675.

İl İdaresi Kanunu. Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 18/6/1949, Sayı: 7236.

Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu. Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 12/3/1983, Sayı: 17985.

Kabahatler Kanunu. Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 31/3/2005 Sayı: 25772 (M.).

Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun. Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 4/3/2010, Sayı: 27511.

Köy Korucuları Yönetmeliği. Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 01.07.2000, Sayı: 24096

Matbuat Kanunu. Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 25/7/1931, Sayı: 1867.

Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu.
Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 11/11/1983, Sayı: 18218.

Milli Savunma Bakanlığı Görev ve Teşkilatı Hakkında Kanun. Yayımlandığı R.Gazete:
Tarih: 7/8/1970, Sayı: 13572.

Olağanüstü Hal Kanunu. Yayımlandığı R.Gazete: Tarih 27/10/1983, Sayı: 18204.

Orman Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde
Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun. Yayımlandığı R.Gazete:
Tarih: 8/11/1985, Sayı: 18922.

Orman Kanunu. Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 8/9/1956, Sayı: 9402.

Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun. Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 26/6/2004
Sayı: 25504.

Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu. Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 14/7/1934, Sayı:
2751.

Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu. Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 13/7/1982, Sayı:
17753.

Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun. Yayımlandığı R.Gazete:
Tarih: 18/10/2006, Sayı: 26323.

T.B.M.M. Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun.
Yayımlandığı R.Gazete Tarih: 28/4/1960. Sayı: 10491.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:11, Cilt:13, İçtima:3, İnikat:58, (18.4.1960).

Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun, Yayınlandığı R.Gazete Tarih:
30/6/1956. Sayı: 9346.

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu. Yayınlandığı R.Gazete: Tarih: 9/1/1961,
Sayı: 10702.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982).

Yıllık Programlar. Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/YillikProgramlar.aspx>. Erişim Tarihi: 01.05.2017).

ÖZ GEÇMİŞ

- Adı ve Soyadı :** Emre AYDİLEK
- Doğum Tarihi :** 04.08.1986
- Doğum Yeri :** Ankara
- Eğitim Durumu:** 2000–2004 Etimesgut Anadolu Lisesi (Lise)
2004–2008 Kırıkkale Üniversitesi, Kamu Yönetimi (Lisans)
2008–2011 Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler (Yüksek Lisans)
2012-2019 Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Kamu Yönetimi (Doktora)
- Yabancı Diller :** İngilizce / ÜDS:55
- Deneyimler :** 09.08.2010 tarihinde Kastamonu Üniversitesinde kamu personeli olarak göreve başlamıştır. Halen Kastamonu Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nde bu görevi sürdürmektedir.